

*П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
заслужений діяч науки і техніки України, радник при дирекції
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Аграрним реформам – усвідомлений розвиток



Незважаючи на одержання Україною останніми роками відносно непоганих показників сільськогосподарського виробництва, їхній рівень порівняно з високорозвинутими країнами світу залишається все ще невисоким. Наприклад, проти країн Європи врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби майже в два рази нижча. І це об'єктивно, оскільки фондооснащеність і енергоозброєність українського селянина у десятки разів менші, ніж у країнах Європейського Співтовариства, й тому незрозумілим є супротив окремих керівників і чиновників проти реформ, які протягом багатьох років безпричинно затягуються.

Крім економічних трансформацій, навколо яких уже 20 років ведуться дискусії та застиглість у здійсненні яких спеціалістами економічного профілю слід віддати належне, паралельно обов'язково повинні проводитися технологічні, технічні й організаційні трансформації. Тільки за такої умови можна досягти кінцевої мети реформ.

У зв'язку з цим викладемо своє бачення їхнього розвитку на шляху до завершення. При цьому всім слід усвідомити, що друго-

рядних проблем тут немає і не може бути, тим більше, що трансформаційні процеси повинні здійснюватися в масштабах усієї країни з глибоким проникненням у зміст діяльності кожного без винятку суб'єкта господарювання. Також не варто забувати, що в основі існування людини як найбільшої цінності функціонування світової цивілізації є природа. З неї все розпочинається і у ній все завершується. Додатковий продукт формується лише з її участю. Тому вчення фізіократів Ф. Кене, С. Подолинського, М. Руденка повинні взяти на озброєння й для практичної реалізації всі причетні до управління суспільними процесами. Технократизм, який до недавнього часу абсолютизувався і вченням якого в нас у багатьох випадках керуються керівники, до цього часу вичерпав себе. Він має стати рівноцінною ідеологією разом із фізіократичним напрямом суспільного розвитку. На основі поєднання цих учень слід формувати структуру виробництва та управляти національним господарством у цілому, що дасть можливість залучити в суспільну діяльність усі території держави, наповнити реальним змістом організоване на них виробництво, удосконалити й вести на належному рівні управління ним. Адже загальновідомо, що в основі управління економікою, фінансами держави є економічні процеси, які здійснюють суб'єкти господарювання, а не верхні ешелони влади держави, як це є на нинішній час. Не врахувавши цього, не можна вести розмову про економічні, в т.ч. аграрні, реформи.

Виходячи з цього, важливим є питання перенесення центра ваги економічних, у т.ч. аграрних, реформ із верхніх і середніх ешелонів влади в первинні ланки виробництва, безпосередньо до людей, суб'єктів господарювання. До тих пір, поки виробники-

селяни не вникнуть у процеси економічної діяльності, які здійснюються за їх участю, не будуть управляти формуванням витрат, собівартістю, ціною виробництва, ціною пропозиції, володіти своїми правами й обов'язками, які випливають із використанням цих категорій, управляти діяльністю будуть не вони, а інші. Тому першочерговою задачею нинішнього етапу реформ є навчання економіки людей виробництва, усвідомлення ними своїх прав і обов'язків. Це повинно стати невідкладним завданням усіх органів і структур управління виробництвом (область, район, керівництво господарським суб'єктом).

Настав час селянам не боятися дій щодо запровадження ринку землі, а вникнути в цей процес і направити його на свою користь. Передусім їм варто зрозуміти, що земельні трансформації відбуваються в їхніх інтересах. Більшість керівників нині господарюючих суб'єктів питання ставлять так, що ринок землі направлений проти селян. Забезпечивши для себе непоганий матеріальний стан, вони самі заблукали й вводять в оману людей, які їх оточують. Насправді ж мова йде про те, щоб ресурс землі був включений до складу економічної субстанції, як це є в цивілізованих країнах світу, і яку б враховували в системі регулюючих і розподільчих відносин (через ціни, податки і бюджет). Саме це повинно бути визначальним при формуванні ринкового змісту земельних відносин, а не процес купівлі-продажу землі. Останнє є складовою ринку землі, але аж ніяк не визначальними при цьому. З даного положення слід виходити при прийнятті закону про ринок землі, розробці інших нормативно-правових актів даної проблеми. В іншому випадку ці закони будуть недійсними.

У кінцевому результаті всім повинно стати зрозумілим, що ресурс землі – це основа сільськогосподарського виробництва і не враховувати його вартості як основного активу антиприродно. З цієї причини селяни недоодержують значні суми доходів, аграрне виробництво є нерівноправною галуззю в системі розподільчих і регулюючих відносин держави, що підтверджується наступ-

ними розрахунками. На даному етапі один гектар сільськогосподарських угідь оцінюється в межах 20 тис. грн. Площа угідь у країні в цілому становить 42 млн га. Помноживши ці величини, одержимо 840 млрд грн наявного земельного активу, з яким у країні ніхто не рахується. А між тим країни золотого мільярда передусім задіяли в кругооборот усі наявні активи, в т.ч. ресурс землі, які формують прибуток. І якщо Україна хоче ввійти в когорту таких країн, то з цим активом треба рахуватися негайно, без цього не можна ліквідувати ціновий диспаритет на продукцію сільського господарства, ввести агропромислове виробництво до складу рівноправних прибуткоутворювальних галузей держави.

Якщо бізнес визначився, що відтворювальний процес можливий при одержанні 15% прибутку на задіяні у виробництво активи, то на їхню складову – актив землі аграрне виробництво країни повинно щорічно одержувати 120 млрд грн прибутку ($840 \text{ млрд грн} \times 15\% : 100$). Такі розрахунки можна виконати на одиницю земельної площі (1 га, 100 га, 1000 га і т.д.), на одне господарство, регіон і т.п. У структурі активів ресурс землі займає лише 40%, таку саму величину мають основні засоби та 20% оборотні активи. І якщо 15% це норма для всіх задіяних у технологічний процес активів, то кожний із їх складових повинен одержувати більш-менш однаковий рівень прибутковості. Не важко підрахувати, що у розрахунку на все аграрне виробництво країни маса одержуваного прибутку становитиме в межах 280 млрд грн щорічно (126 млрд грн на ресурс землі, стільки ж на активи в частині основних засобів і 26 млрд на оборотні активи), або у 18 разів більше, ніж одержано прибутку в 2012 році. Мова зовсім не йде про бюджетні кошти, а про те, щоб організувати виробництво на високоприбутковому рівні. Це саме та сума коштів, яка дасть змогу модернізувати матеріально-технічну базу аграрного виробництва, вирішити питання вирівнювання суми оплати праці в цій сфері порівняно з іншими галузями, соціального облаштування селян, розвитку сільських територій. Не розв'язавши ці проблеми всі інші дії, розмови про село лише імітуватимуть

турботу про нього й відволікатимуть зусилля влади та людей від розвитку сільських територій.

Керувати всіма процесами реформування в кожній області, районі, в кожному населеному пункті повинні обласні центри наукового забезпечення. Їхній статус, зміст роботи, склад слід негайно визначити і узаконити. Назріла пора об'єднати в них усіх причетних до аграрного виробництва області науково-аграрних структур (університети, інститути, їхні кафедри, коледжі, філіали громадських організацій держави тощо).

Візьмемо для прикладу створення й забезпечення функціонування заготівельно-збутових кооперативів. Якщо в країні нині є 28,5 тис. сільських населених пунктів, то в таких же межах повинно бути в наявності заготівельно-збутових (постачальницьких) кооперативів, а на даний час їх є менше тисячі. За справу їх формування повинні взятися та нести відповідальність керівники і спеціалісти місцевих органів влади. Посилатися на рівень країни тут немає ніяких підстав і потреби. Необхідні консультації з цієї проблеми можна одержати в наукових центрах областей і країни. Всім слід зрозуміти, що без таких кооперативів не може бути створена інфраструктура ринку й усі інституції, що забезпечують другу складову ринку – інституції попиту, блокуються. В цьому плані по всій території країни необхідно розв'язати проблему створення на кооперативних засадах районних агроторгових домів. Через них з участю його працівників потрібно здійснити і забезпечити функціонування системи кооперативів по всій країні. Більше того, агроторгові дома мають бути складовою основних ринків кожної області. Останні повинні укомплектувати кількісний склад агродомів, визначити їхні права та обов'язки. Ця інституція має стати вузло-

вою об'єднувальною ланкою між виробником продукції й оптовою торгівлею нею і, передусім, через оптові ринки, виходити на зовнішні ринки тощо. І знову ж таки розв'язувати цю проблему зобов'язані керівні органи районів, областей, їхні керівники. Влада держави тут відіграє опосередковану роль.

Досі не вирішеним питанням для розвитку ринкових відносин на місцях (у сільській місцевості) є розвиток кредитної кооперації. Щоб банківська система враховувала потреби АПВ, сільських територій, доцільно створити в кожному сільському населеному пункті кредитні спілки, за участю яких організовувати й заготівельно-збутові кооперативи. Крім того, акумульовані в кредитних кооперативах кошти можна направити на реконструкцію і будівництво в селах, сільських населених пунктах, районах ферм, тваринницьких комплексів, переробних підприємств, об'єктів соціальної сфери. Адже ситуація, коли в окремих районах ці об'єкти зовсім відсутні, не вписується ні в які рамки.

Нагальному вирішенню підлягає питання створення наукових центрів у кожній області. Всі інтелектуальні сили регіонів (університети, інститути, коледжі, громадські організації, що функціонують у конкретній області) незалежно від їхньої відомчої підпорядкованості повинні об'єднувати зусилля для забезпечення розвитку сільського населеного пункту, території, регіону.

У цьому плані треба негайно змінити систему управління АПК області, району. Головну роль мають відігравати галузеві об'єднання з верховенством у них представників нижчих ланок цих утворень, органи державних служб повинні відстоювати державні інтереси саме через представників громадських об'єднань.

 Розкрито концептуальне бачення активізації аграрних реформ у контексті трансформації сільського господарства України.

 Раскрыто концептуальное видение активизации аграрных реформ в контексте трансформации сельского хозяйства Украины.

 The conceptual approach towards activation of agrarian reforms is presented in the context of transformation of agriculture of Ukraine.

* * *

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук, член-кореспондент НААН
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
О.М. СУПРУН, кандидат економічних наук
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Ефективність функціонування та удосконалення механізмів економічного регулювання аграрного виробництва

Функціонування аграрного сектору економіки і його виробничого сегмента в ринкових умовах господарювання потребує діючих механізмів економічного регулювання. Для України ця проблема актуальна в силу неузгодженості ринкових і державних інститутів впливу на соціально-господарську систему.

Відомо, що в сучасному висококонкурентному світі без застосування ефективного механізму економічного регулювання досягти успіху неможливо, адже за його допомогою здійснюється реалізація державної регуляторної політики. Разом з тим стабілізація та введення у ринково-конструктивне русло галузевих господарських відносин забезпечується лише системною координацією поведінки економічних агентів у межах сформованого на певний момент інституціонального середовища. Така координація здійснюється за допомогою відповідних спеціалізованих механізмів і проявляється у конкретних формах, діючи в умовах механізму ринкового саморегулювання – конкуренції. Проблема механізмів економічного регулювання багатопланова й багатоаспектна, а її зміст як у загальнотеоретичному, так і в галузевому вимірах ґрунтовно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями, що свідчить про значний дослідницький інтерес. Достовірність такого судження підтверджена науковими напрацюваннями І.І. Лукінова, П.Т. Саблука, Ю.О. Лупенка,

В.Я. Месель-Веселяк¹, С.М. Кваші², М.Й. Маліка³, А.Д. Діброва⁴, М.М. Федорова, Б.Й. Пасхавера, Ю.Я. Лузана⁵, О.В. Мороза, Л.І. Абалкіна⁶, О.М. Могильного⁷ й інших науковців, які досліджують згадану проблему, проте предметне поле наукового пошуку досить широке.

Економічне регулювання спрямовується на забезпечення суспільно-економічної ефективності у певному сегменті ринку. Воно виконує організаційну, координаційну, захисну, інноваційну, інституціоналізуючу функції. Головним завданням економічного регулювання аграрного виробництва слід вважати: стабілізацію розвитку галузі; зміцнення продовольчої безпеки і формування умов для максимальної продовольчої незалежності; забезпечення економічного паритету в міжгалузевих відносинах. Інститут економічного регулювання функціонує у певному політико-правовому полі, відповідному пріоритетам держави щодо розбудови ринкової моделі економіки. Держава в цьо-

¹ Месель-Веселяк В. Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору економіки України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 8–14.

² Кваша С. М. Наукові підходи до регулювання аграрного ринку / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2006. – № 7. – С. 42–45.

³ Малік М. Й. Конкурентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.

⁴ Діброва А. Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А. Д. Діброва – К.: ВПД Формат, 2008. – 488 с.

⁵ Лузан Ю.Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: моногр. / Ю.Я. Лузан. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 472 с.

⁶ Абалкін Л.І. Хозяйственный механизм развитого социального общества / Л.И. Абалкин – М.: Мысль, 1986. – 264 с.

⁷ Могильний О. М. Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки / О. М. Могильний. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – 430 с.

му процесі відіграє роль координатора у спрямуванні структурних складників економічного регулювання на розв'язання завдань у задоволенні соціально-економічних потреб. У результаті формується економічний порядок – тип інституціонального середовища розвитку індивіда, бізнесу, соціуму, який уособлює економічний механізм як інституціональну систему (рис. 1).

До складної системи економічного регулювання, його механізму відносимо такі механізми, як: господарський, ціновий, інфраструктурний, інституційний, інноваційного забезпечення, фінансовий, підприємницької діяльності, інвестиційний та ін. Кожен із цих механізмів регулювання виконує специфічну функцію, тобто має відповідну спеціалізацію.

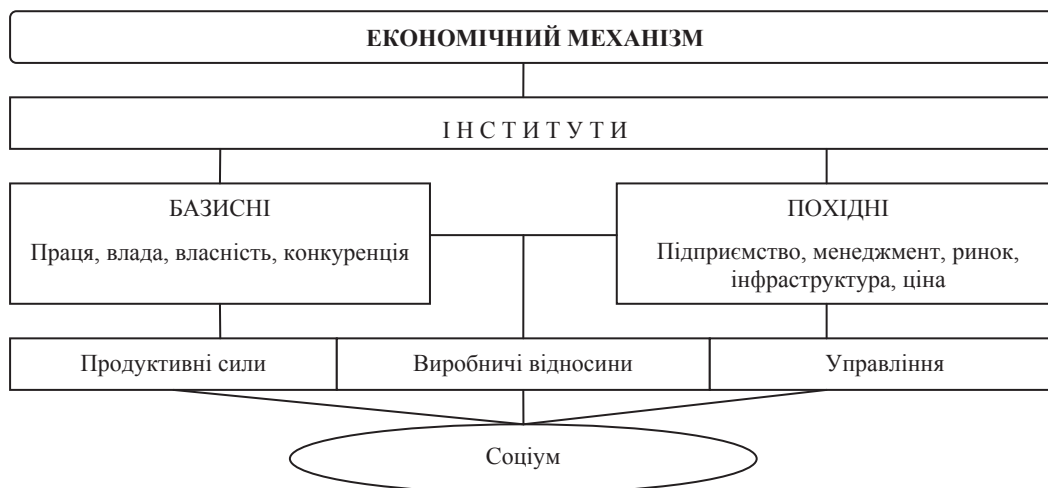


Рис. 1. Економічний механізм як інституціональна система*

* Сформовано автором.

Проте будь-які заходи з удосконалення механізмів регулювання мають підпорядковуватися принципам ринковості й конкурентності, але керованість із боку держави обов'язкова, адже ринок неспроможний відрегулювати відносини в інтересах забезпечення необхідного їх балансу. Для того щоб був забезпечений саме економічний інтерес, а не подальша консервація ситуації, коли сільське господарство продовжуватиме доувати суспільство дешевим продовольством, необхідно створити відповідні умови. Це, зокрема: 1) усунення диспропорції в доходах і витратах агропродуктового ланцюга; 2) формування демонополізованих, прозорих каналів збуту продукції; 3) інституціоналізація реальних ринкових стимулів для розвитку аграрного бізнесу на засадах еквівалентності міжгалузевого обміну; 4) запровадження дієвих ринкових компенсаційних механізмів; 5) створення умов заінтересованості виробників у постачанні на ринок якісної продукції через обмеження впливу на ціноутворювальні процеси численних торговців-посередників; 6) забезпечення реаль-

ного конкурентного ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Дія механізмів економічного регулювання зумовлює відповідний рівень ефективності аграрного виробництва у сільськогосподарських підприємствах (табл. 1).

Особливі умови функціонування сільськогосподарського бізнесу дають нам підстави стверджувати, що розвиток механізмів регулювання агроекономічних відносин і формування конкурентоспроможності виробництв сільськогосподарської продукції мають відбуватися в системі координат, яка забезпечуватиме достатній рівень мотивації праці на селі як головного чинника ефективності аграрного бізнесу. Зокрема, створення умов для розширеного відтворення за рахунок упровадження інновацій, підвищення купівельної спроможності споживачів, державних програм підтримки. Конче необхідно підвищувати ефективність, конкурентоспроможність аграрного бізнесу, а головним резервом у цьому процесі є удосконалення організаційно-економічних умов господарювання шляхом цілеспрямованого ринкового регулювання. Проте, насамперед слід усуну-

ти інституціональні деформації економічного механізму господарювання в контексті реалізації можливостей учасників продуктового

ланцюга щодо одержання максимально можливого справедливого доходу.

1. Загальні показники економічної ефективності виробництва в сільськогосподарських підприємствах України*

Показник	Рік				2010 у % до:		
	2001	2005	2009	2010	2001	2005	2009
Виробництво валової продукції, млрд грн	31881	33802,4	45780,4	45149,2	141,6	133,6	98,6
Виробництво валової продукції на 100 га с.-г. угідь, тис. грн	112,2	152,8	219,4	219,3	195,4	143,5	99,9
Витрати на 1 га с.-г. угідь, грн	797	1433	3359	4065	509,8	283,7	121,0
у т.ч. матеріальні витрати	527	969	2327	2846	540,1	293,7	122,3
Питома вага підприємств, які одержали прибутки, %	64,5	43,4	62,3	69,0			
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	16,5	9,1	13,4	20,7			
Прибуток від усієї діяльності – всього, млн грн	2543,4	2238,2	7211,0	12982,1	510,4	580,0	180,0
Прибуток від усієї діяльності, тис. грн:							
на 1 підприємство	198,4	262,7	779,6	1414,2	712,8	538,3	181,4
на 100 га с.-г. угідь	11,1	13,8	39,6	70,3	634,6	510,9	177,8
на 1 працівника	1,4	2,8	13,5	25,1	1747,3	893,9	185,9
Прибуток, збиток (-) від реалізації с.-г. продукції, млн грн	2161,3	1253,6	7120,1	12750,4	590,0	1017,1	179,1
Рівень рентабельності виробництва с.-г. продукції, %	18,3	6,8	13,8	21,1			
Рівень рентабельності виробництва основних видів продукції, %:							
зернові та зернобобові	43,3	3,0	7,3	13,9			
насіння соняшнику	68,6	24,3	41,4	64,7			
молоко	-0,8	12,2	1,4	17,8			
свинина	-7,2	14,9	12,1	-7,8			
Середньорічна оплата праці 1 працівника, грн	1447	4203	11141	13136	907,9	312,6	117,9
Питома вага у витратах (собівартості) виробництва с.-г. продукції, %:							
оплати праці	14,0	14,4	9,7	9,1			
матеріальних витрат	66,1	67,6	69,3	70,0			
орендної плати за земельні частки (паї)	7,9	7,1	6,8	7,0			
майнові паї	0,38	0,29	0,10	0,10			

* Розраховано за матеріалами статистичної звітності сільськогосподарських підприємств.

Важливого, пріоритетного значення в удосконаленні механізмів економічного регулювання набуває формування відповідної організаційно-економічної моделі відносин, яка б: 1) враховувала: національні особливості ведення сільського господарства; уклад життя на селі; ментальність селянина; ресурсний потенціал у пріоритетних галузях; 2) забезпечувала: задоволення потреб суспільства й учасників аграрних господарських відносин; формування перспективної продуктової та галузевої конкурентоспроможності; оптимальне використання аграрного ресурсного потенціалу.

Зосереджуємо увагу на концептуальному розв'язанні цієї проблеми для чого запропоновано концептуальну модель з удосконалення механізмів економічного регулювання аграрного виробництва (рис. 2).

В основу розробки зазначеної концепції покладено принципи неспроможності рин-

кового механізму досконало упорядкувати взаємодію агентів, тому в зазначеному процесі слід задіяти політичні, правові, соціальні, суспільні й економічні інститути. На нашу думку, потрібно здійснити модернізацію механізмів, і особливо це стосується інституціонального регулювання за напрямками, наведеними на рисунку 2.

Макроекономічним пріоритетом в розвитку системи регулювання повинно стати підвищення керованості аграрного виробництва за рахунок: 1) розумної консолідації регуляторних функцій в руках органів Міністерства аграрної політики та продовольства України; 2) посилення регуляторного впливу держави на розвиток міжгалузевих відносин із метою забезпечення еквівалентності обміну; 3) надання регуляторній політиці та механізмам її запровадження виключно ринкового характеру; 4) забезпечення виконання норм законодавчих актів щодо розви-

тку галузі й достатнього фінансування відповідних заходів; 5) урахування соціальних умов і факторів розвитку села, а також регі-

ональних особливостей агровиробництва при здійсненні регулювання.

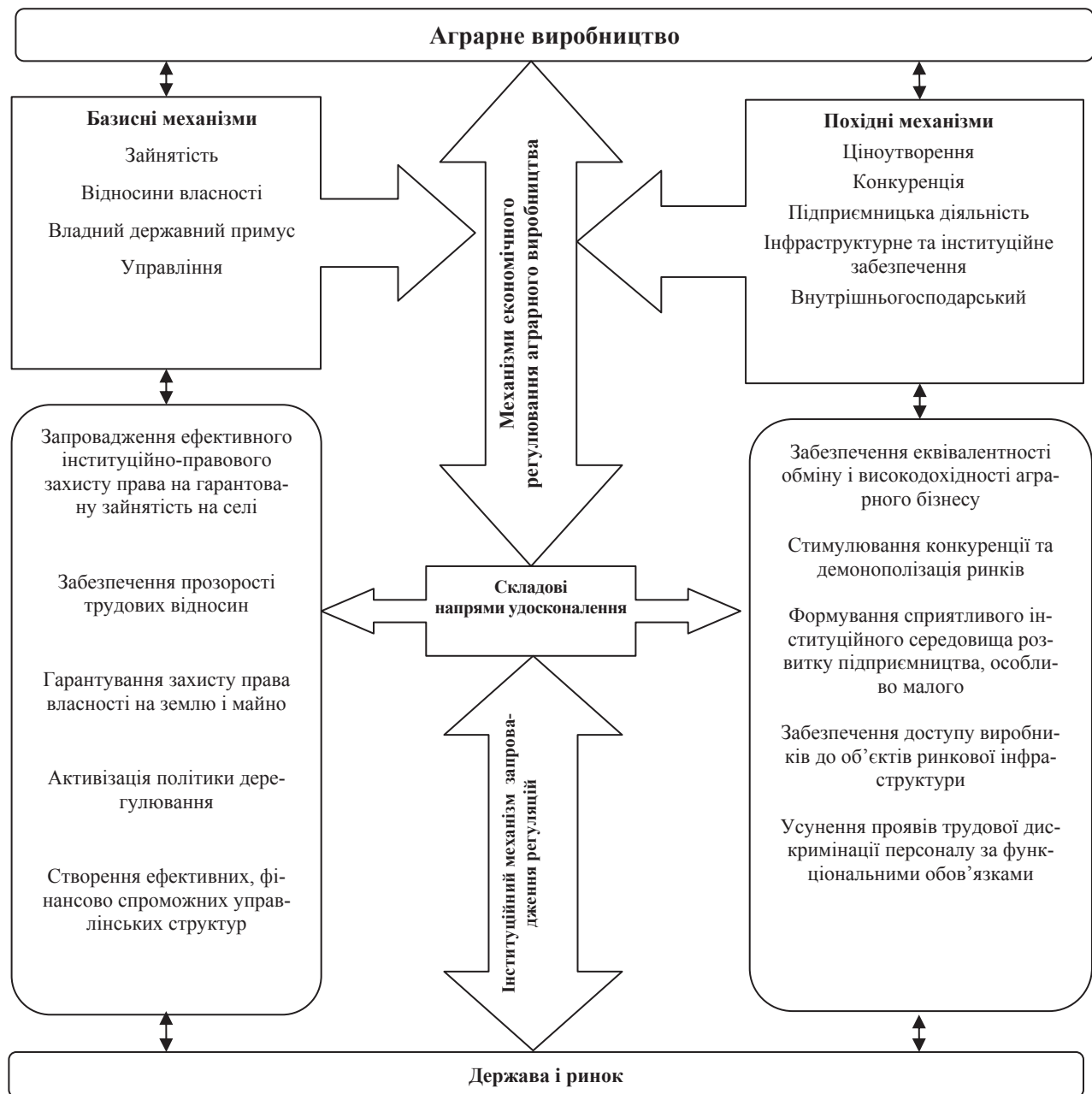


Рис. 2. Концептуальна модель з удосконалення механізмів економічного регулювання аграрного виробництва

Слід зазначити, що об'єктивною умовою розвитку аграрного виробництва є прагнення до еквівалентного обміну, а магістральним напрямом розв'язання проблеми є оптимізація інституціональної структури цінового механізму щодо: підвищення доходів агровиробників за рахунок зниження рівня цінового диспаритету; зниження варіації цін на сільгосппродукцію; підвищення питомої ваги й рівня оплати праці у структурі собі-

вартості; надання можливостей страхування аграрних ризиків; виведення галузі у ранг пріоритетних щодо підтримки; врахування об'єктивних законів і вимог при формуванні-реалізації аграрної політики.

Регулювання виробничої діяльності й зокрема ринку зумовлює певну ефективність, яку потрібно оцінювати на мікро- і макро-економічному рівнях. В оцінці результативності регуляторного впливу на соціально-

економічні процеси, ринок та підприємства необхідно зосередити увагу й методичний інструментарій на розробці критеріїв ефективності підприємництва, ринкової інфраструктури, рівня доходів споживачів тощо.

При розробці методичних підходів до оцінки ефективності механізмів економічного регулювання аграрного виробництва обов'язково слід враховувати інституційну складову. Такий підхід дає змогу оцінити обмежувальні фактори щодо результативності підприємницької діяльності, яка залежить від якості прийняття рішень, інформаційного забезпечення, стимулювання.

Побудова механізмів економічного регулювання в ринковій економіці залежить від типу ринку, на якому планується здійснювати регуляції. Особливо типологічно відмінними за структурою й інституціональною будовою взаємодій є ринки сільськогосподарських продуктів. Тому, на нашу думку, теоретично та методологічно правильним є диференційований підхід до формування засад економічного їх регулювання, що зумовлено видами продукції й особливо сезонним характером виробництва.

В оптимізації та удосконаленні механізму економічного регулювання аграрного виробництва нами виділено відповідні напрями:

1) удосконалення кредитної і податкової політики, тобто фінансово-кредитного механізму, за рахунок формування стабільної системи інститутів, інституцій, які забезпечували б перерозподіл ризиків кредитування, оподаткування сільгоспвиробників за активної підтримки державою;

2) оптимізація економічного механізму державного регулювання в частині фінансування підтримки галузі й сільських територій у контексті максимально можливих, визначених СОТ нормативних вимог у допустимому обсязі видатків із бюджету держави на потреби підтримки розвитку цього сектору економіки;

3) стимулювання інвестиційно-інноваційної діяльності та розвиток лізингу в напрямі стимулювання оновлення матеріально-технічної бази агропідприємств і впровадження новітніх технологій;

4) удосконалення організаційно-економічного механізму регулювання – створення

дієвої ринкової інфраструктури за обов'язкової участі держави, формування кооперативних каналів збуту сільськогосподарської продукції, у тому числі експортних, формування логістичної і транспортної інфраструктури доступу виробників до ринків агропродукції;

5) формування ефективного ринкового механізму ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, який забезпечить законодавчо перерозподіл вартостей між галузями та достатню відтворювальну здатність цін;

6) створення організованої системи функціонування й управління аграрним ринком, яка включатиме у тому числі моніторинг ринків і цін;

7) стимулювання будь-якої не забороненої законом діяльності, яка забезпечуватиме розвиток кооперації на селі.

Варто наголосити, що виклад концептуальних засад удосконалення механізмів регулювання аграрного ринку і виробництва не є аксіоматичним по відношенню до ситуації, що склалася в галузі, а містить квінтесенцію думок авторів щодо формування власного бачення шляхів розв'язання існуючих проблем.

Механізми економічного регулювання як особливі інституціональні утворення у своїй функціональності наслідують транзакційну природу, тому їх ефективність може бути оцінена з позиції визначення витрат обміну. Такий підхід обраний виключно як результат міждисциплінарного синтезу соціоекономічних взаємодій економічних агентів, результатами яких є наслідки впливу механізмів економічного регулювання.

Виходячи з наведених критеріїв, можна запропонувати схему й здійснити концептуальну оцінку ефективності механізмів економічного регулювання аграрного виробництва (табл. 2).

Проводячи аналітичну оцінку ефективності зазначених механізмів слід враховувати особливості їх функціонування і впливу на ті процеси, які вони детермінують. Категорія ефективності механізмів економічного регулювання має інституціональну природу, тобто в її основі вірним буде застосування підходу, який базується на визначенні транзакційних витрат.

2. Критерії та оцінка ефективності механізмів економічного регулювання аграрного виробництва*

Назва механізму	Критерій оцінки	Рівень ефективності
Ціновий	Прибутковість (дохідність) агропідприємств, обсяг реалізації, рівень споживання	Недостатня
Інфраструктурний	Структура реалізованої продукції за каналами	Інфраструктура дисфункціональна
Господарський	Тип відтворення. Рівень рентабельності виробництва й оплати праці	Не задовольняє внутрішні та зовнішні потреби
Саморегулювання	Кількість і впливовість саморегулювних структур	Існують здебільшого номінально
Інтервенційний	Динаміка зміни кон'юнктури ринку	Несприятлива
Міжгалузевого обміну	Диспаритет цін, норма прибутку, індекс цін	Не задовольняє виробників
Внутрішньогосподарський	Рівень оплати праці, дохідність діяльності підрозділів	Здебільшого низький
Інноваційного забезпечення	Рівень інноваційності	Низький або вибірково високий
Інституційний	Динаміка зміни трансакційних витрат	Стрибоподібна

Трансакційні витрати, або витрати обміну, в різних сегментах економіки оцінюються по-різному, тобто їх обсяг (рівень) залежить від типу ринку (за конкурентністю) і від стану розвитку економіки або її типологічних характеристик (транзитивна й т.п.). Прийнято вважати, що в економіці з усталеними інститутами ринку питома вага трансакційних витрат у загальному обсязі витрат економічних суб'єктів не перевищує 5%, а в економіках, які проходять стан інституціоналізації, динамічних змін – 10-15%. Щодо підходів до визначення рівня трансакційних витрат як індикатора ефективності механізмів економічного регулювання, то необхідно визначити місце цих витрат у структурі загальних витрат економічних агентів.

У процесі оцінок ефективності механізмів економічного регулювання слід звернути увагу на їхню дієвість, яка вимірюється цінністю управлінських впливів, економічністю регулювання. Проте оцінку ефективності механізмів економічного регулювання пропонуємо здійснювати поетапно, але з урахуванням особливостей аграрного розвитку.

Причому оцінка ефективності регуляторних механізмів має бути комплексною, тому необхідно обов'язково оцінювати рівень дієвості, впливовості регуляторних актів; зміни мотивації економічних аспектів; сприйняття інституцій та інститутів регулювання господарськими суб'єктами тощо. Показники ефективності регуляторних механізмів слід аналізувати безпосередньо за функціональними ознаками їхнього впливу на ринковий процес, а також за інтегральними показниками загального стану об'єктів регулювання (ціноутворення, інфраструктура,

інноваційне забезпечення, інші інститути ринку, дохідність агробізнесу тощо).

Звідси випливає, що ефективність механізмів регулювання аграрного виробництва є інтегрованою і показники її оцінки формуються відповідно до рівнів досягнення цілей. Конкретизація та специфікація окремих видів ефективності відбувається через визначення рівня досягнення бажаних чи нормативних умов господарського порядку в аграрній сфері. Критерієм ефективності цінового механізму регулювання слід вважати прибутковість галузі й обсяг реалізованої продукції; інфраструктурного – структуру каналів реалізації товарів; господарського – показники рівня відтворення, рентабельності, оплати праці; саморегулювання – кількість і впливовість саморегулювних структур; інтервенційного – динаміка зміни кон'юнктури ринків; міжгалузевого обміну – диспаритет цін, норма прибутку, індекс цін; внутрішньогосподарських відносин – рівень зарплати, дохідність діяльності підрозділів; інноваційного забезпечення – рівень інноваційності; інституційний – рівень і динаміка зміни трансакційних витрат.

Синтезуючи загальний економічний та соціальний ефекти від функціонування зазначених механізмів, ми акцентували увагу на таких важливих результативних ознаках розвитку галузі, як: обсяг виробництва і реалізації продукції на ринку; структура обсягів реалізації за інфраструктурними каналами збуту; рівень цін; формування й розвиток потенціалу агровиробників; рівень і структура прибутку за галузями; продуктивність праці; собівартість та рентабельність агровиробництва; рівень еквівалентності обміну.

Загальний рівень ефективності зазначених механізмів вбачається нами як недостатній в силу цілого ряду об'єктивних причин, зумовлених продовженням процесу інституціоналізації до ринкових умов.

Удосконалення механізмів регулювання аграрного виробництва як складний процес координації економічних і соціальних взаємо-

дій є об'єктивною необхідністю й має здійснюватися в межах існуючого інституційного поля. Основними засадами удосконалення цих механізмів повинна стати відповідність механізму ціноутворення, балансування попиту – пропозиції, інноваційного забезпечення, інституційного регулювання ринково-конкурентним принципам господарювання.

Здійснено оцінку ефективності функціонування та запропоновано концептуальні положення удосконалення механізмів економічного регулювання аграрного виробництва.

Проанализирована эффективность функционирования и предложены концептуальные положения развития механизмов экономического регулирования аграрного производства.

The efficiency of functioning of mechanisms of economic regulation of agrarian production is evaluated, the conceptual guidelines towards the enhancement of the development of economic regulation of the agrarian production are suggested.

*

М.Х. ШЕРШУН, кандидат економічних наук, народний депутат України,
Перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань
екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків
Чорнобильської катастрофи

Лісівництво і лісокористування як різні види економічної діяльності

Визначення терміна «лісове господарство» як вид економічної діяльності пов'язане з використанням природних ресурсів. В Україні, як і в більшості країн світу, лісові ресурси вже давно є результатом здійснення лісівництва як галузі рослинництва у складі аграрного сектору економіки. За КВЕД підклас «Лісівництво та лісозаготівлі» (код 02.01.1) включає до свого складу організаційно й технологічно несумісні з лісівництвом лісозаготівель – «рубання лісу та виробництво ділової деревини», одержання паливної деревини¹. Таким чином, в основу покладається намагання поєднати в одній юридичній особі лісівництво як вид економічної діяльності аграрного сектору економіки з лісопромисловою діяльністю (виробництво і переробка лісових матеріалів). Останнє суперечить віковому досвіду лісівництва, в якому лісокористування (лісозаготівля) постійно відокремлювалося від власне

лісівництва та покладалося в основу економіко-фінансових відносин між лісгоспами і ліспромгоспами. Чинний за радянського часу Загальносоюзний класифікатор галузей народного господарства (ОКОНХ) лісозаготівлі також відносить до промислової діяльності².

З огляду на вище викладене сучасний стан у лісовому господарстві приносить не тільки економічні збитки державі в галузі аграрного виробництва та використання земельних угідь за їх природною продуктивністю для здійснення лісівництва, але й відчутно негативно впливає на формування лісових і аграрних екосистем та агроландшафтів. Із реформуванням земельних відносин і переходом землекористування на умови ідентифікованої відповідальності за результати господарювання, залишилися без належної

¹ Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009:2005) // Держспоживстандарт України. – К., 2006. – 192 с.

² Общесоюзный классификатор отраслей народного хозяйства СССР (ОКОНХ) / Государственный комитет СССР по статистике, Государственный плановый комитет СССР, Государственный комитет СССР по стандартам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://standards.narod.ru/ok/okonh.htm>

Загальний рівень ефективності зазначених механізмів вбачається нами як недостатній в силу цілого ряду об'єктивних причин, зумовлених продовженням процесу інституціоналізації до ринкових умов.

Удосконалення механізмів регулювання аграрного виробництва як складний процес координації економічних і соціальних взаємо-

дій є об'єктивною необхідністю й має здійснюватися в межах існуючого інституційного поля. Основними засадами удосконалення цих механізмів повинна стати відповідність механізму ціноутворення, балансування попиту – пропозиції, інноваційного забезпечення, інституційного регулювання ринково-конкурентним принципам господарювання.

Здійснено оцінку ефективності функціонування та запропоновано концептуальні положення удосконалення механізмів економічного регулювання аграрного виробництва.

Проанализирована эффективность функционирования и предложены концептуальные положения развития механизмов экономического регулирования аграрного производства.

The efficiency of functioning of mechanisms of economic regulation of agrarian production is evaluated, the conceptual guidelines towards the enhancement of the development of economic regulation of the agrarian production are suggested.

*

**М.Х. ШЕРШУН, кандидат економічних наук, народний депутат України,
Перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань
екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків
Чорнобильської катастрофи**

Лісівництво і лісокористування як різні види економічної діяльності

Визначення терміна «лісове господарство» як вид економічної діяльності пов'язане з використанням природних ресурсів. В Україні, як і в більшості країн світу, лісові ресурси вже давно є результатом здійснення лісівництва як галузі рослинництва у складі аграрного сектору економіки. За КВЕД підклас «Лісівництво та лісозаготівлі» (код 02.01.1) включає до свого складу організаційно й технологічно несумісні з лісівництвом лісозаготівель – «рубання лісу та виробництво ділової деревини», одержання паливної деревини¹. Таким чином, в основу покладається намагання поєднати в одній юридичній особі лісівництво як вид економічної діяльності аграрного сектору економіки з лісопромисловою діяльністю (виробництво і переробка лісових матеріалів). Останнє суперечить віковому досвіду лісівництва, в якому лісокористування (лісозаготівля) постійно відокремлювалося від власне

лісівництва та покладалося в основу економіко-фінансових відносин між лісгоспами і ліспромгоспами. Чинний за радянського часу Загальносоюзний класифікатор галузей народного господарства (ОКОНХ) лісозаготівлі також відносить до промислової діяльності².

З огляду на вище викладене сучасний стан у лісовому господарстві приносить не тільки економічні збитки державі в галузі аграрного виробництва та використання земельних угідь за їх природною продуктивністю для здійснення лісівництва, але й відчутно негативно впливає на формування лісових і аграрних екосистем та агроландшафтів. Із реформуванням земельних відносин і переходом землекористування на умови ідентифікованої відповідальності за результати господарювання, залишилися без належної

¹ Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009:2005) // Держспоживстандарт України. – К., 2006. – 192 с.

² Общесоюзный классификатор отраслей народного хозяйства СССР (ОКОНХ) / Государственный комитет СССР по статистике, Государственный плановый комитет СССР, Государственный комитет СССР по стандартам [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://standards.narod.ru/ok/okonh.htm>

уваги захисні, еколого-стабілізаційні об'єкти лісових насаджень у межах земель сільськогосподарського призначення.

Метою дослідження є аналіз термінів «лісівництво» та «лісокористування», їх застосування у практиці лісогосподарського виробництва. Те саме стосується еколого-економічного й виробничого їх призначення в питаннях користування ресурсами головної продукції лісівництва – деревиною для виробництва лісових матеріалів в умовах формування ринкової економіки. Опрацьовано пропозиції щодо ідентифікованої відповідальності суб'єктів господарювання за використання земельних угідь і екологічну збалансованість у частині їх використання, з одного боку (аграрний сектор економіки), з іншого – за раціональне використання ресурсів деревини суб'єктами лісозаготівельного виробництва (промисловий сектор економіки).

Для проведення дослідження використано логіко-аналітичний метод, а також статистичні порівняння й аналіз складу та змісту визначень термінів «лісівництво» і «лісокористування», застосування їх та утвердження. Враховано, що відповідні терміни та їх визначення змінюються з часом залежно від технології й засобів виробництва, опанування відповідними методами їх обліку та обчислення, узгодження з поточними економіко-політичними вимогами і завданнями. За основу прийнято дедуктивний метод, тобто заснований на тому, що окремі проблеми дослідження логічно виводяться із загальних положень, у т. ч. з чинних нормативно-правових актів (НПА) у галузі лісівництва й лісокористування, організації відповідних економічних відносин, опрацювання та встановлення необхідних екологічних норм і правил.

У галузі «лісове господарство», крім «лісівництва», визначались підгалузі «збір дикорослих і недревних лісопродуктів» (31300), «обслуговування лісового господарства» (32000)¹. Підкреслимо, що «лісокористування», тобто користування головною продукцією лісового господарства – деревиною у стані росту, уже в ті часи не набуло належного визначення. І донині фінансу-

вання лісівництва здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, а лісопромислова діяльність мала б проводитися за рахунок власних коштів.

Лісогосподарська діяльність – це і є не що інше як лісогосподарське виробництво, тобто лісівництво, у його повному обсязі. Об'єктом праці для нього є земля, а головною продукцією – деревина у складі лісових екосистем. До лісівництва також належить регулювання вилучення деревини із лісових екосистем за лісівничо-екологічними нормами і правилами з метою її реалізації суб'єктам промислової діяльності. Саме тому впродовж багатьох десятиліть лісівництво здійснювалось і направлялося на забезпечення належно врегульованої роботи підприємств лісової та інших галузей промисловості.

Використання супутніх лісівництву й невід'ємних від нього другорядних матеріалів, їстівних і технічних продуктів, лікарських рослин тощо є похідним від лісівництва та незаперечним свідченням *«того, що лісівництво в Україні є галуззю рослинництва, ... галуззю аграрного виробництва, незалежно від декларування захисних та інших функцій лісу, які формуються природним шляхом у процесі росту і розвитку лісових агроекосистем»*², формування біогеоценозів та не включає до свого складу вирощування новорічних ялинок, збір грибів й інших дикорослих недревних продуктів лісу, а також мисливства за класифікацією ЄС.

Хибна основа щодо визначення об'єктів господарювання у здійсненні лісівництва в українському законодавстві при проведенні Земельної реформи (1990 р.) не забезпечила *«... переходу від централізованого управління господарською діяльністю підприємств до ідентифікованої економічної їх відповідальності за наслідки господарювання на основі вільної конкуренції та з урахуванням повноважень органів державної влади й органів місцевого самоврядування»*¹. Таке становище склалося не на порожньому місці. Уже з початку 60-х років розпочалася боротьба лісового господарства за право використання ним деревини у стані росту, що має

¹ Общесоюзный классификатор отраслей народного хозяйства СССР (ОКОНХ) / Государственный комитет СССР по статистике, Государственный плановый комитет СССР, Государственный комитет СССР по стандартам [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://standards.narod.ru/ok/okonh.htm>

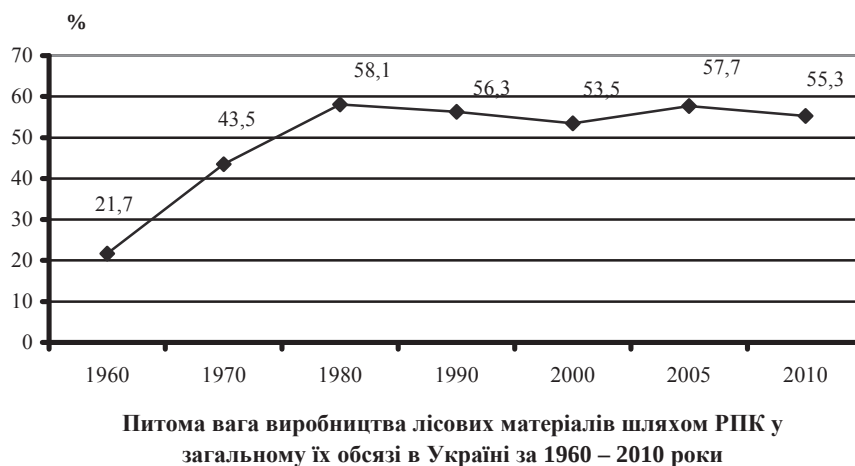
² Фурдичко О.І. Земля як природний ресурс – найважливіший об'єкт у виробництві сільськогосподарської і лісогосподарської продукції / О.І.Фурдичко, М.Х. Шершун // Вісник аграрної науки. – 2011. – Серпень. – С. 5 – 9.

назву «лісосічний фонд» ... без участі існуючих на той час ліспромгоспів (в Україні вони функціонували до кінця 50-х років минулого століття). Лісосічний фонд (ЛСФ) – це деревина у стані росту (на пні), призначена для вилучення шляхом рубок головного користування (РГК), що підлягає продажу суб'єктам (ліспромгоспам) для виробництва ними лісових матеріалів (ЛМ). І не просто продаж, але ще й з перерахуванням одержаної плати (за лісовими таксами, що встановлювались Урядом) державі, оскільки фінансування лісового господарства в Україні здійснювалось і досі здійснюється за кошти державного бюджету. Це й створювало конфлікт інтересів між «лісовим господарством» і «лісовою промисловістю».

Конфлікт посилювався тим, що вироблені лісові матеріали від розроблення ЛСФ у плановому порядку та без участі ліспромгоспів (отже, й без місцевих органів влади)

розподілялись між відомствами і провідними підприємствами деревообробної, целюлозно-паперової та інших галузей промисловості й населенням. Водночас лісові матеріали, які виробляли з вилучених рубками проміжного користування (РПК) дерев, залишались у розпорядженні лісгоспів. До того ж деревину вилучали без сплати за неї на корені. При цьому усі виробничі операції з виробництва лісових матеріалів шляхом РПК фінансуються за кошти державного бюджету.

Така відмінність економічних механізмів щодо фінансування і розпорядження виробленими лісовими матеріалами зумовила істотні зміни їх співвідношення у складі виробництва та реалізації лісових матеріалів (рис.), не кажучи вже про основні фінансово-економічні показники діяльності відповідних суб'єктів господарювання.



Так, обсяг виробництва лісоматеріалів шляхом РПК у 1960 році становив 6 % від загального по колишньому Союзу обсягу (26,9 млн м³)², в Україні – 21,7%³. Уже в 1980 році він досяг в Україні 58,1 % від загального обсягу виробництва лісових матеріалів (13478 тис. м³)⁴, тобто уже в 1960 році обсяг виробництва лісових матеріалів шляхом РПК порівняно з союзним рівнем був більшим ніж у три рази, а до 90-х років минулого століття зріс майже у 10 разів. За цими цифрами приховуються мільйони ку-

бічних метрів деревини, вилучених з лісових масивів без сплати земельної ренти впродовж останнього півстоліття.

Починаючи з 60-х років минулого століття відбувається «уточнення» самих термінів та їх визначення. Найголовнішим став термін «лісове господарство». Розуміючи, що політики намагаються відійти від терміна «лісівництво», науковці вводять досить аморфне визначення: «Лісове господарство – галузь матеріального виробництва, до функцій якої належать: вивчення й облік лісів,

¹ Шершун М. Реформування у галузі лісового господарства в контексті проведення економічних реформ в Україні / М. Шершун // Економіст. – 2010. – № 10. – С. 11.

² Лесная энциклопедия. – Т. 2. – М.: «Советская энциклопедия». – 1986. – С. 280.

³ Бобко А.Н. О лесных кодексах и лесоустройстве в России и Украине / А.Н. Бобко // Лесная таксация и лесоустройство. – 2007. – № 2. – С. 45–61.

⁴ Лесное хозяйство СССР. Статистический сборник / Госкомстат СССР. – М.: Информационно-издательский центр Госкомстата СССР, 1990. – 134 с.

їхнє поновлення, охорона від пожеж, шкідників і хвороб, регулювання лісокористування, контроль за використанням лісових ресурсів»¹. Зауважимо, що ні в ОКОНХ, ні в інших НПА не йдеться про використання земельних ресурсів, хоча юридично всі лісгоспи – землекористувачі, які мали відповідні Державні акти на право постійного користування землею. Однак право землекористування підмінюється правом лісокористування, що не є рівнозначним поняттям.

Лісокористування як користування головною продукцією лісівництва – деревиною, незважаючи на його виключне економічне значення і домінуючу питому вагу в межах валових доходів лісгоспів за видами всіх надходжень, приховувалося під численними нормами й правилами обчислення т. з. розрахункових лісосік, вилучення запасів певних лісонасаджень із головного користування тощо.

Належний еколого-економічний зміст мав термін «відпуск лісу», хоча за граматичними нормами не зовсім був коректним. Водночас галузь «збір дикорослих і недеревних лісопродуктів», порівняння якої з фізичними й грошовими виразами не є порівнянням із «відпуском лісу» (зрозумілішим був би термін «вилучення деревини з лісових масивів, екосистем»), виділено за ОКОНХ в окрему галузь (32000). Лісокористування, що налічує щорічно мільйони кубічних метрів, не «заслужило» собі чітко визначеного коду як ви-

ду головної продукції лісівництва з його одиницями виміру. Хоча поняття «лісокористування» походить із часів, коли ще не було належного межування земельних угідь і «розпорядження лісами проводилося вальдмейстерами, що призначались із дворян»², які й займалися організацією вилучення деревини, виробництвом лісових матеріалів тощо.

Лісівництво як галузь рослинництва виникло майже на століття пізніше. Замість вальдмейстерів до господарського управління приходять форстмейстери, тобто ті, хто має справу із землекористуванням для його здійснення та регулювання господарювання з метою раціональнішого користування земельними ресурсами для вирощування деревини, її продажу для виробництва промисловістю лісових матеріалів. Останнє у складі НПА за радянських часів другої половини XX ст. було повністю витіснено з наукового дискурсу, незважаючи на двохсотлітній досвід розподільного лісівництва від лісокористування (ЛКР).

Нагадаємо, ще у XIX ст. наш співвітчизник В. І. Даль розрізняв поняття «лісопромисловець» (хто торгує лісом «в зрубі», не на корені) й «лісовод» (хто сіє, садить, розводить ліс). Уже з того часу було визначено безальтернативне відокремлення лісокористування від лісівництва³. Але наука і практика «удосконалюють» відповідні терміни, про що можна судити з наведених змін його визначення (табл. 1).

1. Визначення терміна «лісівництво»

ОКОНХ ⁴	ГОСТ 18486-87	КВЕД України ⁵
Лісівництво	Лісівництво	Лісівництво та лісозаготівлі
2) Лісорозведення, лісовідновлення, догляд за лісом, захист лісів від шкідливих комах і хвороб, охорона лісів, відпуск лісу та облік лісового фонду, облік та організація використання всіх корисних властивостей лісу, охорона диких звірів і тварин	Теорія і практика вирощування і невичерпного використання лісу з метою задоволення народного господарства і населення в деревині та іншій продукції, а також покращення лісу і підвищення його водоохоронно-захисних, рекреаційних та соціальних функцій	02.01.1. Цей підклас включає: - вирощування будівельного лісу: посадка, підсадка саджанців, охорона лісу та лісосік; - вирощування молодого порослевого лісу та балансової деревини; - вирощування лісосадивних матеріалів; - вирощування різдвяних ялинок; - лісозаготівлі, рубання лісу та виробництво ділової деревини, такої як колоди, стовпи, жердини, одержання паливної деревини; - вирубування (дерев) лісу з метою зробити землі придатними для сільськогосподарського виробництва; - вирощування рослинних матеріалів для плетіння

Отже, в науковому плані лісівництво і лісокористування як види економічної діяль-

ності ще залишаються належно не врегульованими. Крім того, з урахуванням проголо-

¹ Лесная энциклопедия. Т. 1. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – С. 516.

² Там само.

³ Бобров Р.В. Об управлении лесами Отечества (исторический обзор) / Р. В. Бобров // Обзорн. информ. – М.: ВНИИЦлесресурс Госкомлеса СССР, 1990. – С. 10.

⁴ Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009:2005) // Держспоживстандарт України. – К., 2006. – 192 с.

⁵ Там само.

шеної ще в 1990 році Земельної реформи в Україні та переходу до ідентифікованої відповідальності за використання земельних угідь усіма землекористувачами згідно з основною нормою земельного законодавства – «використання землі в Україні є платним» (Земельний кодекс України, ст. 206). Включення до складу лісівництва «лісозаготівлі, рубання лісу та виробництво ділової деревини...»¹, є логічно невмотивованим.

Згадана зміна суті одного із найважливіших видів економічної діяльності лісгоспів, пов'язаної з використанням землі, була започаткована ще на початку формування основних нормативно-правових актів після проголошення незалежності. Першу редакцію КВЕД було «розроблено на виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 04.05.93 р. № 326 «Про Концепцію побудо-

ви національної статистики України та Державну програму переходу на міжнародну систему обліку і статистики». Другу, що є чинною, затверджено в 2005 році: ДК 009:2005. Важливою є в аспекті еколого-економічного змісту лісівництва ремарка із Наказу Держспоживстандарту України № 375 від 26 грудня 2005 року: «Ця класифікація згармонізована з міжнародною класифікацією видів економічної діяльності Європейського Союзу»².

Наскільки вона відповідає заявленій «гармонізації» й економічним вимогам господарювання в умовах платного використання земельних угідь для здійснення лісівництва та його порівняння з європейським досвідом можна переконатися тільки шляхом скрупульозного аналізу їх опису і порівнянь між ISIC і КВЕД (табл. 2).

2. Статистична класифікація за видами економічної діяльності в Європейському Союзі та її порівняння з КВЕД в Україні

Європейський Союз: Номенклатура видів економічної діяльності				Україна: ДК 009:2005. Класифікація видів економічної діяльності		
Рівень	Код	Description Опис	Посилання на ISIC	Код КВЕД		Назва
				Розділ Група Клас	Підклас	
2	02	<i>Forestry and logging</i> Лісівництво та лісозаготівлі	02	02		Лісове господарство та пов'язані з ним послуги
	02.01	<i>Silviculture and other forestry activities</i> Лісівництво та інша лісогосподарська діяльність	021	02.01		Лісівництво, лісове господарство
	02.10	<i>Silviculture and other forestry activities</i> Лісівництво та інша лісогосподарська діяльність	0210		02.01.1	Лісівництво та лісозаготівлі
	02.20	<i>Logging</i> Лісозаготівлі	0220			
					02.01.2	Одержання продукції лісового господарства
4	02.40	<i>Support services to forestry</i> Технічні послуги в галузі лісового господарства	0240	02.02	02.02.0	Надання послуг у лісовому господарстві

Насамперед зауважимо, що в класифікації ЄС ISIC під кодом 02 визначено «Лісівництво та лісозаготівлі». Цей розділ КВЕД має у своєму складі 5 класів. У складі ДК 009:2005 України переклад містить назву – «Лісове господарство та пов'язані з ним послуги», що ні граматично, ні логічно не відповідає його ви-

значенню англійською мовою. До того ж цей розділ (02) у своєму складі має тільки 4 підкласи, з яких «лісозаготівлі» класифікації ЄС в українській ДК поєднали з лісівництвом (код підкласу 02.01.1). Той переклад можна вважати вільною, якщо не підприємницько спрямованою, інтерпретацією найважливішо-

¹ Класифікація видів економічної діяльності (ДК 009:2005) // Держспоживстандарт України. – К., 2006. – 192 с.

² Там само.

го для здійснення лісівництва використання природного ресурсу – лісових земель і збереження лісових масивів за класифікацією ISIC. Проблема, на жаль, полягає у тому, що в усіх підкласах із класу «Лісове господарство та пов'язані з ним послуги» КВЕД України основоположні види економічної діяльності не узгоджені (не адаптовані) з європейською класифікацією. Підрозділ «Лісівництво та лісозаготівлі» КВЕД включає до свого складу *виращування різдвяних ялинок (02.01.1)*, а класифікатор ЄС *виращування новорічних дерев* не включає й відносить його до іншого виду (01.29), тобто до сільського господарства.

Обсяг статті не дає змогу розглянути кожен із класів ВЕД у системі ЄС. Зупинимось лише на класі «Лісозаготівлі» (код 0220). Це – найважливіший вид економічної діяльності у галузі лісівництва (табл. 3). Адже мова йде про щорічні обсяги вилучення деревини із лісових масивів (екосистем) України у кількості близько 18–20 млн м³, з яких лісозаготівельна промисловість виробляє 15–17 млн м³ товарних лісових матеріалів.

Розглянувши підрозділ «Одержання продукції лісового господарства» (код 02.01.2), в якому не знайшло місця «виробництво лісових матеріалів», стане зрозумілою повна невідповідність української КВЕД у розділі

«Лісове господарство та лісозаготівлі» (збирання жолудів, каштанів, моху та багато інших другорядних матеріалів, крім, зрозуміло, лісових матеріалів і деревини «не в зрубі», тобто лісосічного фонду, який саме і є основною продукцією лісівництва) системі ISIC Європейського Союзу.

У цьому аспекті важливе значення має не просто переклад тих чи інших термінів з англійської на українську мову. Певно, необхідна їхня адаптація до місцевого, так би мовити, самобутнього їх вживання. Мало підходить визначення «Результат цієї діяльності може здійснюватися у формі колод або дров» (табл. 3). Коректним був би термін «Продукцією виробництва є круглі лісові матеріали і дрова». Адже в Україні термін «лісозаготівлі» більшістю людей сприймається як процес праці, а не вид економічної діяльності. Тому було б доцільним запровадження терміна «лісокористування», тобто виробництво, накопичення та реалізація лісових матеріалів. Адже ми широко використовуємо терміни «лісовоз», «лісопиляння», «лісоруб» тощо, що пов'язані власне з користуванням деревним ресурсами, і тоді зрозуміло, що мова йде не про ліс як екосистему, а про ліс, що вживається тільки в однині та означає лісові матеріали.

3. Перелік виробництв і продукції, що включені та не включені до класу «Лісозаготівлі» за Класифікацією ЄС ISIC

Logging Лісозаготівлі	0220
Включає: - виробництво круглого лісу для галузі обробної лісової промисловості; - виробництво круглого лісу, що використовується в необробленому вигляді, такі як рудниковий стояк, стовпи і стовпчики; - накопичення і виробництво деревини для виробництва енергії; - збір і накопичення лісозаготівельних залишків на енергоносії; - виробництво деревного вугілля в лісі (з використанням традиційних методів). Результат цієї діяльності можна здійснювати у формі колод або дров. Не включає: - виращування новорічних дерев, див. 01.29; - виращування стройового лісу: посадка, пересадка, підсадка, догляд і збереження лісів та лісових масивів (див. 02.10); - збір дикорослих недревних продуктів лісу (див. 02.30); - виробництво тріски і стружки (див. 16.10); - виробництво деревного вугілля шляхом перегонки деревини (див. 20.14)	

Невизнання урядовими органами, а також провідними науковими установами України юридичного визначення землі як об'єкта праці й економічних відносин між власником природних ресурсів і землекористувачами, відсутність гармонізації у галузі лісо-

вого господарства ДК 009:2005 з класифікацією Європейського Союзу зумовлюють те, «що система господарювання в українських лісах за останні 10 років так і залишається неефективною, внаслідок чого держава як власник земельних ресурсів продовжує не-

сти збитки»¹. За Законом України «Про Державний бюджет України на 2012 рік окупність видатків (719,82 млн грн) доходами (88,86 млн грн) становитиме 12,3 %, що суперечить усім вимогам господарювання на землі й у системі фінансування виробництва в умовах ринкової економіки.

На підставі проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки:

1. Лісівництво і лісокористування – різні види економічної діяльності, оскільки об'єктами праці для них є істотно відмінні між собою ресурси, а також різні види її товарної продукції: для лісівництва – земля, земельні ділянки в комплексі з іншими природними ресурсами для вирощування товарної деревини у стані росту; для лісокористування – ресурси деревини у стані росту і промислове виробництво товарної продукції для виробництва лісових матеріалів.

2. Система реформування щодо землекористування у галузі лісового господарства має продовжуватися шляхом актуалізації ділянок земель лісогосподарського призначення відповідних суб'єктів господарювання виключно у межах юридично визначених та погоджених із суміжними землевласниками (землекористувачами) угідь, а також з урахуванням обтяжливих умов, зокрема щодо охорони й збереження еколого-стабілізуючих об'єктів, агроєкосистем і агроландшафтів.

3. Вид економічної діяльності «Лісівництво та пов'язані з ним послуги» маємо розглядати у складі аграрного сектору економіки як діяльність, що спрямована на вирощування стройового лісу шляхом штучного чи природного лісовідновлення або лісорозведення, створення, догляд і збереження лісових урочищ та масивів, лісових екосистем із метою вирощування деревини у комплексі з використанням другорядних і супутніх лісівництву природоохоронних властивостей та послуг.

4. Вид економічної діяльності «Лісокористування» потрібно розглядати як галузь промислового виробництва, що пов'язана з виробництвом, накопиченням і реалізацією круглих лісових матеріалів та дров підприємствами лісової деревообробної й інших галузей промисловості та приватних підприємств для подальшого їх використання для виробничих і побутових цілей.

Насамкінець зауважимо, що лісокористування є галуззю лісової промисловості, бо пов'язана з методами й технологіями вилучення деревини із лісових масивів (лісових екосистем) для виробництва, накопичення та реалізації круглих лісових матеріалів і дров за відповідними стандартами й технічними умовами на основі ринкових відносин. Про це ж свідчить клас «Лісозаготівлі» за системою ВЕД Європейського Союзу.

Проведено дослідження і порівняння класифікаційних термінів «лісівництво» та «лісокористування» і їх визначення за ДК 009:2005 «Класифікація видів економічної діяльності» з Міжнародною класифікацією видів економічної діяльності Європейського Союзу. Доведено необхідність гармонізації підкласу 02.01.1 «лісівництво та лісозаготівлі» з класифікацією ЄС, розмежування їх як різних видів економічної діяльності, з різними об'єктами праці й істотно відмінними видами вироблюваної ними товарної продукції.

Проведены исследования и сравнения классификационных терминов "лесоводство" и "лесопользования" и их определения по ДК 009: 2005 "Классификация видов экономической деятельности" с Международной классификацией видов экономической деятельности Европейского Союза. Доказана необходимость гармонизации подкласса 02.01.1 "лесоводство и лесозаготовки" с классификацией ЕС, разграничения их как разных видов экономической деятельности, с разными объектами труда и существенно отличными видами производимой ими товарной продукции.

The essence of the notions 'forestry' and 'the use of forests' are studied and compared on the basis of definitions of DC 009: 2005 "Classification of types of economic activity" and "Nomenclature of Activities European Community". An article substantiates the necessity to put to order the subtype 02.01.1 "forestry and logging" and to provide the accordance of it with EU classification, underlines the need of distinction of these two types of activity as different ones, that have different objects of work, and distinctly different types of produced and marketing products.

*

¹ Шершун М. Реформування у галузі лісового господарства в контексті проведення економічних реформ в Україні /М. Шершун // Економіст. – 2010 – № 10. – С. 10–11.

Теоретико-методологические аспекты разработки каталога оптимальных стратегических альтернатив предприятий пищевой промышленности

Нарастающая турбулентность среды предприятия пищевой промышленности обуславливает необходимость его эффективного реагирования на средовую изменчивость посредством реализации оптимальных стратегических альтернатив.

Широкий спектр трудов таких исследователей, как В.Р. Веснин, Д. Кэмпбел, Г.И. Ансофф, Д. Стейнер, А. Чандлер, Г. Минцберг и др., посвящен проблеме формирования концепции стратегии и разработке стратегического инструментария (моделей и методов разработки и реализации стратегических альтернатив). Тем не менее недостаточно освещенными остаются проблемы формирования оптимальных стратегий предприятия пищевой промышленности в условиях полициклической вариативности среды.

Поэтому целью статьи является построение каталога оптимальных стратегических альтернатив пищевого предприятия.

Проведём согласование текущих значений паттернов поведения потребителя на рынке продуктов питания Украины и видов стратегий, обеспечивающих максимизацию конкурентного преимущества предприятия в заданных условиях среды. В основе данного исследования лежит концепция общей полициклической динамики среды пищевого предприятия, предполагающая наличие коррелирующих экономических и неэкономических циклов и зависимость паттернов поведения потребителя от макроциклов и производных отраслевых ритмов¹.

Для нахождения оптимальных соответствий между видами стратегий и поведенческими паттернами, представленными в таблице в форме каталога стратегий, используем метод «тонкой подстройки».

На рисунке отражено применение метода «тонкой подстройки» для согласования паттернов поведения (A1...E8) пяти основных типов потребителей и видов стратегий через категории мотивов потребления продуктов питания (m1...m7). А именно, каждый оптимальный вид стратегии предложенного каталога направлен на максимальное удовлетворение и усиление мотивов одной или нескольких категорий, формирующих один или несколько из рассматриваемых поведенческих паттернов. В этом случае может быть достигнуто наиболее точное соответствие спроса (текущего и будущего), формируемого данными паттернами, и предложения, определяемого стратегиями. То есть «тонкая подстройка» предполагает, что мотивы потребления продуктов питания должны синхронно управлять поведением покупателя и разработкой стратегий предприятий, направляя те и другие на наиболее полное удовлетворение этих мотивов.

К основным категориям мотивов потребления продуктов питания в настоящее время можно отнести:

- m1. Обеспечение стабильной системы питания: регулярное приобретение необходимого продуктового набора;
- m2. Экономия ресурсов (средств, времени, усилий) при организации питания;
- m3. Получение желаемых вкусовых ощущений и эмоционального комфорта (удовольствия от потребления);

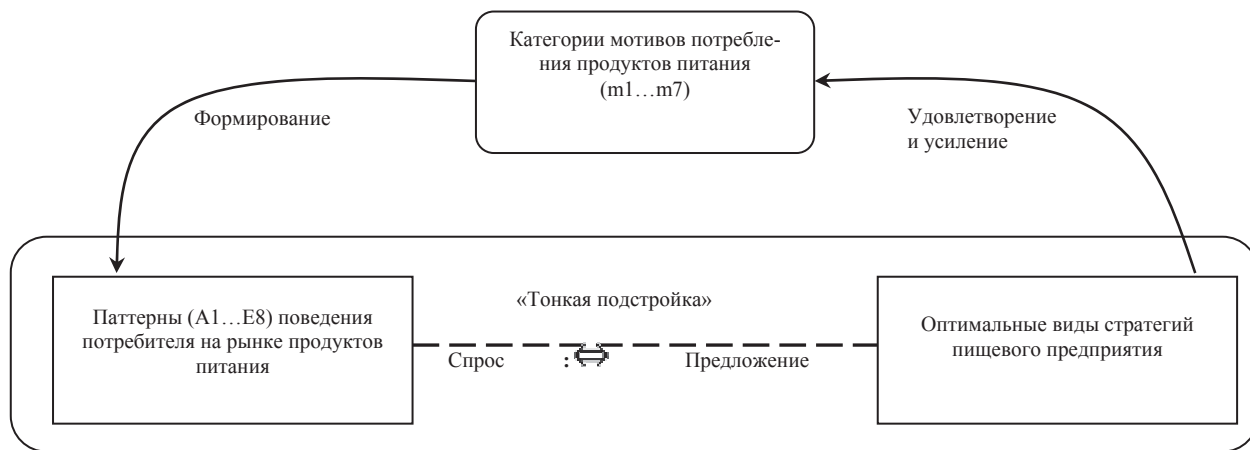
¹ Кузык Б.Н. Теория, методология и опыт глобального цивилизационного прогнозирования / Б.Н. Кузык, Ю.В. Яковец. – М.: МИСК, 2008. – 46 с.

m4. Поддержание жизнеспособности и эстетического вида организма: потребление безопасных и полезных продуктов для улучшения внешней привлекательности и здоровья;

m5. Стремление к исследованию и познанию товара-новинки (любопытство, тяга к новизне);

m6. Вхождение в социальную группу и создание межличностных связей путём потребления продуктов питания;

m7. Самопозиционирование в обществе: формирование имиджа и его признание окружающими путём потребления престижных брендов продовольственных товаров.



Согласование видов стратегий и паттернов поведения потребителя методом «тонкой подстройки»

Каталог оптимальных стратегий предприятия на рынке продуктов питания

Паттерны поведения потребителя	Оптимальные виды стратегий пищевого предприятия, соответствующие паттерну
А. «Сдержанный» тип потребителя	
A1. Поиск дешёвых альтернатив продуктов первой необходимости с длительным сроком хранения; их закупки в больших объёмах для создания домашних запасов и последующего длительного потребления	I. Стратегия ценового стимулирования граничного потребления путём создания предложения уценённых безопасных продуктов питания сниженной (компромиссной) кондиции
A2. Активный поиск и приобретение просроченных, уценённых продуктов питания не первой необходимости с коротким сроком хранения; их непосредственное потребление или домашнее консервирование	II. Трансгенная стратегия минимизации издержек за счёт использования современных достижений генной инженерии III. Стратегия структурного замещения и надстройки, предполагающая использование пищевых добавок и заменителей натурального пищевого сырья
В. «Безразличный» тип потребителя	
B1. Регулярное питание вне дома «на автомате» с минимальными затратами времени в ресторанах быстрого питания	II. Трансгенная стратегия минимизации издержек за счёт использования современных достижений генной инженерии
B2. «Упрощённое» домашнее приготовление пищи благодаря частому приобретению продуктов быстрого приготовления и полуфабрикатов в удобно расположенных торговых точках	III. Стратегия структурного замещения и надстройки, предполагающая использование пищевых добавок и заменителей натурального пищевого сырья IV. Стратегия классического быстрого питания, направленная на экономию времени и усилий на организацию питания XIII. Стратегия быстрой высокой кухни (Fast Good) или Fast Food'a элитного качества XIV. Стратегия здорового быстрого питания, минимизирующая усилия и время на организацию регулярного здорового качественного питания. XV. Аддитивная стратегия улучшения органолептических свойств продукта, заключающаяся в построении визуально-вкусовой привлекательности продукта на основе пищевых добавок
С. «Органический» тип потребителя	
C1. Покупка по возможности органических продуктов питания в традиционных или специализированных торговых точках без учёта ценового и территориального фактора в стремлении к полностью натуральному питанию	V. Общая органическая стратегия, предполагающая частично или полностью органический ассортимент Латеральные органические стратегии (VI и VII): VI. Агротуристическая стратегия совмещения органического фермерства с туризмом.

C2. Ведение приусадебного хозяйства с целью самостоятельного выращивания органической растительной и животной пищи или регулярные закупки органических продуктов, выращенных в таких хозяйствах	VII. Стратегия органического проникновения как сочетание базового бизнеса с органическим пищевым предложением VIII. Органическая ретро-стратегия как полная имитация характеристик и марок продуктов советских времён XVI. Стратегия усиления биологической ценности и натуральности продукта, подразумевающая замену синтетических компонентов натуральными и включение питательных веществ XVIII. Стратегия объёмной оптимизации ассортимента заключается в создании новых и снятии старых продуктов/продуктовых линий сопутствующих или не связанных между собой категорий
D. «Социальный» тип потребителя	
D1. Статусное потребление престижных продуктов питания на светских мероприятиях для достижения целей, не связанных с питанием D2. Потребление «модных» продуктов питания для вхождения в целевой коллектив и поддержания имиджа в нём	IX. Премиум-стратегия, направленная на производство экзотического деликатесного товара престижной категории (D1) X. Стратегия «элитного замещения» или вывода заурядного товара в категорию «премиум» путём замещения одной из его характеристик на престижную (D1) XI. Стратегия имиджевой подстройки продукта, предполагающая создание образа такого продукта, приобретение которого позволит сформировать личный имидж (D1, D2) XII. Стратегия искусственного создания дефицита или потребительского ажиотажа путём ограничения доступности качественного индивидуализированного товара (D1, D2) II. Трансгенная стратегия минимизации издержек за счёт использования современных достижений генной инженерии (D2). III. Стратегия структурного замещения и надстройки, предполагающая использование пищевых добавок и заменителей натурального пищевого сырья (D2) XIX. Инновационная стратегия, предполагающая создание кардинально нового современного продукта или модернизацию традиционного (D1, D2)
E. «Активный» тип потребителя	
E1. «Перепотребление» продуктов питания, возникновение связанных с этим болезней и обращение к различным диетам E2. Тщательное предпокупочное планирование, сравнение цен и полезности товаров различных брендов, совершение логически обоснованных покупок E3. Необдуманное часто импульсивное потребление на основе рекламной информации, привлекательности вкусовых и визуальных характеристик товаров и их новизны; ориентация на получение удовольствия от питания и «открытие» новых вкусов E4. Множественные повторные покупки определённых категорий продуктов с вредными синтетическими компонентами как результат пищевой зависимости от них и усложнения вкусовых предпочтений в целом E5. Соблюдение пищевых ритуалов и потребление «на автомате», не связанное с необходимостью удовлетворения потребности в продуктах питания E6. Длительная приверженность привычным брендам и местам продаж, недоверие рекламным сообщениям и неизвестным альтернативам, слабая склонность к их рассмотрению E7. Ограничение объёмов и категорий потребляемых продуктов с целью поддержания эстетического внешнего вида при относительном безразличии к вкусовым качествам пищи E8. Периодическое соблюдение режимов экономии на питании для последующего кратковременно-эпизодического (праздничного или отпускного) потребления изысканных, эксклюзивных или экзотических продуктов престижных категорий для получения вкусового наслаждения гурмана	II. Трансгенная стратегия минимизации издержек за счёт использования современных достижений генной инженерии (E1, E3, E4) III. Стратегия структурного замещения и надстройки, предполагающая использование пищевых добавок и заменителей натурального пищевого сырья (E1, E3, E4) VI. Агротуристическая стратегия совмещения органического фермерства и туризма (E1, E2). VII. Стратегия органического проникновения как сочетание базового бизнеса с органическим пищевым предложением (E1, E2) VIII. Органическая ретро-стратегия как полная имитация характеристик и марок продуктов советских времён (E2, E6) IX. Премиум-стратегия, направленная на производство экзотического деликатесного товара престижной категории (E8) X. Стратегия «элитного замещения» или вывода заурядного товара в категорию «премиум» путём замещения одной из его характеристик на престижную (E8) XII. Стратегия искусственного создания дефицита или потребительского ажиотажа путём ограничения доступности качественного индивидуализированного товара. (E1, E2, E8) XIII. Стратегия быстрой высокой кухни (Fast Good) или Fast Food'a элитного качества (E2) XIV. Стратегия здорового быстрого питания (Fast and Healthy Food), минимизирующая усилия и время на организацию регулярного здорового качественного питания (E1, E5, E6, E7) XV. Аддитивная стратегия улучшения органолептических свойств продукта, заключающаяся в построении визуально-вкусовой его привлекательности на основе пищевых добавок. (E1, E3, E4)

	XVI. Стратегия усиления биологической ценности и натуральности продукта, подразумевающая замену синтетических компонентов натуральными и включение питательных веществ (E2, E7) XVII. Стратегия линейного расширения и обновления ассортимента, подразумевающая включение новых и снятие старых товарных единиц внутри продуктовой линии (E1, E2, E3) XVIII. Стратегия объёмной оптимизации ассортимента, заключающаяся в создании новых и снятии старых продуктов/продуктовых линий сопутствующих или не связанных между собой категорий (E1, E2, E3) XIX. Инновационная стратегия, предполагающая создание кардинально нового современного продукта или модернизацию традиционного (E1, E2, E3, E4)
--	--

Паттерны A1 и A2 и их цена отражают существующий спрос на дешёвые продукты питания низкого качества, который, несмотря на долгосрочную тенденцию к снижению, возрастает в периоды кризиса синхронно с процентом потребителей «сдержанного» типа. Паттернообразующими в данном случае, т.е. способствующими возникновению паттернов A1 и A2, являются мотивы категории m1, рассмотренной выше. Следовательно, в соответствие данным паттернам может быть поставлена стратегия ценового стимулирования граничного потребления (I), которая наиболее полно удовлетворяет и усиливает мотивы m2. Данная стратегия относится к виду стратегий минимизации издержек и заключается в создании предложения уценённых продуктов питания со скоро истекающим сроком годности, подпорченных, потерявших свежий вид, или просроченных, но безопасных и преимущественно сохранивших питательные свойства.

Рассматриваемая стратегия направлена на самый широкий целевой сегмент, сформированный «сдержанным» типом потребителя, основным фактором совершения покупки для которого является цена. Максимально приближаясь, но не пересекая границу безопасного потребления, индивиды с низким уровнем дохода получают возможность снизить его долю, расходуемую на организацию регулярной системы питания.

Трансгенная стратегия (II) соответствует паттернам всех, кроме органического, типов потребителей и преимущественно направлена на минимизацию издержек производства продуктов питания за счёт увеличения производительности (эффективности) сельскохозяйственного производства путём исполь-

зования современных достижений генной инженерии.

Также в некоторых случаях достигается улучшение отдельных качественных характеристик трансгенного пищевого сырья, готовой сельскохозяйственной продукции или пищевых продуктов с добавлением генетически модифицированных ингредиентов. Например, хлеб с добавлением генетически модифицированных ферментов долго не черствеет, трансгенные помидоры характеризуются привлекательными внешними характеристиками, морозоустойчивостью и высокой длительностью хранения, картофель и кукуруза – улучшенными вкусовыми качествами, устойчивостью к вредителям и высокой урожайностью и т.д.

Первые трансгенные семена были разработаны и выпущены на рынок транснациональной сельскохозяйственной биотехнологической корпорацией Monsanto Company (США)¹. В настоящее время США является лидирующим мировым производителем трансгенных продуктов питания и сельскохозяйственного сырья, немалая часть которых экспортируется, в частности, в Украину.

К пищевым предприятиям, использующим данную стратегию, продукция которых представлена на украинском рынке, относятся Nestle, PepsiCo, Coca Cola, Hershey's, Mars, Cadbury, Kellogg's, McDonald's, Danon, МПЗ «Колос», "Чернівецькі ковбаси", ООО "Мясной Альянс", ООО "Алан", ООО "Мясокомбинат "Юбилейный" и др.

Аналогичным паттернам соответствует также стратегия структурного замещения и надстройки (III), которая представляет собой стратегию экономии на издержках за счет, во-первых, замены части натурального пищевого сырья искусственными или природными суррогатами (заменителями) для

увеличения объёма готового продукта, а во-вторых, введения в него синтетических или натуральных пищевых добавок (таких как консерванты, антиоксиданты, текстуранты, стабилизаторы, эмульгаторы), предназначенных для придания высокой кондиции (свежести, текстуры и др.) и увеличения сроков хранения.

Таким образом, в рамках данного исследования были найдены оптимальные соответствия между паттернами поведения потребителя и стратегиями предприятия методом «тонкой подстройки», обеспечивающим максимизацию конкурентного преимущества предприятия. Следующий этап исследования подразумевает нахождение оптимальных сочетаний предложенных стратегий.

Розроблено каталог оптимальних стратегічних альтернатив підприємства харчової промисловості в умовах поліциклічної варіативності середовища. При цьому використовується метод «тонкого підстроювання» для узгодження паттернів (шаблонів) поведінки споживача на ринку продуктів харчування та оптимальних видів стратегій підприємства.

Разработан каталог оптимальных стратегических альтернатив предприятия пищевой промышленности в условиях полициклической вариативности среды. При этом используется метод «тонкой подстройки» для согласования паттернов (шаблонов) поведения потребителя на рынке продуктов питания и оптимальных видов стратегий предприятия.

The catalogue of optimal strategic alternatives for the enterprises of the food industry is worked out. There in the catalogue the method of 'delicate adjustment' of behavioural patterns of the consumer on the food market and optimal enterprising strategies is applied.

*

М.М. КРОПИВКО, кандидат економічних наук,
заступник завідувача відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Основні шляхи стимулювання розвитку господарств населення та їх інвестиційного забезпечення

Нині в Україні формуються основні засади розвитку сільського господарства шляхом реалізації Загальнодержавної комплексної програми розвитку українського села на період до 2015 року та розробки Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. При цьому особлива увага приділяється розвитку малих і середніх форм господарювання на селі. У зв'язку із зазначеним особливою гостроти набувають питання удосконалення механізмів стимулювання діяльності господарств населення.

Проблеми розвитку господарств населення привертають увагу багатьох провідних учених-економістів, зокрема В.Г. Андрійчука, В.К. Збарського, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука та інших. Водночас значна частина проблем, пов'язаних із оцінкою стану

й перспектив розвитку цієї форми господарювання, підвищення економічної ефективності реалізації їх інвестиційних проєктів, а також запровадження новітніх підходів щодо державного стимулювання діяльності господарств населення, є недостатньо визначеними й потребують як теоретичного осмислення, так і практичного впровадження результатів досліджень.

Господарства населення мають вагомую частку у забезпеченні продовольчої безпеки держави та розвитку багатокладності на селі. Незважаючи на невеликі розміри, використання у господарській діяльності праці членів родини й незначні за обсягами інвестиції, господарства населення лише у 2010 році виробили валової сільськогосподарської продукції на суму понад 55,4 млрд грн. Зокрема, їхня частка у валовій продукції

¹ Monsanto Company <http://www.monsanto.com/>

увеличения объёма готового продукта, а во-вторых, введения в него синтетических или натуральных пищевых добавок (таких как консерванты, антиоксиданты, текстуранты, стабилизаторы, эмульгаторы), предназначенных для придания высокой кондиции (свежести, текстуры и др.) и увеличения сроков хранения.

Таким образом, в рамках данного исследования были найдены оптимальные соответствия между паттернами поведения потребителя и стратегиями предприятия методом «тонкой подстройки», обеспечивающим максимизацию конкурентного преимущества предприятия. Следующий этап исследования подразумевает нахождение оптимальных сочетаний предложенных стратегий.

Розроблено каталог оптимальних стратегічних альтернатив підприємства харчової промисловості в умовах поліциклічної варіативності середовища. При цьому використовується метод «тонкого підстроювання» для узгодження паттернів (шаблонів) поведінки споживача на ринку продуктів харчування та оптимальних видів стратегій підприємства.

Разработан каталог оптимальных стратегических альтернатив предприятия пищевой промышленности в условиях полициклической вариативности среды. При этом используется метод «тонкой подстройки» для согласования паттернов (шаблонов) поведения потребителя на рынке продуктов питания и оптимальных видов стратегий предприятия.

The catalogue of optimal strategic alternatives for the enterprises of the food industry is worked out. There in the catalogue the method of 'delicate adjustment' of behavioural patterns of the consumer on the food market and optimal enterprising strategies is applied.

*

М.М. КРОПИВКО, кандидат економічних наук,
заступник завідувача відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Основні шляхи стимулювання розвитку господарств населення та їх інвестиційного забезпечення

Нині в Україні формуються основні засади розвитку сільського господарства шляхом реалізації Загальнодержавної комплексної програми розвитку українського села на період до 2015 року та розробки Загальнодержавної програми сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року. При цьому особлива увага приділяється розвитку малих і середніх форм господарювання на селі. У зв'язку із зазначеним особливої гостроти набувають питання удосконалення механізмів стимулювання діяльності господарств населення.

Проблеми розвитку господарств населення привертають увагу багатьох провідних учених-економістів, зокрема В.Г. Андрійчука, В.К. Збарського, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука та інших. Водночас значна частина проблем, пов'язаних із оцінкою стану

й перспектив розвитку цієї форми господарювання, підвищення економічної ефективності реалізації їх інвестиційних проєктів, а також запровадження новітніх підходів щодо державного стимулювання діяльності господарств населення, є недостатньо визначеними й потребують як теоретичного осмислення, так і практичного впровадження результатів досліджень.

Господарства населення мають вагомую частку у забезпеченні продовольчої безпеки держави та розвитку багатокладності на селі. Незважаючи на невеликі розміри, використання у господарській діяльності праці членів родини й незначні за обсягами інвестиції, господарства населення лише у 2010 році виробили валової сільськогосподарської продукції на суму понад 55,4 млрд грн. Зокрема, їхня частка у валовій продукції

¹ Monsanto Company <http://www.monsanto.com/>

тваринництва становила 55,3%, або 23,1 млрд грн, а рослинництва – відповідно 54,9 % і 32,2 млрд грн. Нині в Україні налічується 9,6 млн цих господарств, у користуванні яких знаходяться 15,9 млн га землі, що у середньому на господарство становить 1,7 га сільськогосподарських угідь¹.

Однак напрями діяльності цих господарств у більшості випадків пов'язані з забезпеченням реалізації поточних потреб членів родини, а відповідні органи державної влади й управління практично самоусунулися від виконання покладених на них функцій щодо управління, консультування та підтримки діяльності господарств населення. Тому на даному етапі виникає потреба у визначенні подальших напрямів розвитку таких господарств, механізмів їхнього інвестиційного забезпечення, а також розробки й реалізації відповідних державних заasad стимулювання діяльності цієї форми господарювання на селі.

Так, згідно із Земельним кодексом України, громадяни мають право використовувати земельні ділянки для: ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, а також будівництва і обслуговування

житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка)². При цьому діяльність особистих селянських господарств регулюється Законом України «Про особисте селянське господарство», згідно з яким члени такого господарства забезпечують себе роботою самостійно й належать до зайнятого населення за умови, що робота в цьому господарстві для них є основною³. Крім того, особисті селянські господарства є безприбутковою формою господарювання, а головна мета їхньої діяльності – забезпечення членів родини сільськогосподарською продукцією власного виробництва.

Проте крім особистих селянських, господарства населення також можна класифікувати й за іншими формами господарювання. Так, згідно з даними Державної служби статистики України господарську діяльність ведуть близько 9,6 млн господарств населення⁴. При цьому частка особистих селянських господарств становить лише 48% загальної кількості господарств населення. Близько 45% припадає на господарства, що зайняті садівництвом і городництвом, а 7% – присадибні господарства населення у сільській місцевості (рис. 1).



Рис. 1. Кількість господарств населення за формами господарювання у 2010 році, тис. од.

* Джерело: Дані Держслужби статистики України.

Враховуючи зазначене, господарства населення за формами господарювання можна класифікувати за такими ознаками:

Городницькі та садівничі господарства міського населення.

¹ Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2010 рік / Держслужба статистики України. – К., 2011 – 392 с.

² Земельний кодекс України: // прийнятий 25 жовтня 2001 року № 2768 – III // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 3-4. – Ст. 27.

³ Закон України „Про особисте селянське господарство. – Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. – № 29. – Ст.232.

⁴ Статистичний збірник „Сільське господарство України” за 2010 рік / Держслужба статистики України. – К., 2011 – 392 с.

Присадибні господарства сільського населення.

Особисті селянські господарства.

При цьому згідно із Законом України «Про особисте селянське господарство» державна підтримка розвитку цих господарств має здійснюватися відповідно до розроблених загальнодержавних і регіональних програм за рахунок державного та місцевих бюджетів. Проте нині в Україні такі програми відсутні, а отже, й фінансова та державна інвестиційна підтримка особистим селянським господарствам практично не надається.

Городницькі й садівничі господарства міського населення, а також присадибні господарства сільського населення не підпадають під дію цього нормативного документа, а тому навіть теоретично не в змозі одержати фінансово-кредитну, інвестиційну й будь-який інший вид державної підтримки. Практично останнім нормативним документом, що регулював напрями та механізми державної підтримки городницьких, садівничих і присадибних господарств населення, є Постанова Ради Міністрів УРСР „Про додаткові заходи по розвитку особистих підсобних господарств громадян, колективного садівництва і городництва”¹.

Тому основним джерелом інвестицій господарств населення є власні заощадження й кошти членів родини. Наприклад, згідно з проведеними дослідженнями у 2010 році інвестиції особистих селянських господарств становили 1,0-1,4 млрд грн, або 150-200 грн на 1 га сільськогосподарських угідь. Позичені та залучені джерела мають незначну частку і становлять лише близько 0,1 % загального обсягу їх інвестиційного забезпечення.

При цьому інвестиції сільськогосподарських підприємств становили відповідно 12,1 млрд грн і 584 грн, що у 9 та 3 рази перевищує аналогічні показники особистих селянських господарств². А частка позичених та залучених джерел у сільськогосподарських підприємствах становила 34%.

Враховуючи зазначене, з метою підвищення продуктивності виробництва сільськогосподарської продукції господарствами населення необхідно здійснити комплекс заходів щодо державної підтримки та стимулювання їх подальшого розвитку. Згідно з практикою реалізації державних програм розвитку сільськогосподарських виробників, таке стимулювання відбувається шляхом використання як прямих, так і непрямих форм державної підтримки.

Прямою формою підтримки розвитку агробізнесу є безпосереднє надання державою коштів на фінансування реалізації інвестиційних проектів і програм сільськогосподарських підприємств шляхом одержання ними кредитів на поворотній або неповоротній основах, субсидій за вироблену сільськогосподарську продукцію, компенсації вартості придбання технічних засобів, пально-мастильних матеріалів, засобів захисту рослин, формування стада високопродуктивних тварин тощо.

Так, згідно з програмою PROW Республіки Польща у 2007-2013 роках пряма фінансова підтримка сільськогосподарських виробників становить близько 29 млрд євро, або майже 40 % загального обсягу фінансування цієї програми³.

Непряма форма державної підтримки розвитку агробізнесу здійснюється опосередковано. Як правило, до непрямих форм належать податкові знижки й різні види пільг, а також фінансування державою інших галузей економіки з метою зниження вартості матеріалів, обладнання і послуг сільськогосподарським товаровиробникам.

Так, згідно з програмою PROW 60% загального обсягу фінансування програми надається шляхом непрямої державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників та їхніх об'єднань, що становить понад 43 млрд євро⁴. Основними напрямками фінансування за цією формою підтримки є:

- гарантування сільськогосподарського інвестиційного кредиту, а також часткова компенсація банківських кредитних ставок. При цьому максимальна сума кредиту для

¹ rada.gov.ua.

² Кожем'якіна М.Ю. Формування інвестицій в аграрній сфері економіки / М.Ю. Кожем'якіна // АгроІнКом. – 2011. – С. 71-75.

³ Informator dla beneficjentow – Warszawa, 2004. Zbigniew Rogaliy / Kredyty preferencyjne. – Stare Pole, 2005.

⁴ Кропивко М.М. Державне інвестиційне забезпечення сільськогосподарського виробництва Республіки Польща / М.М. Кропивко // АгроІнКом. – 2006. – №2. – С. 66-70.

сільськогосподарського підприємства не повинна перевищувати 30 тис євро, а для підприємств, які займаються переробкою сільськогосподарської продукції, – 10 млн євро;

- перехід сільськогосподарських товаровиробників до стандартів ЄС у сфері охорони навколишнього середовища, охорони рослин, здоров'я та стану тварин. Розмір допомоги за цим напрямом у 2007 році становив 200 євро/госп., а в 2008 і 2009 роках – 50 і 25 євро/госп. відповідно. Для власників птахохферм ці показники становлять 150, 50 та 25 євро за 150 птахомісць;

- підтримка діяльності, направленої на поліпшення навколишнього середовища й життєдіяльності тварин. Розмір дотацій за цим напрямом становить близько 100-200 євро/га;

- садіння лісових видів дерев і догляду за ними. Розмір підтримки за цією лінією переглядається щорічно, а державне фінансування надається за наступними напрямками: державні дотації на садіння дерев – 1075-1475 євро/га (залежно від конфігурації території та виду дерев); премія за догляд без застосування репелентів – 105-188 євро/га; премія за догляд із застосуванням репелентів – 175-275 євро/га; премія за садіння лісових видів дерев товаровиробникам, які мають більше ніж 20% доходу від ведення сільськогосподарського виробництва – 350 євро/га; премія за садіння лісових видів дерев товаровиробникам, які мають понад 80% доходу від ведення несільськогосподарського виробництва – 90 євро/га;

- підтримка сільськогосподарського консультування. Допомога надається суб'єктам, які організовують і проводять консультування у межах 100% понесених витрат;

- навчання сільськогосподарських товаровиробників. Допомога надається суб'єктам, що організовують та проводять навчання у межах 100% понесених витрат;

- відтворення соціальної мережі села, збереження й охорона культурної спадщини. Допомога надається у межах 80 % витрат, з

яких 20 % – це кошти місцевого самоврядування. Максимальна допомога за цим проектом становить 112 тис євро.

Крім того, фермерам і жителям сільської місцевості Республіки Польща надаються безкоштовні консультації та навчання щодо ведення ефективної сільськогосподарської діяльності¹, а також реалізуються державні програми розвитку людського капіталу у сільській місцевості „Lider +” і „PO KL”².

Аналогічні підходи щодо державної підтримки й стимулювання розвитку господарств населення реалізуються і в Російській Федерації та Республіці Білорусь.

Так, відповідно до Пріоритетного національного проекту Російської Федерації „Розвиток агропромислового комплексу” державна підтримка розвитку господарств населення відбувається шляхом часткової компенсації ставки банківського відсотка за наданий кредит³. Згідно з даними Россільгоспбанку, лише в 2011 році завдяки цьому механізму господарства населення одержали кредити на суму понад 833 млн євро, або 298 євро на 1 га сільськогосподарських угідь, що майже вдвічі перевищує аналогічні обсяги кредитування 2010 року⁴. При цьому, господарства населення можуть одержати часткову компенсацію ставки банківського відсотка, яка надається: на строк до двох років для кредиту на суму до 8 тис євро, а до п'яти років – до 18 тис євро.

Згідно з „Програмою розвитку та підтримки особистих селянських господарств громадян” Республіки Білорусь у 2011-2015 роках за рахунок державного бюджету заплановано профінансувати ці господарства на суму понад 62 млн євро, або 67 євро на 1 га сільськогосподарських угідь⁵. Таке фінансування надається з метою виплати надбавок до закупівельних цін на продукцію, що закуповується у сільського населення, а саме:

- дотації на виробництва молока. Розмір державного фінансування за цим напрямом становить 37,6 млн євро;

¹ Zygmunt Kiersz / Nowe wyzwania stojące przed służbami doradztwa rolniczego Polski i Ukrainy – wymiana doświadczeń – Stare Pole, 2006.

² Monika Grabowska. Realizacja celów strategicznych programu operacyjnego kapitał ludzki 2007-2013 w Polsce (wybrane zagadnienia społeczno-gospodarcze) / Monika Grabowska // Економічний і соціальний розвиток України в XXI столітті: національна ідентичність та тенденції глобалізації [Зб. тез доп. дев'ятої Міжнар. наук.-практ. конф. молодих вчених, ч. 2] – Тернопіль, Економічна думка THEU, 2012. – С. 284-285.

³ <http://www.rodzem.ru/artikle/ferm-hoz/proizv-kfh/>

⁴ http://www.zemlya-zemlitsa.ru/category/cat5/rosselhozbank_podderzhivaet_lph/

⁵ <http://mshp.minsk.by/about/podrazd/eko/fermer/lph/df6ab8089abf5fd5.html>

- часткової компенсації вартості придбання молодняку великої рогатої худоби. Розмір державного фінансування за цим напрямом дорівнює 16,2 млн євро;

- часткової компенсації вартості виробництва картоплі для промислової переробки. Розмір державного фінансування за цим напрямом становить 8,5 млн євро.

Слід зазначити, що напрями державної підтримки та стимулювання подальшого

розвитку господарств населення можуть різнитися. Згідно з проведеними дослідженнями у Київській, Запорізькій, Тернопільській і Львівській областях залежно від форми різняться й місія цих господарств. Так, відповідно до форми та специфіки ведення діяльності господарств населення, нами визначено місію їхнього господарювання, що наведено на рисунку 2.

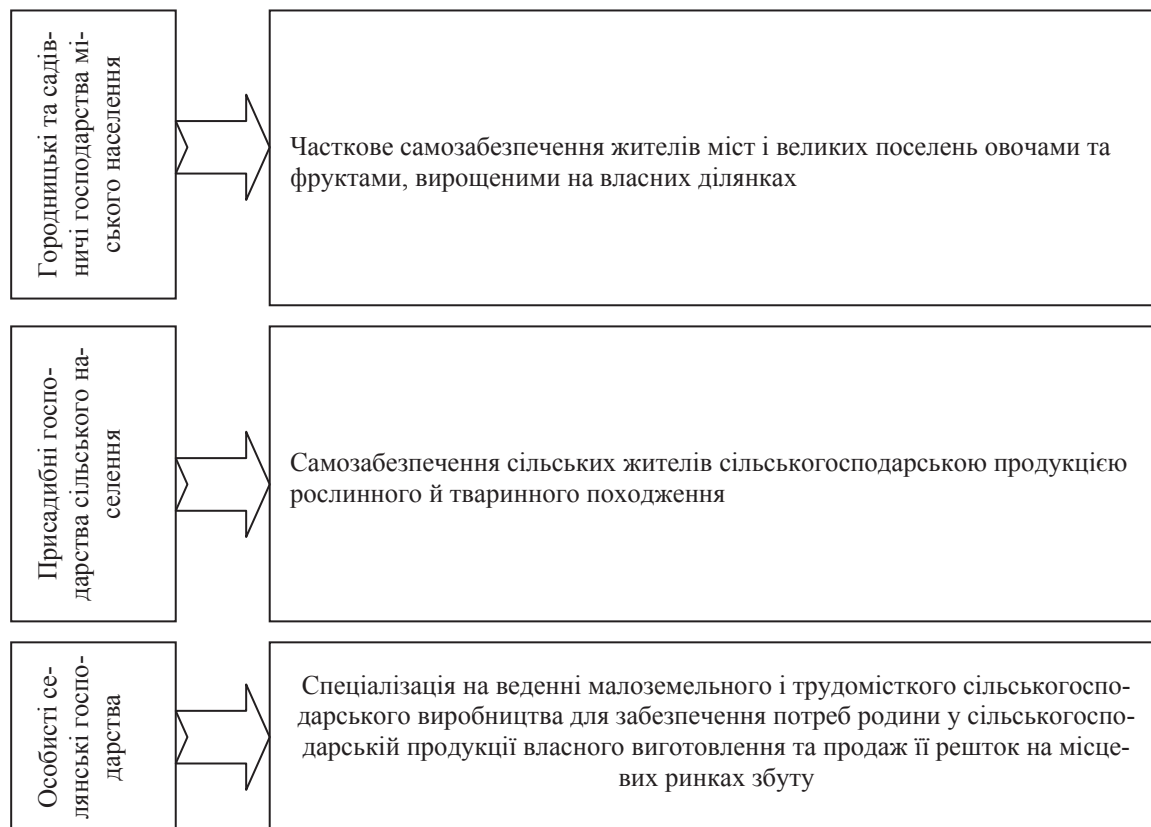


Рис. 2. Місія діяльності різних форм господарств населення

* Джерело: Власні дослідження.

Відповідно до визначеної місії напрями державної підтримки та стимулювання подальшого розвитку господарств населення також різняться (табл.).

Так, стимулювати діяльність городницьких і садівничих господарств міського населення, а також підтримувати їхню інвестиційну діяльність необхідно шляхом:

- безоплатного виділення земельних ділянок площею сільськогосподарських угідь до 0,12 га із земель запасу для ведення городництва і садівництва;

- надання державної інвестиційної підтримки реалізації їх інноваційно-інвестиційних проектів;

- надання городникам і садівникам соціально-спрямованих дорадчих послуг із питань раціонального ведення сільськогосподарської діяльності;

- розвитку споживчої кооперації для забезпечення збуту лишків вирощених овочів та фруктів;

- стимулювання розвитку садово-ягідних, овочівницьких і дачних кооперативів шляхом розбудови інженерної інфраструктури: під'їзних доріг, підведення електроенергії, газифікації тощо.

Діяльність присадибних господарств сільського населення й підтримку їх інвестиційних проектів необхідно забезпечити шляхом:

Напрями державної підтримки та стимулювання розвитку господарств населення

Напрями стимулювання	Форми господарств населення		
	Городницькі та садівничі господарства міського населення	Присадибні господарства сільського населення	Особисті селянські господарства
Безоплатне виділення земельних ділянок	+	+	-
Надання соціально-спрямованих дорадчих послуг	+	+	+
Безоплатне одержання професійної сільськогосподарської освіти	-	-	+
Розвиток споживчої кооперації	+	+	-
Розбудова інженерної інфраструктури	-	+	-
Стимулювання розвитку простих форм обслуговуючої кооперації	-	+	+
Стимулювання розвитку кредитної кооперації та надання мікрокредитів	-	+	+
Стимулювання розвитку обслуговуючих кооперативів	-	-	+
Реалізація заходів із розвитку інфраструктури місцевих ринків сільськогосподарської продукції	-	-	+
Запровадження сільськогосподарської контрактації для забезпечення гарантованого збуту продукції господарств	-	-	+
Надання державної інвестиційної підтримки реалізації інноваційно-інвестиційних проектів	+	+	+
Надання державних субсидій за вироблену сільськогосподарську продукцію	-	+	+
Часткова компенсація вартості придбання високопродуктивних порід тварин	-	-	+
Часткова компенсація вартості придбання засобів малої механізації	-	+	+
Державне кредитування будівництва сімейних молочнотоварних ферм	-	-	+

* Джерело: Власні дослідження.

- безоплатного виділення земельних ділянок до 0,25 га із земель запасу для розміщення садіб і присадибних ділянок;
- надання державної інвестиційної підтримки реалізації інноваційно-інвестиційних проектів;
- часткової компенсації вартості придбання засобів малої механізації;
- інформаційного забезпечення та надання сільському населенню соціально-спрямованих дорадчих послуг із питань раціонального ведення сільськогосподарської діяльності;
- розвитку споживчої кооперації для забезпечення збуту лишків вирощеної продукції рослинництва і тваринництва;
- стимулювання розвитку простих форм обслуговуючої кооперації для надання господарствам населення агротехнічних послуг;
- стимулювання розвитку кредитної кооперації та надання мікрокредитів для облаштування садіб і придбання засобів малої механізації;

- розбудови інженерної інфраструктури для створення сприятливих умов ведення господарської діяльності: під'їзних доріг, електро- і газотранспортних мереж тощо.

Діяльність особистих селянських господарств та підтримку їх інвестиційних проектів із розвитку тепличного господарства, картоплярства, баштанництва, ягідництва, вирощування зеленних культур для виготовлення прянощів, декоративного садівництва, а також свійської птиці, великої рогатої худоби, кіз, коней, розведення кролів тощо, необхідно забезпечити шляхом:

- надання державної інвестиційної підтримки реалізації їх інноваційно-інвестиційних проектів на поворотній та неповоротній основах;
- надання державних субсидій за вироблену сільськогосподарську продукцію;
- компенсації банківських ставок фінансово-кредитних установ за наданий кредит;
- часткової компенсації вартості придбання високопродуктивних порід тварин і засобів малої механізації;

- державного кредитування будівництва сімейних молочнотоварних ферм на поверненій основі;
- безоплатного одержання професійної сільськогосподарської освіти;
- інформаційного забезпечення та надання господарям соціально-спрямованих до-радчих послуг із питань раціонального ве-дення сільськогосподарської діяльності;
- стимулювання розвитку обслуговуючих кооперативів;
- стимулювання розвитку кредитної коо-перації й надання на цій основі коротко-строкових і довгострокових мікрокредитів;
- реалізації заходів із розвитку інфрастру-ктури місцевих ринків збуту сільськогоспо-дарської продукції;
- запровадження сільськогосподарської контрактації для забезпечення гарантовано-го збуту продукції господарів і задоволення потреб місцевих державних установ та за-кладів освіти, охорони здоров'я тощо;
- розбудови інженерної інфраструктури для створення сприятливих умов ведення господарської діяльності: під'їзних доріг, електро- і газотранспортних мереж тощо.

Згідно з проведеними дослідженнями та враховуючи сучасний досвід підтримки дія-льності малих форм господарювання на селі, з метою стимулювання розвитку господарств населення державі необхідно щорічно спря-мувати 3,5 млрд грн, що за період 2012-2020 років становитиме понад 31 млрд грн. При цьому державне бюджетне фінансування за непрямою формою підтримки становитиме близько 19 млрд грн, або 60 % загального об-сягу державної підтримки цих господарств. Кошти прямої державної підтримки доцільно надавати, насамперед, особистим селянським господарствам для реалізації інноваційно-інвестиційних проектів на поворотній та непо-воротній основах за наступними напрямками:

- державна інвестиційна підтримка будів-ництва сімейних молочнотоварних ферм на поворотній основі;
- часткова компенсація вартості придбан-ня високопродуктивних порід тварин і засо-бів малої механізації;
- субсидювання виробленої сільськогос-подарської продукції;
- компенсація банківських ставок фінан-сово-кредитних установ за наданий госпо-дарствам довгостроковий кредит.

Отже, незважаючи на вагомість діяльнос-ті господарств населення, поки що значна частина проблем, пов'язаних із подальшими напрямками розвитку та стимулювання цих форм господарювання, потребує розв'язан-ня. Державну підтримку доцільно надавати залежно від форм господарств населення і місії їхньої діяльності.

При цьому стимулювання діяльності гос-подарств населення необхідно здійснювати за допомогою як прямих, так і непрямих форм державної підтримки. Так, із визначе-них дванадцяти напрямів стимулювання розвитку господарств населення лише їхня третина належить до прямої форми держав-ної підтримки, а саме: надання державної інвестиційної підтримки реалізації іннова-ційно-інвестиційних проектів на поворотній та неповоротній основах, надання держав-них субсидій за вироблену сільськогоспо-дарську продукцію, часткова компенсація вартості придбання високопродуктивних порід тварин і засобів малої механізації, а також державне кредитування інвестицій-них проектів із будівництва сімейних моло-чнотоварних ферм на поворотній основі. Решта напрямів стимулювання має непря-мий характер державної підтримки, що від-повідає сучасній практиці економічно роз-винутих країн світу, а також вимогам, які висуваються Україні в СОТ.

На основі проведеного аналізу сучасної державної підтримки розвитку господарств населення обґрунтовано пропо-зиції щодо її удосконалення залежно від форм і місії цих господарств, а також надано пропозиції щодо основних шляхів стимулювання діяльності цих господарств.

На основе проведенного анализа государственной поддержки хозяйств населения обоснованы предложения по ее усовершенствованию в зависимости от форм и миссии этих хозяйств, а также даны предложения относительно основ-ных путей стимулирования деятельности этих хозяйств.

An article provides guidelines for the improvement of governmental support of private households on the basis of the analy-ses its current state. The suggestions of the enhancement due to the forms and functional tasks of these households are substantiated, the main lines of stimulating the activity of the farms are suggested.

*

Державне регулювання функціонування та розвитку олієжирового підкомплексу

Для стабілізації ситуації на продовольчих ринках країни та забезпечення її продовольчої безпеки суттєвого значення набуває формування ефективного механізму державного регулювання продуктивних підкомплексів, направленою на їхнє становлення, функціонування і розвиток. Як показує світова регуляторна практика, першочергової уваги потребують стратегічні галузі аграрного сектору економіки. В цьому аспекті провідну роль відіграє олієжировий підкомплекс, оскільки є бюджетно-формуючою складовою агропромислового виробництва, яка визначає експортний потенціал країни.

Розв'язання проблем регулювання й подальшого розвитку олієжирового підкомплексу привертало та продовжує привертати увагу багатьох дослідників і практиків, серед яких: В.Г. Андрійчук, В.І. Бойко, М.В. Калінчик, С.П. Капшук, М.Ю. Коденська, А.А. Побережна, М.В. Присяжнюк, П.Т. Саблук, О.М. Шпи-чак. Проте з урахуванням динамічних змін і загострення конкуренції на світових ринках продовольства, нових правил міжнародної торгівлі та внутрішніх економічних викликів депресивної економіки, необхідно дослідити роль регулятора й оцінити вплив його інструментів на стабільне функціонування та подальший розвиток олієжирового підкомплексу. Цим обумовлений вибір теми, мети і логіко-структурної побудови статті.

Мета дослідження – проведення аналітичної оцінки регуляторного впливу держави на становлення та розвиток олієжирового підкомплексу, обґрунтування доцільності розробки нових підходів захисту і державної підтримки олійно-жирової галузі, що мають відповідати сучасним моделям функціонування та регулювання підкомплексів АПК.

Необхідність і доцільність державного втручання в діяльність олієжирового підкомплексу проявилися в кризовий період його функціонування – середина 90-х, коли через неконтрольований експорт насіння соняш-

нику не були забезпечені внутрішні потреби ринку як в олійній сировині, так і в продуктах її переробки. Олія надходила за імпортованими контрактами, потужності переробних підприємств галузі не завантажувалися, як наслідок – заборгованість по заробітній платі, розрахунках із бюджетом, збитковість виробництва, банкрутства. Для поліпшення ситуації було прийнято Закон України «Про ставки вивізного (експортного) мита на насіння деяких видів олійних культур» від 10.09.1999 року № 1033-XI, згідно з яким запроваджено 23%-не вивізне (експортне) мито на насіння льону, соняшнику, ріжю. Згодом, іншим Законом України «Про внесення змін до деяких Законів України» від 21.06.2001 року №2555-III, ставку було знижено до 17 %, а також заборонено переробку олійної сировини за кордоном на давальницьких умовах.

Зазначені нормативно-правові акти сприяли кардинальним змінам у всіх сферах галузі. По-перше, відбулося не тільки завантаження існуючих потужностей, а й випереджаюче їх збільшення. Порівняно з 1998 роком переробні потужності зросли майже в чотири рази і станом на 1.09.2011 року підприємства галузі могли переробляти 11,1 млн т олійної сировини (рис. 1). По-друге, підвищилася ефективність виробництва соняшнику в сільськогосподарських підприємствах. Вже у 1999 році рентабельність порівняно з попереднім роком збільшилася майже втричі і становила 54 %. Незважаючи на деякі спадні тенденції ефективності у 2005, 2006 та 2008 роках, виробництво соняшнику залишається одним із найприбутковіших видів сільськогосподарської діяльності. Рентабельність його вирощування у 2011 році становила 70% – у 1,5 рази більше ніж зернових (46 %) (рис. 2)¹.

¹ Офіційний сайт асоціації «Укроліапро» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukroilprom.org.ua>.

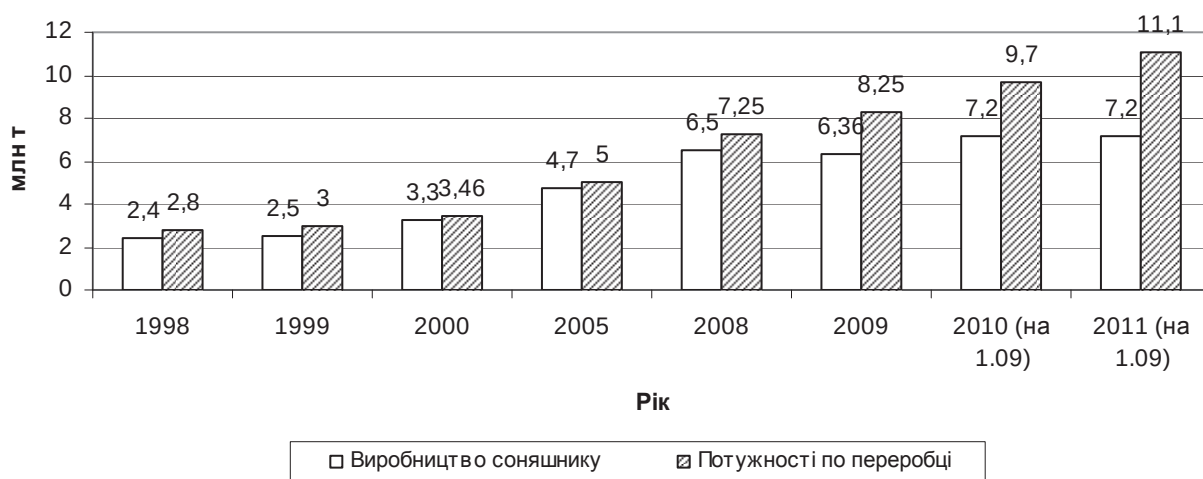


Рис. 1. Потужності по переробці олійних культур і виробництво соняшнику в Україні

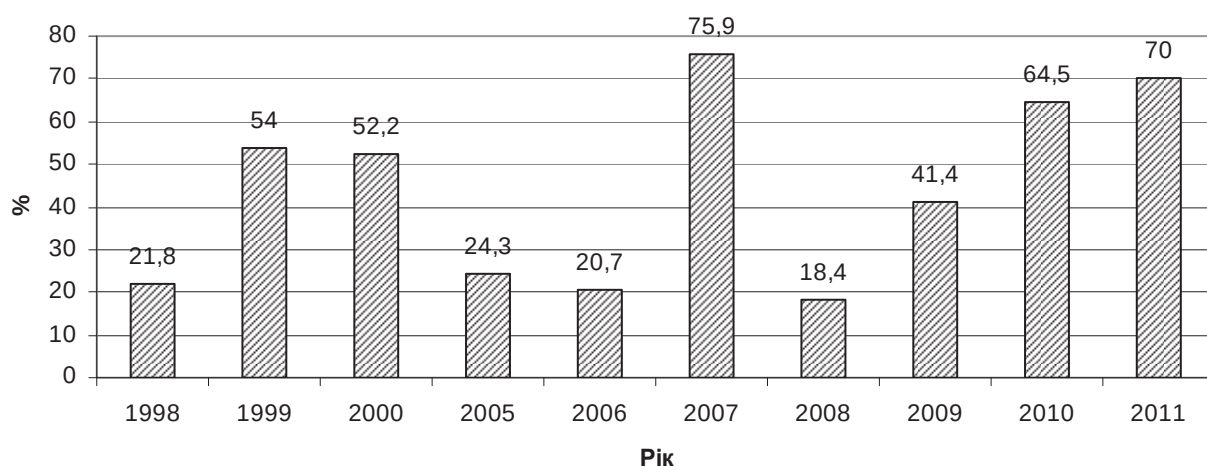


Рис. 2. Рівень рентабельності соняшнику в сільськогосподарських підприємствах України

По-третє, суттєво змінилася структура використання олійної сировини. До введення мита домінував сировинний експорт – понад 40% урожаю насіння соняшнику, минаючи внутрішню переробку, реалізували за

кордон. Проте вже у 1999/2000 маркетинговому році цей показник становив 15,11%, а в 2011/2012 – прогнозується на рівні 6,94 % (табл.).

Використання насіння соняшнику в Україні, тис. т

Показник	Маркетинговий рік									
	1998/ 1999	1999/ 2000	2004/ 2005	2005/ 2006	2006/ 2007	2007/ 2008	2008/ 2009	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012*
Валовий збір	2261,0	2794,0	3050,1	4706,0	5324,3	4173,7	6526,2	6360,6	6769,4	7200
Внутрішнє вико- ристання	1352,5	2371,6	3038,6	4486,2	4988,1	4098,4	5759,0	6007,2	6269,4	6700
Експорт	908,5	422,2	11,5	219,8	336,2	75,3	767,2	353,4	500	500
Частка експорту, %	40,18	15,11	0,37	4,6	6,3	1,8	11,75	5,55	7,39	6,94

* Прогноз асоціації «Укроліяпром».

Натомість частка експорту соняшникової олії невпинно зростає. У 2010/2011 маркетинговому році вона дорівнювала 85%, що

на 45 % більше, ніж у 1998/1999 маркетинговому періоді (рис. 3).

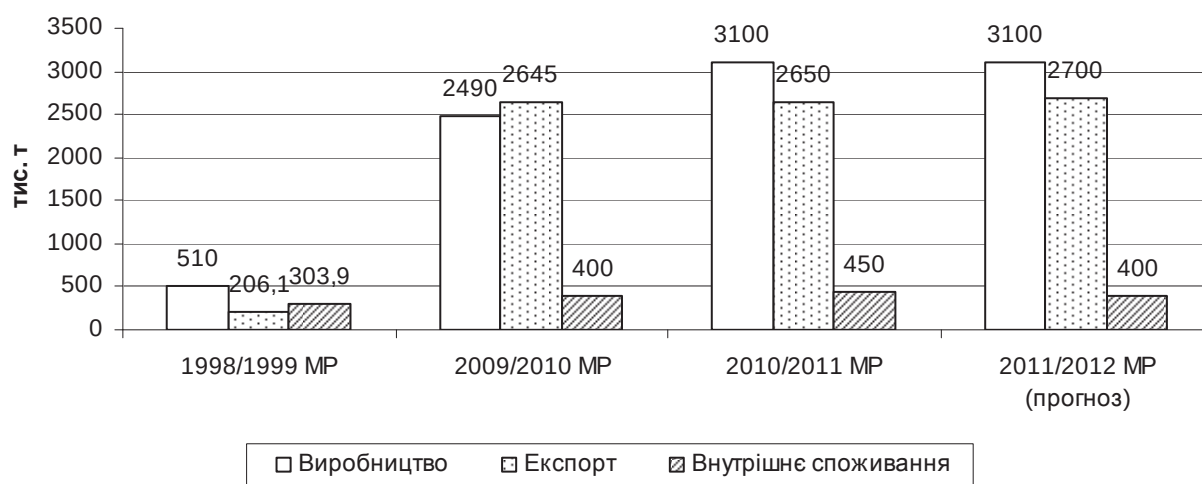


Рис. 3. Виробництво та використання соняшникової олії в Україні

Таким чином, вітчизняна олійно-жирова галузь перетворилася на головного експортера готової продукції, а не сировини. Пи-

тома вага української соняшникової олії у світовому експорті становить 55,3% (рис. 4).

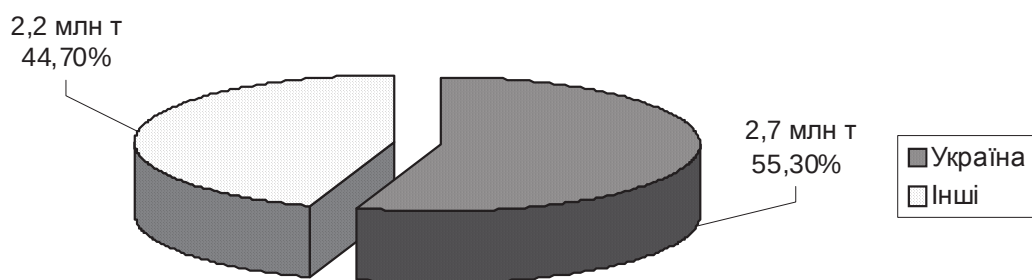


Рис. 4. Місце України у світовому експорті соняшникової олії у 2011/2012 МР

По-четверте, зросла інвестиційна привабливість галузі. Нині вітчизняними й іноземними інвесторами направлено в олієжировий підкомплекс понад 500 млн дол. США, що уможливило провести докорінне технічне переозброєння підприємств, підвищити їхню конкурентоспроможність, наростити потужності, впровадити енергозберігаючі технології, перетворити галузь на одного із флагманів агропромислового виробництва. В загальному експортні вітчизняного АПК у 2010 році частка олійно-жирової продукції становила 38,9%¹.

По-п'яте, зросло внутрішнє споживання олії з 303,9 тис. до 450 тис. т. Нині однією особою споживається в середньому 9,88 кг цього продукту, тоді як у 1998 році цей показник дорівнював лише 6,03 кг, при міні-

мальній нормі споживання 8 кг, яка була затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 року № 656 «Про затвердження наборів продуктів харчування, наборів непродовольчих товарів та наборів послуг для основних соціальних і демографічних груп населення». Позитивна ситуація із забезпеченням внутрішніх потреб та стабілізація національного ринку рослинної олії свідчить про системну співпрацю уряду з підприємствами олієжирового підкомплексу, принципи якої були визначені меморандумом про узгоджені дії. Відповідно до цього документа, який набрав чинності 24 вересня 2007 року, Кабінет Міністрів України зобов'язаний збалансовувати інтереси всіх учасників ринку, забезпечувати стабільне митно-тарифне регулювання, не допускати значних цінових коливань і здійснювати контроль за торговельними надбавками на ро-

¹ Офіційний сайт асоціації «Укроліяпром» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukroilyprom.org.ua>

слинну олію, розробляти й удосконалювати законодавчо-нормативну базу щодо розвитку ринків олійної сировини та олійно-жирової продукції, а також сприяти формуванню інформаційної системи для моніторингу галузі. У свою чергу підприємства асоціації “Укроліяпром” повинні нарощувати виробництво продукції, стабільно й безперебійно забезпечувати внутрішній ринок, розширювати мережу фірмової торгівлі, а також оперативно інформувати органи державної влади про негативні ціноутворювальні процеси.

У разі дестабілізації цін і порушення окремих домовленостей уряд залишав за собою право змінювати економічні умови функціонування олієжирового підкомплексу. У 2008 році внесок масового експорту рослинної олії та зростання внутрішніх цін держава змушена була вдаватися до прямих методів регулювання галузі, запровадивши квоти на вивіз соняшникової олії й насіння соняшнику. Згодом численні звернення виробників олії, в яких обґрунтовувалися негативні наслідки використання такого важеля, зумовили відміну експортних обмежень і підштовхнули до чергового діалогу всіх учасників галузі щодо недопущення зростання цін на соціально значущі товари, скорочення обсягів поставок олійної сировини та олійно-жирової продукції на внутрішній ринок. Таким чином, враховуючи діаметрально протилежні інтереси сільгоспвиробників, переробних підприємств і споживачів, держава виступає єдиним гарантом забезпечення стабільних умов функціонування й розвитку галузі.

Прикладом успішної та скоординованої співпраці були заходи, пов’язані із захистом інтересів підприємств олійно-жирової галузі у торговельному конфлікті з ЄС. Так, проблема якісних характеристик експортованої української олії була розв’язана державою разом з асоціацією «Укроліяпром» шляхом створення нової системи контролю та сертифікації продукції на всіх етапах виробничо-збутового ланцюга. В результаті оперативного виконання положень Єврокомісії щодо якості української олії вдалося відновити експортні поставки й зберегти для вітчизняного олієжирового підкомплексу євро-

пейський ринок – це близько 1 млрд дол. щорічних надходжень¹.

Зазначені позиції є своєрідними індикаторами, що обґрунтовують доцільність застосування методів державного регулювання розвитку та захисту олієжирової галузі, особливо з урахуванням нових правил торгівлі й загострення конкуренції на світових ринках продовольства. Перехід на режим повної лібералізації зовнішньої торгівлі може суттєво вплинути на подальший розвиток олієжирового підкомплексу, який тривалий час знаходився в об’єктиві протекціоністської політики уряду. Вступ до СОТ призвів до неминучих змін у регуляторній політиці. Держава поступово втрачає інструменти регуляторного впливу на галузь. Зокрема, мова йде про важелі тарифного регулювання експортних потоків насіння соняшнику. В результаті набуття у 2008 році повноправного членства нашої держави у СОТ відбулося подальше законодавче зменшення експортного мита до 10%. Крім того, входження України в Зону вільної торгівлі з Євросоюзом може зумовити повне скасування митних бар’єрів у торгівлі олійною сировиною. Вимога щодо лібералізації експортного мита на соняшник має на меті перенаправити потоки олійної сировини з України до ЄС, де існує проблема завантаженості виробничих потужностей олієпереробних заводів. Закріплення таких положень на законодавчому рівні, на думку експертів, матиме негативні наслідки як для вітчизняної олієжирової галузі, так і національної економіки в цілому. Зростання експорту насіння соняшнику призведе до подальшого загострення конкурентної боротьби за сировину, внутрішнього зростання цін на неї та продукти переробки, безробіття у галузі, дестабілізації її інвестиційного клімату².

Значні поступки на переговорах із СОТ по питаннях агропромислового комплексу обмежують дію багатьох стимулюючих інструментів розвитку олійно-жирового виробництва, зокрема експортних субсидій, дотацій, державних позик, податкових і кредитних пільг. Натомість залишають за регуля-

¹ Офіційний сайт інформаційного агентства УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.net>.

² Офіційний сайт Українського клубу аграрного бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agribusiness.kiev.ua>.

тором право застосовувати механізм неадресного субсидування галузі, який опосередковано впливає на підвищення її конкурентоспроможності та передбачає фінансову допомогу на: розвиток загальної інфраструктури обслуговування виробництва й експорту; сприяння запровадженню міжнародних стандартів якості та охорони навколишнього середовища; підтримку науково-дослідницької діяльності; ліквідацію "провалів ринку" й ін.¹

Отже, враховуючи критичні небезпеки лібералізації зовнішньої торгівлі, одним із першочергових завдань держави у забезпеченні стабільного функціонування та розвитку олієжирового підкомплексу є формування дієвого механізму захисту галузі, відстоювання торговельних інтересів її учасників у рамках міжнародних торговельних угод.

Подальше зростання олійно-жирової галузі знаходиться в прямій залежності від ефективності сільськогосподарського виробництва, де формується сировинна база підкомплексу. Незважаючи на загальну позитивну динаміку вирощування олійних культур (рис. 5), проблема завантаженості виробни-

чих потужностей переробної сфери залишається не розв'язаною. Існує випереджаючий розрив між реальними можливостями переробки й обсягами виробленої олійної сировини, зокрема щодо соняшнику – 3,9 млн т (див. рис. 1).

Однією з причин такої ситуації є непродуктивне вирощування олійних культур. Слабке фінансове становище вітчизняних аграріїв змушує займатися їх вирощуванням високоліквідного олійного насіння з численними агротехнологічними порушеннями, що підвищує сировинні ризики переробної галузі. В середньому по Україні врожайність соняшнику у 2011 році становила 15,7 ц/га, проте при дотриманні основних технологічних та агротехнічних норм, вона може досягати 25–35 ц/га, як це було в окремих господарствах у 2009-му. Внаслідок домінування в сільськогосподарських підприємствах екстенсивних методів нарощування виробництва ріпаку та сої, їхня врожайність залишається низькою – 18,2 і 17,7 ц/га відповідно. В Європі середня продуктивність виробництва ріпаку становить 25,2 ц/га, а сої – 23 ц/га².

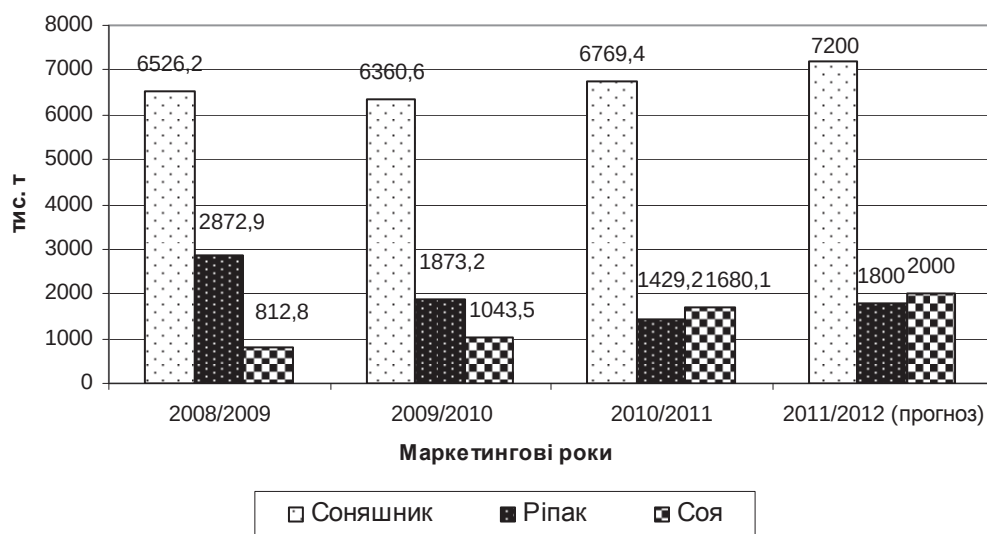


Рис. 5. Динаміка виробництва олійних культур в Україні

Стримувальними факторами забезпечення стабільного й ефективного виробництва олійної сировини є не лише незадовільна

матеріально-технічна база сільськогосподарських підприємств, через що, за експертними оцінками, щорічно втрачається до 10-

¹ Державна допомога виробникам в Україні: реформування відповідно до норм СОТ та ЄС / [За ред. С. Касянова]. – К.: Нора-Друк, 2004. – 86 с.

² Андрієнко О. Не такий страшний соняшник, як його малюють / О. Андрієнко, А. Андрієнко, І. Семеняка // Агробізнес сьогодні. – 2012. – №3(226). – Лют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua>; Горкавенко Ю. Олійні рекорди / Ю. Горкавенко // Агробізнес сьогодні. – 2012. – №3(226). – Лют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua>; Хоменко М. Аналіз ринку олійних / М. Хоменко // Агробізнес сьогодні. – 2012. – №3(226). – Лют. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua>.

15% урожаю, а й незначні обсяги загальних інвестицій у сільське господарство, брак трудових ресурсів, відсутність сприятливих соціально-економічних умов для їх розширеного відтворення¹.

У цілому поліпшити фінансову та матеріально-технічну ситуацію у сфері виробництва олійної сировини шляхом прямої державної підтримки буде не просто. Правила СОТ у рамках «жовтої скриньки» обмежують допомогу аграріям на стимулювання й підвищення прибутковості виробництва в розмірі більше 5% вартості відповідної валової продукції (умова *de minimis* 5%). Вплив таких ефективних важелів на виробництво, як: пільгове кредитування за рахунок бюджету, дотації, списання боргів, закупівля та продаж товарів за неринковими цінами, обмежується. Резерви непрямої підтримки галузі необхідно шукати в безлімітній «зеленій скриньці» шляхом розробки програм, пов'язаних із: структурною перебудовою і реструктуризацією виробничої діяльності; боротьбою зі шкідниками та хворобами; розвитком інфраструктури на селі; науково-дослідними роботами, підготовкою й

підвищенням кваліфікації спеціалістів². Однак успішна реалізація зазначених напрямів допомоги агровиробникам потребує розробки відповідного нормативно-правового забезпечення, відпрацювання нових фінансових механізмів підтримки, що відповідатимуть не тільки ліберальній моделі подальшого розвитку галузі, а також новій ролі в ній самого регулятора.

Незважаючи на позитивну динаміку функціонування, олієжировий підкомплекс має низку системних проблем, що можуть викликати дисбаланс його виробничої та переробної сфер, дестабілізувати внутрішні ринки олійної сировини й олійно-жирової продукції, послабити продовольчу безпеку країни та її світові торговельні позиції. Тому формування сприятливого економічного клімату розвитку олієжирового підкомплексу неможливе без розробки й реалізації продуманої регуляторної політики держави, яка, враховуючи нові ринкові умови функціонування галузі, має розробити адаптивний організаційно-економічний механізм її максимальної підтримки та захисту.

Проведено аналітичний огляд регуляторного впливу держави на розвиток олієжирового підкомплексу. Обґрунтовано необхідність розробки механізму державної підтримки олійно-жирової галузі.

Проведен аналітический обзор регуляторного влияния государства на развитие масложирового подкомплекса. Обоснована необходимость разработки механизма государственной поддержки масложировой отрасли.

An article provides an analytical overview of regulatory governmental influence on the development of the fat-and-oil sub-industry of economy. The necessity of making out a mechanism of governmental support of the sub-industry is substantiated.

* * *

¹ Жигало В.С. Виробництво зернових та олійних культур в Україні: проблеми та перспективи в умовах світової продовольчої кризи / В. С. Жигadlo, О.В. Сікачина; за ред. В. Артюшина. – К. : Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 44 с.

² Козир С.М. Пріоритети державної політики України щодо аграрного сектору після вступу до СОТ / С.М. Козир // Державне управління: удосконалення та розвиток – 2010 – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua>.

*А.В. ФУРСА, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник
Інститут біоенергетичних культур і цукрових буряків*

Ринок цукробурякового виробництва в Україні

Нині визначено основні параметри виробництва цукрових буряків і цукру на 2015 рік, а саме: валових зборів цукрових буряків на рівні 26 млн т, виробництва цукру – 3,38 млн т, з них квоти «А» для задоволення внутрішніх потреб 1,86 млн т, білого цукру на експорт 0,55 млн т, цукру-сирцю на експорт 0,26 млн т, цукру-сирцю для переробки на біопаливо 0,71 млн т (в перерахунку на білий цукор). Наукові ідеї й гіпотези з цього приводу відомі в усьому світі – це повне матеріальне забезпечення виробництва, дотримання паритету цін, захист ринку тощо. Їх потрібно втілити в життя. Звичайно, основне – це перехід з екстенсивного на інтенсивний шлях розвитку, тому що тільки інтенсивні моделі функціонування цукробурякового виробництва відзначаються оптимальними розмірами посівних площ, різким підвищенням урожайності цукрових буряків завдяки збільшенню матеріально-грошових витрат на одиницю площі та зменшенням на одиницю продукції, надійним захистом внутрішніх ринків цукру, їх активним державним регулюванням через важелі економічного спрямування.

Ґрунтово-кліматичні умови України, особливо лісостепової зони, оптимально відповідають ефективному веденню цукробурякового виробництва і відновленню його реального економічного потенціалу. Україна може не тільки цілком задовольнити фізіологічну норму споживання цукру на рівні 38 кг на душу населення, а й мати певні експортні ресурси, здійснювати переробку цукрових буряків не лише на цукор, а й на етанол, сприяти збільшенню обсягів внутрішнього ринку, зростанню надходжень до бюджету та розвитку харчової промисловості в цілому.

Питання теорії й практики функціонування ринку продукції цукробурякового виробництва, значення забезпечення сталого

його зростання досліджувалися в роботах таких вітчизняних науковців, як: В. Бондар, О. Варченко, О. Заєць, М. Коденська, В. Пиркін, В. Поплавський, М. Роїк, С. Стасіневич, О. Шпичак, М. Ярчук та ін.

Мета статті – висвітлити проблеми і проаналізувати функціонування цукробурякового підкомплексу АПК України та світового ринку цукру, економічну стабілізацію й створення умов для подальшого його ефективного розвитку.

У 90-х роках Україна втратила визначальну роль у розвитку ринку продукції цукробурякового виробництва. Основна причина – розрив господарських зв'язків із країнами СНД, на задоволення потреб яких у цукрі працювала потужна цукрова галузь України. Різне скорочення посівних площ, валових зборів цукрових буряків та зниження врожайності призвело до спаду виробництва цукру й імпорту значних обсягів цукру-сирцю, що відіграло вкрай негативну роль для країни у вигляді обов'язкового щорічного ввезення 267 тис. т сирцю згідно з умовами вступу до Світової організації торгівлі (СОТ) зі ставкою мита 2%.

З великими труднощами в період 2004-2006 років криза в галузі почала долатися – врожайність цукрових буряків зросла від 17,4-20,1 т/га до 28,5 т/га і більше, а виробництво цукру в 2006 році – до 2574 тис. т, що при перехідних запасах (близько 900 тис. т) створило на ринку значний його надлишок. Однак інституційні рішення, які були прийняті у зв'язку з цим, призвели не до виправлення становища, а до чергового кризового стану в галузі. Всупереч рекомендаціям галузевої науки була знижена мінімальна ціна на цукрові буряки, які поставляються для виробництва цукру в межах квоти «А», з 162,5 до 141,67 грн/т без ПДВ, що мотивувало зниження середньої ціни їх реалізації

сільськогосподарськими підприємствами з 186,0 грн/т у 2006 році до 157,6 грн/т без ПДВ в 2007-му та значне скорочення посівних площ, а це створило проблеми у забезпеченні потреб внутрішнього ринку цукром, якого було вироблено 1271 тис. т.

Собівартість цукрових буряків і цукру стрімко зростала, а окупність витрат із року в рік знижувалася. Нестабільність закупівельних цін на коренеплоди та оптових відпускних цін на цукор, досить часте їх штучне заниження або завищення призвело до нестабільності у прибутках, постійної зміни невисокого рівня рентабельності виробництва і його збитковості. Найвищий рівень рентабельності виробництва цукрових буряків – 11,1% був у 2006 році, а вже у 2007 році буряківництво стало збитковим із рівнем рентабельності мінус 11,1%. Середній її рівень у буряковій галузі за 2000-2008 роки становив лише 1,8%. Тому не дивно, що виробництво цукрових буряків та цукру в Україні у ці роки було нестабільне. Якщо у 2006 і 2007 роках площа, з якої зібрано врожай цукрових буряків, була – відповідно 787 і 578 тис. га, то у 2008 році вона скоротилася до 377 тис. га, а в 2009 році – до 319,5 тис. га. Після такого стрімкого зменшення зібраної площі рівень рентабельності у 2009 році зріс до 37%, але вже в 2010 році знизився до

16,7%, проте в 2011 році знову збільшився до 36,5%. Виробництво цукру впало з 2,57 млн т у 2006 році до 1,87 млн т у 2007-му й до 1,57 млн т у 2008 році; у 2009 році воно знизилося до 1,27 млн т і лише в 2010-2011 роках зросло до 1,55 та 2,33 млн т відповідно (табл. 1).

В Україні у 2011 році цукрових буряків було зібрано на площі 516 тис. га, у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами – 126,5 тис. га (24,5%), фермерськими господарствами – 41,0 тис. га (7,9%), господарствами населення – 53,5 тис. га (10,4%) й цукровими заводами – 295,0 тис. га (57,2%). Порівняно з 2010 роком зібрана площа збільшилася на 24,0 тис. га (на 4,9%).

Валовий збір цукрових буряків (фабричних) порівняно з 2010 роком зріс на 36,2% при середній урожайності 36,3 т з 1 га (у 2010 р. – 27,9 т), і становив 18,7 млн т, у т.ч. сільськогосподарськими підприємствами накопано 4,7 млн т (на 17,5% більше), у середньому по 37,2 т з 1 га проти 27,6 т у 2010 році; фермерськими господарствами – 1,4 млн т (на 16,7% більше), у середньому по 34,1 т з 1 га проти 26,7 т; господарствами населення – 1,6 млн т (на 45,5% більше), у середньому по 29,9 т з 1 га проти 26,2 т; цукровими заводами – 11,0 млн т (на 48,7% більше), у середньому по 37,3 т з 1 га проти 28,5 т.

1. Динаміка ефективності виробництва цукрових буряків і цукру в Україні за 2000-2011 рр.

Показник	Рік											
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*
Площа, з якої зібрано врожай цукрових буряків, тис. га	747	853	763	666	697	624	787	578	377	320	492	516
Урожайність, т/га	17,7	18,3	18,9	20,1	23,8	24,8	28,5	29,4	35,6	31,5	27,9	36,3
Валовий збір, млн т	13,2	15,6	14,5	13,4	16,6	15,5	22,4	17,0	13,4	10,1	13,7	18,7
Цукристість, %	15,66	15,17	14,50	15,70	15,00	16,63	15,77	15,02	16,05	16,85	15,30	16,61
Собівартість коренеплодів, грн/т	114,5	137,0	140,2	132,1	136,8	168,9	167,4	177,2	204,4	299,2	409,3	378,0
Ціна реалізації коренеплодів, грн/т*	121,5	139,1	128,1	140,3	135,7	177,0	186,0	157,6	218,9	409,9	478,5	516,0
Рівень рентабельності цукрових буряків, %	6,1	1,5	-8,6	6,2	-0,8	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7	36,5
Виробництво цукру, млн т	1,55	1,66	1,43	1,46	1,79	1,90	2,57	1,87	1,57	1,27	1,55	2,33
Собівартість цукру, грн/т	1703	1853	2105	1878	2155	2343	2500	2687	2880	4580	5500	6850
Середня оптово-відпускна ціна цукру, грн/т**	1797	1858	2041	1908	2075	2508	2560	2620	2823	4685	5675	7200
Рівень рентабельності цукру, %	5,5	0,3	-3,0	1,6	-3,7	7,0	2,4	-2,5	-2,0	2,3	3,2	5,1

* За попередніми даними Міністерства аграрної політики та продовольства України і Національної асоціації цукровиків України «Укрцукор».

** Без ПДВ і транспортних витрат, але з урахуванням дотацій і доплат.

В Україні «законсервовано» 25 цукрових заводів загальною потужністю 65,35 тис. т пе-

реробки сировини на добу, діючих 79 переробних підприємств із потужністю 248,20 тис. т;

інакше кажучи, ймовірна кількість заводів – 105, потужністю 313,55 тис. т, або 3,0 тис. т у середньому на один. Слід відзначити, що у 2011 році тривалість сокодобування цукровими заводами становила в середньому по Україні 78 діб, а коефіцієнт використання виробничих потужностей – 0,95 (табл. 2).

Головною особливістю ринку продукції цукробурякового виробництва є: економічна нестабільність, чергування років із середнім рівнем урожайності й обсягами переробки цукрових буряків із роками зі значними спадами виробництва і рівня рентабельності.

2. Середньодобова продуктивність і коефіцієнт використання виробничих потужностей цукрових заводів в Україні, 2011 р.*

Область	Кількість цукрових заводів та їхня виробнича потужність				Середньодобова про- дуктивність, тис. т	Коефіцієнт викорис- тання виробничих потужностей
	яким видана квота		які працювали			
	шт.	тис. т/добу	шт.	тис. т/добу		
Вінницька	14	39,20	14	38,60	37,94	0,9829
Волинська	4	17,50	3	12,55	12,19	0,9713
Житомирська	2	4,40	3	6,20	5,56	0,8968
Івано-Франківська	1	2,50	1	2,50	1,86	0,7440
Київська	11	27,13	11	27,13	26,22	0,9665
Кіровоградська	3	8,55	3	8,55	8,90	1,0409
Львівська	1	7,00	1	7,00	7,04	1,0057
Полтавська	7	33,60	7	33,60	29,20	0,8690
Рівненська	2	8,00	2	8,00	7,36	0,9200
Сумська	2	4,76	2	4,76	3,84	0,8067
Тернопільська	7	27,80	7	27,80	27,53	0,9903
Харківська	8	17,40	7	15,55	14,81	0,9524
Хмельницька	7	22,76	6	20,91	19,83	0,9484
Черкаська	6	18,85	7	20,35	18,91	0,9292
Чернівецька	1	2,70	1	2,70	2,33	0,8630
Чернігівська	3	6,05	2	4,00	4,12	1,0300
Україна	79	248,20	77	240,20	227,64	0,9477

* Джерело: Розраховано за даними Національної асоціації цукровиків України «Укрцукор».

Мотивацією забезпечення стабільності та подальшого ефективного розвитку цукробурякової галузі є модернізація виробництва, її інтенсифікація й технічне переобладнання. Нині інтенсифікували потужності переробки цукрових буряків на добу від 2,5 до 6,0-7,5 тис. т, автоматизували виробничі процеси, що дало змогу на 20-25% зменшити енерговитрати, такі цукрові заводи, як Гайсинський, Крижопільський Вінницької області, Радехівський – Львівської, Глобинський, Яресківський – Полтавської, Бабино-Томахівський – Рівненської, Збаразький, Хоростківський – Тернопільської, Наркевицький, Шепетівський – Хмельницької областей. Низка цукрових заводів будує цехи з переробки відходів виробництва на біоетанол та біогаз.

Конститутивним недоліком функціонування цукробурякової галузі України є те, що вона не абсолютно регулюється ринковими методами, як це робиться в ЄС та інших розвинутих країнах світу, у т.ч. і в сусі-

дніх – Польщі, Росії, Білорусі. В умовах ринку ефективність виробництва цукрових буряків залежить не тільки від реалізаційної ціни та місцевих умов вирощування, а значною мірою від квоти й імпортих тарифів. Зайва кількість цукрових буряків в умовах ринку може бути реалізована за вкрай необхідними цінами тільки на світовому ринку. Тому в класичній ринковій економіці перевиробництво цукру при значних його запасах просто неможливе (рис. 1). Неймовірно там із волі кількох людей загальмувати виробництво цукрових буряків на один рік, за який різко скорочуються посівні площі та одночасно знижується ціна реалізації, тоді як країни ЄС реформу нової системи (ринку) цукрового виробництва спрогнозували на дев'ять років (1 липня 2006 р. – 30 вересня 2015 р.)¹.

¹ Фурса А.В. Реформа ринку цукру в ЄС / А.В. Фурса // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 143-145.

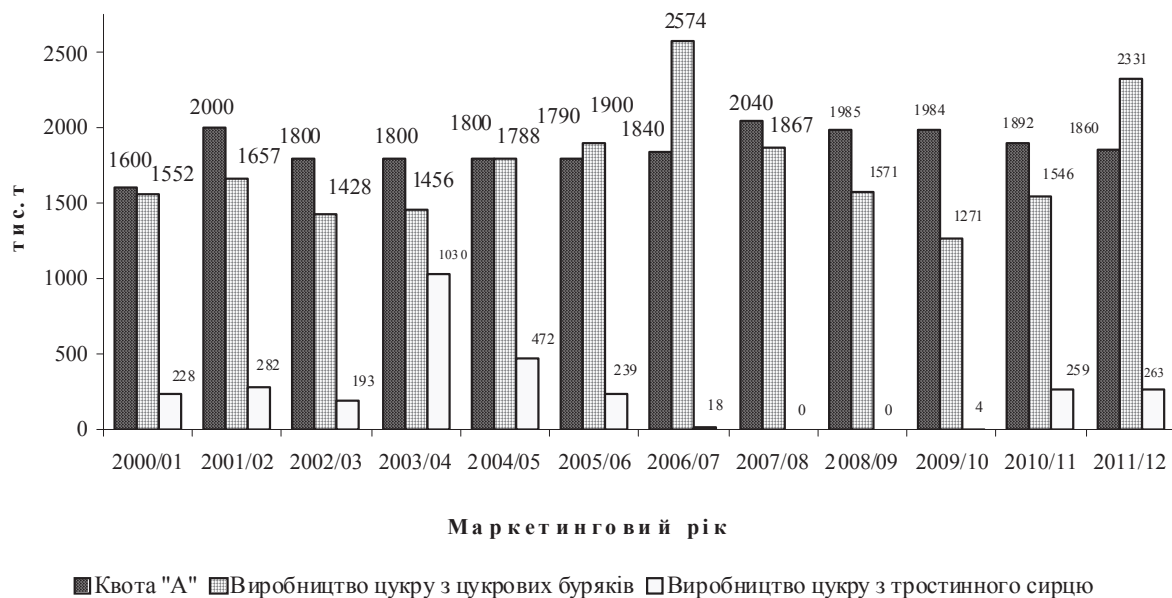


Рис. 1. Забезпечення квоти «А» виробництва цукру з цукрових буряків у 2000-2011 рр., тис. т *

* Джерело: Розроблено автором за даними Держслужби статистики України.

Щорічне скорочення посівних площ, а відтак тривалості роботи цукрових заводів, спричиняє ріст собівартості цукру, що породжує поширення давальницьких форм розрахунків, яка призвела до збитковості виробництва. Низька прибутковість не дає змоги інвестувати кошти в передові технології виробництва і як наслідок урожайність цукрових буряків в Україні становить не більше 30-36 т/га порівняно із 50-60 т/га і 70-80 т/га в країнах ЄС. Державне регулювання ринкових механізмів у цукробуряковій галузі здійснюється некваліфіковано. Досягнення вітчизняної науки в галузі використовуються вибірково.

Проаналізувавши функціонування цукробурякового підкомплексу АПК України за 1991-2010 роки, нами виявлено п'ять періодів його розвитку:

1991-1995 – площа посіву буряків становила в середньому 1,5 млн га, середньорічний обсяг виробництва сировини – 31,3 млн т, цукру – 3,6 млн т; близько 1,5 млн т цукру Україна продавала на експорт;

1996-2003 – жорстка економічна криза, викликана байдужістю державних інституцій до розвитку процесів у галузі, спричинила втрату зовнішніх ринків збуту цукру, хаотичну приватизацію цукрових заводів, диспаритет цін на цукробурякову продукцію

та матеріально-технічні ресурси. Площа сівби цукрових буряків з 1,26 млн га 1996 року скоротилася до 666 тис. га 2003-го. Станом на 2003 рік виробництво буряків знизилося до 13,2-15,0 млн т, виробництво цукру – до 1,4-1,6 млн т;

2004-2006 – призупинення спаду виробництва цукрових буряків і цукру, початок відновлення. У 2004 році було вироблено 16,6 млн т сировини і 1,8 млн т цукру, в 2005-му – відповідно 15,5 і 1,9 млн т, у 2006 році – 22,4 і 2,6 млн т. Також відбулося відновлення площ, з яких зібрано врожай, майже до 787 тис. га;

2007-2009 – новий виток кризових явищ і спаду виробництва, викликаний світовою фінансовою кризою та неефективним регулюванням цін на цукрові буряки й цукор в Україні. У 2009 році площа, з якої зібрано врожай цукрових буряків, скоротилася до 319,5 тис. га, виробництво сировини зменшилося до 10 млн т, цукру – до 1,3 млн т. Наслідком стало майже двократне зростання середньої ціни реалізації цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами, оптова відпускна ціна на цукор також різко підвищується;

2010 рік – різка зміна цінової кон'юнктури світового ринку цукру і значний ріст цін на цукор білий – до 700 дол. /т,

цукор-сирець – до 600 дол. /т. Для порівняння: у січні-лютому 2009 року світова ціна на білий цукор становила 337-387 дол./т, на цукор-сирець – 265-286 дол./т. В Україні на початку 2010 року оптово-відпускна ціна на цукор зросла до 6850 грн/т (858 дол./т). Як результат, навесні посівні площі буряків розширено до 502,1 тис. га, середня ціна реалізації солодких коренів сільськогосподарськими підприємствами зростає. У 2010 році за вирощені й здані на переробку корені у межах квоти «А» сільгосппідприємства одержали виплати у розмірі 500 грн на 1 га посіву¹, загальна сума виділених бюджетних коштів становила 229,365 млн грн.

У зв'язку з тим, що на світовому ринку цукру відбуваються глобальні зміни та розвиваються досить бурхливі процеси, які значно впливають на цукробурякове виробництво України, його перспективу неможливо було б розглядати окремо від світових тенденцій.

Аналіз світового ринку цукру показав, що у 2008/09 маркетинговому році (МР) відбулися значні зміни у його ціновій кон'юнктурі й проявилися до певної міри нові тенденції у розвитку. Так, якщо у післявоєнні роки минулого століття спади і підйоми світових цін на цукор відбувалися раз у 7 років, то після 2000 року – раз через 3-4 роки². Значний підйом рівня ціни на основних цукрових біржах світу в 2008/09 МР був зумовлений рядом причин, передусім, значним ростом темпів споживання порівняно зі зниженням темпів виробництва цукру та різким погіршенням погодних умов і спадом виробництва у ряді країн, насамперед в Індії, Австрії, Таїланді, Китаї, Україні й інших. Значну роль відіграли і досі відіграють цінові спекуляції на ринку та ряд інших об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Протягом останніх чотирьох МР на світовому ринку цукру відбувалися зміни як кількісного, так і якісного спрямування. Згід-

но з даними Міжнародної організації цукру (МОЦ) в сезон 2011/12 МР відбулося значне збільшення його виробництва. У сирцевому еквіваленті виробництво цукру становило 173 млн т, або на 5,5 млн т більше, ніж у 2007/08 МР (рис. 2). За два останніх маркетингових роки (2010/11-2011/12) рівень виробництва цукру знову почав випереджати рівень його споживання. У 2008/09-2009/10 МР рівень виробництва цукру був набагато нижчим, ніж його споживання. Це дало змогу багатьом країнам світу збільшити кількісні та якісні показники цукрового виробництва і взяти курс на забезпечення його стабільності. Найбільшими виробниками цукру є Бразилія, Індія, країни ЄС, Китай, Таїланд, США, Мексика, Росія й Австралія. Відбуваються також структурні зміни у цукровому виробництві. Частка виробництва цукру із тростини зростає, а з цукрових буряків – знижується. У 2011/12 МР рівень виробництва цукру з тростини досяг 81%, а з цукрових буряків – близько 19%.

Незважаючи на життєствердні показники виробництва цукру світовому ринку ще належить пройти через напружений період. Так, за оцінками фахівців МОЦ споживання цукру у світі в 2020/21 МР збільшиться до 200 млн т. Звідси випливає, що і його виробництво, й світові ціни на цукор характеризуватимуться значною мінливістю.

Для світового ринку цукру залишаться характерними такі процеси і явища³:

досить динамічне зростання загальних обсягів виробництва цукру при випередженні темпів росту виробництва цукру-сирцю з тростини та скорочення питомої ваги цукру з буряків;

перехід цукру з категорії продовольчих товарів у категорію біржового енергетичного ресурсу, ціна на який тісно прив'язана до ціни на нафту. Це викликано переробкою значних обсягів цукру-сирцю на етанол, передусім у Бразилії, яка виробляє для внутрішнього споживання майже 40% етанолу від потреби палива;

значний ріст цін на цукор;

¹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку використання у 2010 році коштів Стабілізаційного фонду для державної підтримки виробництва продукції рослинництва» від 29 вересня 2010 р. № 897 // Офіц. вісн. України. – 2010. – № 75. – Ст. 2663.

² Бондар В.С. Криза загрожує існуванню галузі буряківництва / В.С. Бондар // Цукрові буряки. – 2009. – № 6. – С. 2.

³ Бондар В.С. Бурякоцукрова галузь у 2006 році. Проблеми вибору / В.С. Бондар // Цукрові буряки. – 2007. – № 1. – С. 4.

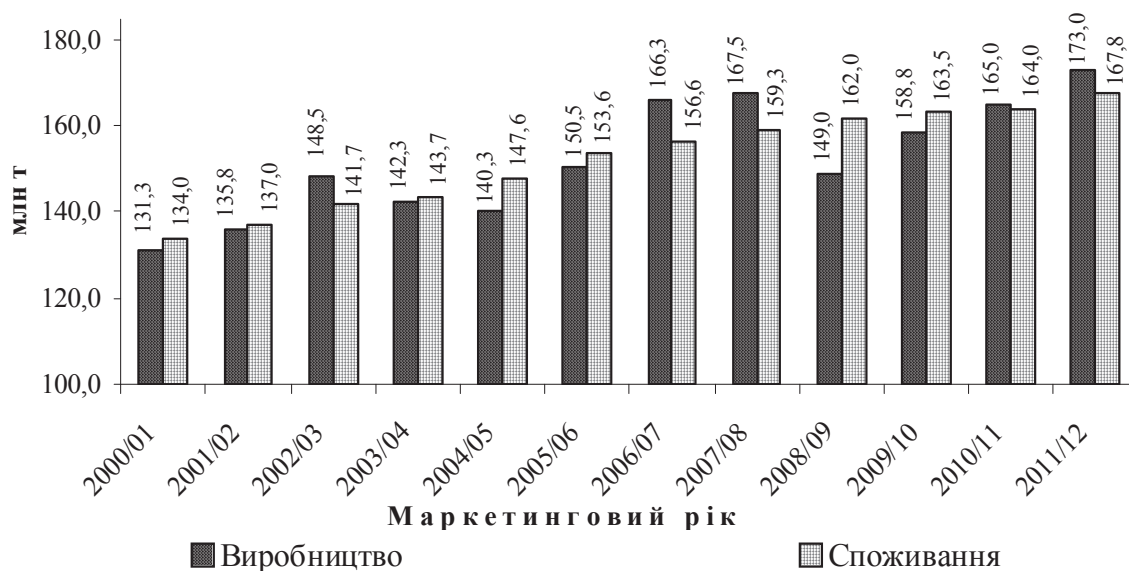


Рис. 2. Світове виробництво та споживання цукру в 2000/01-2011/12 МР, млн т *

* Джерело: Сформовано автором за даними Міжнародної організації цукру.

зміна ринкової системи фінансування виробництва цукру в країнах ЄС, яка передбачала зменшення квот і гарантованих цін для виробників, збереження системи преференцій для виробників цукру з країн Африки й Латинської Америки, заміну субсидій компенсаціями (62,4%) за втрату доходу, що мало б призвести до скорочення виробництва з 17,4 до 14,6 млн т, зменшення експорту на 2,8 млн т на рік, зниження мінімальних гарантованих цін на цукор з 631,9 до 404,4 євро/т та сировину – відповідно з 43,6 до 26,3 євро/т¹;

посилення конкуренції на ринках збуту цукру, що для України означає посилення експансії іноземних фірм на вітчизняний ринок і намагання ним заволодіти.

Що стосується впливу цінової кон'юнктури світового ринку цукру на цінову ситуацію в Україні, то її слід вважати як найсприятливішу для підвищення рівня ефективності його функціонування та конкурентоспроможності. У державних інституцій є всі можливості скористатися світовою кон'юктурою цін на цукор і врегулювати свій власний ринок.

Виходячи з вищевикладеного можна зробити висновок, що цукробурякове виробни-

цтво нині знаходиться у нестійкому стані, тобто відбуваються значні коливання як у бік позитивних зрушень, так і в бік нестабільності. Це означає, що треба поставити за мету поліпшити усі ймовірні показники цукробурякового виробництва. У перспективі має бути проведена значна робота з реструктуризації та розвитку галузі, а також повного виведення її із занепаду. Тому необхідно прийняти низку коректив стану цукробурякового підкомплексу і його стабілізації.

Отже, без ефективної системи державного управління й контролю ринок цукру в Україні стабілізувати неможливо. Необхідне законодавче регулювання проблем галузі, зокрема, суттєвий перегляд Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» та приведення його положень у відповідність до вимог сучасних потреб ринку, розробка державної програми розвитку галузі за прикладом країн ЄС, де діє довгострокова програма, а також Російської Федерації, яка прийняла програму на 2010-2012 роки і визначила стратегію розвитку галузі до 2020 року. Надто «вільний ринок» призведе до ще більшої руйнації цукробурякового підкомплексу АПК України.

Наполегливість регулювання ринку продукції цукробурякового виробництва в Російській Федерації вказує на те, що середня врожайність цукрових буряків у 2011 році

¹ Фурса А.В. Реформа ринку цукру в ЄС / А.В. Фурса // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 143-144.

досягла рекордного виміру за весь період існування – 39,2 т/га. Аналізуючи стан бурякового виробництва за федеральними округами, найкращий урожай одержано в Північно-Кавказькому – 48,2 т/га, Південному – 45,3 і Центральному – 40,7 т/га.

З огляду на останнє в Росії передбачено державну підтримку цукробурякової галузі на 2012 рік за рахунок коштів федерального бюджету відповідно до Державної програми на 2008-2012 роки³ та інших діючих чинників, а саме:

відшкодування сільськогосподарським товаровиробникам частини витрат на придбання: мінеральних добрив – 991 руб/га посівів цукрових буряків за умови внесення їх не менше 130 кг/га; хімічних засобів захисту рослин – 768 руб/га за умови придбання їх на суму не менше 3300 руб/га (без ПДВ)⁴; елітного та гібридного насіння вітчизняного виробництва⁵ – 810 і 990 руб за 1 посівну одиницю відповідно до бюджетів суб'єктів Російської Федерації;

субсидування процентної ставки за інвестиційними кредитами, одержаними в російських кредитних організаціях на будівництво, реконструкцію й технічне переозброєння цукрових заводів і заводів з виробництва дражованого насіння цукрових буряків;

відшкодування частини витрат на сплату відсотків за кредитами, одержаними на строк до 1 року на закупівлю цукрових буряків;

виділення коштів на регіональні важливі програми (всього 7 програм) із модернізації цукробурякового підкомплексу в Липецькій, Воронежській, Тульській, Тамбовській, Білго-

родській, Саратовській областях та Алтайському краї.

Основним напрямом удосконалення українського цукробурякового виробництва є переведення його в оптимальні строки на шлях інтенсифікації й інноваційно-інвестиційного розвитку. Для цього необхідно:

визначити головну мету функціонування цукробурякового підкомплексу АПК України – забезпечення держави цукром лише вітчизняного виробництва, створення відповідного експортного ресурсу і переробки цукру-сирцю на біопаливо (в перерахунку на білий цукор). Закріпити цю незаперечну істину в Законі України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру», Державних програмах розвитку цукробурякової галузі та інших нормативно-правових актах;

завершити формування й забезпечити ефективне функціонування внутрішнього ринку цукру на засадах вільної конкуренції і державного регулювання; розробити державний механізм, при якому основні суб'єкти, а саме: виробники цукру, виробники цукрових буряків, комерційні структури й держава як окремих суб'єктів ринку виступали б із єдиних державницьких позицій і несли солідарну відповідальність за стан справ у галузі;

сформувати сприятливу для ринку цукру інвестиційну, кредитну, податкову й митну політику, яка б давала змогу виробникам оптимально вести виробництво та розраховувати на перспективу;

віднайти шляхи стримування галузевого монополізму великих компаній і захисту середніх та дрібних виробників;

удосконалити ціновий механізм галузі в напрямі переходу на систему ціноутворення, яка б вчасно регулювала ринок і згладжувала коливання цін протягом календарного року. Ця система повинна вписуватись у цінове законодавство України й світову практику;

залучити громадськість до розв'язання корінних проблем галузі; створити щонайменше два галузевих формування з вироб-

³ Государственная программа развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008-2012 годы [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mcx.ru/navigation/docfeeder/show/145.htm>

⁴ Приказ Министерства сельского хозяйства Российской Федерации «О мерах по реализации в 2012 году постановления Правительства Российской Федерации от 20.02.2006 № 99» от 26 декабря 2011 г. № 487, зарегистрирован в Минюсте России 19 января 2012 года, № 22968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mcx.ru/documents/document/show/17633.156.htm>

⁵ Приказ Министерства сельского хозяйства Российской Федерации «О мерах по реализации в 2012 году постановления Правительства Российской Федерации от 29.12.2011 № 1174» от 26 декабря 2011 г. № 488 зарегистрирован в Минюсте России 19 января 2012 г., № 22963 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mcx.ru/documents/file_document/show/17801.156.htm

ництва цукрових буряків і виробництва цукру, які б через узгоджувальні змішані комісії впливали на складні процеси в галузі;

досягти економічного, науково-технічного обґрунтування та практичного розв'язання проблеми переробки продуктів буряківництва на біопаливо.

Досліджено питання становлення та розвитку ринку продукції цукробурякового виробництва, його проблеми. Визначено основні шляхи удосконалення ринку цукрових буряків і цукру.

Исследованы вопросы становления и развития рынка продукции свеклосахарного производства, его проблемы. Определены основные пути усовершенствования рынка сахарной свеклы и сахара.

The problems of formation and development of the sugar beet market are considered. The basic guidelines for the improvement of market of sugar beets and sugar are suggested.

*

І.В. ЧЕХОВА, завідувач відділу
І.О. КИСЛИЦЬКА, науковий співробітник
Т.З. ТАРАНЮК, молодший науковий співробітник
Інститут олійних культур НААН

Перспективи розвитку ринку основних олійних культур

Ринок олійних культур в Україні займає великий сегмент аграрного ринку. На нинішньому етапі встановилася чітка тенденція зростання попиту на використання рослинної олії й жирів у біопаливній галузі. Виробництво олійних культур відіграє важливу роль у забезпеченні населення цінними продуктами харчування, галузі тваринництва – поживним кормом, переробної промисловості – сировиною. Продукція олійних культур для сільськогосподарських підприємств є одним із основних джерел формування їх доходності, що уможливорює забезпечення ефективної діяльності.

В умовах ринкової економіки для суб'єктів господарювання олійні культури виступають надійним джерелом грошових надходжень, їхнє насіння і продукти переробки конкурентоспроможні й користуються попитом на внутрішньому та світовому ринках. Тому підвищення ефективності виробництва олійних культур і їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках в умовах функціонування України в рамках СОТ набуває важливого значення.

Розвитку ринку олійних культур присвячено багато праць відомих економістів-

аграрників. Серед них: В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, П.І. Гайдуцький, М.Д. Безуглий, О.М. Шпичак, О.О. Митченко та ін. Проте недостатньо дослідженими залишаються перспективи його розвитку.

Мета статті – дослідження сучасного стану ринку основних олійних культур і виявлення напрямів перспективного його розвитку в Україні.

Олійні культури займають вагомe місце у структурі загальної площі посіву сільськогосподарських культур в Україні¹. Станом на кінець 2010 року загальна площа сільськогосподарських культур становила 26952 тис. га, з них площа посівів олійних культур – 6585,48 тис. га, або 24%. Виробництво олійних культур в Україні вже багато років зорієнтовано переважно на соняшник як основної сировини для промислового виробництва (у валовому виробництві олії близько 90% припадає на соняшникову). Із загального обсягу сировини для виробництва рослинної олії 7123,9 тис. т за 2010 рік було перероблено 6734,7 тис. т (94%) соняшнику, 381 тис. т (5%) сої, 2,3 тис. т (0,03%) ріпаку.

¹ Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Степу України / [за ред. М.В. Зубця та ін.]. – К.: Аграрна наука, 2010. – С. 10.

ництва цукрових буряків і виробництва цукру, які б через узгоджувальні змішані комісії впливали на складні процеси в галузі;

досягти економічного, науково-технічного обґрунтування та практичного розв'язання проблеми переробки продуктів буряківництва на біопаливо.

Досліджено питання становлення та розвитку ринку продукції цукробурякового виробництва, його проблеми. Визначено основні шляхи удосконалення ринку цукрових буряків і цукру.

Исследованы вопросы становления и развития рынка продукции свеклосахарного производства, его проблемы. Определены основные пути усовершенствования рынка сахарной свеклы и сахара.

The problems of formation and development of the sugar beet market are considered. The basic guidelines for the improvement of market of sugar beets and sugar are suggested.

*

І.В. ЧЕХОВА, завідувач відділу
І.О. КИСЛИЦЬКА, науковий співробітник
Т.З. ТАРАНЮК, молодший науковий співробітник
Інститут олійних культур НААН

Перспективи розвитку ринку основних олійних культур

Ринок олійних культур в Україні займає великий сегмент аграрного ринку. На нинішньому етапі встановилася чітка тенденція зростання попиту на використання рослинної олії й жирів у біопаливній галузі. Виробництво олійних культур відіграє важливу роль у забезпеченні населення цінними продуктами харчування, галузі тваринництва – поживним кормом, переробної промисловості – сировиною. Продукція олійних культур для сільськогосподарських підприємств є одним із основних джерел формування їх доходності, що уможливорює забезпечення ефективної діяльності.

В умовах ринкової економіки для суб'єктів господарювання олійні культури виступають надійним джерелом грошових надходжень, їхнє насіння і продукти переробки конкурентоспроможні й користуються попитом на внутрішньому та світовому ринках. Тому підвищення ефективності виробництва олійних культур і їх конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках в умовах функціонування України в рамках СОТ набуває важливого значення.

Розвитку ринку олійних культур присвячено багато праць відомих економістів-

аграрників. Серед них: В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, П.І. Гайдуцький, М.Д. Безуглий, О.М. Шпичак, О.О. Митченко та ін. Проте недостатньо дослідженими залишаються перспективи його розвитку.

Мета статті – дослідження сучасного стану ринку основних олійних культур і виявлення напрямів перспективного його розвитку в Україні.

Олійні культури займають вагомe місце у структурі загальної площі посіву сільськогосподарських культур в Україні¹. Станом на кінець 2010 року загальна площа сільськогосподарських культур становила 26952 тис. га, з них площа посівів олійних культур – 6585,48 тис. га, або 24%. Виробництво олійних культур в Україні вже багато років зорієнтовано переважно на соняшник як основної сировини для промислового виробництва (у валовому виробництві олії близько 90% припадає на соняшникову). Із загального обсягу сировини для виробництва рослинної олії 7123,9 тис. т за 2010 рік було перероблено 6734,7 тис. т (94%) соняшнику, 381 тис. т (5%) сої, 2,3 тис. т (0,03%) ріпаку.

¹ Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Степу України / [за ред. М.В. Зубця та ін.]. – К.: Аграрна наука, 2010. – С. 10.

Можна сказати, що соняшник в Україні залишається основною сировиною для виробництва рослинної олії. Ріпак – ринково приваблива культура, на яку постійно зростає попит і яка є джерелом зелених кормів та відновлення родючості ґрунту, чудовою сировиною для виробництва біопалива. Галузь ріпаківництва та промислової переробки має великі потенційні можливості, які необхідно реалізувати через ринкові механізми. Соя – цінна рослина з погляду агрономії, тому що збагачує ґрунт азотом, поліпшує його структуру. Вона користується попитом серед виробників сільськогосподарської продукції як прибуткова культура.

Незважаючи на зменшення виробництва, спостерігається помітне збільшення реалізації основних олійних культур.

Протягом 2008-2010 років загальне виробництво основних олійних культур в Україні зменшилося від 10211,8 тис. т до 9921,4 тис. т, або на 3%, а реалізація збільшилася від 5491,3 тис. т до 7165,9 тис. т, або на 30 %. Також знизився баланс між попитом та пропозицією цих культур на 45 %.

Причиною зменшення залишків продукції олійних культур є: збільшення попиту на основні олійні культури на внутрішньому та зовнішніх ринках; удосконалення техноло-

гій доробки насіння і, як результат, зменшення кількості відходів та збільшення обсягів насіння на реалізацію; модернізація складських приміщень для зберігання насіння; розвиток переробної галузі й напрямів переробки основних олійних культур в Україні та світі.

Аналіз ринкової ситуації за 2008-2010 роки показав зростання попиту на соняшник і сою. Зменшення виробництва відбулося за рахунок ріпаку – з 2872,8 до 1469,7 тис. т, або на 50 % через значну загибель його під час зимівлі (табл. 1). Відповідно скоротилась і реалізація цієї культури від 2154,3 до 1181,9 тис. т, або на 45 %.

Найбільше зросло виробництво сої – від 812,8 до 1680,2 тис. т, або удвічі. Цьому сприяло її вирощування в зонах з добрими погодними умовами. Відповідно реалізація також мала тенденцію до зростання від 467,4 до 1026,6 тис. т, або удвічі.

Обсяги виробництва соняшнику протягом 2008-2010 років майже не змінилися (зростання на 4 %). Це пов'язано із недотриманням виробниками науково обґрунтованих технологій сівозміни. Темпи зростання споживання соняшнику займають друге місце після сої – реалізація збільшилася від 2869,6 до 4957,4 тис. т, або на 73%.

1. Попит та пропозиція на ринку соняшнику, сої та ріпаку в Україні за 2008-2010 рр.

Показник	Рік			Відхилення	
	2008	2009	2010	збільшення(+) зменшення (-)	%
Соняшник					
Виробництво, тис. т	5226,2	6364,0	6771,5	1545,3	130
Реалізація, тис. т	2869,6	4678,7	4957,4	2087,8	173
Соя					
Виробництво, тис. т	812,8	1043,5	1680,2	867,4	207
Реалізація, тис. т	467,4	527,9	1026,6	559,2	220
Ріпак					
Виробництво, тис. т	2872,8	1873,3	1469,7	-1403,1	51
Реалізація, тис. т	2154,3	1526,5	1181,9	-972,4	55

Зменшення обсягу виробництва пов'язано з тим, що при розширенні площ багато підприємств прагнуть збільшити обсяги виробництва основних олійних культур не за рахунок додаткових капіталовкладень на одиницю земельної площі, а шляхом розширення посівних площ при найменших витратах. Тобто обмежені кошти вкладають, насамперед, у технічне забезпечення: пально-мастильні ма-

теріали, техніку, ремонт, електроенергію тощо. За залишковим принципом фінансуються витрати: засоби захисту рослин, добрива, елітне насіння. Як наслідок, одержаний обсяг продукції не покриває вкладені кошти, не забезпечується розширене відтворення інтенсивного виробництва, не підвищується його ефективність. Отже, забезпечити високі показники врожайності можливо при застосуванні

всіх складових технологій вирощування цих культур, а не у вибіркового порядку.

Великим попитом основні олійні культури в Україні користуються завдяки: постійному зростанню переробних потужностей; заінтересованості цими культурами з боку

іноземних експортерів; високій рентабельності їх виробництва.

Аналіз виробництва основних олійних культур в розрізі природно-економічних зон України показав загальне його зростання (табл. 2).

2. Виробництво основних олійних культур у розрізі природно-кліматичних зон України за 2008-2010 рр.

Показник	Степ		Лісостеп		Полісся	
	2008	2010	2008	2010	2008	2010
Соняшник						
Площа, тис. га	3333,0	3284,7	914,6	1176,1	31,9	65,0
Валовий збір, тис. т	4742,3	4612,2	1734,4	2060,8	49,5	98,5
Урожайність, ц/га	13,5	13,9	15,9	14,8	12,2	13,5
Соя						
Площа, тис. га	151,5	262,3	347,5	683,4	38,9	90,9
Валовий збір, тис. т	287,3	520,0	475,6	1021,0	49,9	138,5
Урожайність, ц/га	13,3	15,8	12,0	14,0	11,5	13,9
Ріпак						
Площа, тис. га	686,5	482,7	559,3	248,6	133,8	131,2
Валовий збір, тис. т	1242,7	769,9	1331,9	442,4	298,2	257,4
Урожайність, ц/га	17,6	15,4	20,0	14,9	21,9	17,9

Збільшенню виробництва соняшнику сприяють добрі погодні умови для його вирощування. Аналіз посівних площ під соняшником у розрізі природно-економічних зон показав, що найбільші посіви культури зосереджені у Степу, хоча й відбулося їхнє скорочення з 3333,0 до 3284,7 тис. га, або на 1,5 %. У Лісостепу спостерігається збільшення посівних площ під соняшником із 914,6 до 1176,1 тис. га, або на 29 %. Найменше засіяних площ на Поліссі, але в цій зоні вони з кожним роком розширюються.

Щодо виробництва соняшнику, то найбільше його одержано в Степу, найменше – на Поліссі, а врожайність його була вищою в Степу, але на Поліссі вона зросла з 12,2 до 13,5 ц/га, або на 11 %, у Степу – з 13,5 до 13,9 ц/га, або на 3%. Зниження врожайності спостерігається в Лісостепу – з 15,9 до 14,8 ц/га, або на 7 %.

За оцінкою фахівців, причинами низької врожайності соняшнику є: розбалансування науково обґрунтованих сівозмін (замість 7 років вирощування відновлюють на одному полі через 2-3 роки); погіршення фітосанітарного стану агроценозів; зниження родючості ґрунтів; спрощення технології вирощування або її недотримання сільгоспвиробниками; використання насіннєвого матеріалу

низькопродуктивних, неякісних, несертифікованих сортів (гібридів); значне зменшення норм внесення мінеральних й особливо органічних добрив.

Останніми роками для вітчизняного олійного сектору характерним було збільшення виробництва сої та ріпаку. В Україні протягом останніх кількох років існує чітка тенденція до зростання посівних площ і обсягів виробництва сої.

Аналіз посівних площ сої протягом 2008-2010 років у розрізі природно-економічних зон показав позитивну динаміку. Найбільші площі сої зосереджені у Лісостепу, найменші – на Поліссі. Посівні площі культури у цих зонах збільшилися майже у 2 рази, у Степу – на 73%.

Серед основних причин значного розширення площ посівів сої можна виділити: властивість культури як прекрасного попередника для багатьох сільськогосподарських культур (за рахунок біологічної фіксації азоту повітря забезпечує себе ним на 80%, а ще залишає в ґрунті до 150 кг на 1 га посіву); стійкість проти шкідливих організмів; зростання попиту на аграрному ринку.

Виробництво сої за аналізований період мало тенденцію до збільшення в усіх природно-економічних зонах. Максимального

зростання обсягів виробництва досягнуто на Поліссі – майже у 3 рази, у Лісостепу – у 2 рази, у Степу – на 80 %.

Урожайність сої за 2008-2010 роки стабільно зростала в усіх природно-економічних зонах: у Степу – на 19 %, Лісостепу – на 17, на Поліссі – на 20 %.

Посівні площі ріпаку за аналізований період значно скоротилися: у Степу – на 30 %, Лісостепу – на 55, на Поліссі – на 2 %.

Валовий збір даної культури протягом 2008-2010 років помітно знизився: у Степу – на 40 %, у Лісостепу – на 67, на Поліссі – на 14 %.

До об'єктивних факторів зменшення виробництва ріпаку в Україні відносять: не-

сприятливі погодні умови; незадовільний рівень технічного оснащення сільгоспвиробників; відсутність важелів регулювання сезонних цінових коливань; щорічна тенденція до скорочення посівів ріпаку.

До суб'єктивних факторів можна віднести: недотримання технології вирощування ріпаку (запізнення зі строками сівби та збирання); недоліки селекційного відбору насіння; вирощування ріпаку у непристосованих природно-кліматичних зонах.

Аналіз урожайності ріпаку за 2008-2010 роки показав зниження її у Степу – на 13 %, у Лісостепу – на 15, на Поліссі – на 19 %.

3. Економічна ефективність виробництва основних олійних культур у розрізі природно-економічних зон України за 2008-2010 рр.

Показник	Степ		Лісостеп		Полісся	
	2008	2010	2008	2010	2008	2010
Соняшник						
Рівень рентабельності (збитковості), %	23,1	69,9	11,0	49,7	-22,4	40,7
Собівартість 1 т, грн	1116,0	1767,0	1299,0	2081,0	1189,0	2404,0
Середня ціна реалізації, грн/т	1373,0	2985,9	1442,0	3085,7	923,0	3174,8
Соя						
Рівень рентабельності (збитковості), %	17,4	24,5	-5,5	6,18	-21,8	1,96
Собівартість 1 т, грн	1576,0	2178,0	1854,0	2488,0	2186,0	2523,0
Середня ціна реалізації, грн/т	1850,0	2665,5	1753,0	2594,2	1710,0	2530,6
Ріпак						
Рівень рентабельності (збитковості), %	59,0	26,33	46,8	10,9	47,5	16,3
Собівартість 1 т, грн	1346,0	2086,0	1434,0	2649,0	1706,0	2754,0
Середня ціна реалізації, грн/т	2140,0	2627,4	2105,0	2916,0	2516,0	3117,5

Аналіз економічної ефективності виробництва основних олійних культур в розрізі природно-економічних зон (табл. 3) показав, що найвищий рівень рентабельності виробництва соняшнику зафіксовано в Степу в 2010 році – 69,9 %, що на 20,15 і 29,18 % більше, ніж у Лісостепу й на Поліссі – відповідно.

Собівартість виробництва соняшнику в Степу зросла з 1116,0 до 1766,0 грн/т, або на 58 %; у Лісостепу – з 1299 до 2081,0 грн/т, або у 1,6 рази; на Поліссі – з 1189,0 до 2404,0 грн, або у 2 рази.

Цінова кон'юнктура на ринку соняшнику демонструвала стрімке підвищення середньої ціни реалізації в Україні протягом 2008-2010 років. Максимально зростала ціна на Поліссі – з 923,0 до 3174,8 грн/т, або майже у 3,5 рази, у Лісостепу – з 1442,0 до

3086,0 грн/т, або 2 рази, у Степу – з 1373,0 до 2985,9 грн/т, або у 2 рази (табл. 3).

Рівень рентабельності виробництва сої коливався. Найвищим він був у Степу – 24,5%. У Лісостепу й на Поліссі у 2008 році виробництво сої виявилось взагалі збитковим -5,5 % і -21,8 % – відповідно.

Собівартість 1 ц сої в Степу протягом 2008-2010 років зросла з 1576 до 2178 грн/т, або на 38 %; у Лісостепу – з 1854 до 2488,0 грн/т, або на 34 %; на Поліссі – з 2186 до 2523,0 грн/т, або на 15 %.

Середня ціна реалізації у Степу зросла на 44 %, у Лісостепу – на 50%, на Поліссі також на 50 %.

Рентабельність виробництва ріпаку в розрізі природно-економічних зон протягом 2008-2010 років значно знизилася: у Степу – з 59,0 до 26,33 %, у Лісостепу – з 46,8 до 10,9 %, на Поліссі – з 47,5 до 16,3 %, а собі-

вартість 1 ц ріпаку, навпаки, зросла: у Степу – в 1,5 раза, в Лісостепу – в 1,8 раза, на Поліссі – в 1,6 раза.

Динаміка цінової кон'юнктури на ринку ріпаку в розрізі природно-економічних зон за 2008-2010 роки позитивна. Збільшення середньої ціни реалізації зафіксоване на Поліссі – з 2516,0 до 3117,5 грн/т, або на 24 %, у Лісостепу – з 2105,0 до 2916,0 грн/т, або на 40 %, у Степу – з 2140,0 до 2627,4 грн/т, або на 23 % (табл. 3).

З новим урожаєм збільшився попит на основні олійні культури як із боку переробних підприємств, так і експортерів. Саме тому ціни пішли вгору. Насіння основних олійних культур є одним із найпривабливіших видів продукції на аграрно-продовольчому ринку, попит на яку необмежений та випереджає пропозицію, що відповідно забезпечує високий рівень цін на дану продукцію. Це дає змогу сільськогосподарським товаровиробникам навіть при невисокій урожайності та високій собівартості виробництва основних олійних культур гарантовано одержувати прибутки.

Проведене дослідження уможливило сформулювати основні тенденції розвитку ринку основних олійних культур:

1. Попит на соняшник в Україні надалі зростатиме, але задля поліпшення родючості ґрунтів, на думку вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», посіви соняшнику необхідно скорочувати у 2020 році до 2,4 млн га, у 2030-му – до 2,0 млн га¹.

2. Посіви сої необхідно розширювати до 1 тис. га у 2015-2030 роках на поливних землях південних регіонів України, а також на богарних землях північного Степу, в Лісостепу і південних районах Поліської зони, в

яких сформується «соевий пояс» стабільного виробництва зерна цієї культури в обсязі не менше 4,5 млн т². Такі обсяги виробництва забезпечать додаткове надходження в землеробство країни не менше 150 тис. т біологічного азоту й виробництво 120 млн т рослинного білка. Нарощування валового збору сої планується забезпечити за рахунок зростання врожайності³.

3. Посіви ріпаку планується розширити у 2015 році до 2,4 млн га, в 2020 і 2030 роках – до 2,6 млн га на основі регіонів зі сприятливими природно-кліматичними умовами. Це дасть можливість підвищити продуктивність тваринництва та розвивати біоенергетичну галузь⁴.

Отже, тенденції розвитку ринку основних олійних культур протягом 2008-2010 років такі: домінування виробництва соняшнику, щорічне зменшення виробництва ріпаку і найвищі темпи приросту виробництва сої. Структура посівних площ олійних культур в Україні сформувалася таким чином: соняшник – 80 %, соя – 11, ріпак – 10 %. За період дослідження відбулося зниження валового збору цих культур на 3 %, урожайності – на 7 %, що характеризує виробництво основних олійних культур в Україні як екстенсивне, тобто за рахунок збільшення посівних площ. Перспективним напрямом підвищення ефективності виробництва є перехід до інтенсивного його розвитку: впровадження новітніх технологій, організації праці та виробництва, застосування науково обґрунтованої структури собівартості продукції, використання адаптованого для вирощування у певних природно-економічних зонах насіннєвого матеріалу.

Встановлено, що попит на соняшник, сою в Україні протягом 2008-2010 років постійно зростає, що знаходило відображення у збільшенні реалізації цих культур на 16746,40 тис. ц (на 30 %), у тому числі за рахунок збільшення реалізації соняшнику на 20878,30 тис. ц, або на 73 %, сої – на 5592,50 тис. ц, або у 2,2 раза. Реалізація ріпаку знизилася на 9724,4 тис. ц, або на 45 %. Аналіз виробництва олійних культур у розрізі природно-економічних зон показав, що výro-

¹ Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2001 – С. 134.

² Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2001 – С. 138.

³ Капшук С. Стан та перспективи українського олієпрому / С. Капшук // Пропозиція. – 2011. – № 6. – С. 52.

⁴ Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2001 – С. 144.

щування соняшнику й ріпаку зосереджено в Степу, сої – в Лісостепу. Максимальний рівень урожайності соняшнику (15,9 ц/га) й ріпаку (20,0 ц/га) зафіксовано у Лісостепу, сої (15,8 ц/га) – у Степу. Визначено перспективні напрями розвитку ринку олійних культур в Україні: зменшення виробництва соняшнику і збільшення – сої та ріпаку.

На основі аналізу виявлено, що з метою підвищення ефективності виробництва й переходу до інтенсивного розвитку необхідно: запровадження новітніх технологій, організації праці та виробництва, застосування науково обґрунтованої структури собівартості продукції, використання адаптованого для вирощування у певних природно-економічних зонах насіннєвого матеріалу.

Розглянуто стан ринку основних олійних культур в Україні за період 2008-2010 років. Проаналізовано економічну ефективність виробництва та формування попиту і пропозиції ринку основних олійних культур, узагальнено напрями перспективного його розвитку залежно від існуючого попиту та пропозиції на соняшник, сою, ріпак.

Рассмотрено состояние рынка основных масличных культур в Украине за период 2008-2010 годов. Проведен анализ формирования спроса и предложения на рынке основных масличных культур, обобщены направления перспективного его развития в зависимости от существующего спроса и предложения на подсолнечник, сою, рапс.

The article considers the main market of oilseeds in Ukraine for the period 2008-2010. An analysis of the formation of supply and demand market major oilseeds in Ukraine generalized perspective directions of development of the major oilseeds in Ukraine based on existing demand and supply of sunflower, soybean, rape.

* * *

Б.А. ДАДАШЕВ, доктор економічних наук, заступник директора
В.В. ОБЛИВАНЦОВ, доктор сільськогосподарських наук
Севастопольський інститут банківської справи
Української академії банківської справи
Національного банку України

Сучасний стан і перспективи розвитку кредитних спілок в Україні



Однією із проблем функціонування економіки АПК та України в цілому є нерозвиненість фінансової інфраструктури, що обмежує процес трансформації заощаджень в інвестиції й гальмує економічне зростання галузі. У вітчизняній економіці залучення суб'єктами господарювання АПК фінансових ресурсів є дорогим, що зумовлено, зокрема, низьким рівнем розвитку інституційних елементів фінансової інфраструктури, в тому числі небанківських фінансових інститутів.

Фінансовий ринок України знаходиться в стадії формування. Він ще не має всього розмаїття фінансових посередників, які є в розвинутих країнах. Існуючі в нашій державі фінансові установи не повністю задовольняють сучасні потреби у фінансових послугах.

Посилення ролі кредитних відносин як засобу стимулювання розвитку аграрного виробництва проявляється в різних аспектах. Кредит є важливою складовою діяльності підприємств, обов'язковою умовою розширеного відтворення, надійним інструментом стимулювання виробництва. Проте доступність аграрних товаровиробників до

кредитування обмежена через ряд вагомих перешкод. Для розв'язання цієї проблеми перед ученими і товаровиробниками постає ряд питань щодо пошуку нових напрямів формування кредитних відносин.

Зокрема, особливої уваги нині потребують проблеми розвитку кредитних спілок в Україні, головною метою яких є забезпечення умов для ефективної діяльності господарств, які є їхніми членами, за допомогою надання доступних кредитів.

В Україні кредитні спілки, незважаючи на те, що після їх відновлення минуло небагато часу, поступово завоюють свою нішу на ринку кредитів населенню. Останніми роками в розвитку таких спілок спостерігаються як позитивні, так і негативні тенденції. Але позитивна динаміка розвитку кредитних спілок унаслідок кризи кредитної системи була зведена нанівець.

Україна у сфері розвитку ринку фінансових послуг починає просуватися шляхом створення саморегулювальних організацій. Проте функціонування кредитних спілок

ускладнюється через неврегульованість питань нагляду та контролю їхньої діяльності.

Значний внесок у теоретичний розвиток кредитної кооперативної ідеї й систематизацію кооперативного досвіду зробили сучасні дослідники: В. Андрійчук, В. Алексійчук, О. Гавриленко, В. Гончаренко¹, О. Гудзь, М. Дем'яненко, В. Зіновчук, Б. Івасів, І. Кириленко, В. Коваленко, М. Коденська, М. Кропивко, М. Малік, В. Месель-Веселяк, О. Непочатенко, Б. Пасхавер, Г. Підлісецький, П. Саблук, П. Стецюк, В. Юрчишин та ін.

За роки розвитку кредитних спілок в Україні був не тільки накопичений певний досвід, а й виявилися проблеми, які негативно впливають на їхнє становлення, стримують його та заважають розбудові в країні міцної й повноцінної системи кредитних спілок. Тому розробка і запровадження дійових напрямів щодо вдосконалення організаційно-економічного механізму розвитку та правового забезпечення функціонування кредитної кооперації в Україні є вкрай важливими.

Метою статті є оцінка сучасного стану й ефективності діяльності кредитних спілок в Україні та розробка перспективних напрямів їх розвитку.

Однією з сучасних тенденцій розвитку фінансових систем у світі можна вважати суттєве збільшення обсягу кредитних операцій, поширення розрахунків у кредит. Звичайно, кредитна система України зазнала суттєвих змін. Можна констатувати, що в країні функ-

ціонує континентальна модель фінансово-кредитної системи. Це дворівнева банківська система і небанківські фінансово-кредитні установи, в якій 95% фінансово-кредитних операцій належить банківському сектору, а небанківські фінансові установи перебувають на початковій стадії свого розвитку.

На нинішній час у світі існує понад 49 тис. кредитних кооперативів, що діють у 97 країнах, а загальне членство становить 184 млн осіб. Діапазон таких організацій простягається від слабозрозумітих кооперативних організацій взаємодопомоги, члени яких об'єднують свої часто скромні нагромадження з метою надання один одному необхідних кредитів, до сучасних кооперативних банківських систем, що пропонують своїм членам і клієнтам велику програму фінансових послуг на високому професійному рівні¹.

Як зазначається в Законі України «Про кредитні спілки» від 20.12.2001 № 2908-III, з метою координації діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів ці установи мають право на добровільних засадах створювати місцеві й всеукраїнські асоціації кредитних спілок, які є юридичними особами та утримуються за рахунок внесків кредитних спілок – своїх членів².

Загальні показники діяльності кредитних спілок в Україні порівняно з деякими іншими учасниками фінансового ринку наведені у таблиці 1.

1. Показники діяльності учасників фінансового ринку України станом на 01.01.2011 р.

Показник	Комерційні банки	Інститути спільного інвестування*	Недержавні пенсійні фонди	Кредитні спілки
Кількість, шт.	194	1 226	101	659
Кошти фізичних осіб, млн грн	270733	3687,1	925,4 **	1945
Активи, млн грн	942088	108126,5	1144,3	3432,2
Співвідношення активів до ВВП, %	86,1	9,9	0,1	0,3

* У тому числі венчурні фонди.

** У тому числі перерахування від імені юридичних осіб.

Джерело: Статистичні дані з офіційних сайтів Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України, Національного банку України, Української асоціації інвестиційного бізнесу.

Загальна кількість зареєстрованих в Україні кредитних спілок становить 659. Близько 500 подають звіти про свою діяльність до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг. Існує проблема

проведення повної перевірки звітів, фінансової звітності та нормативних стандартів регулятором особисто.

До складу двох найбільших асоціацій кредитних спілок в Україні (Всеукраїнська

¹ Гончаренко В. Кредитна кооперація. Форми, економічної самопомоги сільського і міського населення у світі та в Україні (теорія, методологія, практика) / В. Гончаренко – К.: Глобус, 2008. – 330 с.

² Кредитні спілки в Україні: основні засади діяльності : навч. посіб. / за ред. А.Я. Оленчика. – К.: Вид-во УІРФР, 2005. – 448 с.

³ Закон України "Про кредитні спілки" від 20 грудня 2001 р., № 2908 – III. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.ukrcu.kiev.ua>.

асоціація кредитних спілок і Національна асоціація кредитних спілок України) входить майже 300 кредитних спілок; 50 кредитних спілок є членами самоврядної організації Об'єднання кредитних спілок «Програма захисту вкладів» (далі – ПЗВ) та їхня діяльність підлягає регулярному моніторингу з перевіреними даними. З метою підтримки ліквідності й рефінансування членів ПЗВ було створено Українську об'єднану кредитну спілку, яка надає фінансові послуги членам ПЗВ.

Всеукраїнська асоціація кредитних спілок (далі – ВАКС) створена з метою координації їхньої діяльності, надання взаємодопомоги та захисту спільних інтересів її членів, діяльність якої поширюється на територію всієї України.

Зареєстровані 659 кредитних спілок об'єднують 1570 млн громадян. У 2010 році кількість членів кредитних спілок зменшилася на 28% порівняно з 2009 роком, коли кредитні спілки об'єднували понад 2 млн громадян. Сумарні активи кредитних спілок на кінець 2010 року становили 3432 млн грн, що на 18,6% менше, ніж на кінець попереднього року. Загальна сума депозитних рахунків членів кредитних спілок дорівнює 1 945 млн грн.

Кредитний портфель кредитних спілок включає кредити, видані на соціальні та споживчі цілі, а також на розвиток приватного підприємництва, фермерських господарств і особистих селянських господарств. Середній розмір кредиту в 2010 році становив 9,8 тис. грн, для порівняння – у 2009 році ця цифра становила 9,2 тис. грн.

Світова фінансова криза не обійшла стороною національну систему кредитної кооперації. Однак у період фінансової кризи більшість кредитних спілок, на відміну від банків, продовжували кредитувати населення, незважаючи на відсутність державної підтримки. На ринку кредитної кооперації відсутні системи гарантування вкладів членів кредитних спілок, доступ до рефінансування з боку кредитора останньої інстанції, необхідна фінансова інфраструктура, мають місце застаріла законодавча база та недостатньо ефективне державне регулювання.

Однак, незважаючи на зазначене вище, внаслідок фінансової кризи на ринку кредитної кооперації лише у 7% спілок виникли

системні проблеми із платоспроможністю й ліквідністю.

Необхідно зазначити, що саме кредитні спілки, на відміну від банків та інших різновидів кредитних установ, як і раніше, активно беруть участь у реалізації різноманітних соціальних програм для населення, а також регіональних програм, спрямованих на розвиток відповідних територіальних громад та підприємницьких ініціатив (енергозбереження, зелений туризм, народні промисли, виробничі кластери, сільськогосподарська й споживча кооперація, лікарняні каси тощо).

Завдяки системі кредитної кооперації торік вдалося зберегти і створити додатково близько 3,5 тис. робочих місць, а кредити на невідкладні потреби одержали сотні тисяч громадян.

На кінець 2010 року Всеукраїнська асоціація кредитних спілок (ВАКС) об'єднувала 151 кредитну спілку, або 23 % від загальної кількості кредитних спілок України. Члени ВАКС об'єднують понад 627 тис. громадян, або близько 40 % від загальної чисельності членів усіх кредитних спілок України, в тому числі майже 40 % вкладників та більше 45 % позичальників. У 2011 році чисельність вкладників кредитних спілок-членів ВАКС перевищувала 31 тис. осіб, а сума їхніх внесків на депозитні рахунки становила близько 612 млн грн. Загальний кредитний оборот у кредитних спілках-членах ВАКС становив 171,5 тис. кредитів на загальну суму близько 1 млрд грн.

Активи кредитних спілок-членів ВАКС на кінець 2010 року дорівнювали 874,9 млн грн. Аналіз структури кредитного портфеля кредитних спілок-членів ВАКС показує, що на кінець 2010 року окремі види кредитів за їхнім цільовим призначенням становили: споживчі кредити – 41,1 % (336,5 млн грн); кредити на інші потреби – 26,7 % (219 млн грн); житлові кредити – 15,1 % (123,5 млн грн); комерційні кредити – 10,6 % (86,9 млн грн); селянські кредити – 3,7 % (29,9 млн грн); фермерські кредити – 2,9 % (23,4 млн грн).

Частка кредитів у сільськогосподарське виробництво залишається дуже низькою – 6,6% від загального обсягу. Найвищі темпи приросту обсягів кредитування за останні три роки були в сфері споживчого кредитування (споживчі кредити й близькі до них за своєю природою кредити на інші потреби), кредитування на ведення особистих селян-

ських господарств, на будівництво, придбання чи ремонт житла.

Загалом, портфель споживчого кредитування, житлових кредитів і кредитування на інші потреби за останні два роки коливався від 558 млн до 680 млн грн. У свою чергу, кредитування на підприємницькі цілі та потреби фермерських господарств з об'єктивних економічних причин мало негативну динаміку.

Відносне збільшення величини кредитного портфеля кредитних спілок-членів ВАКС є позитивним явищем, що підтверджує поживлення кредитування кредитними спілками своїх членів у посткризовий період. Однак у кредитному портфелі кредитних спілок внаслідок стрімкого зниження рівня

кредитоспроможності населення в 2009 році значний відсоток становлять прострочені кредити: 17,5 % від загальної кількості кредитів, а за обсягом – 19,6 % кредитного портфеля. Але якість кредитного портфеля, що формувався уже протягом 2010 року, залишається високою, а його структура – збалансованою і стійкою. Також показники ефективності діяльності кредитних спілок-членів ВАКС, порівняно із спілками, що внесені до державного реєстру, мають позитивнішу динаміку (табл. 2).

В кредитних спілках-членах ВАКС спостерігається поступове зростання дохідності, яке на кінець року порівняно з його першим кварталом становило 32,4%.

2. Показники стану та ефективності діяльності кредитних спілок, внесених до Державного реєстру і спілок-членів ВАКС

Показники станом на кінець періоду	Загалом по усіх кредитних спілках, внесених до Державного реєстру			Кредитних спілок, які є членами ВАКС			Питома вага ВАКС/України	
	2009 р.	2010 р.	Темпи приросту, %	2009 р.	2010 р.	Темпи приросту, %	2009 р.	2010 р.
Кількість зареєстрованих кредитних спілок, од.	755	659	87,3	164	151	92,1	21,7	22,9
Чисельність членів кредитних спілок, тис. осіб	2190,3	1570,3	71,7	724,8	627,7	86,6	33,09	40,0
Чисельність членів КС, які мають внески на депозитних рахунках на кінець періоду, тис. осіб	117,0	78,9	67,4	32,5	31,1	95,7	27,78	39,4
Чисельність членів КС, які мають діючі кредитні договори, тис. осіб	423,6	343,0	81,0	153,1	155,3	101,4	36,14	45,3
Загальні активи, млн грн	4218,0	3432,2	81,4	772,3	874,9	113,3	18,31	25,5
Кредитний портфель КС, млн грн	3909,1	3349,5	85,7	707,6	819,2	115,8	18,1	24,5
Заборгованість за простроченими та неповернутими кредитами, млн грн	1117,9	1357,5	121,4	146,3	160,9	110,0	13,1	11,8
Сума внесків членів КС на депозитні рахунки, млн грн	2959,3	1945,0	65,7	553,9	611,9	110,5	18,72	31,5
Капітал, млн грн	765,8	1117,3	145,9	167,1	198,4	118,7	21,8	17,8

* Джерело: Матеріали I Міжнародного науково-практичного Форуму учасників ринку кредитної кооперації у м.Севастополі.

У цілому на прикладі кредитних спілок-членів ВАКС можна однозначно стверджувати, що ситуація на ринку кредитних спілок повною мірою стабілізувалася після нещодавньої фінансової кризи, є прогнозованою й нині набуває позитивної динаміки як із погляду кількісних показників діяльності національної системи кредитної кооперації, так і соціально-економічної якості такої діяльності.

Процеси подальшої ринкової трансформації української економіки зумовлюють потребу активізації діяльності кредитних спілок, які в нинішніх умовах є не лише ва-

жливи учасниками ринку фінансових послуг, але й виконують специфічну соціально-економічну роль, пов'язану із забезпеченням своїх членів необхідними послугами на неприбуткових засадах.

За майже двадцятирічний період свого розвитку на етапі становлення кредитні спілки демонструють зростання основних показників діяльності, підвищився рівень капіталізації переважної більшості спілок і довіра до них із боку населення.

Основним та пріоритетним завданням для кредитних спілок є нагромадження реально-го резервного капіталу, що відповідає за-

вданням забезпечення фінансової стабільності й поліпшення нормативних показників діяльності кредитної спілки. Цього реально можна досягти за умови внесення змін до ЗУ «Про кредитні спілки». Зокрема, в розділі, що стосується використання резервного капіталу в разі ліквідації спілки, варто зафіксувати норму, зміст якої полягає в тому, що після виконання спілкою усіх зобов'язань перед бюджетом, у разі відсутності кредиторської заборгованості, резервний капітал розподіляється між членами спілки.

Зниження динаміки еволюції кредитних спілок у період з кінця 2008-го до початку 2010 року, спричинене не лише кризовими явищами на фінансовому ринку, але й недоліками організаційного та правового поля діяльності цих фінансових установ, зумовлює об'єктивну необхідність формування збалансованої й завершеної архітектури системи кредитної кооперації в Україні. На ринку кредитних спілок назріла необхідність відновлення фінансової стабільності та соціальної відповідальності через: побудову

дворівневої системи гарантування вкладів (перший рівень – державний фонд гарантування вкладів, другий – внутрісистемне гарантування вкладів); створення інфраструктурних елементів ринку (сервісних установ, спеціалізованої аудиторської компанії, колекторської служби й ін.); побудову якісного другого рівня системи (об'єднані кредитні спілки, кооперативний банк) і створення інфраструктурної надбудови – апексної фінансової установи (рефінансування, підтримка ліквідності). Усе це передбачає Концепція розвитку системи кредитної кооперації в Україні, що пропонує низку змін у законах та підзаконних актах.

Необхідним є досягнення нового рівня конгломерації й інтеграції, на якому всі представництва нижньої ланки співпрацюватимуть на паритетних засадах (система для учасників, а не учасники для системи) з метою стабілізації фінансового стану кредитних спілок і гарантування вкладів як взаємодоповнювальних складових (рис.).



Інституційна архітектура системи кредитної кооперації в Україні

* На нинішньому етапі не функціонує.

Першим кроком на шляху створення системи кредитних спілок має стати формування її інституційної архітектури, зокрема:

об'єднання кредитних спілок на всеукраїнському рівні в потужні асоціації для запровадження Програми захисту вкладів та

створення саморегулювальної організації (СРО). Статус СРО може бути надано одній із всеукраїнських асоціацій, яка об'єднує понад 50% спілок, що мають ліцензію на ведення діяльності із залучення внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки. Після набуття такою асоціацією статусу саморегулювальної всі інші кредитні спілки, які залучають внески на депозитні рахунки, зобов'язані приєднатися до СРО. Саморегулювальна організація здійснюватиме нагляд за фінансовим станом і дотриманням нормативів діяльності, встановлюватиме критерії відповідності та проводитиме моніторинг ринку, виконуючи допоміжну роль для Держфінпослуг у регулюванні діяльності кредитних спілок;

створення стабілізаційного фонду – основного елементу захисту вкладів, через який самою системою здійснюється санація проблемних кредитних спілок, нівелюються шляхи звернення до фонду гарантування вкладів усіма можливими ринковими методами;

запровадження нових продуктів для забезпечення вкладів (другий рівень захисту);

створення бази даних недобросовісних позичальників (національне бюро кредитних історій), єдиної для всіх учасників ринку фінансових послуг, підпорядкованої державі, що міститиме повну інформацію про позичальників: їхній фінансовий стан, кредитні історії, чинність документів (паспорта, довідки про доходи та ін.), відомості про судимості (особливо за корисливі злочини), відомості про перебування на наркологічному обліку тощо;

організація колекторської служби – органу, що супроводжуватиме проблемні кредити;

виведення об'єднаної кредитної спілки на якісно новий рівень діяльності й створення кооперативного банку, який інтегруватиме учасників системи не лише на етапі представництва інтересів, а й на вищому етапі фінансової інтеграції.

Для успішного функціонування архітектури небанківських фінансово-кредитних установ кооперативного типу необхідні: єдина загальнонаціональна система стабілізації та фінансового оздоровлення кредит-

них спілок, система гарантування вкладів їхніх членів, система якісного супроводу проблемних, залеглих і безнадійних кредитів, система страхування фінансових та виробничих ризиків, система, яка б давала можливість якісно й ефективно розміщувати тимчасово вільні фінансові ресурси, система ефективного забезпечення інформацією про потенційного позичальника (бюро кредитних історій), системообслуговуючий банк (кооперативний банк) для входження кредитних спілок у простір доступу до фінансових ресурсів міжбанківського і світових фінансових ринків, аудиторська компанія кредитних спілок – установа, яка б відстежувала та попереджувала системні ризики, стежила за фінансовим станом і повнотою звітності, проводила глибокий незалежний моніторинг діяльності та стежила за дотриманням встановлених системою нормативів.

Для побудови запропонованої ефективної системи кредитних спілок необхідно внести низку поправок і змін до законів, розпорядчих та нормативних документів. Насамперед, серйозних правок потребуватиме Закон України «Про банки та банківську діяльність», а саме в частині регламентування діяльності кооперативних банків, які мають створюватися на загальноукраїнському рівні. Також внесення певних корективів потребує Закон України «Про кредитні спілки».

Найоптимальнішим варіантом побудови системи кредитної кооперації є організаційна структура, яка базується на чіткій вертикалі функціональних залежностей інфраструктурних елементів. Основою цієї вертикалі має бути регулятор і саморегулювальна установа, а надбудовою – контролюючі органи. Сервісна ж інфраструктура повинна бути замкнена на установі, що виконуватиме функцію центрального органу, покликаного розв'язувати проблеми ліквідності. Такою фінансовою установою є кооперативний апекс-інститут як сервісний елемент вищого рангу, що покликаний забезпечити ліквідність кооперативного центрального банку. В окремих випадках усі функції апексної установи може виконувати сам центральний кооперативний банк.

Самі ж кредитні спілки мають відігравати роль матричного мультиплікатора, який повинен зациклювати на собі усі сервісні інфраструктурні інститути ринку та стабілізаційні установи.

Узагальнюючим підсумком проведеного аналізу є розробка наступних стратегічних напрямів розвитку системи кредитної кооперації в Україні:

забезпечення стабілізації функціонування системи кредитної кооперації, систематизація й посилення державного регулювання діяльності кредитних спілок і розвиток саморегулювання;

запровадження систем фінансового оздоровлення кредитних спілок та гарантування внесків (вкладів), участь в яких для кредитних спілок є обов'язковою;

створення умов для конкурентного надання кредитними спілками фінансових послуг для своїх членів шляхом розширення кола споживачів фінансових послуг кредитних спілок, збільшення видів фінансових послуг, що надаватимуть установи системи кредитної кооперації, розширення переліку обслуговуваних ними видів фінансових інструментів, а також заснування кредитними спілками центрального фінансового інституту.

Визначено місце саморегулювальних організацій на ринку фінансових послуг. Сформульовано функції та основні завдання діяльності таких організацій кредитного сектору. Проаналізовано сучасний стан ринку кредитної кооперації України, основні показники поточної ситуації у сфері діяльності кредитних спілок. Обґрунтовано та узагальнено подальші перспективи розвитку ринку кредитної кооперації в Україні.

Определено место саморегулируемых организаций на рынке финансовых услуг. Сформулированы функции и основные задачи деятельности таких организаций кредитного сектора. Проанализированы современное состояние рынка кредитной кооперации в Украине, основные показатели текущей ситуации в сфере деятельности кредитных союзов. Обоснованы и обобщены дальнейшие перспективы развития рынка кредитной кооперации в Украине.

The article defines the role of self-regulatory organizations in the financial marketing. The functions and main tasks of the self-regulatory organizations of the credit sector are formulated. The current state of the market credit cooperatives in Ukraine is analysed, the main indicators of the current situation in the field of credit unions is considered. The prospects of the market development of credit cooperation in Ukraine are substantiated and summarized.

* * *

О.М. МОГИЛЬНИЙ, доктор економічних наук,
головний науковий співробітник, професор
Науково-дослідний інститут "Укразропромпродуктивність"

Економічна ефективність суб'єктів господарювання та зайнятість в аграрній сфері



Ринок праці та зайнятості в сільській місцевості надзвичайно чутливо реагує на макро- і мікропоказники та зміни інституційного середовища. Можна прогнозувати суттєві зрушення фундаментальних чинників попиту і пропозиції на ринку праці у разі запровадження економічного обігу та функціонування ринку земель. Проте ознайомлення з пояснювальною запискою до проекту Закону України «Про ринок земель»¹ (реєстр. номер 9001-д від 07.11.2011р.) показало, що ця проблема навіть не згадується. І це при тому, що у сільській місцевості нині рівень безробіття сягає 40%². Особливе занепокоєння викликає тенденція до зменшення кількості фермерських господарств, суб'єктів малого підприємництва й фізичних осіб-підприємців на селі, а також сільських домогосподарств і сумарне скорочення зайнятих працівників у сільській місцевості.

¹ Пояснювальна записка до доопрацьованого проекту Закону України «Про ринок земель» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

² Вступне слово Прем'єр-міністра України М.Я. Азарова на засіданні уряду від 5 квітня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua>.

Обмеження згаданого законопроекту щодо граничних розмірів земель сільськогосподарського призначення у власності (ст. 10) й площ для ведення товарного виробництва в цілому можна оцінити позитивно (ст. 14). Зокрема, набувати земельні ділянки у власність можуть громадяни України, держава (в особі державного земельного банку, відповідних органів державної влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим) і територіальні громади села, селища, міста (в особі відповідних рад). Забороняється внесення права на земельну частку (пай) до статутних капіталів господарських товариств та інше. У приватній власності громадян України можуть перебувати земельні ділянки загальною площею до 100 га, крім набуття таких земельних ділянок у спадщину за законом. Загальна площа земель, яка може перебувати в оренді однієї особи з урахуванням пов'язаних між собою осіб, не може перевищувати 10% сільськогосподарських угідь на території району й 100 тис. га площі сільськогосподарських угідь на території України.

Право оренди земельних ділянок загальною площею більше 2100 га пропонується надавати громадянам України, які матимуть у власності або користуванні земельні ділянки для ведення товарного виробництва, або протягом останніх п'яти років вели фермерське чи особисте селянське господарство, або є молодими спеціалістами, які мають сільськогосподарську освіту та планують створити одне із вказаних господарств³.

На перший погляд, малим і середнім підприємствам та фізичним особам, у тому числі молоді, законопроектом відкриваються

³ Голос України. – 2012. – №14 від 25 січ.

нові перспективи щодо зайнятості в сільському господарстві. На жаль, це лише на перший погляд, оскільки відсутні гарантії проти надмірної концентрації земель у межах області в однієї особи, а також для групи осіб, пов'язаних між собою неформальними відносинами на всіх рівнях адміністративно-територіального устрою держави. Адже нинішня корумпованість у земельній сфері, недосконалість конкуренції, економічна й юридична необізнаність більшості власників земельних ділянок, відсутність дієвих противаг і стримувань із боку громадянського суспільства теоретично не виключають можливості утворення регіональних монополій на землю та всього одного «товариства земляків», яке контролюватиме ринок сільськогосподарських земель на всій території України.

За законами ринку й диктату транснаціональних монополій ведення сільського господарства як бізнесу за суто економічними критеріями, як правило, найбільш вигідне у надвеликих вузькоспеціалізованих і вертикально інтегрованих формуваннях. Адже пробитися на глобалізовані агропродовольчі ринки малим та середнім підприємствам – не членам обслуговуючих кооперативів (а таких більшість) практично неможливо. Це світова тенденція, що яскраво проявляється і в нашій державі: всього за десять останніх років частка агроформувань із площею угідь понад 8 тис. га зросла з 5,8 до 20,5%. За неофіційними даними у 2011 році їх налічувалося більше 60 з контролем понад 6 млн га, або 24% ріллі від загальної їх площі¹. За такими темпами в Україні до 2015 року буде не менше 200 агрохолдингових компаній з капіталами різного походження (комерційних, фінансових, промислових тощо), які матимуть в обробітку до 50% усієї ріллі України². Це не вигадки, адже процес корпоратизації стимулюється зростанням попиту на продовольство, вирощуванням так званих енергетичних культур, все більшою інвестиційною привабливістю сільського

господарства, розвитком великих оптових і роздрібних мереж торгівлі продукцією галузі й продовольством тощо.

Маємо визнати, що у разі усунення держави від виконання своїх функцій стихійно ринкова консолідація земель невеликою кількістю агроформувань може остаточно зруйнувати сільську поселенську мережу та ринок праці сільської місцевості. Нагадаємо, що згідно зі ст.1 Основного Закону України є соціальна і правова держава. Логічно доповнює її абзац другий ст. 43 про те, що держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю й гарантування рівних можливостей у виборі професії та роду трудової діяльності.

Мета статті – оцінка сукупної факторної продуктивності ресурсів товаровиробників різних розмірів і опрацювання пропозицій, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків для ринку праці й зайнятості у сільській місцевості в умовах запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Наша гіпотеза полягає в тому, що в сучасних умовах стратегічно правильною має бути державна політика поміркованого стримування масштабів аграрного виробництва надвеликими організаційно-виробничими структурами шляхом обмеження сільськогосподарських земель у їхній власності та користуванні, оскільки за критеріями сталого розвитку економіки і багатofункціональної місії сільського господарства вони не мають переваг порівняно з середніми та малими формами агробізнесу.

Обговорення проблем, пов'язаних із функціонуванням ринку земель сільськогосподарського призначення викликало жваві дискусії серед політиків, господарників й учених. Не виділяючи окремі публікації значимо, що експертне середовище як і суспільство в цілому розділилося на тих, хто послідовно дотримується постулату, що земля має бути товаром та слід запровадити повноцінний ринок земельних ресурсів, і тих, хто не сприймає саму ідею приватної власності на землю, її купівлі-продажу, оскільки вона є «Даром Божим», «об'єктом права власності Українського народу» і не може належати конкретним фізичними чи юридичним особам. «Золоту середину» за-

¹ Данкевич А.Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві : монографія / А.Є. Данкевич. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 78, 121

² Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони й використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія / П.Ф. Кулинич. – К.: Логос, 2011. – С. 378.

ймають представники «соціоекономічного підходу», за якого визнається ефективність приватної власності на землю за умови, коли соціальний та економічний аспекти розвитку суспільно-виробничих систем розглядаються у нероздільній єдності¹.

Проте, незважаючи на ці розбіжності серед учених і практиків, ними майже однозначно прогнозується прискорення процесу концентрації землі й капіталу в аграрному виробництві, суттєве звуження сфери докладання праці в галузі та сільській місцевості, остаточне витіснення селян в особисті господарства, їх масова натуралізація, загострення проблем бідності на селі, безпрецедентне майнове розшарування сільських мешканців і перетворення сільської місцевості в резервації для людей похилого віку.

Дискусія про переваги й недоліки підприємств різних розмірів ученими ведеться з античних часів та стала однією з провідних в економічній науці². Разом із тим не можна забувати, що сільське господарство України, як і в інших країнах світу, представлено трьома типами підприємств – малими, середніми й великими. Це зумовлено тим, що продуктивне використання усіх факторів агроресурсного потенціалу (землі, праці, капіталу, підприємницького хисту, інформаційної та екологічної складової тощо) можливе лише при ефективному поділі праці між ними, глибокій спеціалізації й кооперуванні виробництва та раціональному комбінуванні обмежених і невідновлюваних ресурсів. У масштабах аграрної сфери відбувається синергетичне підсилення порівняльних та конкурентних переваг, які мають різні за розмірами і функціями підприємницькі структури сільської місцевості.

Водночас не викликає сумнівів дія економічного закону щодо зворотної залежності собівартості продукції від розмірів виробництва або зростаючої дохідності при масо-

вому виробництві та процесу концентрації земель. Проте він, на думку фахівців, не є універсальним і в сільському господарстві має свої особливості, пов'язані, насамперед, із його природою, цивілізаційною місією сільського соціуму, станом розвитку людського й соціального капіталу сільської місцевості, продуктивнішим використанням ресурсів при керованих розмірах підприємства, які варіюють залежно від багатьох чинників, особливо у довгостроковій перспективі. Згідно з відомою гіпотезою Коуза, організації збільшують розміри до певних меж, за якими економія на трансакційних витратах є меншою порівняно із зростанням витрат на управління цією організацією.

Маємо визнати, що в умовах незавершеності структурних трансформацій у галузі, відсутності чіткої специфікації прав власності на землю та незахищеності самого інституту приватної власності нинішні розміри сільськогосподарських підприємств далекі від оптимальності, склалися спонтанно, без будь-яких техніко-економічних обґрунтувань. Підтвердженням даного висновку є експансія сільськогосподарських земель вертикально-інтегрованими формуваннями (агрохолдингами) з експортно-орієнтованою поведінкою й спеціалізацією на виробництві зернових і технічних культур. За даними Державної служби статистики України, з 2005 по 2011 рік за товарами групи 1 – 24 УКТЗЕД на готові харчові продукти припадає в середньому лише 26,9%, а в структурі імпорту – 46,3%, що більше на 19,4 відсоткових пункта³.

Ні в кого вже не викликає сумнівів, що процес надмірної концентрації земель створює передумови для монополізації національного та регіональних агропродовольчих ринків, збільшує навантаження на екосистеми, руйнує природні ландшафти, загострює соціально-економічні проблеми села. Агрохолдинги – це інвестиції, які конфліктують із життєзабезпечувальними інтересами сільської громади. Зокрема, всупереч економічній теорії не створюють, а ліквідують робочі місця, не пропонуючи взамін ніякого вибору щодо адаптації до ринку праці звільнених

¹ Гесць В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України (концептуальні положення) / В. Гесць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // Економіка України – 2011. – №12. – С. 4 – 14.

² Варрон Марк Теренцій (116-27 р. до н.е.) – один з відомих представників економічної думки Давнього Риму, віддавав перевагу дрібним господарствам з урахуванням вищої якості вільної праці на землі. При цьому він різко засуджував рільничий абсентеїзм, коли власники латифундій не брали участі в процесі виробництва, одержуючи грошовий дохід у формі ренти. Наслідком такого господарювання стало розорення селян, переселення їх у міста та нестабільність у суспільстві (Див.: Економічна енциклопедія: У 3 т. Т.1. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – С. 152 – 153).

³ Сільське господарство України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

працівників, як це прийнято в європейських країнах. Зазначене також обмежує фінансові можливості органів місцевого самоврядування щодо сталого сільського розвитку, оскільки так звані інвестори, оптимізуючи своє податкове навантаження, «викачують» місцеві ресурси за адресами своєї реєстрації, в центри більшої ділової активності та в офшорні юрисдикції з пільговим режимом оподаткування й розміщення капіталів. Негативні наслідки від соціально безвідповідальної корпоративної поведінки зазначених бізнесових структур у масштабах України можна порівняти з «хазяйнуванням» транснаціональних продовольчих компаній (ТНПК) у слаборозвинутих країнах.

У подальшому розміри контрольованих підприємствами угідь, а відтак і рівень зайня-

тості у сільській місцевості, залежатимуть від умов присутності держави в інституціях, що забезпечуватимуть ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення, дотримання законодавства, розвитку конкуренції серед товаровиробників, комбінації усіх факторів виробництва, цивілізованої поведінки певних груп інтересів, а також темпів і вектора інтеграції України в європейські й глобальні торговельно-економічні структури.

Нинішнє сільське господарство за організаційно-правовою структурою представлено підприємствами різних типів власності та форм господарювання, а також фермерськими й особистими селянськими господарствами (табл.).

Основні показники щодо забезпечення працівниками та землею виробників сільськогосподарської продукції, 2010 р.

Показник	Сільськогосподарські підприємства	Фермерські господарства	Особисті селянські господарства
Кількість, од.	8359	33870	4540400
Чисельність працюючих, осіб	492842	97350	2451000
Частка від загальної чисельності зайнятих, %	16,2	3,2	80,6
Площа сільгоспугідь, тис. га	16859	4200	5715*
Частка від усієї площі сільгоспугідь, %	63,0	15,7	21,3
Чисельність працюючих на 1000 га, осіб	29	23	429
Площа з розрахунку на одного працюючого, га	34,2	43,1	2,33

* Включає площу сільськогосподарських угідь для ведення ОСГ (2873,9 тис. га) та товарного сільського господарства (2841,8 тис. га).

Джерело: Основні економічні показники виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах за 2010 рік; Експрес – випуск «Особисті селянські господарства в Україні станом на 1 січня 2011 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Отже, чим більший розмір сільськогосподарських угідь у підприємства, тим більше можливостей для залучення сучасних засобів виробництва та індустріальних технологій, які вивільняють працюючих при обробці площі: із розрахунку на 1000 га у підприємствах задіяні 29 осіб, у фермерських господарствах – 23 і ОСГ – 429 осіб. Звісно, ефективність використання людських ресурсів завдяки економії на масштабах виробництва не викликає особливих заперечень. При цьому чомусь замовчується якою ціною здійснюється інтенсифікація галузі та досягається порівняно висока продуктивність людської праці. Не враховуються екстерналії зі знаком «мінус» для національної економіки і сільського розвитку: депопуляція сільської місцевості, хижацька експлуатація природних ресурсів, особливо ріллі, занепад

соціальної інфраструктури та інженерних комунікацій, некерована урбанізація тощо.

Повернемося до нашої гіпотези про можливість ефективного використання не лише землі, а також інших факторів аграрного виробництва завдяки раціональному поєднанню (комбінації) великих, середніх і малих організацій за розміром сільськогосподарських угідь. Як видно із рисунка 1, малі підприємства (до 500 га угідь) у середньому мають рентабельність рослинництва 15,5%, у середніх (від 500 до 5000 га) цей показник коливається в діапазоні 27,7 – 34,5%. У групі великих підприємств (понад 5001 га) прибутковість галузі нижча, ніж у попередній групі, й навіть спостерігається тенденція до її зниження з 23,8 до 19,4%¹.

¹ Поділ підприємств на малі, середні та великі здійснено умовно для зручності порівняльного аналізу за рівнем сукупної продуктивності використаних ними ресурсів.

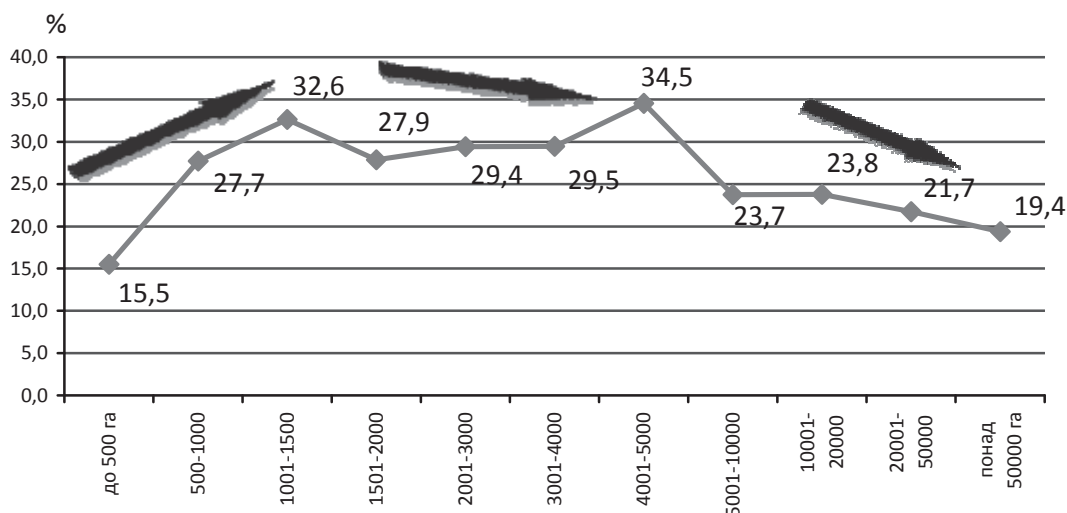


Рис. 1. Рентабельність рослинництва залежно від розмірів підприємств

Джерело: Побудовано на підставі даних форми № 50-сг "Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2010 рік" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Можна припустити, що тут має місце дія закону спадної віддачі ресурсів, задіяних у виробництві рослинницької продукції. Адже крива проходить три стадії: перша – значні темпи зростання рентабельності (при збільшенні розмірів підприємств на 1 тис. га вона зросла з 15,5 до 32,6%, або на 110%); друга – значне уповільнення темпів (при розширенні площ землі в обробітку з 1,5 до 5 тис. га, або в 3,3 раза, рентабельність піднялася всього на 5,8%); третя – при досягненні максимального значення 34,5% рентабельність у підприємствах, які «банкують» на 50 тис. га і більше, знижується до 19,4%.

І ще одне важливе спостереження. Оскільки розмах площ землекористування й прийнятної рентабельності для нормального відтворення виробництва є значними: до 500 га – 15,5% і до 5000 га – 34,5%, то в цій галузі однаково продуктивними є різні за розмірами підприємства. Додатковим підтвердженням цієї тези є аналіз даних урожайності сільськогосподарських культур та витрати галузі рослинництва. Як видно з рисунка 2, урожайність зернових культур, соняшнику й ріпаку зростає, але до певного розміру посівів. В інтервалі між 10 і 20 тис. га ріллі врожайність усіх культур знижується: зернових із 45 до 34 ц/га, соняшнику – з 20 до 13 і ріпаку з 21 до 17 ц/га. Можна допустити, що це є наслідком витрат ресурсів із розрахунку на одиницю площі. Якщо середні (за розмірами землекористування) підприємства інвестують від 1800 до 2200 грн на 1 га, то великі, дося-

гши позначки 3200 грн, починають зменшувати їх до рівня витрат середніх підприємств. Як вважають експерти, в умовах інвестиційної непривабливості, фінансових, фондових та інших ринків для надвеликих формувань важливішим є одержання якомога більшого обсягу валового прибутку, а не максимізація врожайності, рентабельності чи прибутку на одиницю сільськогосподарських угідь.

Підтверджує нашу гіпотезу і рисунок 3, де наочно показується зміна виручки від реалізації продукції рослинництва з розрахунку на 1 га ріллі залежно від розмірів підприємств, але не в таких величинах, щоб позбавляти перспективи життєздатності малі й середні підприємства. Більше того, в галузі тваринництва підприємства розміром від 500 до 1000 га одержали більше коштів, ніж агроформування розміром від 20000 га.

Про оптимальність сукупного рівня продуктивності ресурсів, задіяних у процесі виробництва малими та середніми підприємствами, доводять й інші дослідження. Зокрема, академік НААН України В.Я. Месель-Веселяк зазначає, що є «сенс формувати господарські структури в межах від 4 до 20 тис. га». Водночас наголошується, що це не має бути самоціллю, оскільки найвища ефективність досягається в підприємствах розміром 1500–2000 га сільськогосподарських угідь¹.

¹ Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 21.

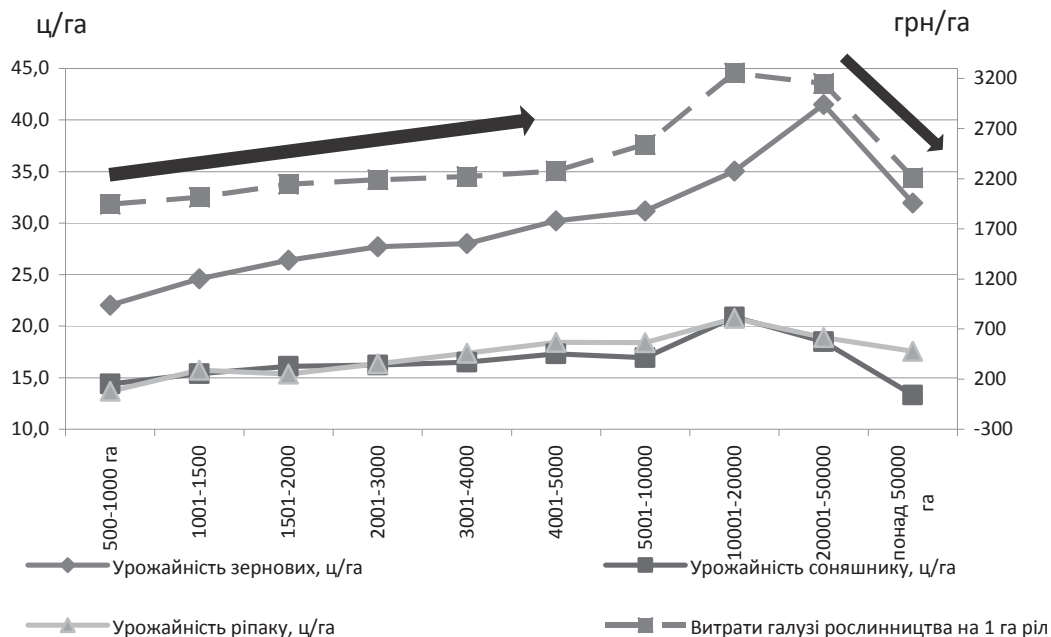


Рис. 2. Урожайність основних сільськогосподарських культур та витрати галузі рослинництва залежно від розмірів підприємств

Джерело: Там само.

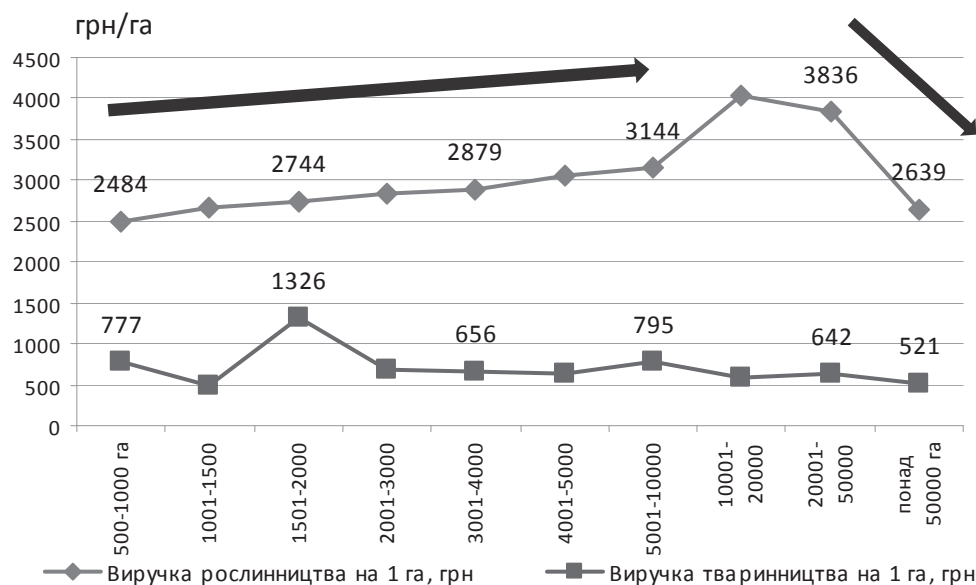


Рис. 3. Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції залежно від розмірів підприємств, грн/га

Джерело: Там само.

Звичайно, конкурентна спроможність малих і середніх підприємств сільського господарства залежить не лише від наведених чинників. Суттєво впливає також мета, яку переслідує держава своєю регуляторною політикою, особливо щодо режиму оподаткування, сприяння кооперації, й іншими протекціоніст-

ськими важелями. Як відомо, оцінювання сталого розвитку аграрної сфери передбачає рівнопріоритетність економічних, соціальних та екологічних критеріїв. Про недосконалість програм державної підтримки різних за розмірами підприємств можна говорити спираючись на аналіз даних рисунка 4.

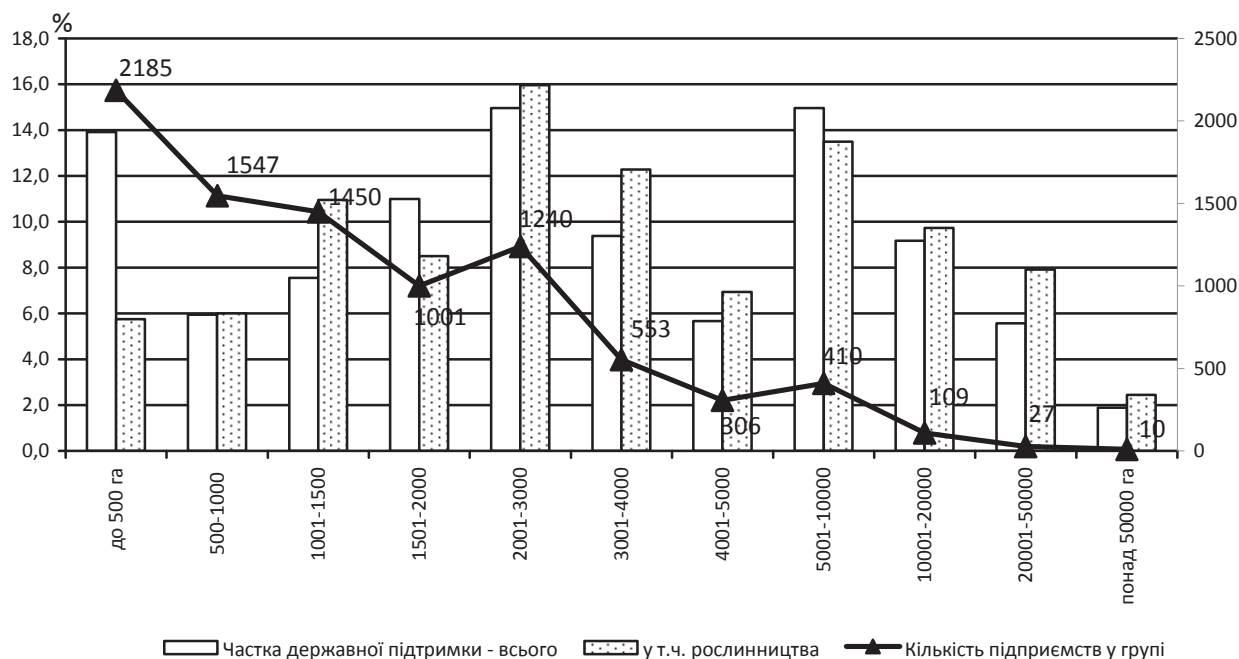


Рис. 4. Частка державної підтримки сільськогосподарських підприємств залежно від розміру землекористування, 2010 р.

Підприємства з розміром угідь до 500 га, яких налічується 2185 од., або 25% від аналізованої кількості, одержали у 2010 році всього 14% загальної суми державної підтримки, а 410 формувань (4,6%) розміром від 5 до 10 тис. га мали 15% такої підтримки. В цілому ж для 556 (6,3%) надвеликих об'єднань розподілено майже третину всієї суми державної підтримки (32%), а решта дісталася 8282 підприємствам. Хоча за ідеологією сталого сільського розвитку державна допомога передусім має спрямовуватися малим і середнім підприємницьким структурам із метою підтримання їхньої конкурентної спроможності, створення нових робочих місць¹, диверсифікації товарного виробництва й зайнятості, наповнення місцевих бюджетів та виконання ними інших функцій, які в цілому підтримують тонус сільських громад. Це світова практика – чим більше сімейних ферм, тим масштабніша державна підтримка².

¹ Вартість одного робочого місця у високотехнологічному сільськогосподарському виробництві становить 48,47 тис. дол. США; Письмак В.П. Региональные аспекты специального режима инвестирования: теория и практика, проблемы и решения / В.П. Письмак. – Донецьк: Донбасс, 2000. – С. 155.

² За даними Організації економічного співробітництва й розвитку, державна підтримка фермерів у Бразилії у 2003 – 2007 рр. становила 6% доходів фермерів, у США – 12%, у ЄС – 29%. Матеріали до обговорення проекту Закону України «Про ринок земель» // Земельне право України. – 2012. – №1. – С. 57.

Державна політика щодо агрохолдингів і подібних формувань має розраховуватися на базі економічних реалій пореформеного періоду і з урахуванням перспективної моделі конкурентного розвитку агропромислового виробництва на глобальних ринках. Діяльність великих компаній, особливо вертикально-інтегрованого типу з профільними активами, бажана, але насамперед у труднедостатніх і депресивних районах. Проте вона має регулюватися відповідними нормативно-правовими актами з урахуванням власного та світового досвіду.

Корисним є практика країн, які свого часу мали аналогічні проблеми із залученням інвестицій в аграрну сферу. Наприклад, у США в 70-ті роки XX ст. завдяки пільговому оподаткуванню несільськогосподарські компанії спрямували свої інвестиції в аграрний бізнес. У результаті з'явилися великі корпорації несімейного типу. Але з часом пріоритетними стали сімейні ферми. Держава через спеціальні бюджетні програми забезпечувала певну структуру виробництва, підтримувала сільський спосіб життя й розвиток територій. Несімейні корпорації розглядалися як небажане явище, а тому було запроваджено законодавчі обмеження на право мати у власності рілля, на ведення

аграрного бізнесу й участі у вертикальній інтеграції. Зокрема, у 12 штатах, на які припадало 30% земель сільськогосподарського призначення, уведено обмеження на корпоративне землеволодіння. В результаті класичні сімейні ферми у 1997–2007 роках були найбільш поширеною формою агробізнесу і становили 86,5% від загальної кількості, а несімейні фермерські корпорації – лише 0,5%. За середнього розміру ферм 170 га (2007 р.) групування за розміром угідь було таким: до 40 га – 54,4%, від 40 до 201 – 31%, 202–809 – 11% і понад 809 га – 3,6%, що більше проти 1997 року на 0,2%¹. У Канаді ситуація близька до тієї, що склалась у США й на корпорації припадає лише 2% усіх ферм. Тому посилення деяких прихильників аналізованого проекту Закону України «Про ринок земель» на стрімке поширення корпорацій у сільському господарстві провідних країн-експортерів на глобальних агропродовольчих ринках є, м'яко кажучи, безпідставними.

Своєрідним застереженням для України має стати досвід країн Латинської Америки. У 90-ті роки минулого століття тут здійснено деколективізацію сільського господарства. Держави цього регіону, бажаючи зеконічити на реформах, особливо в частині їх інституційного забезпечення, створення відповідної інфраструктури, наданні технічної допомоги малим підприємствам, проведенні інформаційно-роз'яснювальної роботи серед населення, одержали негативні наслідки. Так, у Бразилії 20% ріллі належить 20 лати-фундистам, а 11 млн селянських родин взагалі не мають земельних наділів. Хоча уряд цієї країни і втручається у сферу земельних відносин, конфіскуючи угіддя великих власників, які порушують законодавство².

Маємо усвідомлювати, що новий Закон України «Про зайнятість», загальнодержавні цільові програми розвитку українського села й ринку праці, активізації підприємниць-

кої ініціативи та інші регуляторні акти дадуть очікуваний суспільством результат за доповнення їх іншими не менш важливими заходами, спрямованими на системне підтримання зайнятості населення в малих і середніх організаційно-виробничих формах господарювання у сільській місцевості. Причому, як уже зазначалося, мова не йде про штучне подрібнення підприємств, чи протиставлення інтересів великих підприємств малим і середнім. Це може призвести до втрати Україною завойованих позицій на зовнішніх ринках сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки.

Перше. Потрібно визначитися з критеріями віднесення до категорії малих, середніх і великих підприємств в аграрній галузі, оскільки ті, що передбачено для економіки в цілому, є неприйнятними. Максимально полегшити процедури започаткування, ведення та припинення діяльності малого і середнього підприємництва в сільській місцевості та створити належні інституційні передумови для істотного посилення його ролі у створенні робочих місць, що потребують високої кваліфікації. Важливим є також захист внутрішнього аграрного ринку від недобросовісної конкуренції, зменшення податкового тягаря на фонд оплати праці, доступність кредитних ресурсів, спрощення звітності й послідовної реалізації інших дерегуляторних заходів.

Друге. У структурі аграрного експорту мають переважати товари кінцевого споживання, з високим ступенем переробки і максимально можливою часткою доданої вартості³. Експортуючи переважно сировину, Україна, образно кажучи, експортує робочі місця сільської місцевості, дефіцит яких уже став загальнонаціональною проблемою. Більше того, споживаючи закордонні харчові продукти, ми вдруге підтримуємо зайнятість і поповнюємо бюджети країн-імпортерів. Перефразовуючи відомий вислів можна сказати, що держава, яка не хоче фінансувати

¹ За даними Організації економічного співробітництва й розвитку, державна підтримка фермерів у Бразилії у 2003 – 2007 рр. становила 6% доходів фермерів, у США – 12%, у ЄС – 29%. Матеріали до обговорення проекту Закону України «Про ринок земель» // Земельне право України. – 2012. – №1. – С. 57.

² Балан С. Зберегти землю / С. Балан, О. Іванов // Український тиждень. – 2011. – №12. – С. 41 – 42.

³ За даними Державної служби статистики України, з 2005 по 2011 рр. за товарами групи 1 – 24 УКТЗЕД на готові харчові продукти припадає в середньому 26,9%, а в структурі імпорту – 46,3%, що більше на 19,4 відсоткових пункти / Сільське господарство України за 2010 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

своїх фермерів, змушена підтримувати іноземних. Звідси політика імпортозаміщення, серед іншого, має передбачати розвиток тваринництва малими й середніми підприємствами, створення ними заготівельно-збутових і переробних кооперативів, стримування ринковими методами експорту зернових та олійних культур, іншої сільськогосподарської сировини¹.

Третє. Значні резерви щодо створення нових робочих місць у сільській місцевості криються у диверсифікації виробництва, у тому числі за рахунок неаграрних видів діяльності. Для цього бажано переглянути Податковий кодекс України в частині сплати фіксованого сільськогосподарського податку (ФСП), який вигідніший для великих формувань. Зокрема, понизити 75%-й бар'єр виручки (доходу) від реалізації сільськогосподарської продукції (послуг) як обов'язкової умови для реєстрації його платників. Також заслуговує на увагу пропозиція чл.-кор. НААН України В.М. Жука стосовно перегляду поквартальних часток сплати ПДВ з урахуванням інтересів малих і середніх підприємств². Мається на увазі розвантаження III кв. та перенесення на IV кв. до 60% його платежів.

Четверте. Органи місцевої виконавчої влади й органи місцевого самоврядування незаінтересовані у збільшенні попиту на роботу силу на своїх територіях. За існуючого розподілу податку на доходи фізичних осіб, передбаченого ст. 65 Бюджетного кодексу України, від усієї суми коштів, сплачених (перерахованих) на відповідній території сіл, селищ та їхніх об'єднань, лише 25% залишається на розвиток місцевої громади. Доцільно також внести зміни до відповідних бюджетного і податкового кодексів у частині реєстрації всіх суб'єктів господарювання

та їх структурних підрозділів як платників цього й інших податків за місцем розташування земель, які вони обробляють (контролюють).

П'яте. Потребує більшої адресності та прозорості³ діяльність Державного фонду підтримки фермерських господарств із можливістю спрямування коштів як на умовах повернення, так і на безповоротній основі, передусім для молодих фермерів-початківців, перспективних ОСГ та фізичних осіб-підприємців, які мають землі для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Державній службі зайнятості слід удосконалити програму надання громадянам допомоги по безробіттю, у тому числі, першочергової одноразової виплати для організації підприємницької діяльності тим безробітним, які започатковують її у сільській місцевості. Вона також потребує певної адаптації до подібних програм, що застосовуються в країнах – членах Євросоюзу.

Шосте. На нашу думку, якщо ринок праці у сільській місцевості буде пущено на самоті, а уповноважені центральні й місцеві органи державної влади залишатимуться сторонніми спостерігачами за цим процесом, то із запровадженням ринкового обігу сільськогосподарських земель вкрай складно буде започаткувати нові робочі місця, а з нині діючих малих і середніх підприємств не більше 50% зможуть вижити в нових умовах. Як наслідок, десятки тисяч працівників збанкрутілих формувань поповнять армію безробітних та подадуться в міста, або виїдуть за кордон у пошуках роботи й кращої долі.

Отже, в інтересах України розроблення науково обґрунтованих стратегічних прогнозів ринку праці та зайнятості у сільській місцевості, які мають урахувати, крім земельних відносин, також наслідки демографічної кризи, стан міграційних процесів і формування глобальних ринків робочої сили. Адже сільське господарство як сфера докладання праці традиційно зазнавало по-

¹ За правління Едуарда III (1312–1377) в Англії було введено податки на експорт сировини й імпорт готової продукції, що сприяло розвитку переробних потужностей в країні. Пізніше його співвітчизник відомий економіст Джон Кері (1649–1720) пропонував запровадити смертну кару за експорт із країни сировинних товарів. / Див.: В. Клинов. Какой должна быть экономическая политика (О книге Э. Райнерта «Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными» / В. Клинов // Вопросы экономики. – 2012. – №1. – С.146–147.

² Див.: Жук В.М. Стан і розвиток спеціальних режимів оподаткування аграрного бізнесу / В.М. Жук // Фінанси України. – 2011. – №7. – С. 33–42.

³ Останній фінансовий звіт про діяльність цього Фонду розміщено на його сайті за 2006 рік / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.udfpfg.org.ua>

разки в конкурентній боротьбі за фінансовий, матеріальний та людський капітал іншим секторам, а в умовах відкритості національної економіки й лібералізації міжнародного переміщення факторів виробництва

вже очевидно, що як вид продуктивної діяльності воно програє також аграрним галузям розвинутих країн, особливо державам Європейського Союзу та Російської Федерації.

Проаналізовано можливі наслідки від запровадження ринку земель для зайнятості в сільській місцевості. Здійснено порівняльну оцінку малих, середніх і великих підприємств за рівнем сукупної продуктивності задіяних ресурсів. Запропоновано зміну пріоритетів державної регуляторної політики з метою стабілізації сільського ринку праці.

Рассмотрены возможные последствия от введения рынка земель для занятости в сельской местности. Дана сравнительная оценка малым, средним и крупным предприятиям по уровню совокупной производительности используемых ресурсов. Предложена смена приоритетов государственной регуляторной политики с целью стабилизации сельского рынка труда.

Possible consequences for employment in rural areas resulted from introducing a land market are analysed. Aggregate productivity of resources is assessed and compared for small, medium and large farms. A change in priorities of the state regulatory policy for stabilizing the rural labour market is suggested.

*

С.О. ЮШИН, доктор економічних наук
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Ідентифікаційна діагностика тактичних і стратегічних ризиків аграрних підприємств

Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року визнає основними критеріями забезпечення переходу до якісно нової системи управління відповідність вимогам СОТ і ЄС та міжнародним стандартам менеджменту. І тут доцільно звернутися до принципів ІСО 9000: процесного підходу, системного підходу до управління (ідентифікації й т. і.), а також постійного поліпшення як незмінної мети організації. Згадана програма також передбачає удосконалення існуючих і запровадження нових механізмів державної підтримки галузевих виробників та підтримки їх доходів шляхом розвитку системи страхування, що зумовлено залежністю галузі від погодних умов, а також високим рівнем ризикованості, тривалістю виробничого циклу тощо. Але створення системи ризик-менеджменту для аграрних підприємств, як це вже було зроблено для банків України, вона не передбачає. Тому дослідження ідентифікаційної діагностики тактичних і стратегічних ризиків аграрних підприємств є актуальною науковою задачею.

Закони Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.) націлюють на діагностування аграрного виробництва, страхування власника землі від безвідповідальності орендаря й кліматичних лих: якщо чоловік орендував поле для обробітку і не виростив на полі зерна, то його треба викрити в невиконанні необхідної роботи на полі, а потім він повинен буде віддати господареві поля зерно відповідно до врожаю його сусідів (§ 42); якщо чоловік має процентний борг, а повинь знищила врожай, або ж через безводдя зерно не зійшло на полі, то цього року він не зобов'язаний повертати зерно своєму кредиторів; він може переписати свою табличку та відсотки за цей рік не платити (§ 48).

Біблія підкреслює, що людина була створена саме для того, щоб порати землю. І перші діти Адама і Єви – аграрники: Авель пастух отари, а Каїн був рільник. Згадуються там циклічні періоди голоду, які примушували людей до міграції із їхнім скарбом, у т.ч. з худобою; і межа концентрації багатств у одних руках, за якою виникає руйнація відносин. Наводиться й приклад аграрника-інноватора, який зібрав сторазовий врожай,

разки в конкурентній боротьбі за фінансовий, матеріальний та людський капітал іншим секторам, а в умовах відкритості національної економіки й лібералізації міжнародного переміщення факторів виробництва

вже очевидно, що як вид продуктивної діяльності воно програє також аграрним галузям розвинутих країн, особливо державам Європейського Союзу та Російської Федерації.

Проаналізовано можливі наслідки від запровадження ринку земель для зайнятості в сільській місцевості. Здійснено порівняльну оцінку малих, середніх і великих підприємств за рівнем сукупної продуктивності задіяних ресурсів. Запропоновано зміну пріоритетів державної регуляторної політики з метою стабілізації сільського ринку праці.

Рассмотрены возможные последствия от введения рынка земель для занятости в сельской местности. Дана сравнительная оценка малым, средним и крупным предприятиям по уровню совокупной производительности используемых ресурсов. Предложена смена приоритетов государственной регуляторной политики с целью стабилизации сельского рынка труда.

Possible consequences for employment in rural areas resulted from introducing a land market are analysed. Aggregate productivity of resources is assessed and compared for small, medium and large farms. A change in priorities of the state regulatory policy for stabilizing the rural labour market is suggested.

*

С.О. ЮШИН, доктор економічних наук
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Ідентифікаційна діагностика тактичних і стратегічних ризиків аграрних підприємств

Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року визнає основними критеріями забезпечення переходу до якісно нової системи управління відповідність вимогам СОТ і ЄС та міжнародним стандартам менеджменту. І тут доцільно звернутися до принципів ІСО 9000: процесного підходу, системного підходу до управління (ідентифікації й т. і.), а також постійного поліпшення як незмінної мети організації. Згадана програма також передбачає удосконалення існуючих і запровадження нових механізмів державної підтримки галузевих виробників та підтримки їх доходів шляхом розвитку системи страхування, що зумовлено залежністю галузі від погодних умов, а також високим рівнем ризикованості, тривалістю виробничого циклу тощо. Але створення системи ризик-менеджменту для аграрних підприємств, як це вже було зроблено для банків України, вона не передбачає. Тому дослідження ідентифікаційної діагностики тактичних і стратегічних ризиків аграрних підприємств є актуальною науковою задачею.

Закони Хаммурапі (1792-1750 рр. до н. е.) націлюють на діагностування аграрного виробництва, страхування власника землі від безвідповідальності орендаря й кліматичних лих: якщо чоловік орендував поле для обробітку і не виростив на полі зерна, то його треба викрити в невиконанні необхідної роботи на полі, а потім він повинен буде віддати господареві поля зерно відповідно до врожаю його сусідів (§ 42); якщо чоловік має процентний борг, а повинь знищила врожай, або ж через безводдя зерно не зійшло на полі, то цього року він не зобов'язаний повертати зерно своєму кредиторів; він може переписати свою табличку та відсотки за цей рік не платити (§ 48).

Біблія підкреслює, що людина була створена саме для того, щоб порати землю. І перші діти Адама і Єви – аграрники: Авель пастух отари, а Каїн був рільник. Згадуються там циклічні періоди голоду, які примушували людей до міграції із їхнім скарбом, у т.ч. з худобою; і межа концентрації багатств у одних руках, за якою виникає руйнація відносин. Наводиться й приклад аграрника-інноватора, який зібрав сторазовий врожай,

а через заздрість односельці йому господарство зруйнували, а їхній цар наказав: іди ти від нас, бо зробився ти значно сильніший за нас! Так держава разом із громадою, провівши діагноз перспектив інноваційного підприємництва, здійснила антиконкурентні акти, незважаючи навіть на втрату власних перспектив розвитку.

Тому перспективи розвитку аграрних підприємств в усі часи зумовлені: 1) адекватністю монополюльно-конкурентної політики держави; 2) здатністю учасників господарських відносин до психологічної стійкості та до інтелектуального й стратегічного сприйняття реалій; 3) здатністю до поєднання інновацій і традицій – господар, що виносить із скарбниці своєї нове й старе, здатен збирати врожай від одної зернини у діапазоні 30-60-100 зерен. І сучасні дані¹ вказують, що у рутинних умовах людина використовує до 1/3 свого потенціалу, при 1/3-2/3, що приводить до втоми, вона включає вольові зусилля, а за 2/3 – вимагає подолання “порогу мобілізації” другого ешелону резервів організму. Про необхідність вольових зусиль для людини після порівняно невеликої витрати енергії писав О. Чаянов², який доводив, що це породжує суб’єктивну оцінку граничної корисності доходів і для усіх господарств визначає межу продукції (та є мірою самоексплуатації суб’єкта).

Господарський кодекс України орієнтований на оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин господарюючих суб’єктів і державного регулювання макроекономічних процесів (ст. 5). Економічною стратегією є обраний державою курс економічної політики, розрахований на тривалу перспективу й спрямований на вирішення великомасштабних завдань та на економічну безпеку, а економічною тактикою – сукупність найближчих цілей, завдань, засобів і способів їх досягнення у рамках стратегії (ст. 9.2-3).

Цивільний кодекс України у ст. 22.2 класифікує збитки, які загрожують особі, на: 1) реальні збитки; 2) упушену вигоду. Ризики реальних збитків і упушеної вигоди зале-

жать від загальних передумов господарювання (рис. 1). Але тут доречно й думка К.Маркса³: те, що вірно по відношенню до товару, виробленого в окремому підприємстві кожним окремим робітником, вірно і по відношенню до річного продукту усіх галузей виробництва в цілому. Саме це дає змогу типізувати ризики, які супроводжують діяльність будь-якого підприємства незалежно від його галузевих ознак або місця розташування.

Господарський кодекс України встановлює принципи підприємництва, серед яких принцип “на власний ризик” є чи не найголовнішим. Кодекс створює можливості зменшувати ризики шляхом розподілу між учасниками корпорацій, покривати їх шляхом страхування. Але ж у страхуванні важливе місце займають операції ідентифікації причин страхової події або випадку, відповідної оцінки збитку після випадку, що вимагає, як зазначено у ст. 156 Податкового кодексу України, функцій “сюрвейєра”, “аварійного комісара”, “аджастера”. Посиленню відповідальності учасників господарського процесу за обґрунтованість прийнятих ризиків сприяє система державних стандартів і класифікаторів. Бо пріоритети, які визнає держава, віднесені до конкретних видів діяльності, продукції та послуг, факторів нормативного виробництва.

Важливим моментом виникнення упущеної вигоди для підприємців є ігнорування ними вимог ст. 11.5 Господарського кодексу України: суб’єктам господарювання, які не враховують суспільні інтереси, відображені в програмних документах економічного і соціального розвитку, не можуть надаватися передбачені законом пільги й переваги у здійсненні господарської діяльності. Хоча цей кодекс діє вже 8 років, але більшість підприємців усе ще переконані, що метою їхньої діяльності є одержання прибутку, тоді як його ст. 42 та ст. 62 на перше місце у діяльності підприємств і підприємців ставлять досягнення економічних та соціальних результатів. Та й ст. 5 Закону України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвит-

¹ Фитозергономика. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 7, 15.

² Чаянов А.В. Крестьянское хозяйство: избранные труды / А.В. Чаянов. – М.: Экономика, 1989. – С. 70, 71, 89.

³ Маркс К. Капитал. Т. 2. Кн. II. / К. Маркс и Ф. Энгельс: Соч. изд. 2-е, т. 24. – С. 422.

ку України” (№ 1602) вказує: показники програмних документів економічного й соціального розвитку – орієнтир для розроблення підприємцями власних прогнозів, планів, бізнес-планів та інших документів.

Тому незнання законів (ст. 68 Конституції України) і “егоїзм” підприємців створюють для них ризик юридичної (у т. ч. кримінальної) відповідальності.

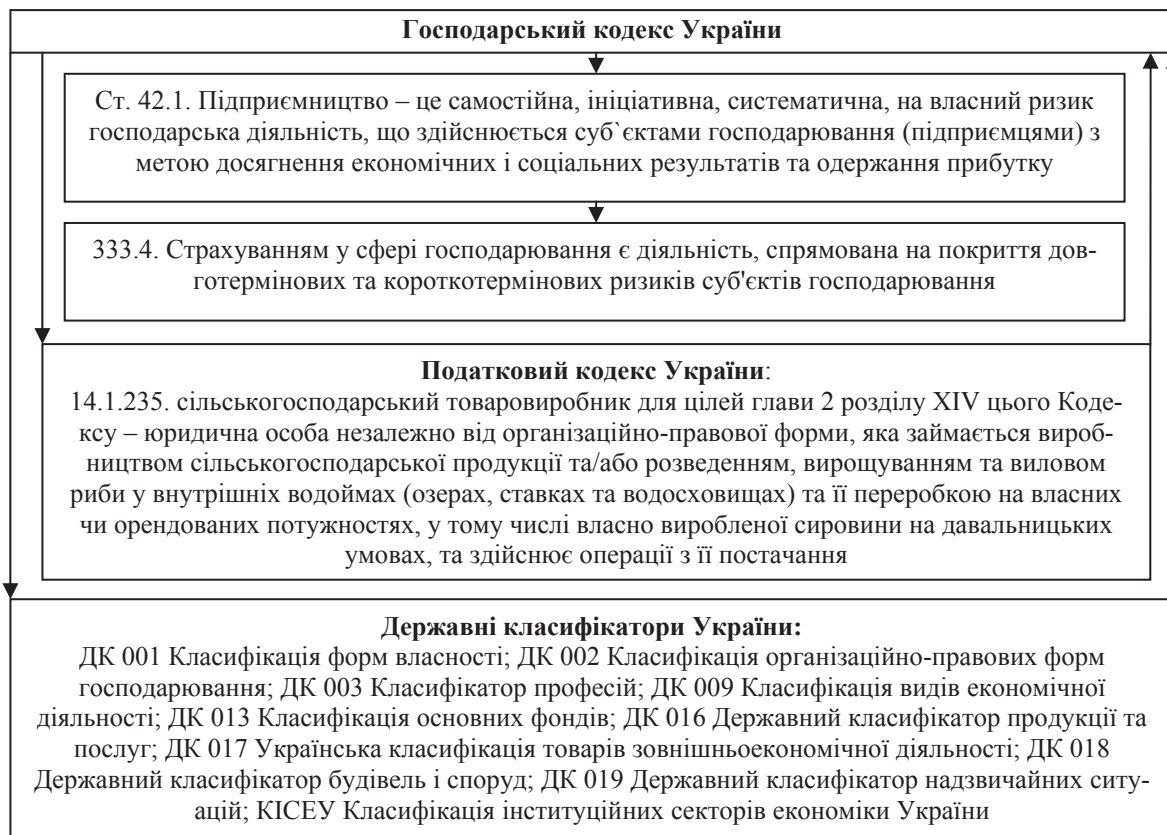


Рис. 1. Правовий простір формування в Україні підприємств взагалі та аграрних підприємств зокрема з передбаченням ризиків діяльності

Проблема гармонізації “егоїзму” та “альтруїзму” підприємців вивчається з давніх часів. Ще Аристотель¹ відокремив домогосподарство (багатство як мистецтво використання сукупності наявних ресурсів, що має межу) від хрематистики (мистецтво безмежного збагачення) і наголосив: що корисно для частини, корисно й для цілого. Але А. Сміт² побачив вигоду підприємця у позбавленні його від втручання держави. Він стверджував, що нації ніколи не бідніють через марнотратство та нерозсудливість приватних осіб, але вони часто бідніють в результаті марнотратства і нерозсудливості державної влади: кожна окрема людина постійно прагне знайти найбільш вигідний додаток капіталу, яким вона може розпоря-

джатися, і має на увазі свою власну вигоду, а не вигоди суспільства, та коли вона бере до уваги свою власну вигоду, це природно, або, точніше, неминуче приводить її до переваги того заняття, яке й є найвигідніше суспільству. Хоча А. Сміт вказує і на те, що усі стани діють у режимі нерозуміння як власних, так і суспільних інтересів: державні діячі, власники землі, робітники, купці та промисловики – останні краще, ніж земле-власники, розуміють власні інтереси, але не розуміють, що обмеження конкуренції не сприяють і їм. Щось типу “війни усіх проти усіх”.

Отже, усім учасникам відносин у сфері господарювання необхідна їх ідентифікація з боку колег по цеху та особиста самоідентифікація. Р. Мертон³ вказує на те, що лю-

¹ Аристотель. Політика / Аристотель: Соч. в 4-х т., Т.4. – М.: Мысль, 1983. – С. 392-393, 386.

² Сміт А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: ЭКСМО, 2007. – С. 281, 350, 441, 443.

³ Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М.: АСТ, 2006. – С. 253.

дина займається самоідентифікацією не лише з рівними собі, а й з тими людьми, хто знаходиться на самому верху: проблеми людей, що прагнуть ідентифікувати себе з референтною групою, до якої вони або прагнуть, або членами якої вони вже стали. Подібно до того як поняття членства в групі далеко не самоочевидно (для її членів) і потрібні експліцитні критерії, щоб його концептуально ідентифікувати, точно так йде справа з поняттям нечленства. Людина, що ідентифі-

кує себе з референтною особою, рівняється на її поведінку та цінності (виражені у ролях) – основна проблема в ідентифікації стратегічної групи властивостей, яка уможливить систематично розрізняти дії кожного результативного типу груп і відокремлювати їх один від одного. На це націлена Концепція створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання (рис. 2).

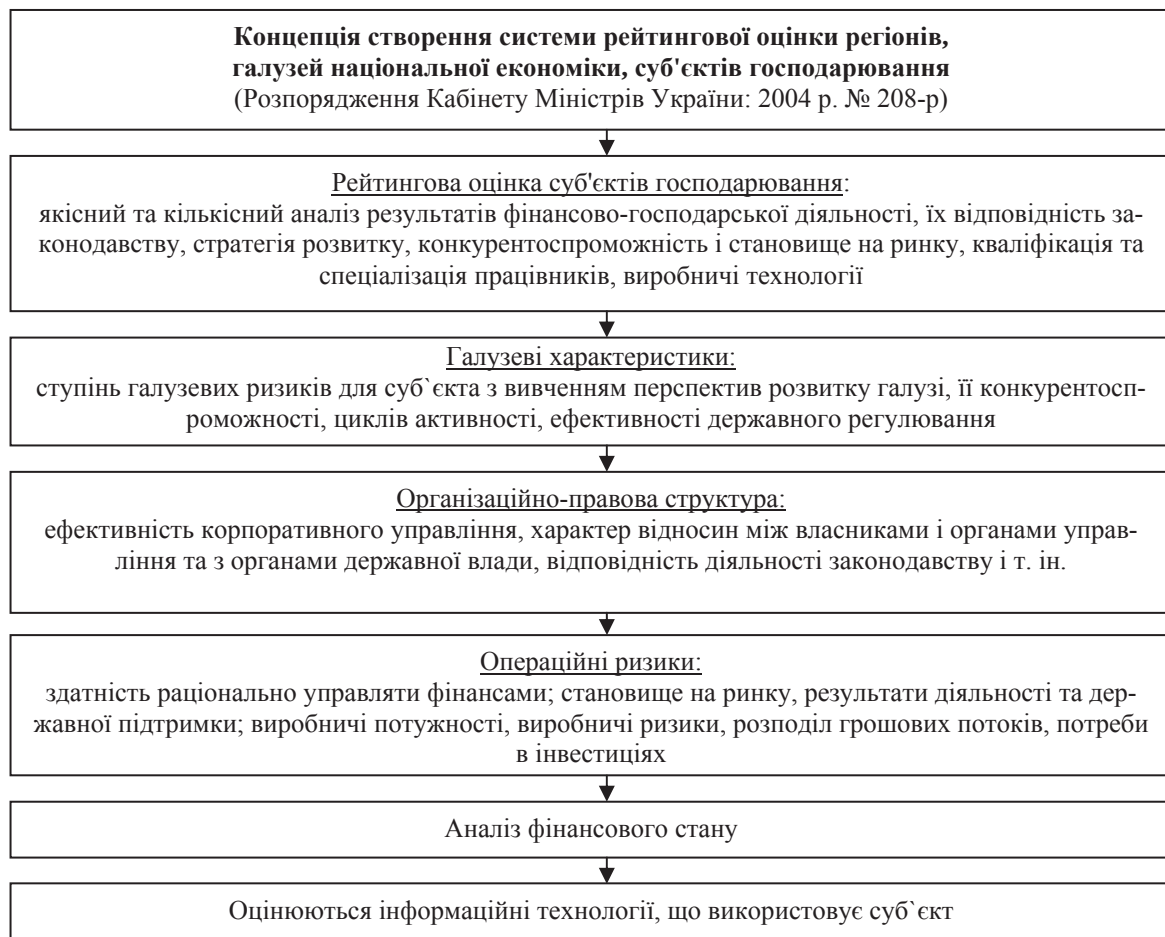


Рис. 2. Загальна структура та принципові положення змісту рейтингової оцінки суб'єктів господарювання в Україні

Рейтингова оцінка суб'єктів господарювання дає можливість останнім прийняти за референтні групи найкращі регіони та галузі. З одного боку, вони є об'єктами ідентифікації для інших, з іншого – самоідентифікації для себе з метою контролю ризиків невідповідності вимогам вищих стратегій розвитку. Г. Маркузе¹ говорить про самоідентифікацію суб'єкта з функціями і ролями,

які йому доводиться виконувати в суспільстві, визнання його історичним агентом, ідентичність якого конститує себе й усередині його історичної практики та соціальної дійсності, як і всупереч ним. К. Маннхейм² стверджує: наше століття – століття переходу від *laissez-faire* до планового суспільства, де роль діагнозу в актуальності аналізу чинників, що визначають хід подій та негативи

¹ Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек: Исследование идеологии развитого индустриального общества / Г. Маркузе. – М: АСТ, 2002. – С.63.

² Маннхейм К. Диагноз нашего времени / К. Маннхейм. – М.: Юрист, 1994.

різноманітності, для нейтралізації яких слід відшукати метод стандартизації цінностей і відновити рівновагу загальних установок.

Необхідність гармонізації інтересів підприємців та держави, на думку Дж. М. Кейнса¹, зумовлена зростанням групи інвестицій, які здійснюються урядовими чи муніципальними органами (або тих інвестицій, щодо яких вони приймають на себе ризик). Ф.Х. Найт² стверджує, що у вільному суспільстві рішення сполучаються із несенням невизначеності й прийнятої відповідальності за них: “ризик”, що породжує прибуток, – це недоступна оцінці унікальна невизначеність, яка не страхується, не капіталізується, не оплачується, а найглибша невизначеність пов’язана із факторами прогресу, які мають відношення до зростання знань. Тому він пропонує рівномірно розподіляти невизначеності між індивідами, хоча це рівнозначно

настанню ентропійного стану. Аристотель жив більше за 2 тис. років до Ф.Найта, але розвиток він розглядав більш термодинамічно³: рівність є за кількістю і за достоїнством; єдність містить якісні відміни; елементи держави не можуть бути однаковими, якщо власність буде спільна, існування стане неможливим.

Загальновизнаною нині є думка Й. Шумпетера, що підприємець має бути інноватором⁴. Але Дж. Гелбрейт⁵ нагадує, що із зростанням періоду процесу виробництва й потреби у капіталі для фірм стає ризикованим покладатися на неконтрольовані коливання попиту. Витрати та пов’язаний з ними ризик можуть бути скорочені, якщо держава бере на себе фінансування особливо сміливих технічних проєктів або гарантує ринок для технічно передових галузей. Сприяти як державі, так і підприємцям у цьому може аудит (рис.3).

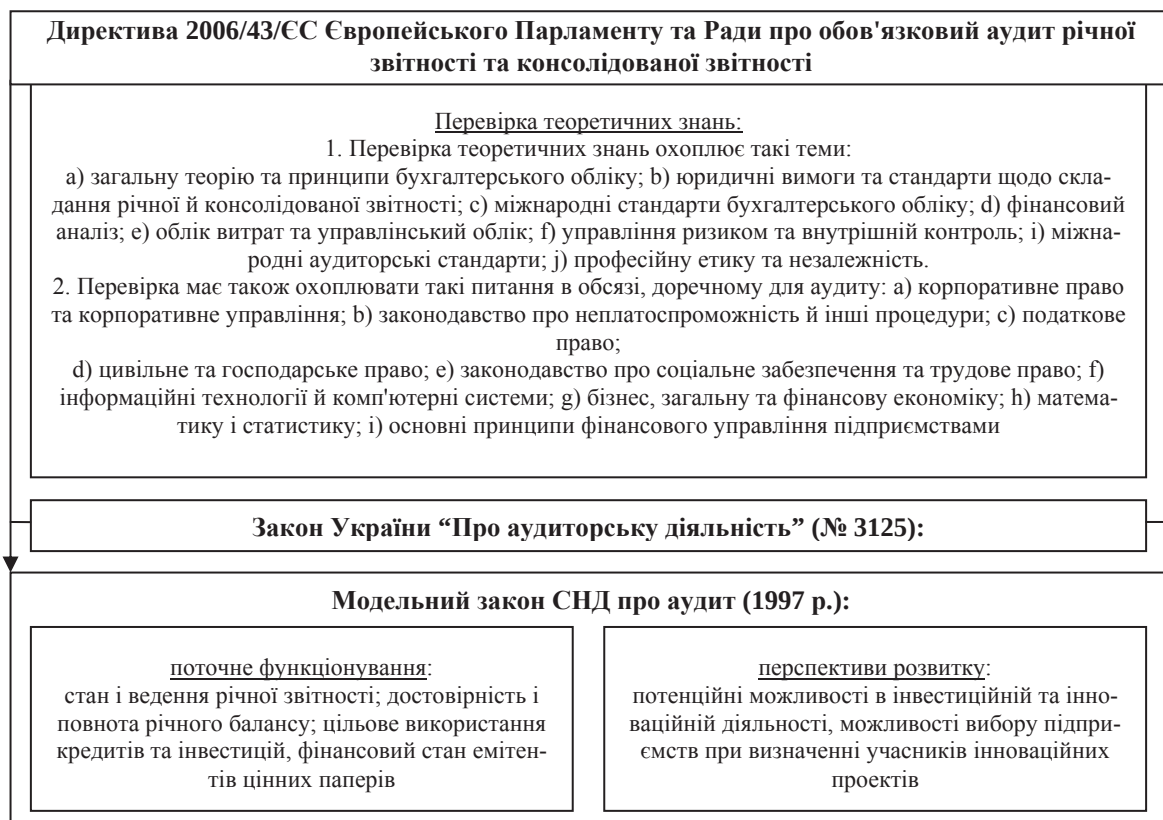


Рис. 3. Загальні міжнародні та національні нормативно-правові засади здійснення аудиторської діяльності

Етимологія поняття “аудит” бере початок від латинського слова “audio”, тобто “чую”.

Біблія вказує: “той, що має вухо, то й почує”, “народ потерпає з браку розумного

¹ Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Гелиос АРВ, 1999.

² Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт. – М.: Дело, 2003.

³ Аристотель. Политика. ... С. 382, 404, 405Я, 411, 528.

⁴ Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – С. 11.

⁵ Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество / Дж. Гэлбрейт. – М.: АСТ; СПб. – С. 20, 41, 46.

проводу, при численності ж радників спасіння буває”. Агамемнон в “Іліаді” Гомера говорить, що якби у нього було б десять таких радників, як Нелей, то він швидко подолав би Трою. Отже, аудитор – це радник, який має вказати суб’єкту на загрози та ризики у певній сфері його діяльності. Історія аудиту розпочинається з Китаю за 700 років до н. е. Філософію цього питання ми бачимо у працях Лао-цзи¹, який говорив: хто багато що зберігає, той зазнає великих втрат; хто знає міру, в того не буде невдачі; дію треба почати з того, чого ще немає. Чжуан-цзи доповнює це: порівняння має бути критерієм перевірки; з’явилося багато людей, які самі себе вважали непогрішимими, зрозумівши і розібравшись лише в одній стороні явищ: їх можна б порівняти з вухами, очима, носом, ротом, де кожен з них володіє характерним лише для нього, й тому не може зрозуміти іншого.

Отже, є проблема: якою мірою людина довіряє зовнішній або внутрішній ідентифікації? У Сократа² з дитинства виникав якийсь “голос”, що кожен раз відхиляв його від того, що він мав намір зробити, а схиляти до чогось ніколи не схиляв. На думку А. Бергсона³, з усіх речей ми краще за все знаємо наше власне існування. Але І. Гете⁴ мав іншу думку: в світі різні способи розуміння оспорожують один одного: завжди відбувається боротьба партій, які так само погано знають самих себе, як і своїх антиподів. Таку думку, по суті, підтримує Дж. Кейнс⁵: підприємець не має точного уявлення про те, яка буде виручка від продажу даного обсягу продукції, а керується гіпотезами різної міри вірогідності й точності, і чим багатше суспільство, тим сильніше така тенденція. У І. Ансоффа⁶: є компанії, для яких розв’язання майбутніх проблем – це продовження їх еволюційних перетворень; а спи-

рання на історично успішний досвід – спосіб досягти успіху й у майбутньому; проте більшість компаній мають вивчати нові способи управління. Отже, переважна частина підприємців у діях покладатимуться більше на внутрішній аудит, ніж на зовнішній. При цьому привертає увагу різниця між підходами до загального аудиту (Закон України “Про аудиторську діяльність”), який зосереджений на даних бухгалтерського обліку тощо, і аудиту внутрішнього (наказ Мінфіну України № 1247), який крім попередніх даних передбачає оцінку діяльності установи з ефективності функціонування системи внутрішнього контролю, ступеня виконання та досягнення цілей, визначених у стратегічних і річних планах, ефективності планування, та ризиків, які негативно впливають на виконання функцій і завдань установи й т. ін. Крім того, Директива 2006/43/ЄС щодо аудиту суттєво виходить за дані бухгалтерського обліку, Модельний закон СНД про аудит містить можливості інвестиційної та інноваційної діяльності тощо, а Закон України “Про екологічний аудит” – вимоги актів і норм щодо охорони навколишнього природного середовища, методики тощо.

Отже, система аудиту аграрних підприємств у майбутньому дедалі більше орієнтуватиметься на сталий розвиток галузі й гармонізований із системою економічної та продовольчої безпеки аграрний ризик-менеджмент (рис. 4).

Д. Рікардо⁷, згадуючи невизначену природу і мінливу вартість ризику в землеробстві, вказував: спонука капіталіста до накопичення зменшується із зменшенням прибутку та припиниться, коли прибуток буде такий низький, що вже не даватиме йому належної винагороди за той клопіт і ризик, якому він піддається при продуктивному вживанні свого капіталу. Ж.-Б. Сей⁸ говорив про те, що підприємства завжди з’єднуються з відомим ризиком: як би добре вони не були поставлені – на думку підприємця, вони можуть розладнатися, і останній може без будь-якої провини зі свого боку похитнути своє становище. Цю думку продовжує

¹ Древнекитайская философия. Собр. текстов в 2-х т. Т.1. – М.: Мысль, 1972. – С.114-138, 285.

² Платон. Апология Сократа / Платон. Соч. В 3-х т. Т.1. – М.: Мысль, 1968. – С. 100.

³ Бергсон Анри. Творческая эволюция / А.Бергсон. Собр. соч. в 5-ти т, т.1, 2-е изд. – СПб. Изд. М.И.Семенова, 1907.

⁴ Гёте И. Избр. соч. по естествознанию / И. Гете. – М.: Изд-во АН СССР, 1957. – С. 29, 30.

⁵ Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс. – М.: Гелиос АРВ, 1999.

⁶ Ансофф И. Новая корпоративная стратегия / И. Ансофф. – СПб.: Питер Ком, 1999.

⁷ Рикардо Д. Соч. Т. I / Д. Рикардо. – М.: ОГИЗ Госполитиздат, 1941.

⁸ Сэй, Ж.-Б. Трактат по политической экономии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.i-u.ru/biblio/archive/sey_traktat/.

Ж. Тюрго¹: врожай неоднаковий кілька років підряд (той негоціант, який розраховує на потреби всього світу, розраховує напевно). На думку А. Сміта², шанси втрати часто недооцінюються, але майже ніколи не переоцінюються. На ризики економічної нестійкості вказував і К. Маркс: у природі великої промисловості – зміна праці, рух функцій та рухливість робітника. При цьому в своїй капіталістичній формі вона відтворює старий поділ праці з його скостенілими спеціально-

стями; це знищує будь-який спокій, стійкість³; різні впливи виявляються то переважно одне поряд з іншим у просторі, то переважно одне услід за іншим у часі; їхній конфлікт створює періодичні кризи – тимчасове насильницьке вирішення протиріч на мить поновлює порушену рівновагу⁴ попиту і пропозиції, чим, знищуючи відхилення ринкових цін від середніх цін, знищує також вплив конкуренції⁵.

Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України (постанова НБУ № 361, 2004 р.):

1. Ризик-менеджмент – це система управління ризиками, яка включає в себе *стратегію* та *тактику* управління, направлені на досягнення основних бізнес-цілей банку. Ефективний ризик-менеджмент включає системи: управління; ідентифікації і вимірювання; систему супроводження (моніторингу та контролю)



Антиризикова система (постанови Кабінету Міністрів України):

Критерії розподілу суб'єктів господарювання за ступенем ризику їх діяльності: дотримання порядку формування, встановлення та застосування цін (тарифів) (№ 483, 2008 р.); безпека життя і здоров'я населення, навколишнього природного середовища (№ 212, № 493, 2008 р.); ветеринарно-санітарний контроль/нагляд (№ 848, 2008 р.); карантин рослин (№ 947, 2008 р.); виробництво, випуск і реалізація продукції (№ 1164, 2008 р.); сільськогосподарське насінництво (№ 406, 2009 р.); використання та охорона земель (№ 477, 2009 р.); захист рослин (№ 513, 2009 р.); формування ресурсів сільськогосподарської продукції та визначення її якості (№ 656, 2009 р.); племінна справа у тваринництві (№ 178, 2010 р.); використання прав на сорти рослин (№ 1113, 2011 р.);

Методика виявлення ризиків, пов'язаних з державно-приватним партнерством, їх оцінки та визначення форми управління ними (№ 232, 2011 р.)

Порядок визначення класу професійного ризику виробництва за видами економічної діяльності (№ 237, 2012 р.)



Закон України “Про основи національної безпеки України” (№ 964):

Ст. 5. проведення виваженої державної політики відповідно до прийнятих в установленому порядку доктрин, концепцій, стратегій і програм;

Ст. 8. забезпечення умов для сталого економічного зростання та підвищення конкурентоспроможності економіки; забезпечення продовольчої безпеки

Рис. 4. Правовий простір гармонізації системи ризик-менеджменту із системою забезпечення економічної і продовольчої безпеки держави

Система ризик-менеджменту, яка запроваджується з 2004 року у банках України, включає в себе стратегію і тактику управління, спрямованих на досягнення бізнес-цілей банку (управління; ідентифікацію та вимірювання; систему супроводження – моніторинг і контроль). Там прийнято, що ри-

зики виникають на основі й внутрішніх (ендогенних), і зовнішніх (екзогенних) факторів, а їх аналіз розглядається як безперервний процес урахування: змін внутрішніх і зовнішніх умов; нових продуктів, процесів та планів на майбутнє.

¹ Тюрго Ж. Избранные экономические произведения / Ж. Тюрго. – М.: Соцэкгиз, 1961.

² Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: ЭКСМО, 2007.

³ Маркс К. Капитал. Т.1. / К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд.2-е, т. 23.

⁴ Маркс К. Капитал. Т.3. Кн.III. Ч.1. / К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., изд.2-е, т. 25, Ч.1.

⁵ Маркс К. Капитал. Т.3. Кн.III. Ч.2. / К. Маркс и Ф. Энгельс. Изд.2-е, т. 25, Ч.II.

Для аграрних підприємств участь у забезпеченні продовольчої безпеки держави є їх визначальною місією¹: державу створюють наші потреби, де перша – забезпечення людей їжею. Реалізація продовольчої місії підприємств здійснюється за Законом України “Про основи національної безпеки України” на засадах сталого економічного зростання, поліпшення інвестиційного клімату, забезпечення енергетичної безпеки, впровадження у виробництво екологічно безпечних технологій у рамках державних безпечових стратегій та програм.

Водночас слід підкреслити той факт, що з 2008 року Кабінет Міністрів України активізував запровадження системи критеріїв розподілу суб’єктів господарювання за ступенем ризику їх діяльності, у т. ч. суб’єктів аграрного виробництва (ветеринарія, захист рослин, насінництво, формування ресурсів сільгосппродукції й визначення її якості, охорона та використання земель, тощо).

Ф. Найт² підкреслював, що розрізнення “статичних” і “динамічних” ризиків – момент складний та фундаментальний. На думку А. Маршалла³, кожен приріст капіталу і праці в обробітку землі породжує пропорційно менше збільшення продукту, якщо він не збігся з удосконаленням агротехніки. І не можна називати одну ділянку землі родючішою, ніж іншу, поки невідомо уміння та запозятливості землеробів, кількість в їх розпорядженні капіталу і праці й забезпечення попитом на їхній продукт, вигідність інтенсивного обробітку ділянок наявними засобами. Так і виникає функція підприємців, які “беруть на себе” весь ризик, пов’язаний із забезпеченням розвитку, “конструюють” загальний план виробництва та здійснюють контроль над його частинами на основі глибоких знань усіх особливостей своєї галузі, вміння передбачити тенденції розвитку виробництва і споживання, а як природжений керівник – підбирати кадри та вселяти їм довіру до себе для приведення в дію їх запо-

зятливості й ініціативи, зберігаючи за собою загальний контроль над підприємством, забезпечення послідовності та єдності в основному його плані.

Коли будь-яке аграрне підприємство шукає шляхи власного розвитку, воно не може обійти аспекти оптимального поєднання власного ринкового саморегулювання економічних відносин з регулюванням макроекономічних процесів державою (рис. 5). Тут слід враховувати й норму ст. 9 Конституції України: чинні міжнародні договори, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, – частина національного законодавства України. На діяльність аграрних підприємств, які прагнуть вийти на світові ринки й зайняти там вагоме місце, суттєво впливають і прийняті Україною як ДСТУ стандарти ІСО (9000, 14000, 22000 і т. д.). І навряд чи аграрне підприємство буде здатне одержати найвищий рівень іміджу, якщо його діяльність не відповідатиме стандартам, які визначають принципи побудови їхньої системи ризик-менеджменту (ІСО 31000), узгодженої із безпековими стандартами.

У розвинутій економіці, вважає М. Портер⁴, успіх дедалі більшою мірою починає визначатися не так ефективністю виробництва, як застосуванням унікальної, особливої стратегії. Принцип успішних модернізаційних проектів ХХ ст., як довели вчені-економісти⁵, – сильне й ефективне втручання у них і керування ними з боку держави. І.І. Лукинов⁶ також довів важливість стратегічних пріоритетів при органічно поєднаному потенціалі ринкового механізму з державним менеджментом. О. Білорус та Ю. Мацейко⁷ вказують, що успішність стратегії сталого розвитку залежить від рівня інтегрованості її в існуючу в даному суспільстві систему прийняття рішень, дотримуючись при цьому умов: 1) урахування ролі, місця і значення вже діючих стратегій та планів розвитку; 2) досконалого менеджменту. У

¹ Платон. Государство / Платон. – Соч. в 3-х т. Т. 3. Ч. I.

² Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль / Ф.Х. Найт. – М.: Дело, 2003.

³ Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 1993.

⁴ Портер М. Японская экономическая модель: Может ли Япония конкурировать? / М. Портер. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.

⁵ Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАНУ В.М. Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003.

⁶ Лукинов И.И. Эволюция экономических систем / И.И. Лукинов. – М.: ЗАО «Изд-во «Экономика», 2002.

⁷ Белорус О.Г. Глобальное устойчивое развитие: монография / О.Г. Белорус, Ю.М. Мацейко. – К.: КНЭУ, 2006.

1998 році було затверджено Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС), а у 2000 році – Програму інтеграції України до ЄС, де говориться, що інші програми й плани політичного, соціально-економічного спрямування, що розробляються або підлягають розробленню органами виконавчої влади, повинні ґрунтуватися на цілях цієї Програми. Стратегією економічного і соціального розвитку України на 2004-2015 роки намічено переведення держави на інноваційний шлях розвитку, а Державною цільовою програмою розвитку українського села на період до 2015 року передбачено формування інвестиційно-інноваційної моделі розвитку сільського господарства. Проте, як свідчать дослідження

вчених¹, поки що чіткі уявлення про модель інноваційного розвитку в аграрному секторі мають не більше 3% керівників. Складність участі згаданих керівників у інноваційних процесах підвищується ще й тим, що інноваційні проекти мають бути органічними блоками системи програм соціально-економічного розвитку України. Крім того, для одержання належного статусу ці проекти мають пройти через державну експертизу, яка визначить їхню відповідність державним пріоритетам у розрізі видів економічної діяльності, продукції, територій тощо. По суті, експертиза інноваційних проектів є іншим виразом ідентифікаційної діагностики стратегічних ризиків аграрних підприємств.

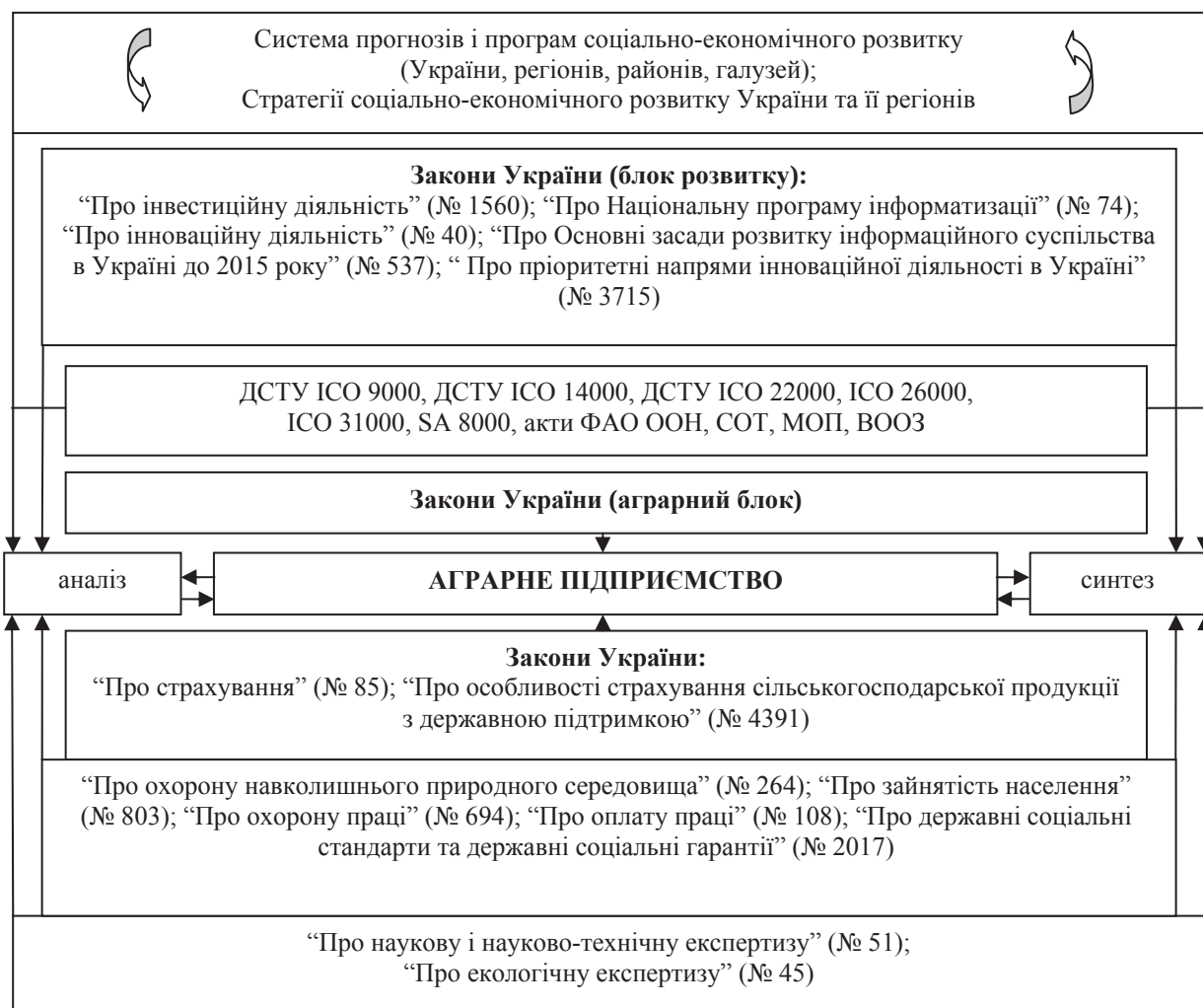


Рис. 5. Загальний і галузевий правовий простір державного регулювання функціонування і розвитку аграрних підприємств

¹ Жарков Ю.В. Формування системи механізмів управління інноваційним процесом в АПК регіону / Ю.В. Жарков // Економіка АПК. – 2003. – № 8.

Існують і неузгодженості при реалізації інвестиційно-інноваційної моделі розвитку через різноспрямованість інвестиційної та інноваційної її складових. Так, постанова Кабінету Міністрів України № 1094 визначає Порядок експертизи пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, а № 1269 – Порядок затвердження інвестиційних програм і проектів будівництва та проведення їх державної експертизи. Окремими постановами визначені державна експертиза з енергозбереження (№ 1094) та Порядок проведення експертизи Національної програми інформатизації й окремих її проектів (№ 1048). Отже, ідентифікаційна діагностика стратегічних ризиків аграрних підприємств нині ще не є завершеним цілісним утворенням – дієвою передумовою формування сучасної системи аграрного ризик-менеджменту.

Проведене дослідження дає змогу стверджувати:

Досліджено сукупність передумов становлення ідентифікаційної діагностики тактичних та стратегічних ризиків аграрних підприємств до такої стадії інструментальної її досконалості, на якій вона трансформується у завершену цілісну галузеву систему ризик-менеджменту.

Исследована совокупность предпосылок становления идентификационной диагностики тактических и стратегических рисков аграрных предприятий до такой стадии инструментального ее совершенства, на которой она трансформируется в завершенную целостную отраслевую систему риск-менеджмента.

The aggregate of pre-conditions of the development of identification diagnostics of tactical and strategic risks of agrarian enterprises is studied up to the stage of its instrumental perfection, on which it is transformed into completed integral branch system of risk-management.

*

**Л.Д. ПАВЛОВСЬКА, кандидат економічних наук,
професор, завідувач кафедри
Житомирський національний агроекологічний університет
Н.К. МРАЧКОВСЬКА, старший викладач
Національний університет біоресурсів і природокористування України**

Системний підхід до формування та використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств

Результативність функціонування сільськогосподарських підприємств залежить від повноти, раціональності та ефективності використання виробничого потенціалу. Проте

1) в Україні визнана необхідність загального врахування високого рівня ризикованості аграрного виробництва, але питання саме ідентифікаційної діагностики тактичних і стратегічних ризиків аграрних підприємств ще не одержало свого конкретного втілення у нормативно-правових документах;

2) державна вимога щодо системності розвитку менеджменту аграрних підприємств передбачає їх активну взаємодію із державними стратегіями та програмами усіх рівнів, стандартами безпекового й антиризикового блоків, блоками чинних нормативно-правових актів (розвитку, аграрного, захисту, контролю, охорони, експертизи), що саме є дієвою передумовою становлення ідентифікаційної діагностики тактичних і стратегічних ризиків аграрних підприємств до такої стадії інструментальної її досконалості, на якій вона трансформується у завершену цілісну галузеву систему ризик-менеджменту.

сучасний стан економіки України характеризується значним руйнуванням його основних елементів. Нераціональне використання природних ресурсів, непродумані форми і

Існують і неузгодженості при реалізації інвестиційно-інноваційної моделі розвитку через різноспрямованість інвестиційної та інноваційної її складових. Так, постанова Кабінету Міністрів України № 1094 визначає Порядок експертизи пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, а № 1269 – Порядок затвердження інвестиційних програм і проектів будівництва та проведення їх державної експертизи. Окремими постановами визначені державна експертиза з енергозбереження (№ 1094) та Порядок проведення експертизи Національної програми інформатизації й окремих її проектів (№ 1048). Отже, ідентифікаційна діагностика стратегічних ризиків аграрних підприємств нині ще не є завершеним цілісним утворенням – дієвою передумовою формування сучасної системи аграрного ризик-менеджменту.

Проведене дослідження дає змогу стверджувати:

Досліджено сукупність передумов становлення ідентифікаційної діагностики тактичних та стратегічних ризиків аграрних підприємств до такої стадії інструментальної її досконалості, на якій вона трансформується у завершену цілісну галузеву систему ризик-менеджменту.

Исследована совокупность предпосылок становления идентификационной диагностики тактических и стратегических рисков аграрных предприятий до такой стадии инструментального ее совершенства, на которой она трансформируется в завершенную целостную отраслевую систему риск-менеджмента.

The aggregate of pre-conditions of the development of identification diagnostics of tactical and strategic risks of agrarian enterprises is studied up to the stage of its instrumental perfection, on which it is transformed into completed integral branch system of risk-management.

*

Л.Д. ПАВЛОВСЬКА, кандидат економічних наук,
професор, завідувач кафедри
Житомирський національний агроекологічний університет
Н.К. МРАЧКОВСЬКА, старший викладач
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Системний підхід до формування та використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств

Результативність функціонування сільськогосподарських підприємств залежить від повноти, раціональності та ефективності використання виробничого потенціалу. Проте

1) в Україні визнана необхідність загального врахування високого рівня ризикованості аграрного виробництва, але питання саме ідентифікаційної діагностики тактичних і стратегічних ризиків аграрних підприємств ще не одержало свого конкретного втілення у нормативно-правових документах;

2) державна вимога щодо системності розвитку менеджменту аграрних підприємств передбачає їх активну взаємодію із державними стратегіями та програмами усіх рівнів, стандартами безпекового й антиризикового блоків, блоками чинних нормативно-правових актів (розвитку, аграрного, захисту, контролю, охорони, експертизи), що саме є дієвою передумовою становлення ідентифікаційної діагностики тактичних і стратегічних ризиків аграрних підприємств до такої стадії інструментальної її досконалості, на якій вона трансформується у завершену цілісну галузеву систему ризик-менеджменту.

сучасний стан економіки України характеризується значним руйнуванням його основних елементів. Нераціональне використання природних ресурсів, непродумані форми і

методи залучення робочої сили до систем господарських відносин, суттєві диспропорції у процесах формування виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств призвели до його скорочення, недоскональності системи відтворення його елементів. Вирішення цієї науково-прикладної задачі неможливе без розробки та запровадження системного підходу до формування й використання виробничого потенціалу у формуванні стратегії розвитку сільськогосподарських підприємств в умовах невизначеності та мінливості зовнішнього економічного середовища.

Вагомий внесок у вивчення теоретико-прикладних аспектів формування, використання, оцінки й управління виробничим потенціалом зробили такі відомі вітчизняні вчені, як Т. Авраменко, В. Андрійчук, З. Герасимчук, М. Гладій, Н. Краснокутська, М. Лендел, С. Мельник, Б. Пасхавер, В. Россоха, П. Саблук, С. Сеньків, Р. Тринько, А. Юзефович і зарубіжні економісти – В. Авдеєнко, Т. Адімбаєв, С. Бах, Р. Каплан, Л. Ліндлар, Д. Нортон, В. Шермет.

Разом із тим з наукового та практичного погляду залишаються відкритими питання системного підходу в дослідженні формування й ефективності використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств з урахуванням оптимального поєднання та взаємозв'язку його складових.

Мета статті – науково обґрунтувати теоретико-методологічні, методичні й прикладні аспекти формування та використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств на основі системного підходу.

Об'єктом дослідження є процес формування і використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, а предметом – сукупність теоретичних, методичних та практичних аспектів його формування й ефективного використання.

Термін «потенціал» у своєму етимологічному значенні походить від латинського слова «*potentia*» та означає «приховані мож-

ливості», які у виробничій практиці завдяки праці можуть перейти в реальну дійсність¹.

Основний зміст поняття «потенціал підприємства» полягає в інтегральному відображенні (оцінці) поточних і майбутніх можливостей економічної системи трансформувати вхідні ресурси за допомогою притаманних їй персоналу підприємницьких здібностей в економічні блага й, таким чином, максимально задовольняти корпоративні та суспільні інтереси².

Аналізуючи потенціал будь-якої сфери соціально-економічної діяльності, слід чітко виділяти ресурсний і виробничий потенціали. Розмежування цих понять цілком об'єктивне. Якщо ресурсний потенціал характеризує можливості організації виробництва, то виробничий – можливості виробництва потрібної суспільству продукції³.

На нашу думку, ресурсний потенціал – три групи ресурсів, які використовуються у процесі виробництва аграрної продукції та продуктів харчування. Перша – природно-біологічні ресурси; друга – трудові ресурси, або трудовий потенціал; третя – виробничі фонди⁴.

На відміну від ресурсного потенціалу як затратної частини виробничого процесу, виробничий потенціал являє собою результативну частину процесу виробництва і націлений на продукування споживчих вартостей на базі наявних технологій, техніки, науково-технічної інформації та природних ресурсів⁵.

До основних особливостей виробничого потенціалу аграрного підприємства на сучасному етапі розвитку слід віднести: зміну соціального статусу складових виробничого

¹ Большой экономический словарь / [под ред. В. А. Азрильяна]. – 2-е изд. доп. и перераб. – М.: Институт новой экономики, 1997. – 864 с.

² Мехеда Н. Г. Управління потенціалом підприємств України в умовах фінансової кризи [Електронний ресурс] / Н. Г. Мехеда, Л. П. Шабаєва. – Режим доступу до статті: http://www.rusnauka.com/34_NIEK_2010/Economics/74932.doc.htm

³ Економіка сільського господарства / [В. П. Мертенс, В. І. Мацибора, Л. Ф. Жигало та ін.]; за ред. В. П. Мертенса. – К.: Урожай, 1995. – 228 с.

⁴ Павловська Л. Д. Економіка підприємства: навч. посіб. / Л. Д. Павловська. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2009. – 168 с.

⁵ Лапін Є. В. Методичні принципи вартісної оцінки виробничого потенціалу підприємства [Електронний ресурс] / Є. В. Лапін, А. Ю. Жулавський / Режим доступу до статті: <http://dspace.academy.sumy.ua/bitstream/123456789/580/1/VUABS-14-2.pdf>.

потенціалу в результаті переведення їх переважно у приватну власність; функціонування в умовах кризового економічного стану; незбалансованість ресурсів; іммобільність ресурсів; урахування зональних вимог при формуванні й використанні виробничого потенціалу; низьку якість наявних ресурсів; використання переважно орендованих земельних і майнових ресурсів; залежність ефективності використання ресурсів від природно-кліматичних умов; урахування у процесі формування та використання потенціалу соціальної спрямованості розвитку аграрного сектору.

Закономірності розвитку потенціалу підприємства можуть бути розкриті не як окре-

мо взяті закономірності розвитку його складових, а тільки як їхнє сполучення.

Термін «система» (system) розглядається як сукупність об'єктів і відношень між ними, що утворюють єдине ціле в процесі системогенезу¹.

Виробничий потенціал підприємства – це складна й динамічна система, основне призначення якої полягає у створенні нових вартостей та характеризується рядом особливостей (рис. 1). Системність у формуванні виробничого потенціалу як концепція його розвитку пояснюється на основі розроблених постулатів І. С. Федоніна, І. М. Репіної та О. І. Олексик.

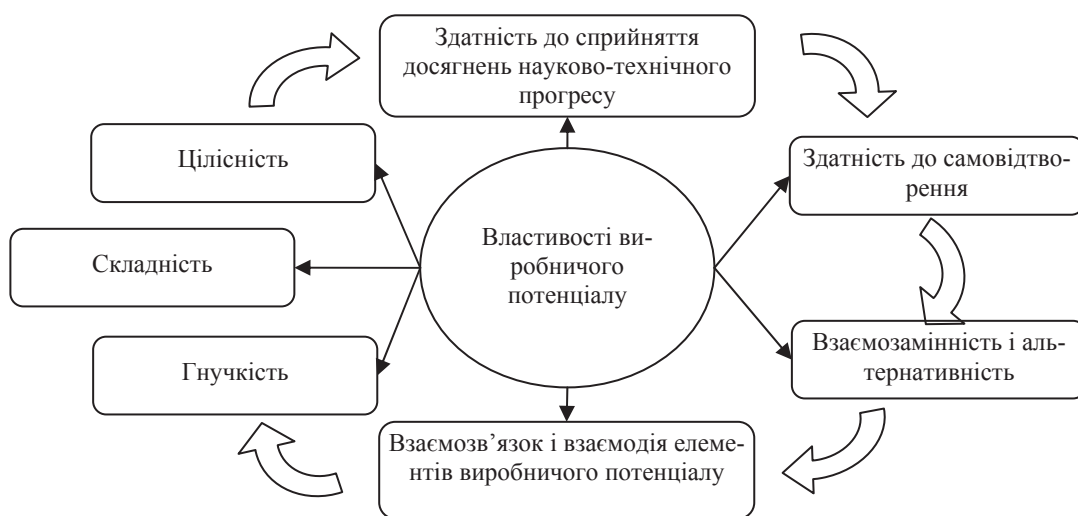


Рис. 1. Властивості виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств як економічної системи

Процес формування виробничого потенціалу підприємства – це процес ідентифікації й створення спектра підприємницьких можливостей всіх суб'єктів господарювання, його структуризації та побудови певних організаційних форм господарювання з метою стабільного розвитку підприємства і його ефективного відтворення. Розвиток потенціалу, насамперед, характеризується ускладненням системи ресурсів та підвищенням її цілісності. Отже, потенціал сільськогосподарського підприємства визначається не механічним набором окремих видів ресурсів, а їхньою системою. Її цілісність проявляється у тісному взаємозв'язку всіх виробничих ресурсів на основі їх диферен-

ціації на окремі функціонально однорідні групи.

Становить інтерес порівняння структури виробничого потенціалу сільського господарства за умови його оцінки за цінами, діючими в Україні, й за цінами світового ринку. У першому випадку структура виробничого потенціалу буде такою: земельні ресурси – 36 %; виробничі фонди – 42 %; трудові ресурси – 22 %.

За умови оцінки за світовими цінами це співвідношення матиме наступний вигляд: земельні ресурси – більше 90 %; виробничі фонди – 8 і трудові ресурси – близько 2 %². Тобто, нині в Україні спостерігається невідповідність світовим тенденціям оцінки вар-

¹ <http://www.wikipedia.com.ua>.

² Павловська Л. Д. Економіка підприємства: навч. посіб. / Л. Д. Павловська. – Житомир: Вид-во ЖНАЕУ, 2009. – С. 158.

тості складових виробничого потенціалу, передусім це стосується такої складової, як земля.

На основі системного підходу до дослідження динаміки змін та оцінки основних складових виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області встановлено, що протягом

2005–2007 років відбувалося скорочення сукупного виробничого потенціалу. За рахунок його двох складових: земельного і матеріально-технічного, що зумовлено зменшенням площі сільськогосподарських угідь у власності й користуванні аграрних підприємств та повільним оновленням основних засобів (рис. 2).



Рис. 2. Складові виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств Житомирської області

Із 2008 року спостерігається поступове зростання усіх складових виробничого потенціалу. За останні три роки обсяг його збільшився на 15,6 %, а порівняно з 2005 роком – на 11,5 %. Щодо структури виробничого потенціалу, то у 2005 році найбільшу частку мав матеріально-технічний потенціал. Проте уже в 2009 році ситуація змінилася на користь земельного потенціалу, частка якого досягла 36. У складі матеріально-технічних ресурсів, що становили 33,8 % сукупного потенціалу, на основні засоби виробництва припадало 82,3 %

У процесі досліджень підтвердилася гіпотеза, що однакова величина аграрного ресурсного потенціалу забезпечує різні господарські результати залежно від пропорцій між складовими.

Щодо правильності цього висновку побудуємо виробничу функцію, де результативною ознакою буде валова продукція з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь, а факторами – працевіддача, землевіддача й матеріаловіддача.

Модель взаємозалежності приймає такий вигляд:

$$y_x = -37,52 + 12,6x_1 + 12,63x_2 + 4,61x_3,$$

де y_x – валова продукція (у порівнянних цінах 2005 р.) на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн;

x_1 – матеріаловіддача, грн;

x_2 – працевіддача, грн;

x_3 – землевіддача, грн.

Між усіма досліджуваними факторами і результативною ознакою спостерігається прямий причинно-наслідковий зв'язок. Зі збільшенням матеріаловіддачі та працевіддачі на 1 грн виробництво валової продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зростає на 12,6 тис. грн, а землевіддачі – на 4,6 тис. грн. Тобто, вже з попереднього аналізу можна зробити висновок, що фактори виробництва – земля, праця, капітал – є системоутворювальними.

Для виявлення найвпливовіших факторів проаналізуємо стандартизовані коефіцієнти (β -коефіцієнти). Найбільші можливості щодо збільшення обсягів виробництва з розра-

хунку на 100 га сільськогосподарських угідь мають працевіддача та землевіддача. Водночас зміна обсягів виробництва від матеріаловіддачі незначна. Це підтверджують і коефіцієнти еластичності, що характеризують чутливість обсягів виробництва продукції з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь до зміни факторних ознак. Результати виробництва залишаються чутливішими до зміни землевіддачі й працевіддачі, коефіцієнти еластичності за якими становлять 0,63 і 0,53 % відповідно. Такі відхилення певною мірою зумовлені структурними диспропорціями в економіці, а також значними можливостями щодо нарощення продуктивності сільськогосподарської праці та інтенсивнішого використання земель.

Оцінка адекватності економетричної моделі статистичним даним показує, що із заданою надійністю можна стверджувати, що побудована економетрична модель адекватна статистичним даним генеральної сукупності. Обчислені значення t-статистики дають підстави вважати, що з надійністю 0,95 одержані коефіцієнти регресії є адекватними.

Коефіцієнт множинної кореляції становить 75 %, що показує наявність помірного зв'язку між результативною ознакою і досліджуваними факторами. Коефіцієнт множинної детермінації $R^2 = 0,56$ показує, що варіація результативного показника у зв'язку із зміною розглянутих факторів становить 56 %, тобто дане рівняння пояснює 56 % коливання обсягів виробництва валової продукції у порівнянних цінах 2005 року з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь за районами Житомирської області, а 44 % спричинено факторами, що не враховані у моделі.

Отже, зростання виробничого потенціалу аграрної сфери як і будь-яких інших сфер економіки можливе при комплексному, системному підході до формування його складових: земельного, трудового, матеріально-технічного потенціалів. Можливі напрями розв'язання даної проблеми, на думку академіка В. Андрійчука, лежать у площині прискорення темпів капіталізації сільського господарства, оскільки із запровадженням ринку землі, частковим вивільненням трудових ресурсів та оновленням матеріально-

технічної бази значно зросте потреба в капіталі¹.

Запропонована нами модель системного підходу до формування й використання виробничого потенціалу аграрних підприємств на основі тримірних моделей руху вартості враховує взаємодію земельного, трудового, матеріально-технічного потенціалів сільськогосподарських підприємств.

Зважаючи на неоднакову продуктивність факторів за різних технологій визначені коефіцієнти чутливості на основі звітних показників сільськогосподарських підприємств Житомирської області. Як вектор вхідних величин використані показники земельного, трудового, матеріально-технічного потенціалів за 2007–2009 роки.

Моделювання процесів використання виробничого потенціалу показало необхідність його цілеспрямованого, послідовного та збалансованого формування і використання. Адже незважаючи на те, що існує фізична можливість у певних межах заміщати виробничі ресурси, яких недостатня кількість, іншими, таке заміщення, як свідчить практика, може бути вкрай неефективним.

Першочергові заходи щодо зміцнення виробничого потенціалу необхідно спрямувати на розвиток матеріально-технічного потенціалу, який на сучасному етапі не відповідає наявному земельному та трудовому потенціалу.

Згідно зі стратегією економічного й соціального розвитку Житомирської області на 2004–2015 роки щорічне зростання валової продукції сільського господарства планується на рівні 3,5–4 %². Являє собою інтерес дослідження зміни земельного, трудового та матеріально-технічного потенціалів для одержання запланованих обсягів виробництва продукції в окремих районах області.

Для Житомирського району, який належить до районів із середнім рівнем забезпечення виробничим потенціалом, у 2015 році з урахуванням передбачених вищеназаним стратегічним планом заходів планується ви-

¹ Андрійчук В. Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: моногр. / В. Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 90.

² Стратегія економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2004–2015 роки / Житомир. обл. держ. адміністрація. – Житомир, 2004. – С. 130.

робити валової продукції у порівнянних цінах 2005 року на суму 39,9 млн грн, що більше, ніж у 2009 році на 20 %. Розрахунки показують, що за умови незмінності вартості земельного і матеріально-технічного потенціалів для виробництва такого обсягу продукції вартість трудового потенціалу до 2015 року необхідно збільшити у 3,5 раза (табл.). Але не за рахунок збільшення зайнятих у сільськогосподарському виробництві, а шляхом підвищення їхнього освітнього рівня, кваліфікації, оплати праці тощо. За таких умов частка трудового потенціалу у сукупному виробничому потенціалі зростає до 6,4 % проти 1,8 % у 2009 році.

Розраховані значення потенціалів сільськогосподарських підприємств Житомирського району, необхідних для виконання завдань щодо збільшення обсягів виробництва валової продукції у порівнянних цінах 2005 р. на 2015 р.

Показник	1-й варіант*	2-й варіант**	3-й варіант***
Земельний потенціал, млн грн	157,1	157,1	698,5
Трудовий потенціал, тис. грн	13089,5	3723,0	3723,0
Матеріально-технічний потенціал, тис. грн	34011,0	104050,9	34011,0

* Розраховане значення трудового потенціалу за мінімальних значень земельного та матеріально-технічного.

** Розраховане значення матеріально-технічного за мінімальних значень земельного та трудового.

*** Розраховане значення земельного потенціалу за мінімальних значень трудового та матеріально-технічного.

Джерело: Власні дослідження.

На сучасному етапі в досліджуваному районі більше уваги слід приділити саме системі формування трудового та матеріально-технічного потенціалів. Отже, нестача певного потенціалу може бути компенсована збільшенням інших видів потенціалів, проте таке заміщення не завжди може бути економічно виправданим.

Розроблена економіко-математична модель дає змогу досліджувати процеси формування й використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств, задаючи значення окремих складових виробничого потенціалу та коефіцієнтів чутливості (еластичності) за виробничими факторами.

Здійснені нами дослідження показали, що попри все, наявний виробничий потенціал аграрного сектору має змогу забезпечити істотне збільшення виробництва сільськогосподарської продукції.

Підхід до виробничого потенціалу як складної системи економічних відносин уможливорює дійти висновку, що така система зможе ефективно функціонувати лише

за мінімальних значень земельного та трудового потенціалів потреба в інвестиціях для розвитку матеріально-технічної бази може сягнути 104 млн грн, що у 3 рази перевищує існуючу вартість нагромадженого капіталу підприємствами Житомирського району.

За мінімальних значень трудового й матеріально-технічного потенціалів обсяг земельного потенціалу для виробництва запланованого обсягу валової продукції сільськогосподарства у порівнянних цінах 2005 року має становити 698,5 млн грн, що в 4,4 рази більше фактичного земельного потенціалу Житомирського району.

за умов, якщо всі її складові діятимуть із визначеною віддачею, забезпечуючи одержання бажаного результату¹. Тобто, ефективність функціонування всієї системи визначається граничною віддачею (продуктивністю) найслабкішого її елемента. Враховуючи вищесказане, можна стверджувати, що в основі функціонування системи лежить синергетика, яка досліджує самоорганізацію відкритих систем, тобто систем із джерелами енергії, речовини та інформації.

Проблема дослідження виробничого потенціалу і його складових полягає не лише у вимірюванні сили впливу факторів потенціалу, але і їх взаємозалежності. Тут проявляється феномен цілісності (інтегрованості, синергетичності), де має місце системний ефект, коли система набуває нових властивостей². Для виробничих систем зокрема,

¹ Малиновський А. С. Системне відродження сільських територій в регіоні радіаційного забруднення: моногр. / А. С. Малиновський. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – С. 35.

² Хомаківський С. І. Психологія управління: підруч. / С. І. Хомаківський, Ю. В. Богоявленська, Т. П. Грабар. – 3-тє вид. перероб. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – С. 561.

такою властивістю є одержання додаткового або синергетичного ефекту.

Виробничий потенціал підприємства є базовим елементом у концептуальній схемі системи виробничого потенціалу, а також розвитку аграрного сектора та економіки в

цілому. На основі його інтеграційних процесів і взаємодії із зовнішнім середовищем та зовнішньоекономічних зв'язків із зарубіжними економіками система синергує в сумарний економічний ефект від зовнішньої взаємодії.

На основі системного підходу одержано теоретичні висновки та прикладні рекомендації щодо формування й ефективного використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств за ринкових умов. Удосконалено трактування поняття «виробничий потенціал»; систематизовано основні чинники, розроблено й обґрунтовано модель системного підходу до формування та використання виробничого потенціалу аграрних підприємств тощо.

На основании системного подхода получены теоретические выводы и прикладные рекомендации по формированию и эффективному использованию производственного потенциала сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях. Усовершенствована трактовка понятия «производственный потенциал», систематизированы основные факторы, составлена и обоснована модель системного подхода формирования и использования производственного потенциала аграрных предприятий и др.

An article provides theoretical statements and practical recommendations for the forming, development and efficient application of production potential of agrarian enterprises in the market. The notion of “production potential” is specified, the key issues are systematized, the model of systemic approach towards formation and application of production potential of agrarian enterprises.

*

О.Ю. ГРИЩЕНКО, завідувач сектору
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Ефективність галузевих і регіональних сільськогосподарських виробництв

Об'єктивний закон вартості передбачає, що виробництво та обмін товарів (послуг) здійснюється відповідно до суспільно необхідних затрат праці, які є визначальними для встановлення ціни, одержання прибутку і забезпечення стабільного становища на ринку¹. Проте на практиці кон'юнктура ринкових цін не завжди сприятлива для реалізації сільськогосподарської продукції, тобто ціна на товари не відшкодовує витрати, внаслідок чого недоодержується прибуток, необхідний для забезпечення простого або розширеного відтворення, а виробництво стає неконкурентоспроможним.

У сільському господарстві України складається двополярна ситуація, коли окремі галузі сільськогосподарського виробництва щорічно одержують прибуток та відповідно здійснюють розширене відтворення, тоді як інші хронічно працюють зі збитками до по-

вної ліквідації нерентабельних галузей. Це повною мірою відповідає основному закону ринку про самоліквідацію неприбуткових виробництв. У галузевому розрізі найбільш вразливими з погляду цінових варіацій нині є галузі тваринництва, зокрема скотарства, свинарства, вівчарства, які за роки переходу до ринкових відносин зазнали значного спаду. Такі тенденції мають місце в усіх природно-економічних зонах України.

Мета статті – з'ясувати причини виникнення міжрегіональних і міжгалузевих різниць в ефективності виробництва й дати пропозиції щодо виходу із ситуації, що склалася.

Сільське господарство України все ще переживає наслідки реформування та фінансово-економічної кризи 2008 року, виходячи з такої ситуації не запровадженням дійових механізмів державної політики, а концентруючи виробництво на найбільш прибуткових і відносно стабільних щодо формування світових цін сільськогосподарських культур.

¹ Економічна енциклопедія у трьох томах / Відп. ред. С.В. Мочерний. – Тернопіль: „Академія”, 2008. – С 536.

такою властивістю є одержання додаткового або синергетичного ефекту.

Виробничий потенціал підприємства є базовим елементом у концептуальній схемі системи виробничого потенціалу, а також розвитку аграрного сектора та економіки в

цілому. На основі його інтеграційних процесів і взаємодії із зовнішнім середовищем та зовнішньоекономічних зв'язків із зарубіжними економіками система синергує в сумарний економічний ефект від зовнішньої взаємодії.

На основі системного підходу одержано теоретичні висновки та прикладні рекомендації щодо формування й ефективного використання виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств за ринкових умов. Удосконалено трактування поняття «виробничий потенціал»; систематизовано основні чинники, розроблено й обґрунтовано модель системного підходу до формування та використання виробничого потенціалу аграрних підприємств тощо.

На основании системного подхода получены теоретические выводы и прикладные рекомендации по формированию и эффективному использованию производственного потенциала сельскохозяйственных предприятий в рыночных условиях. Усовершенствована трактовка понятия «производственный потенциал», систематизированы основные факторы, составлена и обоснована модель системного подхода формирования и использования производственного потенциала аграрных предприятий и др.

An article provides theoretical statements and practical recommendations for the forming, development and efficient application of production potential of agrarian enterprises in the market. The notion of “production potential” is specified, the key issues are systematized, the model of systemic approach towards formation and application of production potential of agrarian enterprises.

*

О.Ю. ГРИЩЕНКО, завідувач сектору
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Ефективність галузевих і регіональних сільськогосподарських виробництв

Об'єктивний закон вартості передбачає, що виробництво та обмін товарів (послуг) здійснюється відповідно до суспільно необхідних затрат праці, які є визначальними для встановлення ціни, одержання прибутку і забезпечення стабільного становища на ринку¹. Проте на практиці кон'юнктура ринкових цін не завжди сприятлива для реалізації сільськогосподарської продукції, тобто ціна на товари не відшкодовує витрати, внаслідок чого недоодержується прибуток, необхідний для забезпечення простого або розширеного відтворення, а виробництво стає неконкурентоспроможним.

У сільському господарстві України складається двополярна ситуація, коли окремі галузі сільськогосподарського виробництва щорічно одержують прибуток та відповідно здійснюють розширене відтворення, тоді як інші хронічно працюють зі збитками до по-

вної ліквідації нерентабельних галузей. Це повною мірою відповідає основному закону ринку про самоліквідацію неприбуткових виробництв. У галузевому розрізі найбільш вразливими з погляду цінових варіацій нині є галузі тваринництва, зокрема скотарства, свиначарства, вівчарства, які за роки переходу до ринкових відносин зазнали значного спаду. Такі тенденції мають місце в усіх природно-економічних зонах України.

Мета статті – з'ясувати причини виникнення міжрегіональних і міжгалузевих різниць в ефективності виробництва й дати пропозиції щодо виходу із ситуації, що склалася.

Сільське господарство України все ще переживає наслідки реформування та фінансово-економічної кризи 2008 року, виходячи з такої ситуації не запровадженням дійових механізмів державної політики, а концентруючи виробництво на найбільш прибуткових і відносно стабільних щодо формування світових цін сільськогосподарських культур.

¹ Економічна енциклопедія у трьох томах / Відп. ред. С.В. Мочерний. – Тернопіль: „Академія”, 2008. – С 536.

Аналіз ефективності сільськогосподарського виробництва за 2008-2010 роки показує значну строкатість у формуванні прибутку й

відповідно рівня рентабельності в розрізі природно-економічних зон і регіонів (табл. 1).

1. Прибутковість продукції в сільськогосподарських підприємствах України за 2008 – 2010 роки¹

Регіони та природно-економічні зони	Прибутки, збитки (-) на 100 га с.-г. угідь, тис. грн			Рівень рентабельності, %		
	Разом у рослинництві й тваринництві	у т.ч. у:		Разом у рослинництві й тваринництві	у т.ч. у:	
		рослинництві	тваринництві		рослинництві	тваринництві
АР Крим	38,4	37,6	0,8	21,3	24,1	3,5
Дніпропетровська	65,9	60,6	5,3	29,1	33,7	11,3
Донецька	37,3	35,5	1,8	16,1	23,4	2,2
Запорізька	62,3	57,2	5,1	33,2	37,0	15,6
Кіровоградська	78,2	78,5	-0,4	35,7	38,9	-2,0
Луганська	19,2	21,3	-2,1	11,2	15,1	-7,1
Миколаївська	84,5	84,7	-0,3	43,4	47,5	-1,6
Одеська	43,7	44,6	-1,0	24,0	27,6	-4,8
Херсонська	54,7	49,9	4,9	26,5	27,1	21,6
Степ	55,2	53,4	1,7	27,4	31,7	5,2
Вінницька	56,6	51,1	5,6	20,6	22,2	12,3
Київська	70,5	61,2	9,3	18,4	22,8	8,0
Полтавська	77,3	62,3	15,0	24,8	26,2	20,2
Сумська	10,2	4,3	5,9	4,4	2,5	10,1
Тернопільська	97,3	90,7	6,5	27,8	28,8	18,8
Харківська	40,4	37,6	2,8	16,0	18,4	5,8
Хмельницька	39,2	38,6	0,6	14,5	18,9	0,9
Черкаська	92,8	79,3	13,5	24,1	27,0	14,8
Чернівецька	36,0	24,0	12,0	10,4	11,0	9,4
м. Київ	69,2	68,0	1,2	29,3	31,5	6,2
Лісостеп	60,2	52,7	7,4	19,9	22,4	11,3
Волинська	39,2	24,0	15,2	15,5	20,4	11,2
Житомирська	22,7	21,8	0,9	10,4	14,9	1,2
Закарпатська	2,3	7,3	-5,0	1,0	5,7	-5,5
Івано-Франківська	67,7	19,3	48,4	19,9	10,4	31,3
Львівська	149,3	139,4	9,9	36,3	40,9	14,0
Рівненська	39,5	31,6	8,0	16,1	16,1	16,2
Чернігівська	33,8	27,0	6,8	14,5	16,8	9,4
Полісся	45,9	37,0	8,9	17,8	20,8	11,1
Україна	56,2	51,3	4,9	22,6	26,1	9,4

Із наведених даних видно, що ефективність рослинницької продукції значно вища від тваринницької. Якщо на 100 га сільськогосподарських угідь від продукції рослинництва по Україні одержано 51,3 тис. грн прибутку, у тому числі в Степу – 53,4, Лісостепу – 52,7 і на Поліссі – 37 тис. грн при рівні рентабельності – відповідно 26,1; 31,7; 22,4 і 20,8%, то від реалізації продукції тваринництва прибутку одержано 4,9; 1,7; 7,4 і 8,9 тис. грн при рівні рентабельності 9,4; 5,2; 11,3; 11,1%.

Відзначимо суттєву диференціацію прибутків по регіонах України. У рослинництві – від 7,3 тис. грн на 100 га сільськогоспо-

дарських угідь у Закарпатській, 4,3 – Сумській, 21,3 – Луганській і 21,8 – Житомирській областях до 139,4 тис. грн – у Львівській, 90,7 – Тернопільській, 84,7 – Миколаївській, 78,5 – Кіровоградській областях. У тваринництві – від збитків у розмірі 5,0 тис. грн у Закарпатській, 2,1 – Луганській 1,0 – Одеській, 0,9 – Житомирській, 0,4 – Кіровоградській до 48,4 тис. грн прибутку в Івано-Франківській, 15,2 – Волинській, 15,0 – Полтавській, 13,5 – Черкаській, 12,0 – Чернівецькій областях.

Особлива диференціація прибутковості склалася в окремих галузях тваринництва (табл. 2).

2. Ефективність виробництва продукції тваринництва в сільськогосподарських підприємствах України за 2008 – 2010 роки

Регіони та природно-економічні зони	Прибуток (збиток) на 100 га с.-г. угідь, тис. грн					Рентабельність, %				
	молоко	м'ясо ВРХ	м'ясо свиней	м'ясо овець та кіз	вовна	молоко	м'ясо ВРХ	м'ясо свиней	м'ясо овець та кіз	вовна
АР Крим	1,83	-1,16	0,48	-0,19	-0,15	25,4	-15,3	6,2	-22,4	-70,0
Дніпропетровська	2,26	-1,69	3,92	-0,03	-0,01	7,5	-35,2	12,6	-36,3	-66,6
Донецька	2,35	-5,47	4,25	-0,06	-0,24	1,0	-35,2	10,9	-14,1	-89,1
Запорізька	0,80	-1,57	4,20	-0,03	-0,02	-0,9	-31,8	19,6	-12,5	-65,8
Кіровоградська	0,98	-0,89	-0,27	-0,03	-0,01	2,0	-21,4	-3,8	-40,9	-57,9
Луганська	1,63	-2,65	-0,19	0,00	-0,07	8,0	-27,1	-1,8	5,0	-76,6
Миколаївська	1,08	-1,11	-0,23	-0,04	-0,01	-1,4	-29,0	-3,6	-34,0	-34,8
Одеська	0,75	-1,63	0,26	-0,13	-0,11	1,1	-31,9	3,1	-19,1	-77,1
Херсонська	2,04	-1,12	1,05	-0,11	-0,26	18,9	-32,5	8,2	-28,5	-83,6
Степ	1,49	-1,94	1,68	-0,06	-0,09	4,1	-30,0	9,9	-20,5	-79,2
Вінницька	6,99	-2,45	0,55	-0,01	-0,01	17,1	-14,9	6,5	-18,6	-88,8
Київська	8,87	-7,30	6,04	-0,01	0,00	2,2	-29,1	13,1	-20,0	-78,0
Полтавська	16,48	-3,92	0,43	-0,01	0,00	16,5	-20,0	3,2	-25,5	-72,1
Сумська	8,73	-3,88	0,45	-0,01	-0,01	-1,3	-19,1	5,4	-11,7	-71,6
Тернопільська	4,67	-0,29	1,60	0,00	0,00	23,9	-3,5	10,6	12,4	
Харківська	6,71	-3,17	0,61	0,00	-0,01	13,3	-27,0	5,8	0,2	-64,6
Хмельницька	6,66	-5,58	-0,32	-0,02	0,00	8,7	-19,4	-3,1	-27,1	-82,2
Черкаська	12,24	-1,80	2,30	-0,02	-0,01	13,3	-8,4	8,3	-28,5	-77,2
Чернівецька	3,97	-3,57	12,30	-0,06	-0,01	-3,8	-13,4	18,4	-22,9	-76,5
м. Київ	1,18	-1,18	1,04	0,00	0,00	4,2	-9,1	35,1	-60,6	
Лісостеп	8,83	-3,51	1,61	-0,01	0,00	10,4	-18,8	9,2	-17,1	-74,5
Волинська	18,44	-7,86	3,77	-0,01	0,00	13,3	-16,1	9,7	-17,2	30,5
Житомирська	7,25	-6,56	-0,06	-0,01	-0,01	5,3	-21,7	-0,5	-16,5	-82,3
Закарпатська	0,77	-4,49	2,71	-0,07	-0,61	-4,3	-27,7	5,2	-5,6	-74,5
Івано-Франківська	2,47	8,82	25,15	0,00	0,00	2,2	27,6	23,5	-23,5	-33,3
Львівська	4,81	-1,80	9,48	-0,02	0,00	10,3	-10,5	26,2	-36,3	-61,7
Рівненська	7,80	-3,00	3,17	-0,01	0,00	16,5	-14,3	43,3	-26,8	11,3
Чернігівська	11,17	-4,87	0,46	-0,01	-0,01	9,5	-17,4	4,1	-25,8	-79,1
Полісся	9,41	-4,24	3,29	-0,01	-0,02	9,8	-14,9	15,2	-18,1	-75,0
Україна	5,36	-2,83	1,83	-0,04	-0,05	9,0	-20,4	10,3	-19,9	-78,9

Аналіз даних таблиці доцільно здійснювати в розрізі окремих галузей тваринництва. Реалізація продукції скотарства в цілому по Україні на 100 га сільськогосподарських угідь забезпечила лише 2,53 тис. грн прибутку, з них 5,36 тис. грн прибутку від реалізації молока і 2,83 – збитку від реалізації м'яса великої рогатої худоби. Прибутки у розмірі 5,17 тис. грн було одержано за рахунок підприємств поліської зони, тоді як у лісостеповій – лише 1,08, а в степовій – збитки на рівні 0,45 тис. грн. Прибутки від реалізації м'яса великої рогатої худоби у розмірі 8,82 тис. грн одержали підприємства лише Івано-Франківської області.

Щодо свинарства, то загальний прибуток від реалізації всієї продукції становив 1,83 тис. грн на 100 га сільськогосподарських угідь. У розрізі областей збитково працюва-

ли п'ять із них, із прибутком менше 1,1 тис. грн – дев'ять. Найвищу ефективність мали Івано-Франківська область, одержавши прибуток на 100 га 25,15 грн при рівні рентабельності 23,5%, Черкаська – відповідно 12,3 і 18,4; Львівська – 9,48 та 26,2; Київська – 6,04 і 13,1; Донецька – 4,25 та 10,9 і Запорізька – 4,2 тис. грн та 19,6%.

Галузь вівчарства була збитковою в усіх регіонах, де виробляли цю продукцію.

Отже, збитковість тваринництва протягом багатьох років, навіть при незначній його прибутковості в окремі роки, поступово негативно впливала на формування продуктового портфеля сільськогосподарського підприємства в бік його монопродуктової спеціалізації. Найбільша переорієнтація підприємств відзначалася за період з 1990 по 1999 рік, коли виробництво молока в них на

¹ Аналіз ефективності проведено без птахівничої та іншої продукції тваринництва.

100 га сільськогосподарських угідь зменшилось із 479 до 137 ц, або у 3,5 раза, вирощування м'яса – всього із 108 до 20,9 ц (у 5,2 раза), у тому числі великої рогатої худоби – із 64,2 до 13,7 ц (у 4,7 раза), свиней на 100 га ріллі – із 35,6 до 6,3 ц (у 5,6 раза), овець – із 1,55 до 0,13 ц (в 11 разів), вовни – із 68 до 4,9 кг (у 13,7 раза), птиці на 100 га ріллі – із 16,2 до 2,1 ц (у 8 разів) а яєць – із 32,2 до 11,6 тис. шт. (у 2,8 раза).

Після реформування колгоспів і радгоспів у господарські структури ринкового типу почався процес певного поживавлення виробництва продукції рослинництва й тваринництва. Валова продукція рослинництва з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь зросла з 49,8 тис. грн у 1999 році до 126,7 у 2010-му, або у 2,6 раза, а тваринництва – із 31,5 до 89,7 тис. грн, або на 28,4%. Зростання валової продукції тваринництва відбулося за рахунок значного приросту виробництва продукції птахівництва як галузі з прискореним оборотом капіталу: виробництво яєць на 100 га ріллі у сільськогосподарських підприємствах зросло із 11,6 до 49,6 тис. шт., або у 4,3 раза, а м'яса птиці – із 2,1 ц до 53,9, або у 26,7 раза. Таке зростання зумовлено швидким переведенням галузі на промислову основу, застосуванням інноваційних технологій, дотримання вимог організації галузі. До того ж сучасні птахофабрики працюють в основному на купованих кормах. Водночас в основній масі сільськогосподарських підприємств, які утримували тваринництво на власних кормах, відбувається спад виробництва, внаслідок чого за останні одинадцять років зменшено приросту живої маси великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь із 13,7 ц до 8,4 (61%), виробництва молока – із 137 ц до 106 (77%), лише вирощування свиней на 100 га ріллі у сільськогосподарських підприємствах зросло із 6,3 до 21,2 ц, або у 3,3 раза.

Скорочення виробництва продукції тваринництва, крім негативного соціального наслідку з позиції продовольчої безпеки, ще й вивільнило сільськогосподарські землі, які були задіяні для виробництва кормів. Вивільнені площі використовуються для вирощування

переважно зернових та олійних культур, які на сучасному етапі вигідніше продати ніж згодувати худобі. Тваринництво як галузь, враховуючи ще й тривалий період його окупності та недешеві технології, стає не вигідним новим господарям і поступово витісняється швидкоокупними галузями. Розвиток його можна спостерігати у підприємствах, які або ж застосовують сучасну технологію й організацію виробництва, або ж тих, які ще не відмовилися від галузі з певних суб'єктивних причин.

Одним із стимулів заохочення у виробництві продукції тваринництва могла б стати компенсація виробникам цієї продукції недоодержаних прибутків від реалізації продукції рослинництва, що сприяло б розвитку галузі, трудовій зайнятості селян і забезпечення створення додаткової вартості. У зв'язку з цим нами розроблено методичні підходи щодо визначення недоодержаних прибутків від використання кормів на годівлю тварин порівняно з виробництвом продукції рослинництва. Для цього було визначено площу вирощування використовуваних кормів із розрахунку на тонну продукції й обчислено прибуток із розрахунку на 1 га за умови, що на цих площах будуть вирощені та реалізовані зернові культури за показниками в середньому в Україні. Як приклад наведемо розрахунок необхідної площі для вирощування кормів, щоб забезпечити виробництво 1 т приросту великої рогатої худоби. Згідно з нормативами потреба у кормових одиницях становить 10 т, з них 22% концентрованих, 20 – грубих, 27 – соковитих і 27% зелених кормів. Кожний вид кормів переводиться у натуральну величину кількості кормової продукції й виходячи із урожайності цих культур у 2011 році, визначається необхідна площа їх вирощування (табл. 3).

Таким чином розраховано площі посіву кормів для виробництва 1 т молока, м'яса свиней і овець, а також вовни. При цьому в розрахунок було взято нормативні витрати кормів на 1 т молока – 1,1 т к. од., у тому числі концентратів 0,32; м'яса свиней відповідно 6,5 і 4,94; м'яса овець – 9 і 2; вовни

– 120 і 20,4 т к. од. На виробництво 1 т приросту м'яса великої рогатої худоби потрібно 2,49 га, приросту свиней – 1,73, приросту овець – 2,44, молока – 0,33 і вовни – 29 га.

На визначених площах можна виростити зернові культури, реалізувати їх та одержати прибуток. Такий прибуток у 2011 році з 1 га зернових становить 1073 грн за умов урожайності 40 ц з 1 га, витрати на насіння 2 ц і

прибутку від реалізації 1 ц зерна 28,25 грн (28,25 x 38 ц). Отже, за реалізовану 1 т молока необхідно компенсувати втрати від недоодержаного прибутку у розмірі 354 грн (1073 грн x 0,33 га), живої маси великої рогатої худоби – 2672 (1073 грн x 2,49 га), свиней – 1856 (1073 грн x 1,73), овець – 2618 (1073 грн x 2,44 га) і вовни 31117 (1073 грн x 29 га) грн.

3. Розрахунок посівних площ для вирощування кормів із метою одержання 1 т приросту живої маси ВРХ

Показник	Витрати кормів на 1 кг продукції, к.од.	Структура кормів, %	Витрати кормів на 1 кг продукції, к.од.	Потреба в, кг на 1 кг продукції	Витрати на всю продукцію, ц к.о.	Витрати на всю продукцію, ц	Урожайність, ц/га	Необхідна площа вирощування*, га
Усього	10,0	96,0	10,0		100,0			2,49
Концентровані	2,2	22,0	2,2		22,0	17,7		0,61
пшениця	0,3	3,3	0,3	0,3	3,3	2,8	33,5	0,08
кукурудза	0,4	4,2	0,4	0,3	4,2	3,1	64,4	0,05
ячмінь	1,5	14,5	1,5	1,2	14,5	11,9	24,7	0,48
Грубі	2,0	20,0	2,0		20,0			0,43
сіно	0,5	5,0	0,5	1,0	5,0	10,0	37,1	0,27
сінаж	0,6	6,0	0,6	1,8	6,0	18,2	110,0	0,16
солома	0,9	9,0	0,9	4,1	9,0	40,9	45,0	0,91
Соковиті	2,7	27,0	2,7		27,0			0,52
силос	2,1	21,0	2,1	9,1	21,0	91,3	225,3	0,40
корнеплоди	0,6	6,0	0,6	3,8	6,0	37,5	312,8	0,12
Зелені	2,7	27,0	2,7		27,0			0,91
пасовищні	0,4	4,0	0,4	1,7	4,0	16,7	49,5	0,34
сіяні	2,3	23,0	2,3	12,8	23,0	127,8	139,8	0,91

* Не враховані площі, з яких зібрані солома зернових і зелена маса на пасовищах

За обсягами реалізації переробним підприємствам вказаної продукції у 2011 році для всіх категорій господарств розрахункова сума компенсацій становила б 4452 млн. грн, у тому числі за молоко 1634 (4615 тис. т x 354 грн), живої маси великої рогатої худоби 1347 (504 тис. т x 2672 грн), живої маси свиней 1437 (774 тис. т x 1856 грн), овець 11 (4,2 тис. т x 2618 грн) і вовни 23 млн. грн (0,752 тис. т x 31117 грн).

Вирішення питання компенсації втраченої можливості одержання прибутку з площ, які використані для виробництва кормів, за умови вирощування на них і реалізації зернових культур дасть змогу зацікавити виробників продукції тваринництва у розвитку галузі, що сприятиме її відродженню й дасть можливість розв'язати проблему продовольчого забезпечення населення країни продуктами тваринництва.

Проаналізовано регіональні та галузеві відмінності ефективності сільськогосподарських підприємств, запропоновано методичні підходи щодо визначення недоодержаних прибутків від використання кормів на годівлю тварин.

Проанализированы региональные и отраслевые различия эффективности сельскохозяйственных предприятий, предложены методические положения по определению недополученных доходов от использования кормов в кормлении животных.

An article provides the analyses of regional and branch differences of the efficiency of agrarian enterprises, suggests methodical patterns for figuring out the lost profits from the use of provender for the animals.

*

Фінансові потоки інтеграційних аграрних формувань: теоретичний аспект

В умовах фінансових негараздів і невідомостей особливо важливого значення в господарській діяльності інтеграційних аграрних формувань набуває забезпеченість та позитивна результативність використання фінансових ресурсів. Для фінансової забезпеченості суб'єктів інтеграційного формування необхідним є збалансованість, інтенсивність руху фінансових ресурсів, вартісна й кількісна оптимізація їхнього складу. Оскільки фінансові потоки відображають процес господарської діяльності, актуальними в системі фінансових взаємовідносин інтегрованих аграрних об'єднань з іншими суб'єктами господарювання є питання оптимального перерозподілу фінансових потоків і максимальної прибутковості використання фінансових ресурсів.

Дослідженню фінансових потоків приділено увагу в працях таких видатних учених, як З. Боді, Р. Мертон, Г. Азаренкова, А. Азрилиян, О. Васюренко, О. Гудзь, Ю. Плущевська, В. Пономаренко, Ю. Путятін, М. Романовський, П. Стецюк, О. Тридід, М. Якубовський. Проте в економічній літературі не існує єдиної думки щодо визначення цього поняття, недостатньо досліджені фінансові потоки в сільськогосподарському виробництві. Тому подальшого вивчення й конкретизації потребує зміст фінансових потоків інтеграційних аграрних формувань.

Для відображення фінансових процесів інтеграційних аграрних формувань дедалі частіше використовується поняття „фінансові потоки”. Об'єктивна необхідність запровадження цього терміна була викликана практичною діяльністю економічних суб'єктів, яка пов'язана з рухом фінансових ресурсів у процесі реалізації фінансових відносин між суб'єктами господарювання.

Термін „фінансовий потік” трапляється в наукових працях багатьох учених, при цьому його тлумачення подається лише в де-

яких із них. У науковій літературі сформувався три підходи до визначення сутності фінансових потоків. Перший підхід ґрунтується на схожості фінансових потоків із грошовими. Знак рівняння ставлять науковці А. Р. Горбунов¹, В. Іриков і В. Рєпін², М. М. Тренев³, спираючись на зарубіжних авторів, перекладаючи „фінансові потоки” з американського терміна “Cash flow” – „потік готівки”. При цьому окремі фахівці, такі як S. Ross, під цим терміном мають на увазі різницю між сумою грошей, які надійшли й перераховані з розрахункового рахунка⁴.

Проте ряд науковців, зокрема, З. Боді та Р. Мертон⁵, В. Євстигнєєв⁶, М. Лапуста й П. Нікольський⁷, при визначенні фінансового потоку користуються іншим терміном, таким як “Flows of funds” (у перекладі з англ. “потоки фондів”). Ми приєднуємося до думки вказаних фахівців, оскільки цей показник відображає рух не тільки грошової маси, а й інших активів інтеграційних аграрних формувань, що відповідає економічній сутності фінансових ресурсів. Незаперечною є думка Дж. М. Кейнса, який різницю між грошима та всіма іншими активами вбачає у тому, що „ для грошей їхня премія за ліквідність набагато перевищує витрати на утримання, тоді як витрати на утримання інших активів набагато перевищують їхню премію за ліквідність”⁸.

¹ Горбунов А. Р. Управление финансовыми потоками. Проект «сборка холдинга» / А.Р. Горбунов. – 3-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд-во «Глобус», 2003. – 224 с.

² Ириков В. Как эффективно управлять финансовыми потоками / В. Ириков, В. Рєпин // Экономика и жизнь. – 1997. – № 8. – Февраль. – С. 20–24.

³ Тренев Н. Н. Управление финансами: учеб. пособие / Н.Н. Тренев. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.

⁴ Wilson J. Holton. Business forecasting / J. Holton Wilson, Barry Keating. The Mc Graw – Hill Companies, Inc., 1994. – 475 p.

⁵ Боді З. Финансы: учеб. пособие; пер. с англ. / З. Боді, Р.К. Мертон. – М.: ИД «Вильямс», 2000. – 592 с.

⁶ Евстигнеев В. Р. Финансовый рынок в переходной экономике / В.Р. Евстигнеев. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 12–13.

⁷ Современный финансово-кредитный словарь / [Под общ. ред. М. Г. Лапуста, П. С. Никольского]. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 526 с.

⁸ Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс – М.: Прогресс, 1978. – 498 с.

Погоджуємося також із думкою О. Васюренка та Г. Азаренкової, що ототожнення понять „фінансовий потік” і „грошовий потік” ускладнює побудову адекватних систем управління фінансовими ресурсами¹.

Згідно з іншим підходом фінансові потоки являють собою лише макроекономічний механізм, який пов'язаний із перерозподілом бюджетних та позабюджетних фондів держави з метою збалансування фінансових ресурсів у секторах економіки країни². Тим самим науковці відкидають думку про існування фінансових потоків на мікрорівні. Разом із тим підприємства є основною ланкою економіки, що забезпечує формування переважної маси товарів, послуг, робіт³.

Розбіжність у думках щодо сфери дії фінансових потоків виникає внаслідок двох підходів до трактування економічної сутності фінансів: розподільної й відтворювальної⁴. Прихильники розподільної теорії стверджують, що фінанси виникають на другій стадії відтворювального процесу – при розподілі та перерозподілі вартості сукупного суспільного продукту, що свідчить про обмеженість такого підходу⁵.

Згідно з відтворювальною теорією фінанси розглядаються на всіх стадіях відтворювального процесу, зараховуючи до складу фінансів усю сукупність грошових розподільних відносин⁶. І хоча їхня участь на різних стадіях неоднакова, вона еквівалентна частці розподілу в кожній фазі.

Розподіл має місце й на виробничій стадії, і на стадії обміну, й на стадії споживання⁷.

Відсутність єдиної думки у визначенні поняття „фінансові потоки” пов'язана із зовнішніми формами прояву фінансової категорії, які були сформовані за часів адміністративної економіки, де управління фінансо-

вими ресурсами було прерогативою державних органів влади. Враховуючи той факт, що фінанси, які функціонують на мікрорівні, обслуговують сферу матеріального виробництва і відображають закономірності розвитку економіки держави в цілому, ігнорування відтворювальною стадією в сфері дії фінансових важелів є обмеженим.

До третьої групи фахівців (Іванов В.В. та Кусакін С.П.⁸, Кузнецова Т.В. і Железняк В.Ю.⁹, Макаров К.Г.¹⁰), які застосовують поняття „фінансові потоки” у своїх роботах, належать прихильники логістичного підходу управління ресурсами. Логістика – досить нова наука, яка набула широкого практичного застосування у сфері знань про планування, організацію, управління і контроль руху різних ресурсів у просторі й часі. Її сутність полягає в системності, комплексності та обліку витрат у процесі постачання, виробництва, зберігання, розподілу, транспортування і збуту¹¹. В даному підході фахівці відводять товарному потоку першочергову роль, незважаючи на те, що в рамках цього підходу фінансові потоки деякі вчені трактують як направленість (рух) визискування фінансових ресурсів¹². Ствердження, що цей рух виникає за умови існування відповідного йому товарного потоку, ототожнює потік фінансових ресурсів із рухом готівки за відвантажену продукцію, виконані послуги тощо. Слід зауважити, що розрив між цими потоками у часі може бути значним. Крім того, майже вся фінансова діяльність, яка знаходить своє відображення в звіті про фінансові результати, не пов'язана із товарним потоком: списання заборгованості, штрафи, пеня, неустойки, безповоротна фінансова допомога й ряд інших. До того ж, амортизація не є готівковою витратою, а ви-

¹ Васюренко О. В. Фінансове управління потребує точного визначення окремих понять / О.В. Васюренко, Г.М. Азаренкова // *Фінанси України*. – 2003. – № 1. – С. 28–33.

² *Фінансы предприятий: учеб.* / под ред. М. В. Романовского. – СПб.: ИД “Бизнес-пресса”, 2000. – 528 с.

³ *Економічна енциклопедія: у 3 т.* / [Редкол.: В. С. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.

⁴ Моляков Д. С. *Теория финансов предприятий: учеб. пособие* / Д.С. Моляков, Е.И. Шохин. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 112 с.

⁵ Сабанти Б. М. *Теория финансов: учеб. пособие* / Б.М. Сабанти. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Изд-во “Менеджер”, 2000. – 192 с.

⁶ Кизим Н. А. *Оценка и финансовый анализ деятельности предприятия* / Н.А. Кизим, Лю Ли. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 92 с.

⁷ Моляков Д. С. *Теория финансов предприятий: учеб. пособие* / Д.С. Моляков, Е.И. Шохин. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 112 с.

⁸ Иванов В. В. Подходы к разработке механизмов управления финансовыми потоками предприятия / В.В. Иванов, С.П. Кусакін // *Логинфо*. – 2001. – № 11. – ноябрь. – С. 18–19.

⁹ Кузнецова Т. В. Логистический подход к управлению финансами / Т.В. Кузнецова, В.Ю. Железняк // *Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. праць*. – Дніпропетровськ, ДНУ, 2002. – Вип. 121. – С. 94–98.

¹⁰ Макаров К. Г. Левередж як показник стійкості виробничо-економічних систем / К.Г. Макаров // *Соціально-економічні дослідження в перехідний період, “Економічні проблеми розвитку виробництва регіону”*: зб. наук. пр. – Львів, 2001 – Вип. 31. – С. 514–524.

¹¹ Корнєєв В. В. Рух капіталу і фінансова логістика / В.В. Корнєєв // *Фінанси України*. – 2002. – № 11. – С. 23–31.

¹² *Малый экономический словарь: 12 000 терминов* / Под. ред. А. Н. Азриляна. – М.: Ин-т новой экономики, 2000. – 1084 с.

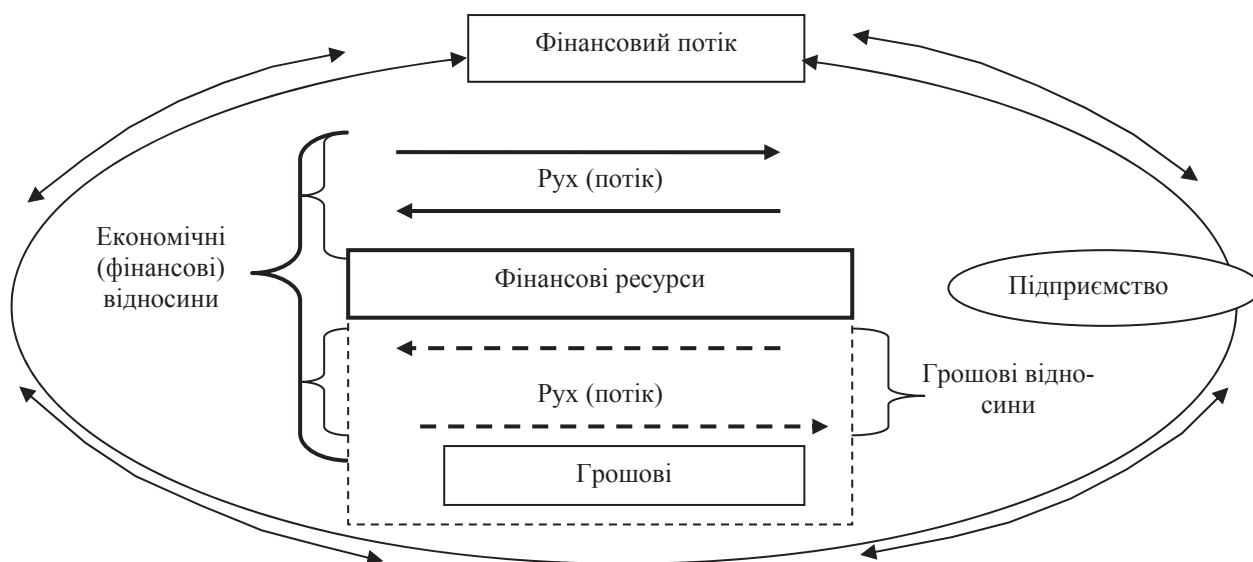
зискування авансових платежів останнім часом випереджає рух товарів.

За логістичним підходом в управлінні фінансовими потоками втрачається головна ознака категорії „фінанси”, яка повинна бути присутня у визначенні терміна „фінансовий потік”. Це – відносини, що виникають у результаті руху фінансових ресурсів. Такої думки дотримуються деякі зарубіжні та вітчизняні фахівці, які вважають, що поняття „потік” відображає „сукупність економічних відносин”¹.

Разом із тим аналіз наукових досліджень свідчить про існування суперечності у характеристиці відносин, які супроводжують сферу діяльності фінансів і відповідно впливають на визначення фінансових потоків. Одні вважають, що саме грошові відносини

відображують сутність фінансів (Ковальова А.М.², Самсонов Н.Ф.³, Родіонова В.М.⁴), інші (Бланк І.О.⁵, Василевський А.К.⁶) наполягають на економічних.

Дотримуючись думки фахівців, вважаємо, що грошові відносини звужують роль фінансів до формування й розподілу грошових фондів і накопичень, тобто розподілу виручки від реалізації та прибутку. Проте їхня роль значно ширша: операції з цінними паперами, інвестування й кредитування діяльності підприємств та ін. Фінанси тільки набувають грошової форми, оскільки супроводжують ці відносини. Співвідношення між грошовими і фінансовими ресурсами приблизно таке ж, як між частиною й цілим⁷. Схематично роль грошей у фінансовій категорії можна продемонструвати такою схемою (рис.).



Роль грошових відносин у визначенні економічної сутності фінансового потоку інтеграційних аграрних формувань

Згідно з рисунком грошові відносини є елементом економічних відносин, бо кошти не охоплюють усіх фінансових ресурсів інтеграційних аграрних формувань, а відо-

бражають лише ті кошти, що акумулюються на банківських рахунках⁸.

Інформаційним представленням фінансових ресурсів виступає валюта балансу⁹. Гро-

¹ Бернар Ив, Колли Жан-Клод. Толковый экономический и финансовый словарь: [фр., рус., англ., нем. исп. терминология: в 2 т.; пер. с фр.] / под общ. ред. Л. В. Степанова. – М.: Междунар. отношения, «СБС-АГРО», 1997. – Т. 1. – 784 с.; Т. 2. – 758 с.

² Ковальова А. М. Финансы. [учеб. пособ. для студ. вузов] / под ред. А. М. Ковалевой, Н. П. Баранникова, В. Д. Богачева. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Финансы и статистика, 1999. – 384 с.

³ Финансовый менеджмент: учеб. для студ. вузов, обучающихся по экономическим специальностям / [Н. Ф. Самсонов, Н. П. Баранникова, А. А. Володин и др.; под ред. Н. Ф. Самсонова]. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 2001. – 496 с.

⁴ Финансы / [В. М. Родионова, О. Я. Вавилов, Л. И. Гончаренко и др.; под ред. В. М. Родионовой]. – М.: Финансы и статистика, 1995. – 432 с.

⁵ Бланк И. А. Основы финансового менеджмента в 2-х т. / И.А. Бланк. – К.: Ника-Центр, 1999. – Т. 1. – 592 с.

⁶ Василевський А. К. Фінанси регіонів в контексті розподільчих відносин держави / А.К. Василевський // Економіка: проблеми теорії та практики: зб. наук. пр. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2002 – Вип. 119. – С. 134–137.

⁷ Вітлінський В.В. Аналіз, оцінка і моделювання економічного ризику / В.В. Вітлінський. – К.: “Деміург”, 1996. – 212 с.

⁸ Додонов В. Н. Финансовое и банковское право: Словарь-справочник / В.Н. Додонов, М.А. Крылова, А.В. Шестакова; под. ред. д.ю.н. О. Н. Горбуновой. – М.: ИНФРА – М, 1997. – 278 с.

⁹ Тренев Н. Н. Управление финансами: учеб. пособ. / Н.Н. Тренев. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 496 с.

шові відносини виникають внаслідок руху лише готівкової маси з рахунка на рахунок, які замикаються в рамках бухгалтерського обліку, хоча грошові кошти становлять переважну частину фінансових ресурсів.

На підставі порівняння двох понять, таких як „фінанси” та „потік”, враховуючи упущення в існуючих трактуваннях, доцільне наступне визначення фінансового потоку інтеграційних аграрних формувань: це цілеспрямований рух фінансових ресурсів у процесі здійснення ними господарських операцій, в результаті якого виникають економічні відносини.

Згідно з наведеним визначенням фінансові потоки можна розкласти на базис (тобто фінансові ресурси) і надбудову (економічні відносини). Переміщення грошових та ін-

ших фінансових ресурсів, а також економічні відносини, що супроводжують цей рух, у сукупності становлять фінансовий потік.

Зважаючи на те, що „фінансові потоки” – багатогранне поняття, яке характеризується багатьма видами фінансових ресурсів і економічних відносин, що виникають у результаті їхнього руху, для забезпечення ефективного цілеспрямованого управління фінансовими потоками необхідною є систематизація їхніх видів за допомогою класифікаційного розподілу. Методом дослідження множини об’єктів шляхом їхнього поділу на класи (групи) за відповідною загальною ознакою з метою пізнання сутності, змісту, ступеня схожості й різниці об’єктів¹ розроблена класифікація фінансових потоків за такими ознаками (табл.).

Класифікаційні ознаки та види фінансових потоків

Ознаки класифікації фінансових потоків	Види фінансових потоків
За напрямом руху фінансових ресурсів	1. Односторонні:
	1.1 Вхідні
	1.2 Вихідні
	2. Двосторонні
За сферою існування	1. Внутрішні
	2. Зовнішні
За періодичністю	1. Одноразові (випадкові)
	2. Постійні з невизначеним періодом часу
	3. Постійні з визначеним періодом часу
За видом діяльності	1. Операційні
	2. Фінансові
	3. Інвестиційні
За формою фінансових ресурсів	1. Грошові
	2. Товарні
	3. Негрошові

Згідно з даними таблиці фінансові потоки можна охарактеризувати за п’ятьма ознаками. За напрямом руху фінансових ресурсів їх можна поділити на дві групи: односторонні та двосторонні. До перших входять фінансові потоки, що виникають в результаті поповнення (або зменшення) фінансових ресурсів. Залежно від того, зростає сумарний фінансовий потік чи знижується, односторонні потоки поділяють на вхідні й вихідні. Поширеним прикладом припливу фінансових потоків є виручка від реалізації готової продукції, відпливу – витрати на виробництво продукції, виконання робіт, на-

дання послуг та оплату податків.

Головною ознакою, що відрізняє односторонні фінансові потоки від двосторонніх, є одночасний приплив і відплив визначеного фінансового ресурсу за певний період часу, який не змінює своєї форми в рамках ведення господарської діяльності. До цієї ознаки належать пошук фінансових ресурсів на орендних умовах, у тому числі лізинг. І незважаючи на те, що рух фінансових потоків призупиняється, між орендодавцем та орендоодержувачем виникають відносини власності, періодичність виникнення яких супроводжується платою за орендні послуги.

¹ Береза С. П. Класифікація дебіторської заборгованості: нові підходи / С.П. Береза // Вісник Житомир. інженерно-техніч. ін-ту. – 2001. – Вип. 14. – С. 54–56.

Залежно від сфери обігу фінансові потоки підрозділяють на внутрішні й зовнішні¹. До перших належать економічні відносини, що супроводжують рух ресурсів у рамках інтеграційних аграрних формувань, тобто між структурними підрозділами, в середині інтеграційних аграрних формувань. Зовнішні ж фінансові потоки виходять за рамки інтеграційних аграрних формувань і стосуються інших суб'єктів господарської діяльності.

За періодичністю рух фінансових ресурсів можна поділити на три групи. До першої належать фінансові потоки, що мають одноразовий (випадковий) характер, зокрема, одержання безповоротної фінансової допомоги, цільове фінансування, благодійна діяльність тощо. До постійних фінансових потоків із невизначеним часом здійснення належать відносини, які супроводжують систематичний рух фінансових ресурсів, не лімітований строком виконання. До цієї групи входить преміювання робітників за високоякісну роботу. Якщо рух фінансових ресурсів виконується у визначений чинним законодавством або угодою час, такі фінансові потоки слід відокремити в групу постійних потоків з визначеним періодом часу. Це дає змогу контролювати своєчасність здійснення операцій, пов'язаних із рухом даних потоків і не допустити виникнення додаткових витрат, пов'язаних із порушенням термінів виконання платежів. Прикладом таких потоків є кредитні операції, відрахування до бюджетних та позабюджетних фондів.

За видами діяльності фінансові потоки поділяють на операційні, фінансові й інвестиційні. Операційні фінансові потоки характеризують приплив (або відплив) фінансових ресурсів, пов'язаних із забезпеченням ритмічного відтворювального процесу: витрати на виробництво, виручка від реалізації продукції та ін. У рамках фінансової діяльності рух фінансових ресурсів спрямований на підвищення дієвості визискування активів інтеграційних аграрних формувань. Ви-

ручка від продажу акцій, одержання (погашення) довгострокових позик, дохід (витрати) від участі в капіталі – приклади потоків від фінансової діяльності. До економічних відносин, що супроводжують рух ресурсів у рамках інвестиційної діяльності інтеграційних аграрних формувань, належать зв'язки між суб'єктами господарювання з метою одержання доходу (витрат) від реалізації (закупки) основних засобів, нематеріальних активів тощо².

Залежно від форми фінансових ресурсів можна виділити фінансові потоки в грошовій, товарній та негрошовій формах. На відміну від руху грошових коштів, бартеру до негрошової форми слід віднести інші схеми розрахунків, зокрема вексельні операції.

Наведена класифікація фінансових потоків уможливорює згрупувати їх й розробити відповідний механізм управління ними, спрямувати зусилля окремих підрозділів інтеграційних аграрних формувань на підвищення дієвості здійснення господарських операцій як у цілому, так і в розрізі певних груп потоків.

Оскільки фінансові потоки відображають процес господарської діяльності, створення ефективної системи управління потребує визначення загальних властивостей, які не залежать від виду фінансового ресурсу та економічних відносин, що супроводжують їхній рух. Нині не існує чіткого визначення властивостей фінансового потоку. Однак ряд науковців характеризують рух ресурсів за окремими ознаками. Узагальнення досвіду провідних науковців дає змогу виділити такі властивості фінансового потоку: швидкість руху, термін (період) руху, обсяг фінансового ресурсу.

Таким чином, розгляд існуючих трактувань, їх аналіз і практичне застосування дали можливість визначити економічну сутність фінансових потоків та сферу їхньої дії. В результаті було уточнено тлумачення „фінансових потоків” і виявлено особливості, які до-

¹ Кизим Н. А. Оценка и финансовый анализ деятельности предприятия / Н.А. Кизим, Лю Ли. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 92 с.

² Наказ Міністерства фінансів України від 31.03.99 № 87 “Положення (стандарт) бухгалтерського обліку №4 “Звіт про рух грошових коштів” (Із змінами, внесеними згідно з Наказами Мініфіну №15 від 28.01.2000, №304 від 30.11.2000, №989 від 25.11.2002, №731 від 22.11.2004).

помагають відрізнити це поняття від схожих. Конкретизація змісту фінансових потоків дала можливість виявити класифікаційні ознаки й характерні властивості. Результати наведених наукових напрацювань є необхідними для підвищення дієвості механізму формування і

дослідження фінансових ресурсів інтеграційних аграрних формувань, який націлений на підвищення їх фінансової стійкості, конкурентоспроможності, сприяє максимальній прибутковості та зменшує рівень ризику непередбаченої втрати платоспроможності.

📖 Розкрито сутність поняття «фінансовий потік», проаналізовано характерні його особливості. Наведено визначення «фінансовий потік інтеграційних аграрних формувань».

📖 Проанализирована сущность понятия финансовый поток, рассмотрены характерные его особенности. Представлено определение «финансовый поток интеграционных аграрных формирований».

📖 The concept of the flows of funds is considered. The specific characteristics of the flows of funds is analyzed. The concept 'flows of funds of integration agro-industrial formations' is formed.

* * *

О.В. ПАЛЕНИЧАК, кандидат економічних наук
Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН

Збереження й відтворення родючості ґрунтів як головна умова сталого розвитку сільських територій

Внаслідок докорінної зміни системи господарювання та перерозподілу прав власності у галузі сільського господарства виникає потреба у відповідних організаційно-економічних заходах, спрямованих на поліпшення використання землі як основного національного багатства. Оскільки реалізація аграрних перетворень супроводжувалася деградацією ґрунтового покриву, зниженням його природної родючості, які негативно вплинули на результативність використання аграрного ресурсного потенціалу сільських територій, особливої актуальності набувають питання збереження й відтворення родючості ґрунтів у процесі здійснення еколого безпечного аграрного виробництва.

Питанням наукового обґрунтування ефективного використання малопродуктивних деградованих земель у сільському господарстві присвячено роботи багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема, В.В. Горлачука, В.Л. Дмитренка, Л.Я. Новаковського, І.А. Розумного, В.Ф. Сайка, А.М. Третьяка, М.М. Федорова¹, Н.В. Зіновчук², А. Ендреса, Д. Мак Коннела та ін. В їхніх працях висвітлено наукові розробки щодо вдосконалення системи організаційно-економічних заходів і пропозиції, які мають теоретичне значення, а також застосування у виробництві.

Нині для успішного функціонування та забезпечення сталого розвитку землекористування нашої країни пріоритетного значення набуває розв'язання проблеми, яка полягає в необхідності оптимального поєднання заходів щодо підвищення економічної ефективності використання сільськогосподарсь-

ких угідь із дотриманням екологічних параметрів цього процесу. Незважаючи на поступову стабілізацію економічної ситуації в країні, екологічна ефективність діяльності нових виробничих структур ринкового типу залишається на досить низькому рівні й потребує організаційно-правового втручання держави щодо подолання суперечності між кон'юнктурними чинниками господарювання та заходами щодо запобігання погіршення стану навколишнього природного середовища, зокрема земель сільськогосподарського призначення.

Мета статті – обґрунтувати основні шляхи та найважливіші заходи щодо державного регулювання раціонального землекористування сільських територій у контексті переходу до ринкових умов господарювання.

Визначальною умовою, що впливає на збалансований розвиток агропромислового виробництва, землекористування і сільських територій є екологічна безпека землеробства на основі раціонального використання, збереження й відтворення родючості ґрунтів. Проте сучасний рівень використання земельно-ресурсного потенціалу не відповідає вимогам екологічно безпечного землекористування. Так, проведений аналіз чинників, результатів та існуючих тенденцій розвитку агропромислового виробництва на прикладі Львівської області показує відсутність належних передумов для раціонального використання земельних ресурсів:

у пореформений період основна частка сільськогосподарських угідь використовується у господарствах населення, що зумовлює відсутність належного державного контролю за раціональним використанням і відтворенням родючості ґрунтового покриву. Крім того, фактично вся площа (96%), що знаходиться у використанні сільськогоспо-

¹ Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55-60;

² Зіновчук Н.В. Реалії та перспективи сталого використання земельних ресурсів в Україні / Н.В. Зіновчук // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 177-179.

дарських підприємств, перебуває у короткостроковій оренді (3-5 років), що також не сприяє збереженню земельно-ресурсного потенціалу регіону в цілому;

протягом 2000-2010 років площа сільськогосподарських угідь у всіх категоріях господарств скорочувалася незначними темпами, одночасно порівняно швидко зростала площа ріллі, яка не обробляється, що спричинено високим рівнем витрат на її обробіток. Зокрема, площа ріллі, яка не обробляється, за даними офіційної статистики щорічно збільшується й у 2010 році становила 32%, по Україні цей показник становив 13,2%.

існуюча структура сільськогосподарських угідь і посівних площ в усіх категоріях господарств у різних природно-кліматичних зонах та в цілому по області не відповідає рекомендацій. За досліджуваний період спостерігається тенденція до зменшення питомої ваги просапних культур у всіх категоріях господарств і водночас в аграрних підприємствах насичення сівозміни високорентабельними технічними культурами;

зниження екологічної стійкості агроландшафтів, недотримання вимог щодо оптимальної розораності угідь, роздрібнення полів на паї, необґрунтована структура посівних площ, а також недостатнє внесення органічних і мінеральних добрив, розширення посівів енергонасиченими культурами призвели до деґуміфікації ґрунтового покриву в усіх природно-кліматичних зонах. За даними Львівського обласного державного проектно-технологічного центру охорони родючості ґрунтів та якості продукції середньозважений показник вмісту гумусу в цілому по області поступово зменшується, зокрема у VIII і IX турах обстеження він становив – відповідно 2,47 і 2,15%;

унаслідок високого рівня розораності сільськогосподарських угідь, недотримання відповідних заходів ґрунтозахисного землеробства спостерігається розвиток ерозійних процесів ґрунтового покриву в усіх категоріях господарств. За розрахунками, з ріллі області щорічно змивається до 16,3 т/га ґрунту, а в окремих аграрних підприємствах – до 40 т/га;

зниження рівня хімізації вирощування сільськогосподарських культур негативно позначається на природній і економічній родючості ґрунту. Якщо у 1980-1990 роках винесення основних елементів живлення було компенсоване мінеральними й органіч-

ними добривами на 60%, то нині – всього на 8-10%. У 2010 році на 1 га посівної площі (у перерахунку на 100 кг поживних речовин) було внесено 121 кг мінеральних добрив і 0,8 т органічних, що становить – відповідно 78,1 і 3,5% удобрених площ;

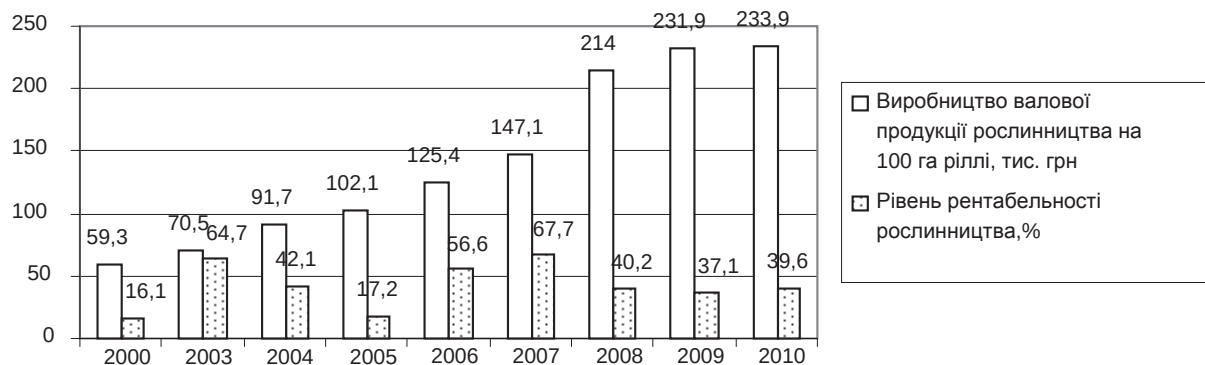
останніми роками майже призупинено вапнування, що негативно позначилося на агрохімічних, фізико-хімічних і фізичних властивостях кислих ґрунтів, а це в свою чергу призвело до зниження їхньої родючості та зумовило не тільки значний недобір урожаю сільськогосподарських культур, але й погіршення його якості. Агрохімічні обстеження земель сільськогосподарського призначення в усіх категоріях господарств показують, що спостерігається тенденція до істотного збільшення площ кислих ґрунтів: у IX турі обстеження порівняно з VIII їхня площа в усіх категоріях господарств зросла на 59,1% (з 134,0 до 213, 2 тис. га).

Кращий результат від господарювання на землі можна досягти за рахунок здійснення відповідних заходів щодо запобігання або призупинення розвитку деградації земель у процесі сільськогосподарського виробництва. Забезпечення збалансованого розвитку останнього залежить від прибуткового ведення виробничої діяльності, яку слід розглядати як похідну від родючості та агро-екологічного стану ґрунту. Однак досягнення цієї умови в ринковій економіці ускладнено, оскільки визначається кон'юнктурними чинниками. Зокрема, сучасний рівень використання земельно-ресурсного потенціалу у Львівській області не відповідає вимогам сталого землекористування, оскільки нарощування обсягів аграрної продукції не супроводжується адекватним підвищенням ефективності її виробництва. Кореляційний аналіз між показниками продуктивності використання земель і рентабельності аграрних підприємств області показує, що між ними не існує прямої залежності ($r=-0,01$) (рис.).

У зв'язку із зниженням екологічної стійкості ґрунтів на загальнодержавному та регіональному рівнях виникає потреба щодо проведення суцільного агро-екологічного моніторингу і, таким чином, контролю за впливом негативних деградаційних процесів. Вважається, що найперспективнішим методом суцільного агро-екологічного моніторингу є дистанційний аерокосмічний метод. Дистанційні дослідження дають змогу

одержати оперативну й об'єктивну інформацію про динаміку кількісних і якісних показників ґрунтів, рослинного покриву, лісових масивів на великих територіях. Слід зазначити, що проведення аерокосмічних методів не може замінити наземні методи вивчення природно-господарських систем. Достовір-

ність результатів дешифрування аеро- та космознімків зростає при одночасному проведенні кадастрових досліджень на ключових ділянках, тому вдале розміщення ключів (опорних пунктів) сприяє точнішому інтерпретуванню даних дистанційного зондування агроєкосистем сільських територій.



Продуктивність використання земель і результативність вирощування рослинницької продукції в аграрних підприємствах Львівської області

Враховуючи накопичення великого обсягу інформації про вміст поживних елементів у ґрунтах регіону, рутинність при розрахунках, у регіональному центрі «Облдержзродючість» розроблено комп'ютерні програми з метою автоматизації робочого процесу проведення агрохімічної паспортизації земель. Фахівцями використовується відповідне програмне забезпечення на підставі Методики суцільного ґрунтового-агрохімічного моніторингу сільськогосподарських угідь України та Керівного нормативного документа щодо проведення еколого-агрохімічної паспортизації полів та земельних ділянок¹.

У системі полігонного моніторингу постійно проводить роботу Інститут сільського господарства Карпатського регіону НААН, де ведуться стаціонарні довготривалі (20-30 років) досліді, в яких спостерігаються зміни щодо вмісту гумусу, поживних речовин, кислотності тощо залежно від обробітку ґрунту, внесення вапна, органічних і мінеральних добрив та інших факторів. Такі комплексні досліді-полігони уможливають давати екологічну оцінку різним системам землеробства й технологіям вирощування окремих культур. На підставі багаторічних даних агроєкологічного моніторингу

науковці цього інституту досліджують ступінь впливу господарської дії на землю.

На основі прийняття відповідних адміністративно-юридичних норм і нормативів, враховуючи дані агроєкологічного моніторингу, виконавчими органами державної влади, різними організаційно-правовими формами господарювання, що використовують сільськогосподарські угіддя, повинні прийматися рішення, спрямовані на збереження ґрунтового покриву, стабілізацію екологічної ситуації окремих сільських територій. У зв'язку з цим слід розробити і запровадити в практику економічне стимулювання власників землі та землекористувачів у разі дотримання ними встановлених обмежень господарської діяльності в інтересах охорони земель сільськогосподарського призначення. Проте економічне заохочення досі не має практичного застосування: зумовлено це, по-перше, ресурсною обмеженістю державного й місцевого бюджетів, по-друге, відсутністю основоположної документації у сфері землекористування.

З метою забезпечення збалансованого розвитку агропромислового виробництва необхідним є комплексне здійснення організаційно-економічних заходів, спрямованих на розвиток земельних відносин і нарощування виробництва продукції в аграрному секторі, зокрема:

удосконалення законодавчої бази з питань розвитку земельних відносин: проведення ін-

¹ Методика суцільного ґрунтового-агрохімічного моніторингу сільськогосподарських угідь України / [за ред. акад. О.О. Созінова, Б.С. Прістера]. – К., 1994. – С.18; Еколого-агрохімічна паспортизація полів та земельних ділянок / [за ред. акад. О.О. Созінова]. Керівний нормативний документ. – К.: Аграрна наука, 1996. – 32 с.

вентаризації нормативної бази у сфері землекористування та визначення її відповідності чинному законодавству України;

розробка і запровадження нової методики нормативної грошової оцінки земель;

обґрунтування орендного механізму використання сільськогосподарських угідь в аграрних підприємствах на основі формування конкурентного середовища серед орендарів землі;

організація обов'язкового забезпечення землевласників та землекористувачів інформацією про якісний стан ґрунтів;

запровадження економічних механізмів регулювання раціонального використання й охорони земель сільськогосподарського призначення, у тому числі економічне стимулювання і запровадження штрафних санкцій за порушення чинного земельного законодавства;

введення заборони на законодавчому рівні новоствореним агроформуванням щодо використання земель сільськогосподарського призначення без наявності у них розроблених та затверджених в установленому порядку проектів землеустрою;

вилучення малопродуктивних деградованих земель із обробітку на тимчасову або постійну консервацію на основі еколого-агрохімічної оцінки сільськогосподарських угідь, у тому числі ріллі;

здійснення суворого контролю за відведенням земель згідно з існуючими нормативами для несільськогосподарських потреб проведенням еколого-агрохімічної паспортизації угідь сільськогосподарських підприємств та їх екологічного аудиту;

створення мережі регіональних екологічних фондів для забезпечення раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу.

Вітчизняний і зарубіжний досвід свідчить, що підвищення ефективності землекористування вимагає комплексного еколого-економічного підходу до землі як ресурсу та головного засобу виробництва, оскільки результативні показники варті уваги лише за умови поліпшення агроекологічного стану ґрунту.

Необхідною умовою успіху аграрної політики щодо охорони й раціонального використання ґрунтового покриву в процесі використання земель сільськогосподарського призначення є не лише неухильне дотримання встановлених вимог земельного законодавства, але і його удосконалення. Вирішення питання збереження ґрунтового покриву і підвищення результативності виробництва у сільському господарстві є надзвичайно актуальним у контексті стабілізації екологічної ситуації, гарантування продовольчої безпеки населення, сталого розвитку сільських територій.

У зв'язку із зниженням екологічної стійкості сільськогосподарських угідь, погіршенням агроекологічного стану ґрунтового покриву у Львівській області, необхідне прийняття комплексних заходів, спрямованих на збереження та відновлення агроєкосистеми в цілому на основі розробки й реалізації Регіональної концепції охорони ґрунтів і підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу.

У сучасних умовах особливої актуальності набувають екологічні проблеми економічного розвитку, оскільки у процесі аграрних перетворень основна увага була зосереджена на реорганізації сільськогосподарського виробництва і формування багатокладної економіки. Комплексні дослідження показують, що внаслідок недотримання екологічних параметрів землекористування відбувається зниження родючості ґрунтового покриву і ефективності вирощування аграрної продукції. Тому розробка і реалізація відповідних організаційно-економічних та правових заходів сприятиме збалансованому розвитку агропромислового виробництва, землекористування і сільських територій.

В современных условиях особую актуальность приобретают экологические проблемы экономического развития, поскольку в процессе аграрных преобразований основное внимание было сосредоточено на реорганизации сельскохозяйственного производства и формировании многоукладной экономики. Комплексные исследования показывают, что вследствие несоблюдения экологических параметров землепользования происходит снижение плодородия почвенного покрова и эффективности выращивания аграрной продукции. Поэтому разработка и реализация соответствующих организационно-экономических и правовых мер будет способствовать сбалансированному развитию агропромышленного производства, землепользования и сельских территорий.

Nowadays ecological problems of the economic development are of paramount importance, as previously much attention was paid to the reorganisation of agrarian production and formation of heterogeneous economy. The complex research shows that the soil fertility level and the efficiency of agrarian production drop as a result of the inobservance of ecologic rules of land use. Hence, the development and application of relevant measures of economic management can lead to establishment of balanced agrarian production, land tenure and progress of the rural areas.

*

Соціальний розвиток сільських територій: світовий та вітчизняний досвід

Україна – аграрна країна і сільськогосподарське виробництво є її пріоритетною галуззю. Але з огляду на стан, соціальний розвиток та рівень життя населення саме сільські території і є проблемними. Для них характерне малоефективне сільське господарство при одночасно низькому розвитку промисловості й соціальної сфери¹. Отже, на нинішньому етапі актуальним для соціального розвитку сільських територій в Україні є раціональне використання позитивного світового досвіду.

У країнах із розвиненою ринковою економікою приділяється велика увага соціальному розвитку сільських територій. Вагомий внесок у вивчення цих проблем зробили такі відомі вітчизняні вчені, як: С. Гудзинський, О. Онищенко, М. Орлатий, І. Прокопа, П. Саблук, М. Хвесик, В. Юрчишин, К. Якуба; зарубіжні – Л. Ван Депоель, Ж. Вілкін, Т. Дуча, Х. Каравелі, М. Кларк, Т. Лонч та багато інших. Однак в Україні ця проблема потребує подальшого дослідження.

Мета статті – проаналізувати світовий досвід соціального розвитку сільських територій і врахувати деякі його аспекти в Україні.

Звернемося до досвіду країн Центральної та Східної Європи (ЦСЄ) – регіону, в якому перехід від адміністративно-командної до ринкової системи здійснювався практично одночасно з аналогічним процесом в Україні.

Залежно від цілей і характеру трансформацій реалізацію аграрної реформи в країнах ЦСЄ можна умовно поділити на три етапи.

I етап: 1989 рік – середина 90-х років. Стратегічним завданням цього етапу трансформацій стала структурна реформа аграрного сектору, в основі якої лежала приватизація землі.

II етап: середина 90-х – кінець століття. Характерною ознакою реформування аграрної сфери на цьому етапі стала радикальна зміна напрямку внутрішньої аграрної політики від лібералізації торгівлі, цін та обмеженого втручання в функціонування ринків до політики підтримки цін і ринків, експортних й імпорتنих обмежень.

III етап: кінець 90-х років – донині. Стратегічним завданням стала підготовка країн регіону до вступу в ЄС і прагнення стати його членом. Для сільського господарства це означає гармонізацію внутрішньої аграрної політики з вимогами Спільної сільськогосподарської політики (Common Agricultural Policy – CAP).

На стратегію, темпи й глибину здійснення реформ, особливо на першому етапі, суттєво впливали стартові умови різних країн. Ці умови були неоднаковими за: рівнем централізації системи управління аграрним сектором; необхідністю проведення реституції земельної власності;

- макроекономічними умовами; співвідношенням різних типів господарських структур; національними традиціями і змінами у психології селян за роки спільного господарювання.

Вивчення досвіду окремих країн, в яких як і в Україні аграрні реформи було розпочато в 90-х роках, дає змогу зробити висновки, що аграрне реформування в країнах Центральної та Східної Європи було проведене радикальніше і швидше, ніж в Україні. Проте зміни в аграрному секторі та їхні соціально-економічні наслідки, за відсутності одноманітності, мають загальну специфіку, яку можна охарактеризувати:

різким скороченням сільськогосподарського виробництва на первинному етапі реформування;

¹ Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві / В.М. Нелеп, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://library.if.ua/book/122/8063.html>.

недостатнім фінансуванням аграрної виробничої та соціальної сфери, невизначеністю джерел їх фінансування;

кризою соціальної сфери села;

падінням рівня зайнятості в сільськогосподарському виробництві й прибутків сільськогосподарських виробників;

переходом на ринкові форми функціонування в умовах скорочення державних витрат і відмови від державного контролю економіки.

Отже, відносно висока частка зайнятих у сільському господарстві країн ЦСЄ та значна частка населення, що проживає у сільській місцевості, на етапі вступу до ЄС зумовили розвиток сільської місцевості. Починаючи з 2000 року, десять країн регіону брали участь у семирічній програмі SAPARD, основною метою якої була допомога країнам-кандидатам у члени ЄС у пристосуванні їх аграрного сектору до вимог САП. Значні кошти програми виділялися на розвиток інфраструктури у сільській місцевості, особливо у Польщі, Румунії та Болгарії, де частка сільського населення є значною¹.

Виходячи з того, що соціальний розвиток впливає на ефективність суспільного виробництва, можна стверджувати, що саме недооцінку на першому етапі реформування значущості вирішення соціальних завдань нині можна розцінювати як втрату можливостей.

Тому в плані можливостей розвитку і зростання соціальної сфери, соціального добробуту населення в умовах ринкової економіки ми звертаємося до накопиченого досвіду розвинутих капіталістичних країн. Для України надзвичайно актуальним є вивчення досвіду сільського розвитку, особливо країн-членів ЄС, оскільки їх об'єднують схожі природно-кліматичні та соціально-економічні умови.

У практиці економічно розвинутих країн соціальний розвиток села здійснюється за багатоканальним принципом і є складним комплексом взаємозв'язаних форм і методів

гнучкої дії на зайнятість, рівень та спосіб життя. Його головними напрямками є:

► підтримка сільських товаровиробників.

Форми здійснення:

1) регулювання цін на сільськогосподарську продукцію і контроль за роздрібними цінами на продукти харчування;

2) пряме фінансування й пільгове кредитування;

3) податкове регулювання;

4) регулювання експорту та імпорту сільськогосподарської продукції;

5) регулювання земельних відносин;

6) підтримка науково-технічного прогресу;

7) сприяння в здобутті сільськогосподарської освіти і консультативна допомога;

8) допомога господарствам, що працюють у несприятливих природно-економічних умовах;

► соціальне забезпечення.

Форми здійснення:

1) соціальне страхування. У рамках соціального страхування, що охоплює велику масу працівників найманої праці й осіб, що працюють не за наймом, виплачуються пенсії за віком та інвалідністю, втрати годувальника, допомоги з безробіття, хвороби, трудового каліцтва, надаються медичні послуги (крім Великобританії, Ірландії, Італії й низки інших країн, де існують національні системи охорони здоров'я) та ін. Страхові фонди утворюються за рахунок податків і внесків тих, що працюють, працедавців та пайової участі держави;

2) соціальна допомога – надається найбільш біднішим верствам населення, доходи яких нижчі за рівень бідності, за рахунок державного бюджету або із залученням засобів місцевих бюджетів;

3) надання соціальних послуг шляхом фінансування з державного бюджету освіти, охорони здоров'я, підготовки і перепідготовки робочої сили;

► інженерне облаштування сільських територій.

Форми здійснення:

1) електрифікація сільських регіонів;

2) телефонізація сільської місцевості;

3) розвиток систем водопостачання та каналізації;

¹ Осташко Т.О. Закономірності і особливості ринкових трансформацій в аграрному секторі країн з перехідною економікою / Т.О. Осташко // Економіка і прогнозування. – 2003. – №1. – Режим доступу: – http://icp.org.ua/files/8_zakonmnostosoblivostrinkovihtransformatsjvagramomusektorkranzperednojeekonomkoju.doc.

- 4) дорожнє будівництво;
- 5) розвиток системи телекомунікацій;
- пільгове забезпечення житлом.

Форми здійснення:

- 1) система податкових знижок для стимулювання придбання житла у власність;
- 2) диференційований підхід до нарахування квартплати з урахуванням прибутків квартиронаймача;
- 3) державні позики на будівництво і субсидії відсотків;
- 4) прямі кредити й субсидії на облаштування і ремонт житла, яке придбане або орендується;

► сприяння багатфункціональному розвитку сільських районів, підвищенню рівня та розширенню професійно-галузевої структури зайнятості.

Форми здійснення:

- 1) підтримка фермерів;
- 2) активне державне регулювання в створенні приватних і кооперативних підприємств у першій та третій сферах АПК;
- 3) розвиток сільського курортно-туристичного бізнесу;
- 4) диверсифікація господарського розвитку в сільській місцевості;
- 5) розробка й реалізація цільових програм і проектів соціально-економічного розвитку за участю федеральних та місцевих органів влади з широким залученням приватних інвесторів.

Спільна аграрна політика (САП) ЄС – це одна з найважливіших і найвитратніших сфер діяльності країн Євросоюзу, основним завданням якої є забезпечення прийняттого рівня життя для фермерів та якісних продуктів харчування за справедливими цінами для споживачів, зокрема шляхом організації спільного ринку сільгосппродукції й застосування принципів єдиних цін, фінансової солідарності та переваг Співтовариства¹. Тому, починаючи з першого десятиліття ХХ ст., розвиток сільських територій стає одним із пріоритетних завдань САП ЄС.

Незважаючи на прагнення до забезпечення динамічного розвитку всіх регіонів ЄС, здійснення політики згуртованості, що базу-

ється на рівних умовах життя, все ж таки гальмується внаслідок ідентифікації значної частки його територій як менш розвинених. Такі сільські регіони відрізняються від міських та урбанізованих значною різницею у рівнях доходу населення й дисбалансом у розвитку з територіями, що динамічно розвиваються.

Вирішення негативів цієї ситуації і потребувало тривалості процесу реформування САП ЄС та інших напрямів удосконалення політики ЄС, яка сфокусована на проблемах сільських територій. З огляду на це, з 1 січня 2007 року Європарламент увів у дію пакет законів, які регулюють питання сільського розвитку на перспективу 2007-2013 років².

Досвід розвинутих країн з ринковою економікою свідчить про те, що координація діяльності усіх суб'єктів соціальних стосунків ефективніше забезпечується за допомогою спільних зусиль членів суспільства. Так, нині метою Європейського Союзу стало не просто забезпечення добробуту, а підвищення економічної ефективності європейського суспільства. Крім економічних, це завдання вимагає обліку екологічних, соціальних та інших чинників, тому ефективне управління соціальним розвитком, як і інші напрями діяльності ЄС (які можна позначити як "інформаційна Європа", "стійкий розвиток", "промислова екологія"), стало набувати більш інтегрованого характеру, яке відбивається в понятті "Соціальна Європа".

У результаті в ЄС досягнуто значну соціальну відповідальність і солідарність, засновану на перерозподілі частини прибутків економічно активного населення на користь соціально-вразливих груп ("хронічні" безробітні; жителі депресивних регіонів; бідні; інваліди; молодь до 20 років, що не має професійної підготовки, й так далі). Суть полягає в тому, щоб забезпечити соціальною допомогою максимальну чисельність людей, що потребують цього, створивши їм умови для досягнення економічної самостійності.

Організація суспільного життя, яка характерна для ЄС, можлива при дотриманні ряду умов:

¹ European Commission. The Common agricultural Policy Explained. Directorate General for agriculture, Brussels. – Режим доступу: – <http://ec.europa.eu/agriculture/index.htm>. - С. 284.

² Куцмус Н.М. Соціально-економічний розвиток села в умовах європейського вибору : дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / Н. М. Куцмус. – Житомир, 2008. – 192 с.

усі системи народного господарства орієнтовані на економічне зростання, держава формує конкурентне економічне середовище, законодавчо встановлюючи "правила гри" для господарських суб'єктів і контролюючи макроекономічні пропорції;

соціальне партнерство;

високий рівень опрацьованості рішень, що приймаються Євросоюзом. Їхній інноваційний характер забезпечується глибокою концептуальною й інформаційною підготовкою, продуманістю організаційної процедури.

Отже, на нашу думку, досвід соціального розвитку сільських територій у країнах із розвиненою економікою заслуговує на увагу. Для розробки в Україні ефективної політики соціального розвитку сільських територій важливо враховувати досвід реформ Спільної аграрної політики ЄС, наслідком якої стало домінування розвитку сільських територій над іншими її завданнями. Це ста-

новить основу для формування західноєвропейської моделі сільського розвитку, головними орієнтирами для якої є якісне життєве середовище, сильно диверсифікований аграрний сектор, продовольча безпека та екологічний добробут. Зважаючи на традиційну присутність руральної ознаки серед регіонів, що мають нижчий порівняно з середнім по ЄС рівень розвитку, проблеми сільських територій розв'язуються також за допомогою інструментів регіональної політики. Її реалізація набирає особливого значення з огляду на процес розширення, оскільки переважна більшість нових членів Євросоюзу є аграрними країнами. Разом із тим регіональна політика виступає також як активний інструмент забезпечення соціальної згуртованості євроспільноти, головною передумовою для якої є рівнозначність у рівнях розвитку. Виділені аспекти є прикладом для нашої держави, яка прямує у світовий простір і прагне стати членом ЄС.

Розкрито проблеми соціального розвитку сільських територій України. На основі аналізу світового і вітчизняного досвіду надано пропозиції щодо їх розв'язання.

Раскрыты проблемы социального развития сельских территорий Украины. На основе анализа мирового и отечественного опыта даны предложения относительно их решения.

The problems of social development of rural territories of Ukraine are exposed in the article. On the basis of analysis of world and home experience the guidelines for solving these problems are suggested.

* * *

**М.Ф. КРОПИВКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН, завідувач відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Виробничі стандарти й аграрні паспорти у збалансованому формуванні пропозиції на агропродовольчому ринку



Одним із вагомих факторів стримування сталого розвитку сільського господарства є розбалансованість системи управління, породжена застосуванням технологій ситуаційного управління і короткострокового планування розвитку, особливістю яких в умовах невизначеності навколишнього середовища є «латання дірок» по мірі їх виникнення. За цих умов низові органи виконавчої влади й місцевого самоврядування в своїй більшості управляють за принципом «проживемо рік, а потім побачимо» і не визначають стратегічні пріоритети розвитку агропромислового виробництва та сільських територій з урахуванням їхніх земельних, природно-кліматичних і просторових переваг. Перед ними не ставляться виважені цілі, які потрібно досягнути в середньостроковій та довгостроковій перспективі¹.

¹ Іванько А.В. Регулювання агропродовольчого виробництва: регіональний аспект : монографія / А.В. Іванько. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 230 с.; Калиновський В. С. Засади місцевого самоврядування в Україні: історія та сучасність / В. С. Калиновський,

Такому стану справ сприяють і положення рамкового Закону України «Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України»², Бюджетного кодексу України³ та прийнятих в їх розвиток інших законів і підзаконних актів. Згідно з цими нормативно-правовими актами на державному, обласному й районному рівнях управління розробляються середньострокові (на три роки) та короткострокові (на рік) прогнози економічного і соціального розвитку, а на їхній основі – короткострокові (річні) програми економічного й соціального розвитку.

Запровадженню елементів стратегічного управління розвитком АПВ сприяє Закон України «Про державні цільові програми»⁴, згідно з яким, зокрема, розроблена і реалізується Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 року. Проте ця державна програма в умовах дефіциту державного бюджету повністю не фінансується, й тому визначені в ній цілі є лише дороговказом для розвитку, а не стратегічним завданням для безумовного вико-

Б. В. Калиновський // Вісн. Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2003. – № 2. – С. 137–142; Організація управління аграрною економікою: монографія / [М.Ф. Кропивко, В.П. Немчук, В.В. Россоха та ін.; за ред. М.Ф. Кропивка]. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – С. 295–316; Розвиток самоврядування в агропродовольчій сфері: (проблемне питання). – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 60 с.

² Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України: Закон України від 23.03. 2000 р. № 1602 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

³ Бюджетний кодекс України від 8.07.2010 р. № 2456-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

⁴ Про державні цільові програми: Закон України від 18.03. 2004 р. №1621 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

нання на низових рівнях управління агропромисловим виробництвом.

Крім того, рекомендовано Раді Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям розробляти регіональні стратегії розвитку, які мають визначати цілі, завдання, пріоритети, напрями сталого економічного і соціального розвитку на середньостроковий (4-6 років) та довгостроковий (10-15 років) періоди¹.

За такого підходу до програмування розвитку органи управління агропромисловим виробництвом на місцях і місцевого самоврядування не зобов'язані розробляти середньострокові й довгострокові програми розвитку сільського господарства, а органи державного управління всіх рівнів – їх реалізовувати.

Як наслідок, закладена в законодавстві існуюча технологія державного управління економікою, в основу якої покладено ситуаційне реагування держави на поведінку споживчого ринку, раз за разом призводить до соціально загрозливих збурень на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, як це було з цукром, гречкою, молоком, м'ясом, іншою продукцією.

Стає очевидним, що для сільськогосподарського виробництва, якому притаманні довготривалі терміни обороту капіталу, значний вплив природно-кліматичних умов, необхідність дотримання раціональних і екологічно безпечних умов використання земельних ресурсів тощо, слід відпрацювати механізми державного регулювання, спрямовані не так на оперативне регулювання збурень, як на збалансоване регулювання пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства і планомірне забезпечення сталого розвитку галузі сільського господарства.

Отже, запровадження елементів стратегічного управління розвитком сільського господарства на всіх рівнях – веління часу.

¹ Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку, затверджені наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України № 224 від 29.07.2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

Одним із позитивних зрушень у цьому сенсі є розроблення «Стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України на період до 2020 року», проект яких опрацьовано на завдання Міністерства аграрної політики та продовольства України в ННЦ «Інститут аграрної економіки» і який винесено на широке обговорення².

У документі обґрунтовані стратегічні цілі розвитку сільського господарства України та визначені індикатори такого розвитку на 2015 і 2020 роки.

Проте, щоб досягти визначених стратегічних цілей розвитку, необхідно розробити й запровадити ефективний механізм реалізації програмно-цільового методу державного управління з урахуванням особливостей ведення сільськогосподарської діяльності.

За завданням Мінагрополітики та продовольства України науковці Інституту відпрацьовували організаційний механізм такого регулювання, побудований на використанні виробничих стандартів і аграрних паспортів розвитку для збалансованого формування пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства і планування сталого розвитку сільського господарства.

Цим механізмом передбачається для кожного адміністративного району, а навіть характерної частини району, із залученням наукових установ розробляти **виробничі стандарти** ведення сільськогосподарської діяльності – як науково обґрунтовані норми, нормативи, вимоги й обмеження щодо сталого розвитку сільського господарства з урахуванням природно-економічних і територіальних особливостей його ведення на тій або іншій сільській території.

Виробничі стандарти мають включати норми щодо:

раціональної структури посівів із визначенням максимальних і мінімальних площ окремих сільськогосподарських культур (груп культур) при дотриманні вимог сівозмін;

² Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / [за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.

мінімальних та максимальних показників щільності утримання умовного поголів'я худоби, у тому числі корів;

нормативів екологобезпечного використання земель тощо.

При цьому виробничі стандарти сільськогосподарської діяльності по регіонах (Автономній Республіці Крим, областях) і державі в цілому мають розроблятися Мінагрополітики та продовольства України із залученням наукових установ і громадських організацій, а виробничі стандарти для адміністративних районів – обласними державними адміністраціями (також із залученням наукових установ та громадських організацій АПК).

Виробничі стандарти сільськогосподарської діяльності для сільськогосподарських товаровиробників, які мають статус юридичної особи, розроблятимуться районними державними адміністраціями спільно з товаровиробниками на основі стандартів, установлених для районів, і мають враховувати спеціалізацію господарств, їхні плани розвитку.

Рівень дотримання цих стандартів можна розглядати як рівень освоєння сільськогосподарського потенціалу території, оскільки через їх дотримання по суті запроваджується раціональне, екологобезпечне ведення сільськогосподарської діяльності, оптимізується структура виробництва, поглиблюється виробнича спеціалізація сільської території.

Подібна практика існує й у країнах ЄС у вигляді Кодексів доброї (належної) сільськогосподарської практики і подібних їм директив та системи державного й громадського контролю за їх дотриманням.

Установлені виробничі стандарти є складовою **аграрних паспортів** розвитку – документів, що містять виробничі стандарти, а також фактичні та прогнозні індикатори розвитку сільськогосподарського виробництва і стратегію їх досягнення з урахуванням досягнутого рівня освоєння сільськогосподарського потенціалу тієї або іншої території (рис. 1).

Аграрні паспорти адміністративних районів мають розробляти районні державні адміністрації на строк до п'яти років на основі прогнозів, планів та пропозицій господарюючих суб'єктів і сільських територіальних громад.

Зведення показників аграрних паспортів здійснюється від району до держави з метою врахування місцевих умов та пріоритетів розвитку.

Взаємоузгодження й затвердження аграрних паспортів здійснюється від держави до району на основі складання прогнозних продовольчих балансів виробництва і споживання з метою забезпечення продовольчої безпеки держави й регіонів та пріоритетів у реалізації державної аграрної політики.

№ п.п.	Найменування індикативного показника	Одиниця виміру	Виробничі стандарти		2012 р. (факт)		2013 р. (план)		2014 р. (прогноз)		2015 р. (прогноз)		2016 р. (прогноз)		2017 р. (прогноз)	
			мін.	макс.	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%	к-сть	%
1.	Структура посівних площ:															
	раціональна структура посівів з визначенням максимальних і мінімальних площ окремих сільськогосподарських культур (груп культур) при дотриманні вимог сівозмін															
2.	Щільність поголів'я тварин:															
	мінімальні та максимальні показники щільності утримання умовного поголів'я худоби															
3.	Екологічні обмеження															

Рис. 1. Аграрний паспорт району

Таким чином, за допомогою взаємоузгоджених за рівнями управління аграрних паспортів планується запровадити непряме, через встановлення науково обгрунтованої структури посівних площ і щільності поголів'я худоби, збалансоване формування обсягів виробництва сільськогосподарської продукції та її пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції й продовольства, а також плановірно поліпшувати розміщення агропромислового виробництва.

Запровадження такого механізму непрямого регулювання передбачене в проекті Закону України «Про сільське господарство»¹.

Проектом Закону передбачається, що сільськогосподарські товаровиробники зобов'язані дотримувати норм ведення сільськогосподарської діяльності, установлених стандартами, а через аграрні паспорти вони одержують соціальне замовлення для планування своєї виробничої діяльності.

У разі недотримання виробничих стандартів до сільськогосподарських товаровиробників можуть застосовуватися заходи дисциплінарної, цивільно-правової або адміністративної відповідальності, в тому числі:

винесення попередження порушнику про незабезпечення відповідних норм сільськогосподарської діяльності;

при повторному порушенні у наступному році за роком винесення попередження – адміністративне стягнення у вигляді штрафу;

при порушенні у наступному році за роком накладання адміністративного стягнення – позбавлення права участі у програмах розвитку сільського господарства, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів відповідно до норм законодавства про державну підтримку сільського господарства;

при системному порушенні сільськогосподарський товаровиробник позбавляється статусу сільськогосподарського товаровиробника у судовому порядку.

Якщо законопроектом передбачається застосування заходів щодо відповідальності за

недотримання норм ведення сільськогосподарської діяльності («батіг»), то в ньому має бути застосована і система стимулів («пряник») за виконання встановлених в аграрних паспортах індикаторів розвитку.

Одержання сільськогосподарськими товаровиробниками вигод від дотримання норм ведення сільськогосподарської діяльності вбачаємо в налагодженні продуктивнішого державно-приватного партнерства при виконанні програм розвитку сільського господарства.

Адже використання аграрних паспортів робить реальним і запровадження наскрізної системи п'ятирічного планування розвитку на всіх рівнях галузевого управління, оскільки аграрні паспорти містять узгоджені прогнозні індикатори розвитку та стратегії їх досягнення.

Законопроектом унормовується система програмування розвитку сільського господарства на всіх рівнях державного управління розвитком сільського господарства, яка включає (рис. 2):

державну й розроблені на її основі **галузеві та регіональні** (Автономної Республіки Крим, обласні) цільові програми розвитку сільського господарства, що спрямовуються на забезпечення продовольчої незалежності держави (регіону) і раціонального ведення сільського господарства й передбачають реалізацію національних і регіональних виробничих та соціально значимих проектів і заходів із метою досягнення індикаторів розвитку, передбачених в аграрних паспортах;

місцеві (районні, сільські (селищні)) програми розвитку сільського господарства, які спрямовуються на збільшення доходів від сільськогосподарської діяльності за рахунок раціонального використання земельних, природно-економічних, ресурсних та територіальних переваг сільських територій і передбачають консолідоване цільове спрямування коштів місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, державних та регіональних програм, господарюючих суб'єктів й інших інвестиційних джерел на реалізацію міжгосподарських і господарських виробничих та соціально значимих проектів, спря-

¹ Проект Закону України «Про сільське господарство» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/page/?12503>

мованих на досягнення індикаторів, передбачених в аграрних паспортах розвитку.

З введенням виробничих стандартів і аграрних паспортів розвитку доцільно як у місцевих, так і у регіональних та державних цільових програмах передбачати такі механізми стимулювання сільськогосподарських товаровиробників, які б зацікавлювали їх у здійсненні організаційно-економічних і тех-

нологічних нововведень для безумовного виконання визначених індикативних показників розвитку.

Органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування мають організувати виконання заходів і проектів програм на засадах розвитку міжгосподарського самоврядування та державно-приватного партнерства.

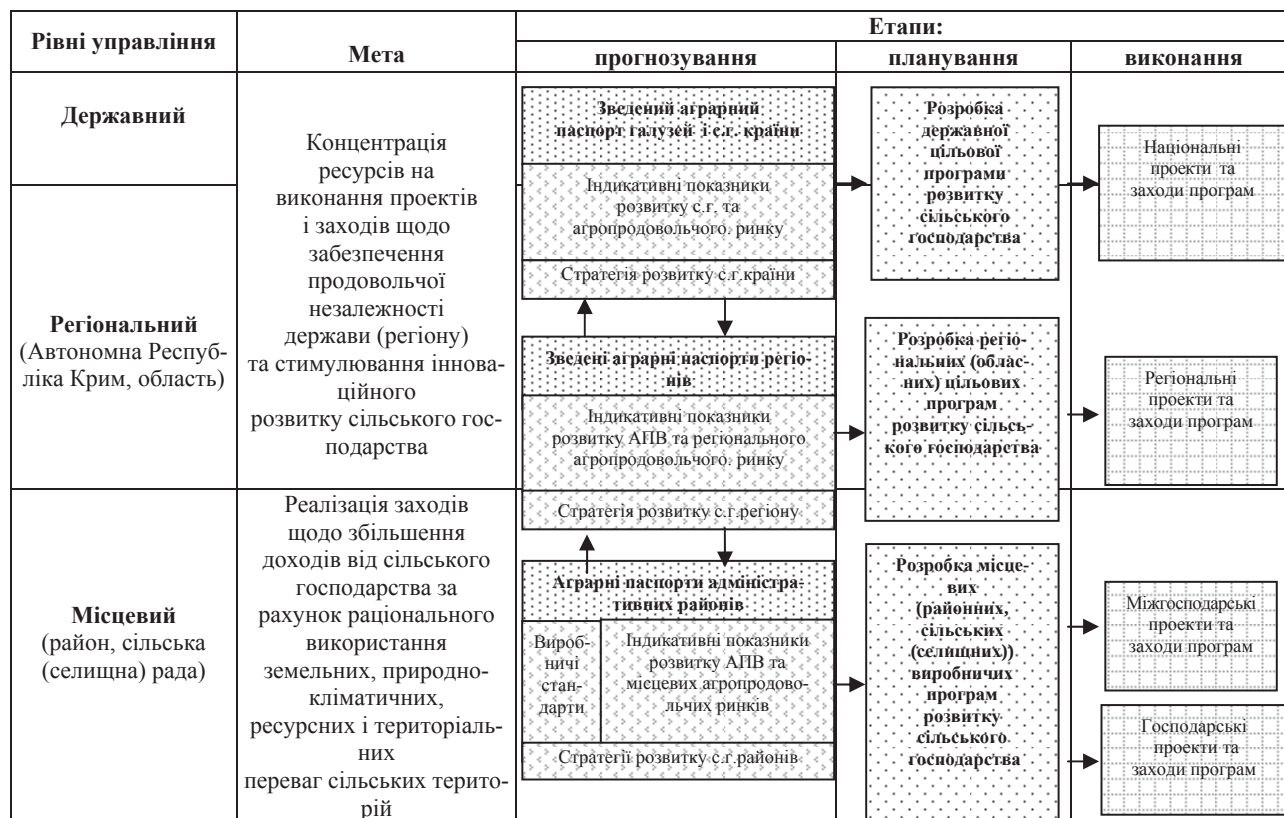


Рис. 2. Система програм розвитку сільського господарства

Тому в законопроекті виписані також статті, які визначають правові засади розвитку системи самоврядування в АПК та участі громадських організацій у формуванні й реалізації державної аграрної політики.

Діяльність системи громадських організацій в АПК спрямовується на:

участь у розробленні проектів законодавчих і підзаконних актів, прогнозних і програмних документів, зокрема, аграрних паспортів, державної, галузевих та регіональних цільових, а також місцевих програм розвитку сільського господарства для створення сприятливих умов сільськогосподарської діяльності;

налагодження державно-приватного партнерства у процесі реалізації та заходів і проектів програм;

досягнення паритету галузевих інтересів при вирішенні спірних питань міжгалузевих відносин;

підвищення якості сільськогосподарської продукції та продовольства, професійної майстерності, економічної та соціальної відповідальності суб'єктів господарювання шляхом встановлення правил і стандартів;

забезпечення прозорості та відкритості механізмів функціонування і регулювання вітчизняних ринків сільськогосподарської продукції та продовольства;

узгодження витрат і доходів у продуктових ланцюгах АПК;

узагальнення й поширення досягнень науки і техніки, вітчизняного та зарубіжного передового досвіду в сферах інтересів своїх учасників;

задоволення і захист законних соціальних, економічних, професійних й інших спільних інтересів своїх учасників, у тому числі захисту інтересів вітчизняних товаровиробників на світових ринках сільськогосподарської продукції та продовольства.

Для координації роботи громадських організацій в АПК передбачається створити орган громадського самоуправління – Агропродовольчу раду з її представництвами у регіонах (Автономній Республіці Крим, областях) і сільських адміністративних районах. До складу Агропродовольчої ради входитимуть представники громадських організацій в АПК та органів виконавчої влади, що здійснюють повноваження (функції) з питань реалізації державної аграрної політики в межах своєї компетенції.

Агропродовольча рада діятиме з метою узгодження інтересів суб'єктів господарювання і держави та встановлення правил, що регулюють міжгалузеві відносини в ланцюгу виробництва, зберігання, переробки й реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства, для організації участі громадських організацій у формуванні й реалізації державної аграрної політики.

Зокрема, на засіданнях Агропродовольчої ради на основі досягнення консенсусу узгоджуватимуться умови участі сільськогосподарських товаровиробників у виконанні заходів і проектів програм та відповідно до досягнутої згоди передбачається укладення **галузевої угоди** між громадськими організаціями й органами державної виконавчої влади.

У галузевій угоді, зокрема, унормовуються умови державно-приватного партнерства, в тому числі:

господарюючих суб'єктів – щодо дотримання установлених в аграрних паспортах норм сільськогосподарської діяльності та застосування санкцій при їх порушенні, а також участі в реалізації заходів і проектів програм з урахуванням спеціалізації, страте-

гій розвитку та інших умов діяльності господарств;

органів державної виконавчої влади й місцевого самоврядування – щодо стимулювання (у тому числі фінансового) виконання взятих господарюючими суб'єктами зобов'язань.

Відповідно до галузевої угоди передбачається укладати і виконувати **контракти** між сільськогосподарськими товаровиробниками (їх об'єднаннями) й органами виконавчої влади, якими обумовлюються взаємні зобов'язання сторін щодо їхньої участі в реалізації національних, регіональних та місцевих міжгосподарських і господарських проектів та заходів програм.

Таким чином, через запровадження виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності й аграрних паспортів вбачається забезпечити перехід до технології стратегічного управління сталим розвитком сільського господарства країни та відпрацювати механізм збалансованого формування пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції й продовольства.

За нашими розрахунками, запровадження виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності та аграрних паспортів у практику стратегічного управління сільським господарством на всіх рівнях може привести до наступних результатів (без врахування заходів щодо заміни на більш високоврожайні сорти рослин, збільшення доз внесення мінеральних добрив, більш широкого застосування засобів захисту рослин тощо):

1. За рахунок запровадження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах суттєво зміниться структура посівних площ:

у сільськогосподарських підприємствах відбудеться суттєве зменшення посівів соянишнику з 3620,6 тис. га (18,8%) у 2010 році до 1821 тис. га (9,3%) при запровадженні виробничих стандартів, а також незначне зменшення посівів зернових і зернобобових з 10778,0 тис. га (56,9%) до 10205,1 тис. га (52,2%), і за рахунок цього збільшення посівів сої – з 992,8 тис. га (5,2%) до 1576,5 тис. га (8,1%), кормових культур – з 2057,1 тис. га (10,7%) до 3586,2 тис. га (18,3%);

у господарствах населення суттєве зменшення площ під картоплею з 1383,6 тис. га (15,1%) у 2010 році до 610,7 тис. га (7%) при впровадженні виробничих стандартів, під технічними культурами з 1957,7 тис. га (11,5%) до 539,5 тис. га (6,2%), і водночас збільшення площ під кормові культури з 2415 тис. га (26,4%) до 3387,4 тис. га (38,8%).

2. За рахунок забезпечення нормативної щільності поголів'я тварин на 100 га сільгоспугідь може збільшитися:

у сільськогосподарських підприємствах поголів'я корів з 2087,0 тис. голів у 2010 році до 3088,0 тис. голів, ВРХ (крім корів) з 996,8 до 3088,0, свиней з 3925,2 до 4626,8, овець та кіз з 298,4 до 400,0 тис. гол.;

у господарствах населення поголів'я корів з 2087,0 до 3067,6 тис. голів, ВРХ (крім корів) з 996,8 до 2300,0; свиней з 4302,0 до 5162,0; овець та кіз з 1475,0 до 2300 тис. голів.

3. Поступово (протягом 5-7 років):

зростатиме продуктивність сільськогосподарських земель завдяки збільшенню гумусу в ґрунті за рахунок оптимізації сівозмін та доз внесення органіки. Нами в розрахунках передбачене підвищення урожайності сільськогосподарських культур за рахунок цього фактору на 3-5% в рік;

зміцнюватиметься кормова база і поліпшуватиметься якість кормів. Нами в розрахунках передбачене підвищення продуктивності тварин та птиці на 1-3% в рік.

4. Через 5-7 років буде досягнуто:

виробництво рослинницької продукції в обсягах, який дозволить повністю задовольнити потреби населення країни у харчових продуктах на рівні раціональних норм, рекомендованих МОЗ України. Ці рівні будуть

досягнуті по всіх видах харчових продуктів, крім плодів, ягід та винограду (86,8% до раціональних норм). Проте з урахуванням потреби в імпорті тропічних видів плодів (мандаринів, апельсинів, бананів та ін.) і по цій групі харчових продуктів рівень задоволення потреб населення країни також можна буде вважати забезпеченим;

норматив щільності поголів'я тварин може скласти 47,4 умовні голови на 100 га сільгоспугідь (28,6 у 2010 році). Це дозволить задовольнити потреби населення країни у м'ясі і м'ясопродуктах на 102,4%, молоці і молочних продуктах на 174,0 %, яйцях всіх видів птиці на 163,7%;

можливе збільшення виробництва зернових мінімум на 7381,3 тис. т (46652,2 тис. т проти 39270,9 тис. т у 2010 році);

вироблено продукції рослинництва для переробки на інші цілі та на експорт: зернових – не менше 40693,0 тис. т, картоплі – 4996,0; овочів та баштанних культур – 4118,5; насіння соняшникового – 2355,9; насіння ріпаку – 2069,5; сої – 3345,0 тис. т;

вироблено продукції тваринництва для переробки на інші цілі та на експорт: молока – 12478,1 тис. т, яєць – 8197,4 млн шт.

Отже, як з метою забезпечення раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, так і для збалансованого формування пропозиції на ринку сільськогосподарської продукції та забезпечення продовольчої незалежності держави, використання у системі стратегічного управління розвитком сільського господарства виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності і аграрних паспортів розвитку можна вважати доцільним.

Висвітлюється передбачений проектом Закону України «Про сільське господарство» механізм стратегічного планування розвитку сільського господарства і збалансованого формування пропозицій на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства на основі запровадження виробничих стандартів сільськогосподарської діяльності й аграрних паспортів.

Освещается предусматриваемый проектом Закона Украины «Про сільське господарство» механизм стратегического планирования развития сельского хозяйства и сбалансированного формирования предложений на рынке сельскохозяйственной продукции и продовольства на основе утвержденных производственных стандартов сельскохозяйственной деятельности и аграрных паспортов.

An article highlights the mechanism of strategic planning of the development of agriculture and of balanced formation of the supply in agroindustrial market on the basis of adopted production standards and agrarian passports that is provided by the draft law of agriculture of Ukraine.

*

Концептуальні аспекти парадигми сталого розвитку аграрної сфери

Розвиток аграрної сфери економіки як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі залишатиметься пріоритетним завданням людства в силу необхідності наращування обсягів виробництва продовольства та забезпечення сталого розвитку сільських територій. Дослідження піднятої нами проблеми не є піонерним у зазначеному напрямі її формулювання, проте кожен науковий підхід до обґрунтування різноаспектних підходів до розв'язання тієї чи іншої проблеми є правомочним у своєму специфічному ракурсі. Інакше кажучи, концепцій, зокрема сталого розвитку аграрної сфери, розроблено наукою досить багато, проте кожна з них має право на існування і може бути прийнятною для суспільства у певних інституціональних умовах. Таким чином, хотілося б зазначити, що не претендуючи на остаточність суджень і висновків, пропонованих нами у цій публікації, вважаємо за необхідне викласти концептуальні аспекти парадигми сталого розвитку аграрної сфери.

Очевидним є те, що теоретичні й методологічні, а також концептуальні аспекти сталого розвитку аграрної сфери зайняли чільне місце у публікаціях, науково-практичних розробках як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Серед них Л.І. Абалкін, П.Т. Саблук, В.В. Юрчишин, О.М. Бородіна, Ю.О. Лупенко, О.Г. Булавка, М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, М.І. Долішній, В.С. Кравців та ін. Кожен із цих дослідників розглядає проблему, виходячи з власних дослідницьких позицій, що ми спробуємо окреслити, приводячи відповідний авторський коментар.

У спеціальній літературі проблеми сталого розвитку в Україні розглянуто досить

грунтовно¹. Судячи з публікацій і підходів до визначення, можна стверджувати, що вони широкопланові. Так, у довідкових інформаційних джерелах сталий розвиток (англ. Sustainable development) – це загальна концепція стосовно необхідності встановлення балансу між задоволенням сучасних потреб людства і захистом інтересів майбутніх поколінь, включаючи їхню потребу в безпечному та здоровому довкіллі²; сталий розвиток у формулюванні ООН – це розвиток суспільства, що дає змогу задовольняти потреби нинішнього покоління, не наносячи при цьому шкоди можливостям майбутніх поколінь для задоволення їхніх власних потреб³. Виходячи з цього, мета статті – викласти концептуальні аспекти парадигми сталого розвитку агросфери саме у такому ракурсі.

Першочерговим у формуванні парадигми сталого розвитку аграрної сфери, як стверджує російський академік Л.І. Абалкін⁴, повинно стати завдання з упровадження альтернативної деструктивній політиці моделі соціально-економічної системи сільського розвитку, яка пропонуватиме ринково-конкурентні цінності. Разом із цим така модель має бути такою, що здатна створити сприятливі інституційні умови інтенсифікації виробництва продукції галузі зі значно вищою доданою вартістю, а також забезпе-

¹ Білобров Б. Сталий людський розвиток: напрями реалізації в Україні / Б. Білобров. – К., 2000. – 36 с.; Долішній М.І. Економічний розвиток і екологічна безпека: шлях України / М.І. Долішній, В.С. Кравців // Проблеми сталого розвитку України. – К.: Наук. думка, 1998.; Корнійчук Л. Сталий розвиток і глобальна місія України / Л. Корнійчук // Економіка України. – 2009. – №4. – С.4-13; №5. – С.4-14.

² Електронний ресурс. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Сталий_розвиток.

³ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://vybory.org/articles/410.html>.

⁴ Абалкин Л.И. Экономическая политика и её ответственность за развитие науки (методологические размышления) / Л. И. Абалкин // Экономист. – 2004. – № 5. – С.3-7.

чити високі соціальні стандарти життя на селі.

Перехід до сталого розвитку більшість науковців і практиків вважають єдиним виходом із того соціально-економічного колапсу, в якому опинилася вітчизняна агроєкономічна система. Антистійкі тенденції у функціонуванні аграрної сфери утвердилися настільки, що вихід із безумовно патової ситуації можливий лише за умови радикальних кроків та обов'язкового завершення трансформаційних перетворень. Консервація деструктивних явищ і процесів, які мають місце на нинішній час в агросфері економіки України, тільки поглиблюватиме неефективність усього комплексу заходів державної політики. Також деєкологізація сільських територій та виробничих процесів значно поглиблює деградацію природного капіталу й у кінцевому вимірі здатна зробити цей процес незворотним, ще більше віддаливши вітчизняну аграрну сферу від реальних можливостей реалізації на практиці концепцій сталого розвитку.

Проблема сталого розвитку вперше була методологічно усвідомлена у 60-х роках минулого століття в Канаді й стосувався цей термін рибного господарства – максимально допустимий вилов риби; у 70-х роках зазначена дефініція позиціювалася як оптимальне використання ресурсів; у 80-х даний термін одержав сучасний зміст і його почали використовувати для окреслення рівня розвитку територіальних утворень, а також галузей та сфер життєдіяльності людини. Загалом сталість, на наше переконання, є такий стан екосистеми, території, використання ресурсів, за якого суспільство може розраховувати на еквівалентне відновлення витрачених активів з огляду на необхідність їх передачі майбутнім поколінням.

У 90-х роках ХХ ст. стало сільське господарство, а отже, й аграрна сфера, почало вважатися таким за умови його здатності до організації виробництва продовольства стійким способом і гарантування продовольчої безпеки на визначеному рівні. Детермінантами такого роду стійкості вважаються всебічне стимулювання інноваційної діяльності й науково-технічного прогресу, підвищення добробуту населення створенням

сприятливих інституційних умов і державної підтримки.

Як зазначається в окремих джерелах¹, концепція «сталого розвитку» є розвитком учення В. Вернадського про ноосферу. Теорія й практика показали, що на межі століть учення про ноосферу виявилось необхідною платформою для напрацювання триєдиної концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку. Узагальнення цієї концепції було зроблено Всесвітніми саммітами ООН, за участі понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених, у 1992 році в Ріо-де-Жанейро й у 2002 році в Йоханесбургу. Таким чином, нова концепція системно поєднала три головні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну².

Економічний підхід полягає в оптимальному використанні обмежених ресурсів та застосуванні природо-, енерго- і матеріалозберігаючих технологій для створення потоку сукупного доходу, який би забезпечував принаймні збереження (не зменшення) сукупного капіталу (фізичного природного, або людського), з використанням якого цей сукупний дохід створюється. Водночас перехід до інформаційного суспільства приводить до зміни структури сукупного капіталу на користь людського, збільшуючи нематеріальні потоки фінансів, інформації та інтелектуальної власності. Уже нині ці потоки перевищують обсяги переміщення матеріальних товарів усемеро. Розвиток нової, «невагомої» економіки стимулюється не лише дефіцитом природних ресурсів, а й наростанням обсягів інформації та знань, що набувають значення затребуваного товару.

З погляду екології, сталий розвиток має забезпечити цілісність біологічних і фізичних природних систем, їхню життєздатність, від чого залежить глобальна стабільність усієї біосфери. Особливого значення набуває здатність таких систем самооновлюватися й адаптуватися до різноманітних змін, замість збереження в певному статичному

¹ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>.

² Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>; <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development/conception>.

стані або деградації та втрати біологічної різноманітності¹.

Соціальна складова орієнтована на людський розвиток, на збереження стабільності суспільних і культурних систем, на зменшення кількості конфліктів у суспільстві. Людина має стати не об'єктом, а суб'єктом розвитку. Вона повинна брати участь у процесах формування своєї життєдіяльності, прийнятті й реалізації рішень, контролі за їх виконанням. Важливе значення для забезпечення цих умов має справедливий розподіл благ між людьми (зменшення так званого GINI-індексу), плюралізм думок і толерантність у стосунках між ними, збереження культурного капіталу та його розмаїття, насамперед спадщини не домінуючих культур.

Системне узгодження й збалансування цих трьох складових – завдання величезної складності. Зокрема, взаємний зв'язок соціальної та екологічної складових приводить до необхідності збереження однакових прав нинішніх і майбутніх поколінь на використання природних ресурсів. Взаємодія соціальної та економічної складових вимагає досягнення справедливості при розподілі матеріальних благ між людьми й надання цілеспрямованої допомоги бідним прошаркам суспільства. І, нарешті, взаємозв'язок природоохоронної та економічної складових потребує вартісної оцінки техногенних впливів на довкілля. Вирішення цих завдань – найголовніший виклик сьогодення для національних урядів, авторитетних міжнародних організацій і всіх прогресивних людей світу².

Інститутом прикладного системного аналізу Національної академії наук України і Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України запропоновано нову метрику для вимірювання процесів сталого розвитку (МВСР) у просторі вказаних трьох складових і виконано глобальне моделювання цих процесів у контексті якості й безпеки життя людей³.

Система функціонування аграрної сфери може вважатися стійкою лише до тих пір, поки забезпечуватиме еквівалентне відновлення витрачених ресурсів, тобто буде рівноважною. Разом із цим дослідження концептуальних аспектів сталого розвитку в галузево-специфічному вимірі вказують на необхідність умовної диференціації критеріїв оцінок її рівня залежно від регіональних, національних, а також функціональних проблем з огляду на ступінь продуктивності. Тобто, як вірно вважає С.М. Пшихачов, парадигму сталого розвитку не слід розглядати як самоціль, а лише як об'єктивну необхідність, зумовлену часом і рівнем соціально-економічного розвитку суспільних формацій⁴. Сталість аграрної сфери для кожного регіону як у планетарному, так і конкретно-державному й регіональному вимірах, на нашу думку, визначаються рівнем та якістю використання відповідного набору ресурсів, які ідентифікують територію за ознаками спроможності виробляти товар, що визначає добробут соціуму на теперішній час і в майбутньому. Ефективне відновлення таких ресурсів гарантує їхнє збереження для майбутніх поколінь та сталий розвиток. Наприклад, родючі чорноземи України за оцінкою рівня збереження їх корисних властивостей здатні забезпечити сталість розвитку аграрної сфери й за еколого-ощадливого використання – зростання соціально-економічного добробуту.

Усвідомлення сутності поняття сталого розвитку дає нам підстави вважати його тактичне втілення стратегічним імперативом розбудови аграрної сфери економіки. Практично можливим є цей захід тоді, коли відбудеться оптимальне поєднання соціальних, екологічних і економічних складових, але для цього потрібна реально втілювальна стратегія на довгострокову перспективу. У цій стратегії необхідно адекватно оцінити кроки, які відбуваються, й запропонувати заходи компенсаційного характеру, здатні забезпечити довготривалу стійкість функціонування соціально-економічної системи.

¹ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>; <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development/conception>

² Там само.

³ Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://wdc.org.ua/uk/sustainable-development>

⁴ Пшихачев С.М. Парадигма устойчивого развития аграрной сферы / С.М. Пшихачев // Экономический вестник Ростовского госуд. ун-та. – 2005. – Т. 3. – № 1. – С. 114-127.

Також базові концептуальні положення парадигми сталого розвитку аграрної сфери повинні враховувати: рівень допустимого – відновлювального економічного зростання і принцип взаємозумовленості розвитку економіки та природи і пріоритетність екологічних проблем; необхідність ощадливого використання невідновлювальних ресурсів тощо.

Одним із фундаментальних завдань у розв'язанні піднятої проблем слід вважати запровадження заходів:

попередження деградації природних ресурсів сільських територій;

ощадливе ведення аграрного виробництва;

здійснення структурної перебудови в галузі;

стимулювання використання підприємствами ресурсозберігаючих технологій;

утвердження природоохоронної моделі господарювання;

організація виробництва екологічно чистих продуктів;

відновлення ефективної системи соціального захисту й охорони здоров'я сільського населення тощо.

Стратегія реалізації концепції сталого розвитку, створена з урахуванням нами факторів за певних сприятливих інституційних умов, здатна забезпечити структурну перебудову агроекономічного середовища. Створивши передумови для сталого розвитку аграрної сфери, держава спонукатиме суспільство відповідальніше ставитися до національного багатства нації – аграрного капіталу, сталість використання якого – головна умова добробуту прийдешніх поколінь.

 Розкрито концептуальні аспекти парадигми сталого розвитку аграрної сфери.

 Раскрыты концептуальные аспекты парадигмы сталого развития аграрной сферы.

 An article highlights conceptual aspects of the paradigm of permanent agrarian development.

* * *

О.Ю. БІЛЕНЬКИЙ, кандидат економічних наук, доцент
Донецький національний університет економіки
і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського

Виробництво та експорт продукції тваринництва у світі

Зростаюча чисельність населення нашої планети ставить перед світовим сільським господарством все нові й нові завдання щодо не просто забезпечення людства продовольством, а й підвищення його рівня. Разом із тим події останніх років показали, що фактично на планеті існує майже перманентна продовольча криза, яка пов'язана з багатьма факторами. Зокрема, з одного боку, спостерігається підвищення платоспроможності населення в багатьох країнах, що сприяє зростанню попиту на продовольство, а з іншого, зубожіння значної частини населення планети, коли, наприклад, у 42-х бідних країнах питома вага населення, що страждає від недоїдання, коливається від 8 (Мавританія та Нігерія) до 71 % (Ефіопія)¹.

Питанням оцінки виробництва продукції рослинництва і змінам у торгівлі нею присвячені дослідження багатьох вітчизняних дослідників, зокрема, О.Г. Білоруса², П.Т. Саблука³, Б.К. Супіханова⁴.

Мета статті – аналіз динаміки виробництва основних видів продукції тваринництва на світовому рівні за 1980–2009 роки з урахуванням того, що населення планети за цей період зросло з 4,4 до 6,8 млрд людей, або на 54,5%.

За майже 30-річний період відбулися цікаві зміни у виробництві продукції тваринництва,

для оцінки яких нами використані дані ФАО⁵ (табл. 1).

Отже, виробництво м'яса в цілому збільшилося понад два рази – з 136,8 до 283,9 млн т, значно випередивши приріст населення планети, що зумовило поліпшення показника виробництва м'яса на одну особу на світовому рівні з 30,8 до 41,6 кг, або на 35,1%.

При цьому відбулися помітні зрушення у структурі виробництва окремих видів м'яса. Якщо у 1990 році питома вага яловичини становила 33,3%, свинини – 38,5, м'яса птиці – 18,9%, то у 2009 році – відповідно 22,1; 37,4 і 32,4%.

Зумовило такий перерозподіл те, що виробництво яловичини зросло лише на 37,7%, тоді як свинини – у два рази, а м'яса птиці – в 3,5 рази. При цьому загальні обсяги виробництва яловичини збільшилися на 17,2 млн т, свинини – на 53,6, а м'яса птиці – на 66,1 млн т.

Водночас змінилася й структура виробництва окремих видів м'яса птиці. При зростанні виробництва м'яса бройлерів на 57,4 млн т, або в 3,5 рази, його питома вага знизилася з 88,4% у 1980 році до 87,3% у 2009-му через збільшення виробництва м'яса інших видів птиці.

Значні зміни простежуються також у виробництві молока. При півторакратному зростанні обсягів виробництва всіх видів молока – від 465,6 до 702,1 млн т найбільші темпи приросту за буйволячим – на 234,9% і козячим молоком – у 2 рази, тоді як обсяги коров'ячого молока збільшилися лише на 38,1%, хоча у ваговому виразі воно мало найбільший приріст – 161,1 млн т проти 64,6 млн т буйволячого молока.

¹ Доклад о развитии человека 2010. – ПРООН. – М.: Весь Мир, 2010. – 228 с.

² Білорус О.Г. Глобальні трансформації торгівлі /О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 228 с.; Білорус О.Г. Глобальна продовольча безпека / [О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов]. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2009. – 486 с.

³ Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство / П.Т. Саблук, О.Г. Білорус, В.І. Власов. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2008. – 632 с.; Саблук П.Т. Світове і регіональне виробництво аграрної продукції / П.Т. Саблук, Г.А. Калієв, В.І. Власов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 210 с.

⁴ Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції / Б.К. Супіханов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 530 с.

⁵ www.fao.org.production.

1. Виробництво основних видів продукції тваринництва, млн т

Продукція	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2009 р. до 1980 р., %
		М'ясо				
М'ясо – усього	136,8	179,9	233,5	259,6	283,9	207,5
у т. ч. яловичина	45,6	53,0	56,3	59,3	62,8	137,7
буйволятина	1,6	2,3	2,8	3,0	3,3	206,3
свинина	52,7	69,9	89,8	99,1	106,3	201,7
баранина	5,6	7,0	7,7	7,9	8,2	146,4
козлятина	1,7	2,6	3,8	4,6	5,0	294,1
м'ясо птиці	25,9	40,9	68,2	79,9	92,0	355,2
у т. ч. бройлерів	22,9	35,3	58,3	69,3	80,3	350,7
качатина	0,7	1,2	2,8	3,3	3,8	542,9
індюшати	2,0	3,7	5,1	5,2	5,3	265,0
На одну особу, кг	30,8	34,0	38,1	40,0	41,6	135,1
		Молоко				
Молоко – усього	465,6	542,5	578,9	647,7	702,1	150,8
у т. ч. коров'яче	422,3	479,1	490,2	543,8	583,4	138,1
буйволів	27,5	44,1	66,5	78,8	92,1	334,9
верблюдів	1,2	1,4	1,5	1,6	1,8	150,0
козяче	7,7	10,0	12,6	14,6	15,5	201,3
овече	6,8	8,0	8,1	8,9	9,2	135,3
На одну особу, кг	104,8	102,4	94,5	99,5	103,0	98,3

Разом із тим слід зазначити, що зростання виробництва молока в цілому відстає від приросту чисельності населення, що зумовило зниження виробництва молока на одну особу від 104,8 кг у 1980 році до 103 кг, або на 1,7%, у 2009 році.

Зміни обсягів виробництва окремих видів м'яса і молока призвели до значних змін обсягів світової торгівлі цими продуктами (табл. 2). Насамперед, це зростання фізичних обсягів експорту продукції тваринництва.

2. Експорт продукції тваринництва, млн т

Продукція	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2009 р. до 1980 р., %
М'ясо – усього	9,6	13,6	24,4	31,2	37,4	389,6
у т. ч. яловичина	2,0	2,1	1,4	1,2	1,5	75,0
буйволятина	0,04	0,05	0,26	0,42	0,46	1150,0
свинина	2,6	4,2	6,9	10,0	12,3	473,1
баранина	0,8	0,8	0,9	0,9	1,0	125,0
козлятина	0,0006	0,02	0,02	0,04	0,04	
м'ясо птиці – разом	1,5	2,7	8,8	11,0	13,9	926,7
бройлери	1,3	2,2	6,9	8,1	10,4	800,0
качатина	0,03	0,05	0,1	0,1	0,1	333,3
Молоко коров'яче	1,0	2,3	4,8	5,8	7,6	760,0
Молоко в еквіваленті	41,7	46,2	71,2	84,8	92,1	220,9

Як не дивно, але за даними ФАО обсяги продажу яловичини (cattle meat) скоротилися на чверть порівняно з 1980 роком. Експорт усіх інших товарів, наведених у таблиці 2, за обсягами збільшився від 4 до 9 разів (свинини – з 2,6 до 12,3 млн т, м'яса птиці – з 1,5 до 13,9 млн т). При цьому саме стрімке зростання торгівлі свининою й м'ясом птиці в цілому визначило те, що при їх питомій вазі в загальних обсягах експорту в 1980 ро-

ці 42,7% у 2009 році цей показник зріс до 70%, або з 4,1 до 26,2 млн т.

Помітно для галузі зріс обсяг експорту свіжого коров'ячого молока – у 7,6 раза, або з 1 до 7,6 млн т. У цілому експорт усіх молочних виробів і молока (включаючи свіже) в перерахунку на молоко збільшився з 41,7 до 92,1 млн т, або в 2,2 раза. Водночас разом зі збільшенням обсягів фізичного експорту продукції тваринництва зросли грошові надходження від її реалізації (табл. 3).

3. Експорт продукції тваринництва, млн дол. США

Продукція	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2009 р. до 1980 р., %
М'ясо – усього	20404,8	33219,3	41840,2	69953,3	107135,6	525,1
у т. ч. яловичина	5024,2	6671,7	3419,0	4238,2	7012,1	139,5
буйволятина	40,6	49,2	276,8	561,5	1116,2	2749,3
свинина	6020,1	11554,1	13482,2	24701,6	36849,0	612,1
баранина	1367,8	1697,1	2061,3	3952,1	4612,6	337,2
козлятина	0,9	47,7	52,9	133,5	162,7	18077,8
м'ясо птиці разом	2308,3	4440,3	9832,6	16488,1	27146,2	1176,0
бройлери	1913,5	3192,5	6391,1	10427,5	17170,2	897,3
качатина	49,2	163,2	199,8	239,9	363,5	738,8
Молоко коров'яче	359,9	1059,7	1683,8	2577,9	4767,6	1324,8

Експорт усіх видів м'яса у грошовому виразі збільшився з 20,4 до 107,1 млрд дол. США, або в 5,2 раза, а зокрема м'яса птиці – в 11,7 раза, в тому числі бройлерів – майже у 9 разів. Значно зріс також експорт коров'ячого молока – з 359,9 до 4767,6 млн дол. США, або в 13,2 раза.

У цілому експорт м'яса та молока коров'ячого збільшився з 20,7 до 111,9 млрд дол. США, або в 5,4 раза, чому сприяло також підвищення цін на експортну продукцію (табл. 4).

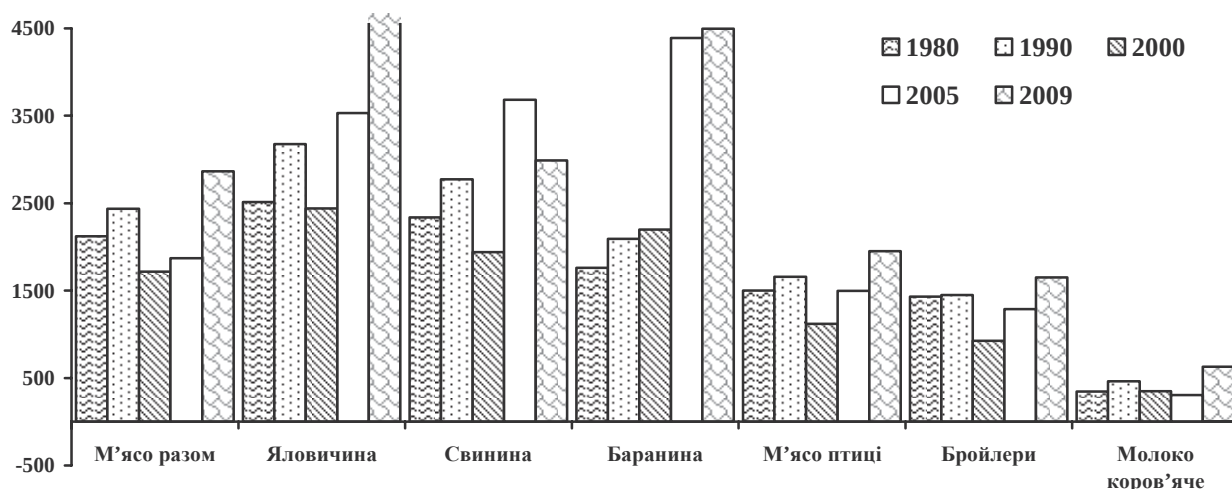
4. Динаміка цін на експортну продукцію тваринництва, дол./т

Продукція	1980 р.	1990 р.	2000 р.	2005 р.	2009 р.	2009 р. до 1980 р., %
М'ясо – усього	2124,2	2438,4	1717,6	1870,4	2864,6	134,9
у т. ч. яловичина	2512,1	3177,0	2442,1	3531,8	4674,7	186,1
буйволятина	1015,0	984,0	1064,6	1336,9	2426,5	239,0
свинина	2338,9	2772,7	1939,3	3684,9	2989,6	127,8
баранина	1761,1	2094,1	2201,1	4391,2	4497,4	255,4
козлятина	1500,0	2385,0	2645,0	3337,5	4067,5	271,1
м'ясо птиці разом	1500,9	1658,6	1119,8	1498,9	1948,9	129,8
бройлери	1429,9	1450,4	927,8	1287,3	1650,4	115,4
качатина	1640,0	3264,0	1998,0	2399,0	3635,0	221,6
Молоко коров'яче	344,8	461,5	347,0	304,0	629,1	182,4

Джерело: fao.org.trade з нашими розрахунками.

Отже, зростання експортних цін на м'ясо і молоко у поєднанні з іншими чинниками зумовило глобальну продовольчу кризу. На-

очно динаміка середньосвітових цін на основні види продукції тваринництва показана на рисунку.



Динаміка середньосвітових цін на продукцію тваринництва, дол./т

Розвиток тваринництва на світовому рівні характеризується широким застосуванням інтенсивних факторів (підвищення продуктивності тварин і птиці) для збільшення обсягів виробництва у розвинутих країнах та поєднанням інтенсивних й екстенсивних (зростання поголів'я тварин і птиці) факторів у країнах, що розвиваються. В цілому це зумовило значне збільшення обсягів виробництва продукції тваринництва, зокрема м'яса, у два рази (з 37,9% яловичини до 534,9% – качатини) і молока у півтора рази (з 38,1% коров'ячого до двократного – козячого).

Таким чином, зміни у тваринництві на світовому рівні характеризуються такими рисами: збільшенням обсягів виробництва, які за темпами випереджають темпи зростання чисельності населення; стрімким зростанням обсягів експорту тваринницької продукції; хвилеподібною динамікою цін на основні види тваринницької продукції зі зростанням їх останніми роками, що в поєднанні з іншими чинниками зумовило глобальну продовольчу кризу 2007/08 МР.

 Наведено аналіз динаміки виробництва продукції тваринництва у світі та торгівлі нею на світових ринках.

 Приведена динамика производства продукции животноводства в мире и торговли ею на мировых рынках.

 An article analysis the dynamics of world production of the livestock sector and considers the world market trade of livestock products.

* * *

Е.А. ЛЕНГ, генеральный директор ООО „Укрзернопром Агро»

Аграрные компании Украины на международном долговом рынке

Аграрный сектор Украины по праву считается одним из самых перспективных и динамично развивающихся в экономике страны. В современных украинских реалиях потребность в заемных ресурсах является одним из важнейших условий для интенсивного и эффективного развития местных агрокомпаний¹, которые ныне стали локомотивами развития агросектора.

Среди основных инструментов привлечения заемных средств на международных рынках капитала важное место принадлежит долговому финансированию, выпуску еврооблигаций (т.н. евробондов). Рынок долгов существенно отличается от прямых банковских заимствований и, в первую очередь, тем, что инструменты этого рынка имеют постоянные котировки, более ликвидны, могут обращаться на вторичном рынке. Облигации и другие инструменты, вращающиеся на нем, точнее отражают финансовые показатели эмитентов, в том числе через ежедневные котировки долговых инструментов.

Успешность выпуска еврооблигаций тесно связана с суммой привлеченных средств, сроками и процентной ставкой, под которую вы-

пускались долговые ценные бумаги. Цель статьи – проанализировать результаты выпуска облигаций украинскими агрокомпаниями на международных рынках капитала и выяснить, какие факторы (финансовые и операционные показатели деятельности компаний) сыграли важную роль в получении заемных средств. Статистический материал был отображен графически и трансформирован в эконометрические модели. Данная тема в украинском научном пространстве специально не поднималась, поэтому нами использовались только фактические данные деятельности украинских аграрных компаний (операционные и финансовые показатели, результаты выпуска облигаций) и экономический научный аппарат для унификации полученного материала (табл. 1). Считаем необходимым и актуальным данное исследование также и потому, что полученные данные могут быть использованы в дальнейшем аграрными компаниями при размещении своих долговых ценных бумаг на международных финансовых рынках и для применения разработанных моделей в целях прогнозирования проблематики корпоративных финансов.

1. Выпуск евробондов агрокомпаниями Украины

Компания	Дата выпуска	Тип облигаций	Сумма, \$ млн	Годовая ставка, %	Выплаты	Срок	Moody's	Fitch	S&P	Организаторы размещения
МХП	30.05.2006	144A и RegS	250	10,25	30.11.2011	5 лет	B2	B		MorganStanley
МХП	12.04.2010	144A и RegS	250	10,25	29.04.2015	5 лет	B3	B-		Morgan Stanley, UBS и ING
МХП	29.10.2010	144A и RegS	330	10,25	24.04.2015	5 лет	B3	B-		Morgan Stanley, UBS и ING
Авангард	10.2010	Reg S	200	10,00	29.10.2015	5 лет		B		J.P. Morgan и Troika Dialog
Мрия	31.03.2011	144A и RegS	250	10,95	2016	5 лет		B-	B	BAML, RBS, UBS и Dragon Capital
Агротон	14.07.2011	RegS	50	12,50	2014	3 года		B-	B-	Dragon Capital, UBS и VTB Capital

Источник: www.cbonds.info.

¹ См. статью Ленг Е.А. Роль и место агрохолдингов в аграрном секторе Украины. - <http://www.uzp-agro.com.ua/upload/Rol%20i%20mesto%20agrohodingov%20v%20agrarnom%20sektore.pdf>.

Характерным явлением начала второй половины первого десятилетия этого века стало увеличение корпоративных заимствований практически на всех развивающихся рынках, за исключением, возможно, стран Северной Африки и Ближнего Востока. Подтверждением этому явился значительный приток средств в корпоративные облигационные фонды, оцениваемый в \$11,6 млрд; часть данных средств получила Украина. В этот период (до 2008 г.) происходит динамичное восстановление мирового рынка капитала, развитие внутреннего и внешнего рынков.

Одним из факторов повышения спроса на кредитные ресурсы среди украинских компаний стала потребность рефинансировать дорогие деньги, привлеченные на более раннем этапе, через эмиссию еврооблигационных корпоративных займов. С 2005 года происходит активизация украинского рынка капитала, увеличивается поток инвестиционных ресурсов в украинские компании, снижается страновой риск Украины. Эти тенденции стали результатом как макроэкономической и политической стабилизации и возобновления программы сотрудничества с МВФ, так и благоприятного мирового бизнес-климата.

С точки зрения иностранных инвесторов, доходность еврооблигаций украинских эмитентов находится на сравнительно высоком уровне по отношению к аналогам на других развивающихся рынках, что и объясняет привлекательность инвестирования в украинские компании. Для сравнения, в России доходность по еврооблигациям в описываемый период времени была ниже в среднем на 3-4% при сравнимом кредитном качестве эмитентов, что давало возможности для интересного арбитража. Снижать стоимость привлечения кредитных средств на международных рынках украинские корпорации могут только за счет повышения доверия и спроса инвесторов, а также за счет уменьшения суверенных рисков¹.

Около 40% рынка евробондов украинских эмитентов реального сектора представ-

лено аграрными холдингами. Это еще раз подтверждает значительную потребность отрасли в заемных средствах. Компаниями, которые успешно осуществили выпуск евробондов в 2010-2011 годах, являются такие игроки как, Мироновский хлебопродукт, агрохолдинг Авангард, агрохолдинг Мрия и холдинг Агротон. О намерении выпустить еврооблигации в ближайшее время заявили еще ряд сельскохозяйственных предприятий Украины, в том числе и один из крупнейших операторов подсолнечного масла Кернел Групп. Такие планы могут служить дополнительным доказательством важности и актуальности данного исследования. Успех размещения евробондов зависит от множества факторов, включая устойчивость бизнес-модели компании, качество корпоративного управления.

Факторный анализ привлечения украинскими агрохолдингами заимствований на рынке евробондов. Рассмотрим основные закономерности в процессе размещения облигаций. Ставка дифференцируется в зависимости от суммы займа. Основная масса выпусков еврооблигационных займов украинскими агрокомпаниями была произведена в размере, превышающем 200 млн долл. и ставка по ним находилась в пределах от 10,00% до 11,00%. Компания Агротон выделяется из основной массы, что объясняется критически низким объемом выпуска, а соответственно – и нехарактерно высокой ставкой для данного сектора.

Для выявления факторов, влияющих на успешность размещения облигаций компании, необходимо произвести анализ основных финансовых показателей, которые отображают эффективность деятельности компании аграрного сектора. Важно отметить, что для проведения всех последующих расчетов необходимо было свести показатели к единой базе. Для этого были взяты данные финансовой отчетности компаний, опубликованные на официальных сайтах: за 2010 год для компаний, выпустивших облигации в 2011 году, а для разместивших евробонды в 2010 году, данные за 2009 год.

Немаловажным фактором является размер земельного банка компании. Результат построенной линейной регрессии соотно-

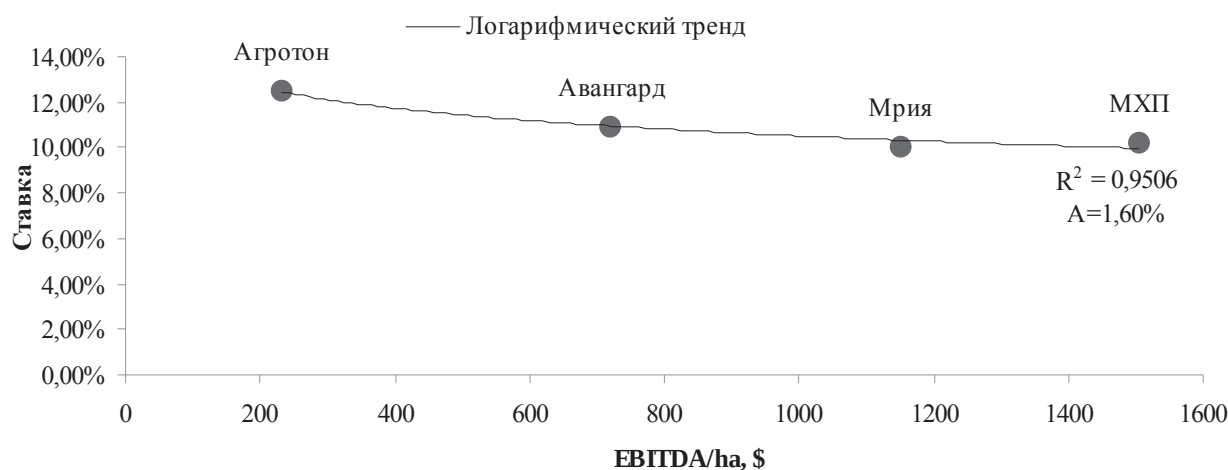
¹ Буй Т. Спрос на украинские еврооблигации пока есть // Про день-ги. – 2011 [Электронный ресурс] / Т. Буй. – Режим доступа: <http://prodengi.net.ua/spros-na-ukrainskie-evroobligacii-poka-est>

шения земельного банка агрокомпаний и купонной ставки выпущенных облигаций указывает на отсутствие влияния размера земель компании на результаты размещения еврооблигаций, поскольку коэффициент детерминации всего 0,0001, а значит, данный показатель не является частью уравнения. Возможно, целесообразно будет использовать его в комбинации с другими факторами, например путем вычисления относительных показателей.

Размер купонной ставки не может быть детерминирован лишь показателями, характеризующими деятельность компании. Существует и ряд других факторов, которые влияют на размер доходности облигаций. К таким факторам могут принадлежать как внутрикорпоративные, так и внешние мак-

роэкономические, такие, как уровень странового риска и, в частности, уровень доходности по выпущенным суверенным еврооблигациям. Тем не менее, все анализируемые агрокомпании подвержены почти одинаковому суверенному и макроэкономическому риску, которые одновременно влияют на каждого из игроков. В связи с этим мы оставляем указанные риски за рамками данного исследования, приняв гипотезу о том, что они действуют на анализируемые украинские компании практически одинаково, что позволяет пренебречь этими рисками в нашем факторном анализе.

На рисунке 1 отображена зависимость ставки доходности облигаций от показателя $EBITDA^1/ha$, который характеризует эффективность компании.



1. Зависимость купонной ставки по еврооблигациям от соотношения $EBITDA/ha$, 2010-2011 гг.

В данном случае получен статистически значимый результат: чем лучший финансовый результат показывает компания, и чем больше операционной прибыли приходится на 1 га, тем привлекательнее она становится для инвесторов и, соответственно, тем ниже ставка доходности облигаций, с которой инвестор готов приобрести данные бумаги. Наилучшим для данного ряда является применение логарифмического тренда. Коэффициент детерминации при этом равен 0,95, что указывает на тесную связь переменных. Это также означает, что уровень ставок не будет снижаться с ростом показателя

$EBITDA/ha$ одинаковыми темпами. После некоего уровня граничная отдача величины прибыли на 1 га начнет медленно убывать. Ошибка аппроксимации при этом составляет 1,6%. Отклонения от данного тренда по показателям компаний незначительны.

Проанализируем также влияние оцененной стоимости 1 га агрокомпаний на размер ставки, которую компания устанавливает при выпуске еврооблигаций. Здесь мы не будем приводить рисунок, но он показал бы, что размер ставки обратно пропорционален стоимости компании, приходящейся на 1 га земель, находящихся в распоряжении компании

¹ EBITDA (Earnings before Interest, Taxes, Depreciation and Amortization) – прибыль до вычисления платы по процентам, налогов и амортизации материальных и нематериальных активов.

² EV/ha (Enterprise Value/ha) – отношение стоимости компании к ее земельному банку.

(EV/ha^2), то есть с повышением этого показателя компания может рассчитывать на понижение ставки доходности по облигациям.

Логарифмический тренд является лучшей аппроксимирующей прямой для данного ряда (R-квадрат равен 0,63). Компании Авангард и МХП по показателю EV/ha находятся несколько ниже трендовой прямой, а это значит, что размер их ставок доходности подвергался влиянию некоторых других факторов. Ошибка аппроксимации при этом составляет 5,12%.

Влияние фактора EBITDA, как мы убедились выше, является также существенным. Величина EBITDA – важнейший показатель, на основе которого оценивается способность «закладываемой» компании обслуживать привлеченные долги. EBITDA как один из важнейших индикаторов показывает, какие ресурсы остаются в распоряжении компании для погашения процентов по кредитам и выплат по облигациям. Однако применение фактора EBITDA обособленно также не дает однозначного результата, свидетельствовавшего об эффективности деятельности компании. Достаточно показательным и широко применяемым на практике является относительный показатель $EV/EBITDA$, который оценивает компанию по всему денежному потоку, остающемуся в распоряжении компании до того, как она выплатит проценты и налоги и, разумеется, начнет осуществлять капиталовложения¹.

Соотношение $EV/EBITDA$ дает представление о том, какие средства останутся в распоряжении компании, если одновременно сократить капиталовложения и кредиты, что влечет за собой сокращение процентных выплат². В нашем случае, не отображенном на рисунке, чем значение показателя $EV/EBITDA$ выше, тем выше ставка доходности по облигациям. Это можно объяснить тем, что чем больше сроки окупаемости инвестиций, тем меньше интереса проявляет инвестор к такому проекту и тем выше доходность должна обеспечить компания для привлечения инвестиционных ресурсов. Для выявления степени взаимосвязи данных фак-

торов также был использован логарифмический тренд, так как он лучшим образом характеризует взаимозависимость факторов. С увеличением мультипликатора ставка повышается, однако темпы такого повышения постепенно замедляются. R-квадрат равен 0,46, это значит, что на 46% выбранный фактор объясняет колебание ставок доходности по еврооблигациям. Ошибка аппроксимации при этом составляет 5,42%.

Рассмотрим также влияние показателя P/E (Капитализация/Прибыль)³. Логарифмическая зависимость ставки по облигациям от P/E , численно выражаемая коэффициентом R-квадрат и равная 0,35, указывает на наличие некоторой связи, однако она не является статистически значимой, как в предыдущих примерах. В данной ситуации увеличение показателя неоднозначно влечет за собой снижение доходности облигаций; присутствует и обратная тенденция к повышению последней. Так, для компании Агротон с самым высоким уровнем P/E и ставка по облигациям самая высокая. Оптимальным в данном случае является соотношение исследуемых показателей у компании Мрия: соотношение цена/прибыль чуть ниже 7 (6,9) и ставка доходности – 10,95%. Компания Мироновский хлебопродукт несколько отклоняется от основного тренда: P/E на уровне 9 (выше, чем у Мрии) и ставка 10,25% (ниже, чем у Мрии).

Еще одним распространенным показателем, при помощи которого оценивают компанию, считается мультипликатор «стоимость бизнеса/выручка» – $EV/Выручка$. Разница между величинами $EV/Выручка$ для разных компаний отражает различия в долгосрочной доходности бизнесов, которая напрямую влияет на оценку компании⁴. Высокий показатель $EV/Выручка$ не всегда можно расценивать как переоцененность компании. Иногда он отражает ожидания инвесторов по поводу будущих доходов компании. Соответственно, если показатель выше среднерыночного, то инвесторы ожидают увеличения доходов фирмы, а если меньше, то наоборот⁵. Но на деле фактор $EV/Выручка$ не оказывает значительного

¹ См. «ДОХОДНЫЕ» финансовые мультипликаторы: сравнение показателей, основанных на российском учете и US GAAP (ГAAP США). – <http://gaap.ru/articles/51031>.

² Там же.

³ P/E (PriceperShare/EarningRatio) – отношение капитализации компании к ее прибыли за отчетный период [42].

⁴ Там же.

⁵ Оценка стоимости компании. – <http://www.mforum.ru/063874.htm>.

влияния на размер ставки доходности по еврооблигациям (R-квадрат 0,23).

Чем ниже ставка доходности компаний, тем высший уровень доверия к компании оказывают инвесторы. Такое доверие может быть оправдано наличием достаточного обеспечения еврооблигаций агрохолдинга. В качестве показателя достаточного обеспечения можно рассмотреть соотношение основных средств компании (PPE) к общей стоимости активов (Общие Активы). Действительно оказывается, что чем выше доля основных средств в структуре активов, тем ниже ставка доходности еврооблигаций. Для описания зависимости лучше всего подходит степенной тренд, коэффициент R-квадрат в этом случае равен 0,73, что свидетельствует о наличии существенной связи между переменными. Такая ситуация предполагает, что чем выше покрытие заимствования активами, тем ниже уровень риска для инвесторов и тем меньше ставка доходности. Однако стоит заметить, что в таком случае последующее понижение ставки доходности при дальнейшем увеличении доли ос-

новных средств происходит замедленными темпами. Ошибка аппроксимации при этом составляет 4,61%.

Исследуем характер взаимосвязи соотношения величины необоротных активов (Non-CurrentAssets) к совокупным активам компании (Общие Активы) и размера ставки доходности. С увеличением доли необоротных активов в структуре активов компании ставка по облигационному займу будет уменьшаться. Для пояснения зависимости лучше всего использовать степенную функцию, причем квадратичный коэффициент корреляции составляет 0,72, что свидетельствует о тесной связи фактора и результата. Ошибка аппроксимации при этом составляет 3,80%. Показатель PPE, рассмотренный выше, является неотъемлемой частью необоротных активов. Таким образом, данная зависимость еще раз подтверждает факт значимости для инвестора показателя покрытия займа «тяжелыми активами».

Рассмотрим, как влияет структура необоротных активов на размер купонной ставки (рис. 2).

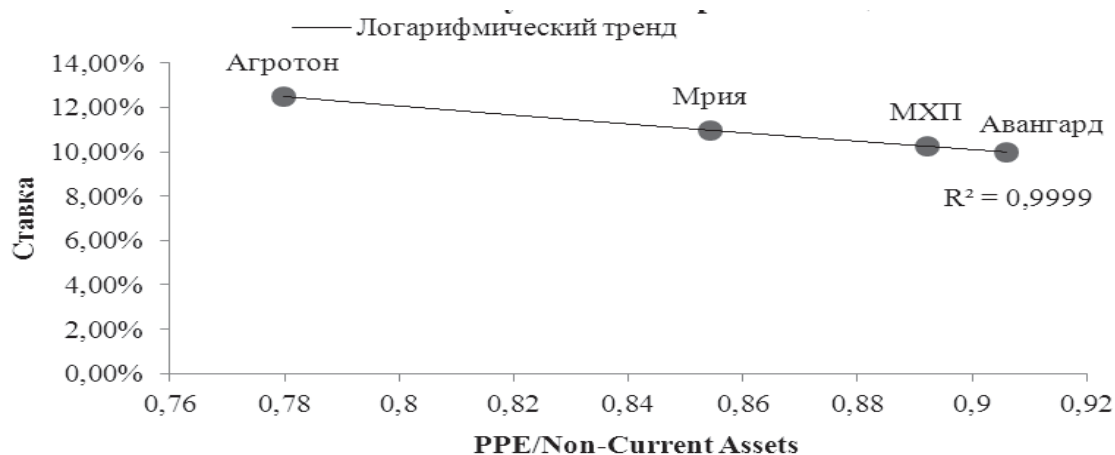


Рис. 2. Соотношение структуры необоротных активов и ставки купона по еврооблигациям, 2010-2011 гг.

Полученные результаты регрессионного анализа еще раз подтверждают значительность фактора, исследованного ранее (коэффициент детерминации – 0,99). Ошибка аппроксимации при этом составляет 0,09%.

Такие факторы, как влияние доли оборотных и необоротных активов компании, приходящейся на 1 га земельного банка, на размер купонной ставки тоже существенны. Коэффициент корреляции и в первом и во

втором случае велик (0,97 и 0,93). Ошибка аппроксимации при этом составляет 2,30%.

Исследуем соотношение Общий Долг/Земельный банк (Liabilities/ha), рис. 3.

Данный показатель также оказывает большое влияние на значение результативного показателя: на 86% он объясняет отклонения купонной ставки от линии логарифмического тренда. Последний в данном случае, как и в предыдущих двух, был выбран не случайно, поскольку логично предположить,

что влияние данных факторов подвержено закону убывающей граничной отдачи и темпы снижения купонной ставки с ростом этих

показателей постепенно будут замедляться, а ошибка аппроксимации составит 2,41%.

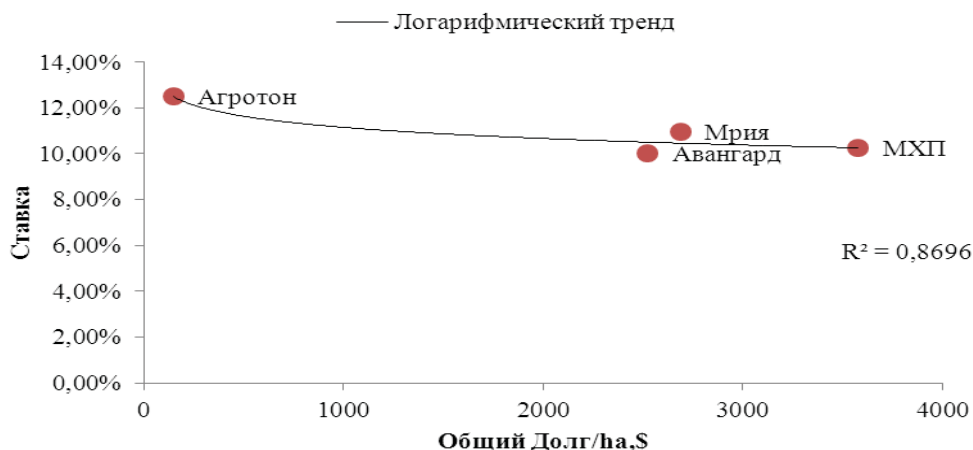


Рис. 3. Влияние обязательств компании, приходящихся на 1 га, на размер купонной ставки, 2010-2011 гг.

При оценке возможности инвестирования в компанию инвесторы обращают пристальное внимание на долговую нагрузку. При анализе деятельности предприятия часто используют соотношение Чистый Долг/ЕВITDA¹. Наименьшая долговая нагрузка наблюдается у компании Мрия – 0,21, а ставка доходности облигаций этой компании составляет 10,95% годовых. Размер долга холдинга Агротон превышает 1 и ставка равна 12,50%. Если анализировать данные показатели для МХП, то долговая нагрузка компании наибольшая среди представленных компаний (чуть больше 1,8), однако ставка по облигациям ниже, чем у двух вышеупомянутых. Чистый долг агрохолдинга Авангард составляет больше половины (0,67) полученной прибыли/ЕВITDA в 2009 году, ставка же по облигациям данной компании 10,00%.

С одной стороны, низкий показатель сроков оборачиваемости долга свидетельствует об эффективности деятельности компании, отсутствии значительных рисков для инвестора, с другой – о неэффективности структуры капитала и может сделать компанию непривлекательной для инвесторов.

Применение регрессионного анализа с данными переменными не дает желаемых результатов. Хороший статистический ре-

зультат дает соотношение обязательств к собственному капиталу: R-квадрат равен 0,74, что свидетельствует о наличии связи между данным фактором и размером купонной ставки. Ошибка аппроксимации при этом составляет 3,83%.

Если же говорить о соотношении чистого долга, который учитывает долгосрочные и краткосрочные обязательства, к размеру собственного капитала, то влияние данного показателя при определении купонной ставки доходности облигаций незначительно.

Для оценки привлекательности эмитента облигаций используется и коэффициент EBIT margin². Но EBIT margin не является фактором влияния на ставку по облигациям анализируемых компаний аграрного сектора, о чем и свидетельствует низкий коэффициент R-квадрат, равный 0,18. Наряду с количественными факторами можно проследить зависимость от некоторых качественных факторов, таких как, например, тип облигационного правила, выбор которого говорит инвестору о многом. Евробонды, выпущенные по менее жестким правилам RegS, имеют в среднем доходность ниже, чем облигации, выпущенные согласно пра-

¹ См.: Чистый долг/ЕВITDA. – <http://www.finapex.ru/information/multipliers/191-ebitda>.

² EBIT margin – отношение прибыли до выплаты процентов и вычета налогов к выручке компании. См. Метод «2Д»: долги и деньги. Как оценить инвестиционную привлекательность компаний в ходе кризиса, когда традиционные способы не работают. – <http://ocenka.auditinform.ru/index.php?name=News&file=article&sid=2>.

вилам 144А. Причина в том, что доступ к рынку капитала США, который обеспечивает соблюдение правил 144А, открывается для эмитентов, сумма займа которых превышает 500 млн долл. (исключение составляет агрохолдинг Мрия, заимствования которого эквивалентны 250 млн долл.), то есть это компании, имеющие высший уровень стойкости.

В среднем доходность по выпущенным по правилу 144А еврооблигациям компаний выше на 1,58%, однако данная разница является своего рода платой за получение значительно больших сумм.

В то же время, как было уже ранее замечено, рейтинговая оценка предстоящего выпуска значительным образом влияет на размер доходности, поскольку, покупая бумаги компаний с низшим рейтингом, инвестор берет на себя дополнительный риск, кото-

рый и стремится компенсировать путем обеспечения себя большей потенциальной доходностью. Это один из законов рынка капиталов – чем выше риск, тем выше должна быть доходность, премия за риск.

Для сравнения брался рейтинг облигаций, сделанный рейтинговым агентством Fitch. Облигации с рейтингом В-, который ниже чем В, имеют ставку доходности выше в среднем на 2,125%. Выпуск евробондов производился не только в агросекторе, но и в тяжелой промышленности такими компаниями, как Ferrexpo, Metinvest и ДТЕК. Кроме того, достаточно результативным оказалось заимствование денег путем выпуска еврооблигаций украинскими банками. Для сравнения приведены результаты размещения ценных бумаг упомянутых компаний (табл. 2).

2. Облигации, выпущенные украинскими компаниями

Компания	Тип облигаций	Ставка, %	Сумма, \$ млн	Рейтинг Fitch
Ferrexpo	144А	7,88	500	В
Metinvest	144А	10,25	500	В
ДТЕК	144А	9,50	500	В-
Metinvest	144А	8,75	750	В
МХП	144А	10,25	580	В-
Авангард	RegS	10,00	200	В
Мрия	144А	10,95	250	В-
Агрогон	RegS	12,50	50	В-
Сбербанк Украины	RegS	8,25	500	В
Укрэксимбанк (LPN)	RegS	8,38	500	В
Укрэксимбанк (LPN)	RegS	7,50	250	В
Приватбанк	RegS	9,38	200	В

Источник: www.cbonds.info.

В 2011 году произошли некоторые изменения в соотношении ставок разных секторов. Несколько выше стали ставки по суверенному долгу, повысились они и по облигациям банков. Промышленность, представленная в основном металлургическими компаниями, претерпела изменения в сторону понижения ставок, а купонные ставки по еврооблигациям компаний агросектора возросли.

Следует обратить внимание на облигации ведущих публичных компаний в разных секторах экономики. Спрэд доходности государственных облигаций и облигаций промышленных компаний, таких как Феррэкспо и Метинвест, является минимальным. Следующими по возрастанию идут ставки бан-

ковского сектора. Спрэд еврозаймов украинских агрокомпаний значительно превышает спрэд других секторов. На фоне остальных секторов сельское хозяйство, вероятно, остается для инвесторов зоной более высокого риска, чем и объясняется больший спрэд к суверенному долгу облигаций данного сектора. Это логично, потому что наряду с рисками страновыми, конъюнктурными и т.д., то есть общими для всех отраслей, агросектор подвержен влиянию ряда других не менее важных факторов. К ним можно отнести, например, климатические и погодные риски. Этим может быть обосновано желание инвестора получить дополнительную премию.

**Функциональная модель
результатов привлечения украинс-
кими агрохолдингами средств от раз-
мещения евробондов**

	Ставка, %	TotalAssets/ha, \$
Agroton 2010	12,50	960,07
MRIYA AGRO 2010	10,95	2685,66
Avangard 2009	10,00	6396,79
MHP 2009	10,25	6321,69

Источник: Официальные данные отчетов с сайтов компаний.

Адекватной моделью для определения размера купонной ставки еврооблигаций может служить:

$$\ln R = a \ln(TA / ha) + C,$$

где R – размер купонной ставки;

TA/ha – соотношение Общие Активы(Total Assets)/ha.

В результате проведения регрессионного анализа методом наименьших квадратов были определены коэффициенты модели:

$$\ln R = -0,11 \ln(TA / ha) - 1,32.$$

Коэффициентам полученного уравнения можно дать следующую интерпретацию: при увеличении значения показателя Общие Активы/ha на 1% ставка купона по облигациям данной компании уменьшится на 0,11% (0,11% это относительное, а не абсо-

лютное изменение ставки купона). Фактически коэффициент при переменной модели служит коэффициентом эластичности для ставки купона по показателю Общие Активы/ha. Константа в данной модели, равная 1,32, особого экономического смысла не несет.

По статистическим параметрам модель является адекватной:

F	Значимость F
116,83	0,008

Как видим, значение F удовлетворяет выбранному уровню надежности 0,95. Практическое значение критерия Фишера $F(1; 2; 0,05) = 116,83$, что существенно превышает теоретическое значение $F(1; 2; 0,05) = 18,5$.

Значение критерия Стьюдента для коэффициентов модели приведено в таблице:

	t-статистика	P-Значение
C	-16,0553	0,0039
$\ln(\text{TotalAssets/ha})$	-10,8089	0,0085

Все они являются значимыми, поскольку абсолютное практическое значение t-статистики для них больше теоретического, которое равно 6,205, и вероятность того, что они равны 0 (P-Значение), меньше 0,05, то есть с более чем 99% вероятностью коэффициенты предложенной модели не равны 0.

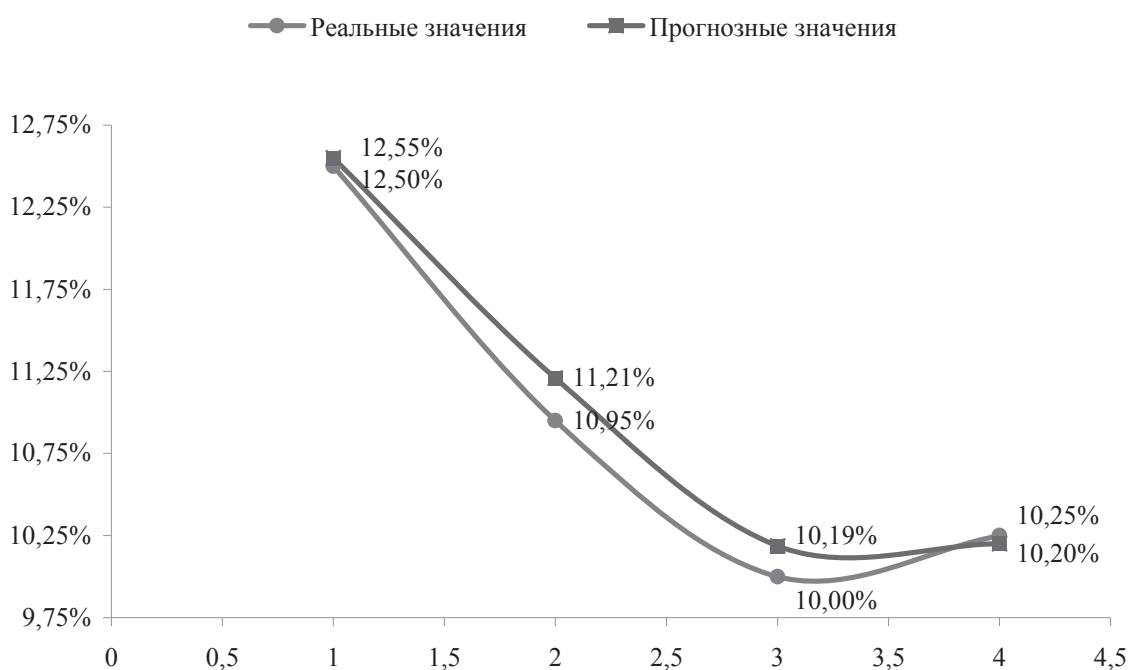


Рис. 4. Прогноз купонных ставок

На рисунке 4 показаны прогнозные значения, полученные на основе предложенной модели. Ошибка аппроксимации равна 0,01%, что гарантирует высокий уровень точности прогноза.

Проведенный фактический и статистический анализ финансовых и операционных показателей деятельности некоторых украинских агрокомпаний в разрезе результатов размещения ими долговых ценных бумаг, облигаций на международных рынках капитала хоть и не претендует на всеобщую зна-

чимость, но может быть полезен для планирования такого инструмента привлечения дополнительных финансовых ресурсов в будущем. Ведь опираясь на результаты данного исследования, можно в течение определенного периода привести показатели деятельности компании к таким показателям, чтобы можно было наиболее выгодно получить заемные средства, что в свою очередь повысит эффективность развития агропредприятия.

Розглянуто та проаналізовано основні закономірності в процесі розміщення єврооблігацій. Визначено фактори, що найбільше впливають на успішність розміщення облігацій, серед яких визначальний – похідна величина співвідношення активів до земельного банку компанії. Розроблено модель прогнозування результатів розміщення єврооблігацій.

Рассмотрены и проанализированы основные закономерности в процессе размещения облигаций. Определены факторы успешного размещения евробондов, среди которых решающий – производная величина отношения активов к земельному банку компании. Разработана модель прогнозирования результатов размещения евробондов.

The article is devoted to reviewing and analyzing the basic laws and factors of influence in the process of Eurobonds placement. The main factor is Assets/Land Bank ratio of the company. Also the model to predict the results of Eurobonds placement was developed.

* * *

И.Г. УШАЧЕВ, доктор экономических наук, профессор, академик РАСХН,
вице-президент Российской академии сельскохозяйственных наук, директор
Всероссийского научно-исследовательского института
экономики сельского хозяйства

Развитие сельского хозяйства России: проблемы и научное обеспечение



В сфере производства 2011 год был для АПК России достаточно успешным. Удалось не только восполнить потери в производстве, вызванные засушливым 2010 го-

дом, но по ряду позиций обеспечить дальнейшее его развитие.

Если говорить о темпах прироста валовой продукции сельского хозяйства, то они составили 122,1%, однако надо иметь в виду, что в предыдущем году было его снижение на 12% (рис. 1).

При этом основной прирост достигнут за счет растениеводства, его продукция возросла на 47,2%, тогда как продукция животноводства – на 1,5%.

Такой прирост достигнут главным образом за счет тех подотраслей, в которых наиболее быстрыми темпами шло освоение новых технологий: в растениеводстве – это производство сахарной свеклы и семян подсолнечника, в животноводстве – продукции птицеводства и свиноводства (рис. 2).

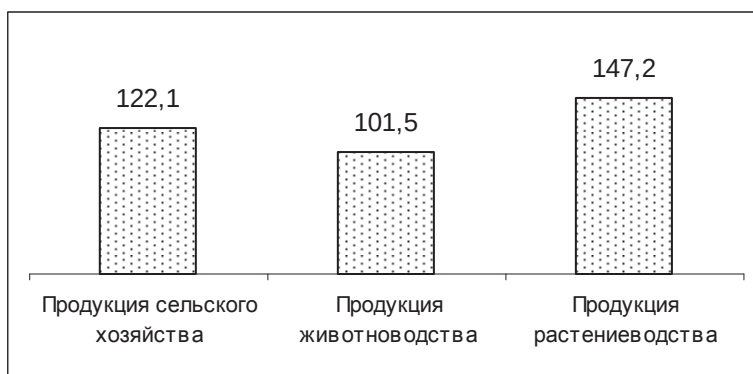


Рис. 1. Производство продукции сельского хозяйства в 2011 г.

В зерновом производстве валовой сбор был даже несколько ниже, чем в 2009 году, но выше пятилетнего среднегодового уровня.

Высокие темпы прироста продукции сохранились в мясном птицеводстве (11,5%). В качестве обнадеживающего результата сле-

дует указать на прекращение спада поголовья крупного рогатого скота (рост на конец 2011 г. к 2010 г. на 0,5%, в том числе коров – на 1,2%). Эта же тенденция сохранилась и в январе-феврале 2012 года (рост – соответственно на 0,8 и 1,5%).

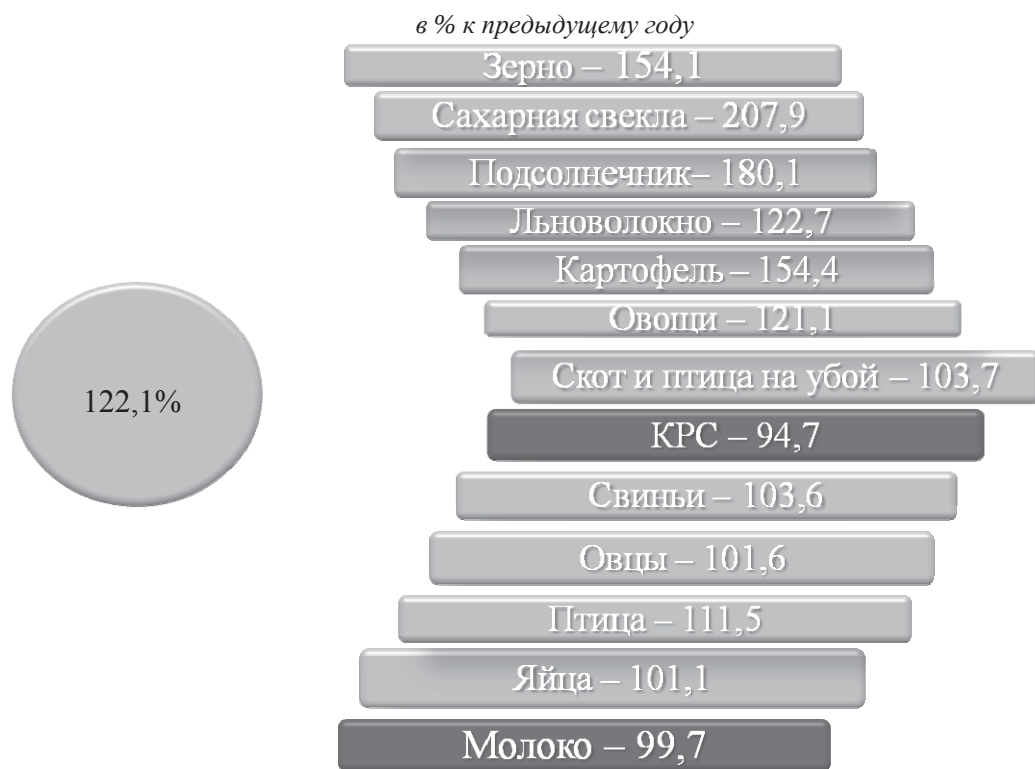


Рис. 2. Динамика продукции сельского хозяйства по отдельным подотраслям в 2011 г.

В области экономики происходили разнонаправленные процессы.

С одной стороны, внутренняя ситуация и конъюнктура мирового рынка способствовали росту цен сельскохозяйственных товаропроизводителей, которые увеличились за 2011 год на 18,6%, с другой – быстрыми темпами повышались цены на материально-

технические ресурсы (в целом на 17,3%) (рис. 3).

Это привело к тому, что в целом рентабельность без субсидий составила в сельскохозяйственных организациях (по предварительным данным) лишь 2,1%, а с учетом субсидий – 13,6% (рис. 4).

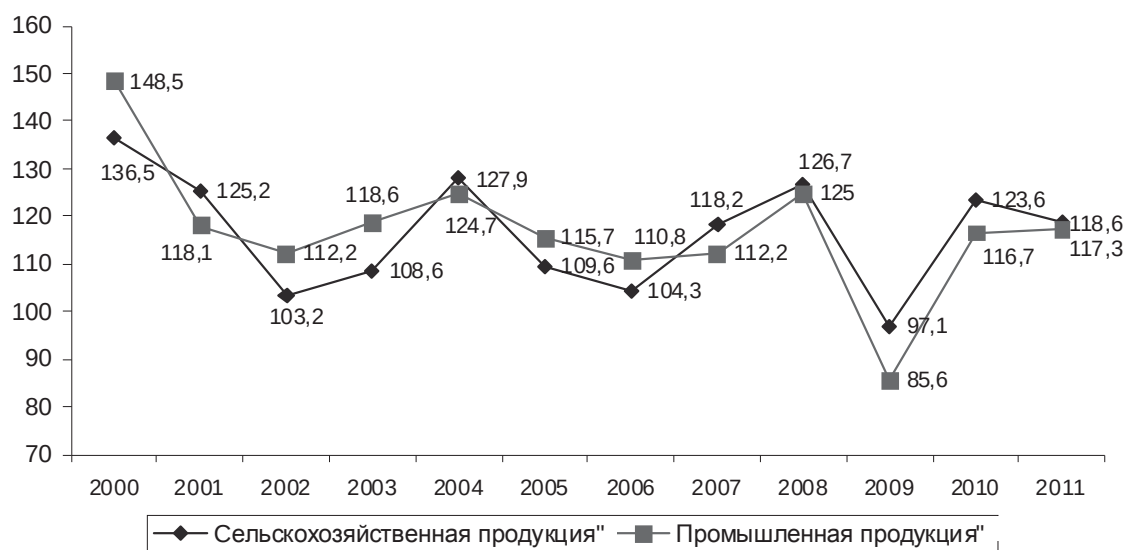


Рис. 3. Индексы цен производителей на реализованную сельскохозяйственную продукцию и продукцию промышленности, потребляемую сельским хозяйством, %

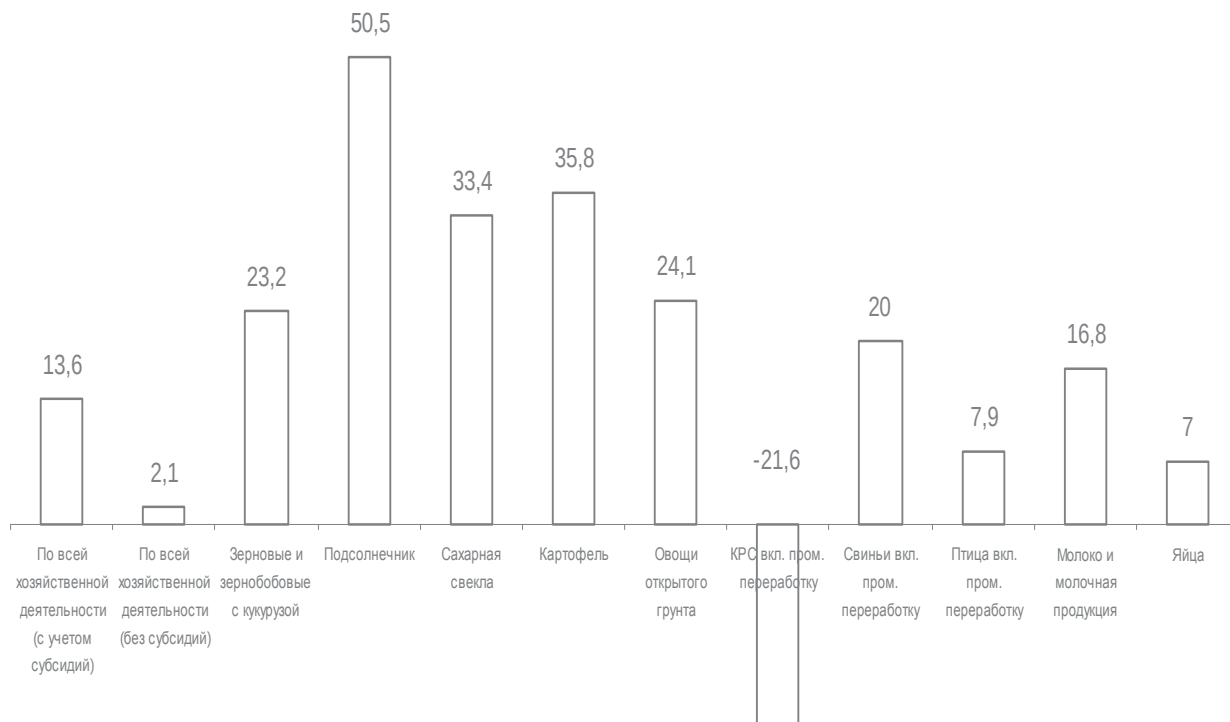


Рис. 4. Рентабельность сельскохозяйственного производства в сельскохозяйственных организациях в 2011 г. (без субсидий)

Таким образом субсидии позволили повысить рентабельность в целом на 11,5%, несмотря на то, что их сумма в выручке от реализации сельскохозяйственной продукции (по данным сельскохозяйственных организаций) составила лишь 4,4%.

Следует отметить высокий уровень дифференциации регионов по размерам оказываемой поддержки. Десять субъектов РФ получили более 42% суммы всей поддержки, но они дают 35% продукции сельского хозяйства. От реализации сельскохозяйственной продукции (без субсидий) в 45 субъектах Российской Федерации в целом был убыток, а из 36-ти, где была прибыль, в 32 из них рентабельность составляла менее 10%.

На общем фоне динамики роста сельскохозяйственной продукции и платежеспособного спроса населения существенные колебания наблюдались в пищевой промышленности. В 2011 году сказался недостаток сырья из-за неурожая в 2010 году и низкий рост реальных доходов населения (0,8%), поэтому прирост производства пищевых продуктов составил лишь 1%.

Рынок сельскохозяйственной продукции крайне дифференцирован, о чем свидетельс-

твуют различия в уровне рентабельности по отдельным видам продукции.

Если по продукции растениеводства сложилась относительно допустимая доходность, то в животноводстве проблемы остаются в мясном скотоводстве, которое на протяжении почти двух десятилетий убыточно, а прибыль от реализации молока не восполняет эти убытки.

Вызывает определенную тревогу снижение рентабельности продукции птицеводства как предвестник возможной стагнации в этой пока наиболее динамично развивающейся подотрасли. Причин тому несколько. Одна из них – недостаток финансовых (дорогие корма, энергоресурсы) ресурсов для развития, другая – влияние внешних факторов, включая импорт.

Не вдаваясь в детальный анализ причин этих процессов, следует отметить:

первое – тренд роста импорта, который достиг в 2011 году 42,5 млрд долл. США. Рекордным был и экспорт – 12 млрд долл. США. При этом за последние 11 лет отрицательный баланс внешнеторговой деятельности достиг 30,5 млрд долл., при том, что в 2000 году он составлял лишь 5,8 млрд долл. или вырос более чем в пять раз, а это в пе-

реводе на российские рубли свыше 900 млрд руб. (рис. 5);

второе – характерно, что при росте стоимости импорта по большинству видов продукции произошло значительное снижение в

последние годы объемов импорта основных видов продукции. Такой прирост связан преимущественно с повышением импортных цен, что отражает общемировую тенденцию (табл. 1).

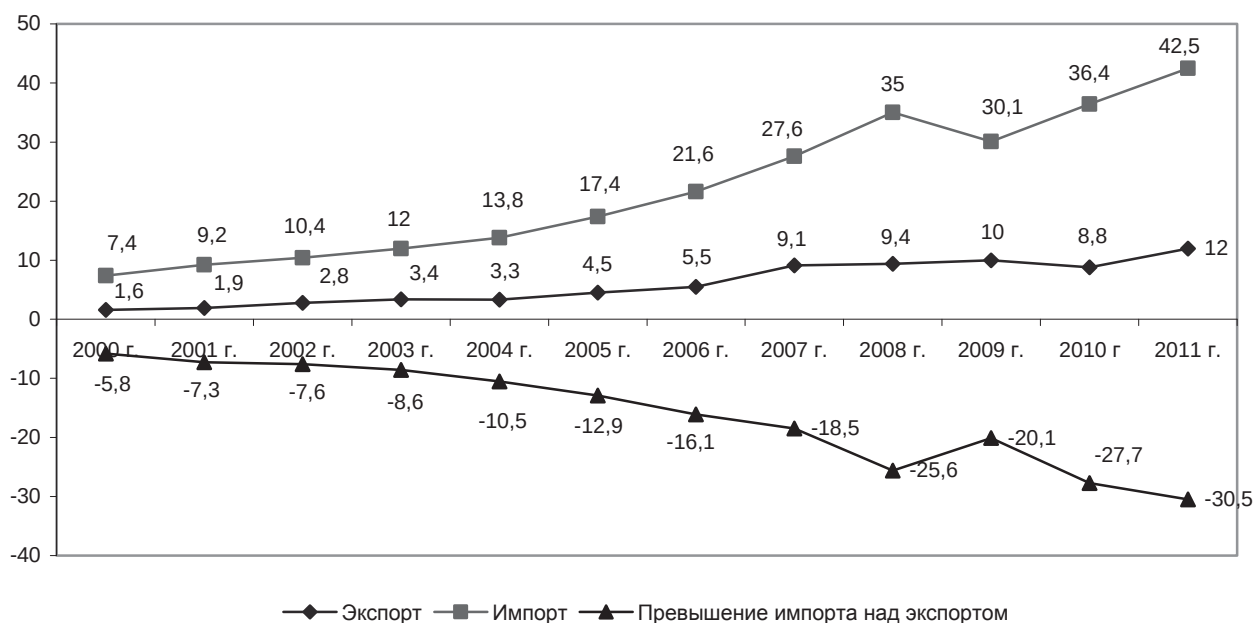


Рис. 5. Экспорт и импорт сельскохозяйственной продукции и продовольствия, млрд долл. США

1. Средние импортные цены, долл. США за 1 т

Продукт	2000 г.	2006 г.	2007 г.	2008 г.	2009 г.	2010 г.	2011 г.	2011 г. в % к	
								2000 г.	2010 г.
Мясо свежее и мороженое (без мяса птицы)	1145	2335	2441	3073	3283	3278	3601,9	В 3,1 раза	109,9
Мясо птицы свежее и мороженое	542	729	824	1105	1172	1367	1414,8	В 2,6 раза	103,5
Масло сливочное и прочие молочные жиры	1389	1827	2523	3110	3648	3751	4248	В 3,1 раза	113,2
Масло подсолнечное	591	916	1009	1584	958	1041	1345,5	В 2,3 раза	129,3

Отсюда вывод – необходимо усиливать интеграцию между нашими странами, что будет взаимовыгодно для АПК России и Украины, сократится импорт из стран дальнего зарубежья.

Экономическая ситуация сказалась на темпах модернизации сельскохозяйственного производства.

Можно сказать, что ее темпы в целом еще не соответствуют задачам, стоящим перед АПК России для реализации Доктрины продовольственной безопасности страны, принятой в 2010 году.

Если в 2006-2007 годы инвестиции возросли, то в 2008-2010 годах снижались и лишь в 2011-м стали восстанавливаться. Однако по отношению к 2007 году они оставались ниже на 24%. За годы (2008-2011) реализации Государственной программы было недоинвестировано около 560 млрд руб. Это привело к тому, что не удалось обеспечить обновление основных средств механизации сельскохозяйственного производства. В таких условиях продолжилась стагнация сельскохозяйственного машиностроения, что, очевидно, представляет су-

щественный риск для дальнейшего инновационного развития АПК.

Вместе с тем за последние четыре года (2008–2011) было введено новых и модернизировано почти 300 объектов по производству мяса крупного рогатого скота, что дало возможность увеличить его объем на 90 тыс. т, мяса свиней – соответственно 350 объектов на 400 тыс. т, бройлеров – 247 объектов на 640 тыс. т. При этом удельный вес мяса свиней, производимого по инновационным технологиям, достиг 12,5%, мяса птицы – почти 15%.

Социальная сфера сельских территорий. Реализация Государственной программы развития сельского хозяйства на 2008-2012 годы создала определенные предпосылки

для повышения занятости и доходов сельского населения, улучшения жилищных условий и социальной среды обитания. Однако принятых мер недостаточно для полного и эффективного использования потенциала сельских территорий в общенациональных интересах (рис. 6).

Численность сельского населения, прежде всего за счет естественной убыли, продолжает сокращаться. За последние 10 лет (2001–2010.) жителей села стало меньше на 1,7 млн чел. Сельские территории 55 субъектов Российской Федерации являются депопуляционными, при этом в 11 регионах центра европейской части России смертность превышает рождаемость в 2-2,8 раза.

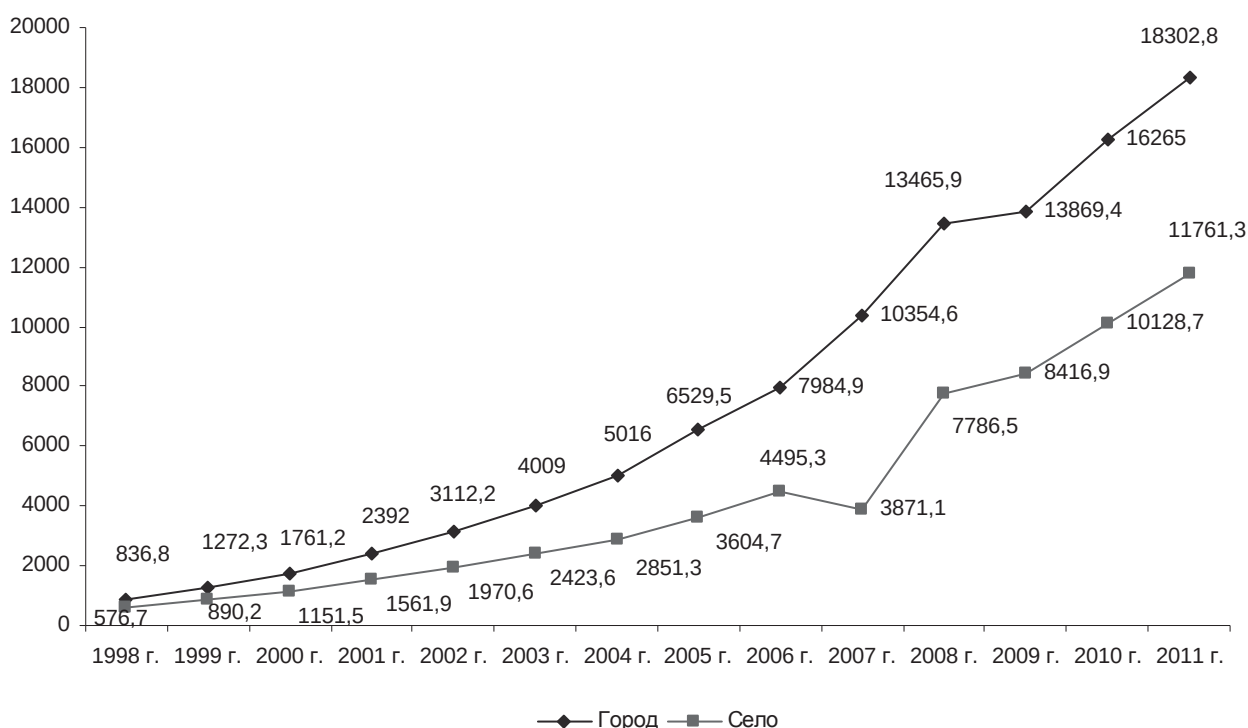


Рис. 6. Динамика располагаемых ресурсов на одного члена сельского и городского домохозяйства в Российской Федерации

По данным социологических обследований нашего института, 27% жителей села, в том числе 50% молодежи, имеют миграционные настроения.

Интенсивность обезлюдения сельской местности возрастает. Если за период между переписями населения 1989 и 2002 годов в среднем за год сельская поселенческая сеть сокращалась на 823 населенных пункта (н.п.) с постоянным населением, то в последующий переписной период – на 1063 н.п.

Сохраняется низкая доходность сельскохозяйственного труда. Среднемесячная заработная плата работников сельского хозяйства, охоты и лесного хозяйства в 2011 году (12320 руб.) составила 52% от общероссийского показателя, а располагаемые ресурсы на одного члена сельского домохозяйства (11761 руб. в месяц) – 64,3% от городского уровня.

Уровень общей безработицы в январе-сентябре 2011 года в сельской местности составлял 9,8%, тогда как в городской – 5,7%. Не удается приостановить сокращение

сети объектов социальной инфраструктуры села. За пореформенный период село утратило 17,9 тыс. школ, 22,4 тыс. детских дошкольных учреждений, 8,8 тыс. ФАПов, 21,5 тыс. клубов.

Проект федеральной целевой программы «Устойчивое развитие сельских территорий Российской Федерации на 2014-2017 годы и на период до 2020 года», которая должна войти в новую Государственную программу развития сельского хозяйства на 2013-2020 годы, разрабатывался по существу в условиях нормативного вакуума, что, безусловно, ослабило позиции разработчиков в противостоянии с финансово-экономическим блоком федеральной исполнительной власти, который всячески стремится минимизировать затраты на сельское развитие.

В отличие от Украины, где с 2000 года действует Закон Украины «О государственных социальных стандартах и государственных социальных гарантиях», в России до сих пор такой закон не принят.

Нам на вооружение надо взять и такой ценный опыт Украины, каким является подготовка Министерством аграрной политики и продовольствия Украины совместно с Национальной академией аграрных наук Украины Справочника социальных стандартов и нормативов с выделением сельской местности, который используется органами исполнительной власти и местного самоуправле-

ния при разработке и реализации программ социально-экономического развития сельских территориальных общин. На социальных стандартах и нормативах базируется Государственная целевая программа развития украинского села на период до 2015 года.

Таким образом, при положительных в целом результатах функционирования АПК, остается немало проблем, которые сдерживают его динамическое развитие. Проект новой Государственной программы на 2013-2020 годы находится в стадии согласования.

Основные ее параметры ориентированы на: реализацию Доктрины продовольственной безопасности страны; модернизацию агропромышленного производства; формирование так называемых «продовольственных цепочек», т.е. увязки производства – переработки – реализации – конечного потребления основных видов сельскохозяйственной продукции и пищевых продуктов; повышение доходности сельскохозяйственных товаропроизводителей; формирование экспортного потенциала, в частности зерна, до 35-40 млн т; продолжение политики социального развития сельских территорий.

В целом предполагается увеличить продукцию сельского хозяйства на 25-30%, довести валовой сбор зерна до 120-125 млн т, мяса всех видов (в убойной массе) – до 14 млн т, молока – 38 млн т (табл. 2).

2. Производство основных видов продукции, предусмотренные в проекте Госпрограммы на 2013-2020 годы, млн т

Показатель	2011 г.	2020 г.	2020 г. в % к 2011 г.
Индекс производства продукции (в сопоставимых ценах):			
сельского хозяйства в хозяйствах всех категорий			119,8
растениеводства			115,3
животноводства			125,0
пищевых продуктов, включая напитки и табак			137,7
Зерно	93,8	125,0	133,3
Сахарная свекла	46,2	42,0	90,9
Картофель	32,6	34,0	104,3
Овощи открытого грунта	14,6	16,2	110,9
Подсолнечник	9,6	7,5	78,1
Скот и птица на убой в хозяйствах всех категорий (в живом весе)	10,9	14,1	129,1
Молоко в хозяйствах всех категорий	31,7	38,2	120,5

В настоящее время идут дискуссии по объемам государственной поддержки, поскольку со вступлением в ВТО они ограничены и должны сокращаться – с 9 млрд долл. в 2013 году до 4,4 млрд долл. в 2017-м.

Следует отметить, что присоединение к ВТО создает немало проблем для АПК России. Сейчас ведется расчет вероятных потерь отдельных подотраслей из-за возможной экспансии импортных товаров. Хоте-

лось бы при этом использовать украинский положительный и отрицательный опыт с тем, чтобы избежать по возможности негативных последствий.

Наиболее значимыми разработками научно-исследовательских учреждений Отделения экономики и земельных отношений в 2011 году являются:

теоретико-методологические основы формирования национальной инновационной системы в АПК;

методы совершенствования агропромышленной интеграции в условиях перехода к инновационной диверсифицированной экономике и модели эффективных интегрированных формирований в АПК;

методологические положения и методы прогноза по обеспечению страны сельскохозяйственной продукцией, сырьем и продовольствием на основе территориально-отраслевого разделения труда в АПК;

организационно-экономический механизм территориального размещения и специализации сельскохозяйственного производства и отраслей пищевой, перерабатывающей промышленности страны;

формы и методы совершенствования отношений собственности на земли сельскохозяйственного назначения.

В составе хоздоговорной тематики:

Национальный доклад «О ходе и результатах реализации в 2010 году Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2008-2012 годы»;

проект Государственной программы развития сельского хозяйства и регулирования рынков сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия на 2013-2020 годы.

В 2012 году будут продолжены научные исследования по проблемам:

формирования организационно-экономических механизмов инновационного развития АПК;

совершенствования методов функционирования аграрных рынков с учетом межгосударственной интеграции и необходимости обеспечения продовольственной безопасности страны;

совершенствования системы экономических отношений аграрного сектора с отраслями экономики страны, экономических взаимоотношений хозяйствующих субъектов АПК с учетом интеграционно-кооперационных процессов и инновационного развития агропромышленного производства;

совершенствования структуры многоукладной экономики и организационно-экономический механизм эффективного функционирования отраслей и форм хозяйствования в АПК;

совершенствования организационно-экономических механизмов воспроизводственных процессов в АПК;

совершенствования методологии комплексного развития сельских территорий, социальной политики сельского развития;

совершенствования методов и механизмов управления сельскохозяйственным землепользованием в агропромышленном комплексе страны.

Нам необходимо, на мой взгляд, улучшить сотрудничество по таким разделам, как экономический механизм инновационного развития наших АПК, проблемы государственной поддержки агропродовольственного рынка с учетом его функционирования в условиях ВТО. Особое внимание следует уделить вопросам социального развития села, а также функционирования АПК в условиях единого экономического пространства, а в будущем – и в рамках Евразийского Экономического Союза. Красной нитью в нашем сотрудничестве должны быть проблемы земельных отношений.

 *Обігрунтовано проблеми сільського господарства Російської Федерації і надано наукове обґрунтування їх вирішення.*

 *Освещены проблемы сельского хозяйства Российской Федерации и дано научное обоснование их решения.*

 *An article highlights the problems of agriculture of Russia and provides scientifically substantiated guidelines to solving them.*

*

3 досвіду ведення молочної галузі Ізраїлю*

Молочний сектор Ізраїлю розвивається у специфічних умовах, зумовлених природно-кліматичними та соціально-економічними факторами. Площа країни становить 28 тис. км² (включаючи територію Палестинської автономії), з якої 2/3 – пустеля й лише 1/3 можна використовувати для ведення сільськогосподарства, а фактично задіяно менше 16%. Земля (90%) належить державі, за винятком тих ділянок, які належали приватним особам ще до утворення держави Ізраїль у 1948 році. Державні землі здаються у довготермінову оренду, проте податок на землю є обов'язковим навіть для міських жителів. Податки на землю сільськогосподарського призначення є набагато нижчими, а оренда землі доступна сільськогосподарським товаровиробникам на прийнятних умовах. Загальна площі ріллі – 440 тис. га, 265 тис. з яких – це зрошувані землі з цілорічним поливом, на яких збирають до трьох урожаїв на рік.

Сільське господарство країни розвинене, але не високоприбуткове через дорожнечу ресурсів і складні погодно-кліматичні умови. Важливими галузями сільського господарства є молочне та м'ясне скотарство, птахівництво, виробництво цитрусових, овочів і бавовни. Більша частина сільськогосподарської продукції виробляється в приватних господарствах.

Самозабезпечення продуктами харчування сягає 92%. Частина продукції експортується, зокрема, зернові й олійні культури, м'ясо, кава, какао, цукор. У сільському господарстві зайнято лише 2% працездатного населення країни. Але слід взяти до уваги, що лише 28% зайнятих у сільському господарстві є жителями Ізраїлю.

Виробництвом молока займаються переважно два типи господарств: кібуци і мошави. Кібуц – сільськогосподарська комуна в

Ізраїлі, що характеризується спільністю майна та рівністю у праці й споживанні. Тобто, це щось подібне до наших колишніх колгоспів з тією відмінністю, що створення кібуців відбувалося на добровільних засадах. На початку минулого сторіччя в кібуцах усе було спільним, включаючи організацію побуту. Навіть діти виховувалися окремо, маючи право лише один день на тиждень бачитися з батьками. Нині у кібуцах живуть сім'ями, як і всюди, але разом працюють та всі мають рівні права щодо користування результатами своєї праці. Кібуци підтримуються державою, проте, незважаючи на це, їхня частка у загальних обсягах виробництва поступово зменшується.

Інший тип господарств – мошав являє собою село (поселення), де кожна сім'я має свій дім і земельну ділянку. У минулому члени громади займалися лише сільським господарством та були тісно скооперовані між собою (кооперація поширювалася переважно на закупівлю й збут виготовленої продукції). Вони утримували по 1-2 корови, як і в українських сучасних селах. Нині члени громади прагнуть більшої економічної незалежності. Частина з них продали своїх корів, а інші, навпаки, збільшили поголів'я. У сучасному мошаві може жити 50 сімей. Лише деякі з них мають власні ферми або працюють на фермах. Усе інше населення займається певною діяльністю, в тому числі працює у містах. Отже, молоко виробляють сімейні ферми, які знаходяться у мошавих.

Мета статті – проаналізувати економічні аспекти виробництва молока в Ізраїлі та обґрунтувати доцільність чи недоцільність запозичення їхнього досвіду для України.

Обсяги виробництва молока в країні у 2010 році становили 1,3 млн т при середній продуктивності корів – 11,3 тис. кг молока в рік. Це на 2,2 тис. кг перевищує середні надой в США і майже на 5 тис. кг – в ЄС. Навіть якщо брати до уваги провідні молочні

* Статтю підготовлено на основі інформації, одержаної під час поїздки в Ізраїль, що відбулася з 4 по 9 липня 2011 р., організованої за сприяння Торгово-промислової палати Ізраїлю.

країни в Європі (такі, як Швеція, Німеччина, Голландія), то за надоями Ізраїль випереджає їх майже на 3 тис. кг на корову в рік.

Молочні господарства в країні переважно є спеціалізованими та дуже схожими між собою. Більшість із них, як було зазначено вище, знаходиться приблизно на одному рівні розвитку. Між виробниками молока існують різні види кооперації – переважно щодо забезпечення кормами, годівлі, утримання худоби тощо, проте реалізацією продукції займається кожен окремо: через тверді державні закупівельні ціни кооперація з реалізації молока не дає ніяких переваг.

Породний склад корів на 99% представлений переважно чорним голштином місцевої селекції, створеного на базі завезеного з Австрії голштина, який поступово адаптували до згодовування великих обсягів концентрованих кормів. Щорічне вибракування молочного стада – 30%, штучне осіменіння – найчастіше на 60-й день. Основні показники вирощування ремонтного молодняку такі: запліднення – у 15 міс., отелення – у 24 міс. Новонароджених телят утримують в індивідуальних боксах, старших телят – у невеликих групах за віком.

Годівля характеризується монораціонами з концентратним типом (концентрати в раціоні корів становлять до 60 %). Це зумовлено тим, що місцеві корми дорогі, а імпортовані концентрати – дешеві. Біля корови цілодобово знаходиться корм. Із місцевих кормів згодовують переважно сіно і сінаж із пшениці, яку скошують у стадії молочної стиглості. Для годівлі також широко використовують відходи харчової промисловості й продукти переробки технічних культур. Імпортують сіно бобових культур (наприклад, люцерни).

Поширені тут кормові столи. Корми роздають міксерами, а ті господарства, які купують готові кормові раціони, зазвичай використовують кормоздавачі. Більшість господарств годують усіх корів однаковим раціоном (крім сухостійних), незалежно від періоду лактації та продуктивності. Але в господарствах із найвищою продуктивністю додатково роздають корми індивідуально.

Для цього є спеціальні автомати роздачі, а на шиях у корів – чіпи.

Ізраїльський тип годівлі принципово відрізняється від європейського, де метою є одержання максимуму молока з найбільш дешевих грубих і соковитих кормів (сіно, солома, силос, сінаж). Для цього основна увага приділяється їх кількості та якості. В Ізраїлі в основі раціону – концентровані корми. Один із найкращих в Україні фахівців із годівлі Геннадій Бондаренко вважає: «Якщо нашій корові дати ізраїльський раціон, це може мати летальний наслідок (відмовить печінка). Здоровим для корови є раціон, де основного корму не менше 60%. В Ізраїлі такий тип корів, які можуть споживати велику кількість концентрованих кормів, створювали 20 років».

В Ізраїлі використовуються чотири моделі забезпечення кормами:

- 1) власне кормовиробництво та закупівля концентратів;
- 2) вирощування кормових культур іншими спеціалізованими господарствами під замовлення (але заготівля – лише власними силами у потрібну фазу розвитку рослин) і закупівля концентратів;
- 3) купівля усіх готових компонентів та самостійне виготовлення змішаних раціонів. Часто господарства кооперуються як у питанні закупівлі, так і зберігання або навіть виробництва готових раціонів. В останньому випадку доставка здійснюється самовозом (кожен приїздить своїм транспортом);
- 4) придбання готових кормових раціонів з доставкою.

Трапляються також різні варіанти поєднання цих моделей.

У країні переважає безприв'язна система утримання корів та доїльні зали. Охолоджувальні танки є власністю господарств. Корівники відкриті, без стін, що для ізраїльського клімату є найкращим варіантом. Усі приміщення великі, світлі, на одну корову відводиться зазвичай понад 20 м площі. Корови не мають спеціальних місць для відпочинку й можуть лягати де завгодно, прямо на сухий гній. У відкритому корівнику немає практично ніякого обладнання, крім поїлок, чесалок і вентиляторів, до яких часто підво-

дять воду (утворюється водяна баня (душ). Незважаючи на всі ці заходи, корови все-таки потерпають від спеки, тому влітку надой молока зменшуються на 20%.

Система управління стадом полягає у майже повній автоматизації процесів, для чого на ногах у корів є спеціальні датчики, які фіксують інтенсивність руху для виявлення охоти. Облік стада комп'ютеризований з вітчизняним програмним забезпеченням.

Гній не вивозять, лише розпушують спеціальним причіпним пристроєм, схожим на культиватор. При сухому кліматі це дає змогу одержати відносно суху підстилку. Її видаляють, як правило, один раз на рік. Усі корови і телята мають у вухах бирки з номерами державної ідентифікації. Крім того, на їхніх боках великими цифрами нанесено номери внутрішнього обліку, який фермер веде для себе. Своїх вузьких фахівців, як правило, не мають навіть великі господарства. Розрахунок та балансування раціонів, ветеринарія, осіменіння, розчистка ратиць тощо – все це роблять запрошені спеціалісти.

Базисні характеристики молока: жирність – 3,69%, білок – 3,29%, бакобсіменіння < 20 тис., кількість соматичних клітин < 200 тис. Перевіряють молоко також на термостійкість, кислотність, вміст антибіотиків. Кожне господарство здійснює ретельний контроль показників якості молока. Якщо якість проданого молока вище цих базисних показників – господарство одержує премію, якщо нижче – платить штраф, або молоко не приймають. У країні є незалежна лабораторія для визначення якості молока, оплата послуг якої здійснює держава.

Базова закупівельна ціна в липні 2011 року становила близько 5,10 грн за 1 кг молока. Це більше, ніж у 2 рази порівняно з США та Євросоюзом. Закупівельну ціну на молоко для всіх господарств встановлює держава, виходячи із собівартості його в господарствах із такого розрахунку, щоб виробник міг одержати невеликий прибуток, у середньому 11–16 коп. з кожного кілограма, що відповідає рентабельності 2–3%. Незважаючи на загальновідому істину: чим вищими є надой, тим меншою буде собівартість молока, в Ізраїлі собівартість досить

висока – близько 4,90 грн за 1 кг, що майже у 2 рази перевищує українську. При цьому вартість корму в кінцевій собівартості молока становить 55–60%. Отже, механізм ціноутворення не є ринковим, ціна встановлюється не співвідношенням попиту/пропозиції, а директивно на основі фактичної собівартості молока. Інших видів державної підтримки, крім твердих закупівельних цін, виробники молока не одержують. У країні діють квоти на виробництво молока. Більше його, ніж передбачено квотою, зазвичай дуже складно реалізувати, але за перевиробництво не штрафують, як у Європі.

Більшість господарств не веде належного обліку собівартості молока. Такий підхід стає зрозумілим, якщо взяти до уваги, що закупівельні ціни фіксовані, а господарства – це спеціалізовані сімейні ферми, тобто для них загальний фінансовий результат переважно це результат від виробництва молока. Тобто не постає питання про собівартість виробництва окремих видів продукції. Іншими словами, для спеціалізованих ізраїльських господарств, на відміну від українських багатопрофільних колишніх колгоспів, не стоїть питання: тримати корів чи вирізати, зосередившись, наприклад, на виробництві олійних і зернових культур. Виробництво молока тут є справою усього життя й вона буде тим успішнішою, чим оптимальнішими будуть технології його виробництва та вищими надой. Саме на цьому концентрують свої зусилля виробники, адже мінімальну рентабельність фактично гарантує держава. Основні виробничо-економічні показники окремих ферм Ізраїлю наведено в таблиці.

В Ізраїлі є три великих молокопереробних заводи, які реалізують свою продукцію лише в країні. Орієнтовна ціна в магазині 1 л молока в поліетиленовій упаковці – близько 15 грн. Частка сировини в кінцевій вартості молока – 34%.

Високі ціни на молочну продукцію роблять її неконкурентоспроможною порівняно з імпортною. Для вирішення цього питання в Ізраїлі заборонено ввезення молочної продукції. Такий підхід, незважаючи на його неринковий характер, в умовах Ізраїлю є досить виправданим, адже в іншому разі землі б спустіли.

Виробничо-економічні показники окремих ферм Ізраїлю, 2010 р.

Ферма	Чисельність корів, гол.	Середні надой на 1 корову, кг/рік	Перше осіменіння, міс.	Кількість лактацій	Собівартість молока, шекелів (грн) за 1 кг	Рентабельність, %
Мошав Краф Віткін	1700	11700	Різні господарства мошава мають різні показники			
Ферма Арнона Ошрі	63	12000	15	2-6	Власник не знає	22%
Ферма Якова Юденфройнда	85	9700	14-15	4-5	Власник не знає	5%
Ферма Бір Тувія	750	13 000	14-15	3	Власник не надав цієї інформації	
Ферма Рамата Шві	60	12500	14-15	-	1,6 (3,73 грн)	27%

Отже, можна зробити такі висновки:

1. Ізраїль має високорозвинений сектор виробництва молока і найвищу в світі продуктивність корів. Ці показники можуть бути прикладом того, якого рівня продуктивності можна досягти.

2. Молочний сектор Ізраїлю не бере участі у світовому поділі праці через високу собівартість молока. Тобто він неконкурентоспроможний і може існувати виключно завдяки встановленій державою закупівельній ціні.

3. В Україні немає потреби використовувати механізм фіксованих державою цін для виробників молока, оскільки країна знаходиться в принципово іншій природно-кліматичній зоні й може бути конкурентоспроможною. До того ж це суперечить як обраній моделі розвитку економіки України, так і її зобов'язанням перед СОТ. Тому державна підтримка повинна бути спрямована на розвиток галузі та підвищення її конкурентоспроможності, передусім, через розширення доступу господарств до фінансів.

4. Основна відміна європейського типу годівлі від ізраїльського полягає в тому, що в Європі намагаються одержати максимум молока з найбільш дешевих (грубих і соковитих) кормів, а в Ізраїлі – з концентрованих. З огляду на природно-кліматичні умови України й генетику наших корів найбільш

доцільним та економічно виправданим є запозичення європейських технологій і досвіду виробництва молока.

5. Досвід ізраїльських кібуців є дуже цікавим, але на нинішньому етапі розвитку світової економіки повернення до даної моделі є складним та невиправданим.

6. В Ізраїлі дуже розвинена кооперація господарств-виробників молока. Водночас реалізацію молока кожне господарство здійснює самостійно. Це пов'язано з тим, що кооперація з метою реалізації молока не дає ніяких вигід, бо держава встановлює однакові для всіх закупівельні ціни, незалежно від обсягів молока.

7. Заслугує на увагу ізраїльський досвід торгівлі готовими кормовими раціонами. Адже навіть при ізраїльській дорожнечі ресурсів вони продають готові корми у деякі країни. Україна може запропонувати те саме, але дешевше.

8. Поширена в Ізраїлі практика, коли належний облік собівартості молока не ведеться, а оцінюється лише кінцевий фінансовий результат роботи господарства, є неприйнятною для переважної більшості українських господарств як з огляду на їхні розміри, так і на те, що вони переважно багатoproфільні й для них важливо знати фінансовий результат окремо по кожному виду продукції.

Розкрито природно-економічні умови розвитку молочного сектора Ізраїлю, проаналізовано механізми державної підтримки галузі з позицій їх доцільності чи недоцільності використання в Україні.

Раскрыты природно-экономические условия развития молочного сектора Израиля, проанализированы механизмы государственной поддержки отрасли с позиций их целесообразности или нецелесообразности использования в Украине

The natural and economic conditions of dairy sector in Israel are revealed in the article. The mechanisms of state support of the branch depending on the level of their reasonability of the use in Ukraine are analysed.

*

Роль государственных регуляторов в обеспечении экономической стабильности сельского хозяйства

В связи с особенностями функционирования сельского хозяйства во многих странах осуществляется государственное регулирование развития этой отрасли. Совершенствование методов экономического влияния государства имеет существенное значение с точки зрения его стратегических интересов.

Государственное регулирование аграрного сектора можно классифицировать по нескольким направлениям, в частности в развитых странах следует, по нашему мнению, выделить такие из них:

структурное регулирование аграрного сектора;

регулирование сельскохозяйственного производства по отдельным регионам;

регулирование рынка продукции.

Регулирование аграрного сектора по структурным уровням осуществляется: на основе единой структурной политики государства; по подразделениям структурного состава; на уровне интеграции производственных единиц (например, кооперация).

Основная цель государства с помощью регулирования аграрного сектора – удовлетворить потребности населения страны в продовольственной продукции за счет местного производства и обеспечить продовольственную безопасность страны¹. За последние годы в направлении повышения экономической стабильности сельского хозяйства наше государство осуществило ряд мероприятий. К ним можно отнести Вторую Государственную программу, направленную на ускорение социально-экономического развития регионов, Государственную программу, принятую в направлении улучшения

продовольственного обеспечения, а также оказание финансовой помощи сельским товаропроизводителям.

«Государственная программа по социально-экономическому развитию Регионов Азербайджанской Республики (2004-2008 гг.)», утвержденная распоряжением Президента Азербайджанской Республики от 11 февраля 2004 года, «Государственная программа по социально-экономическому развитию регионов Азербайджанской Республики в 2009-2013 гг., утвержденная указом Президента Азербайджанской Республики от 14 апреля 2009 года, распоряжение Президента Азербайджанской Республики от 23 января 2007 года «О государственной поддержке производителей сельскохозяйственной продукции» составляют как юридически-нормативную базу, так и гибкий механизм повышения экономической стабильности сельского хозяйства.

В 2010 году 95,2% инвестиционных проектов, финансируемых на льготных условиях, имели небольшой объем капитальных вложений (кредитная сумма составляла 17580,9 тыс. манат), 2,4% – крупный (кредитная сумма – 81448,1 тыс. манат), 1,8% – большой (кредитная сумма – 14966,0 тыс. манат) и 0,6% – средний (кредитная сумма – 1005,0 тыс. манат). С небольшим объемом финансирования насчитывалось 1362 инвестиционных проекта, что по сравнению с 2009 годом больше в 1,6 раза.

Усовершенствование механизма цен должно способствовать экономической стабильности развития сельского хозяйства, удовлетворять интересы как потребителей, так и производителей продукции отрасли. Как известно, в связи с переходом к рыночной экономике цены в аграрном секторе либерализованы. Однако с целью формирова-

¹ Аббасов А.Ф. Продовольственная безопасность / А.Ф. Аббасов. – Баку, 2007. – С. 602.

ния новых хозяйственных структур в сельском хозяйстве и обеспечения их эффективной деятельности считаем целесообразным осуществление таких мер со стороны государства:

- подготовить и осуществить долгосрочные государственные программы, касающиеся ассигнования из бюджета сельскому хозяйству;

- создать внебюджетный фонд для оказания помощи сельскому хозяйству за счет целевых отчислений с доходов хозяйственных субъектов других отраслей народного хозяйства в объеме, определенном государством;

- освободить от налогов и пошлин предприятия сельского хозяйства, за исключением налога на землю;

- установить льготные налоги банкам, предоставляющим кредит сельскому хозяйству;

- внедрить систему субсидирования государством банков, участвующих в кредитовании сельского хозяйства;

- применить в соответствии с требованиями рыночной экономики механизм страхования для сельского хозяйства и др.

Страховая система занимает одно из основных мест среди методов экономического регулирования, используемых государством в условиях рыночных отношений. Так как государство, стимулируя деятельность разных хозяйственных форм посредством государственной системы страхования, установив страховые отношения с учетом их интересов, самое главное – удовлетворяя потребность общества, может оказать серьезное влияние на функционирование рынка. С этой целью необходимо пользоваться услугами государственных и частных страховых компаний. Однако иногда сложно наладить страховые отношения на надлежащем уровне из-за того, что еще не создана необходимая правовая база для страховой деятельности, низкая платежеспособность страхуемых предприятий. Такие факторы ограничивают функцию страхования в качестве гарантии стабильности производства, поэтому необходимо применять другие виды экономического регулирования. Создание в республике страховых организаций, организующих

третий уровень кредитной системы, имеет особое значение.

Хотя цены на сельскохозяйственную продукцию в республике либерализованы, существует много проблем, которые необходимо решать. Следует отметить, что система цен классифицируется по определенным признакам, но формирование цен на сельскохозяйственную продукцию является сложным и многоэтапным процессом.

Одним из важных направлений ведения политики государственного регулирования цен является обеспечение равновесия между ценами на промышленную и сельскохозяйственную продукцию, которое считается одним из основных факторов в стимулировании производителя и предпринимательства. Известно, что если цены на используемую в сельском хозяйстве продукцию промышленности возрастают быстрее темпов роста по сравнению с сельскохозяйственной продукцией, то это окажет отрицательное влияние на интересы тех, кто работает в сельскохозяйственном производстве.

Для устранения таких тенденций государство должно регулировать соотношения между темпами роста цен и выделяемыми денежными средствами из бюджета сельскохозяйственным производителям. Например, с целью своевременного предупреждения отрицательных случаев, которые могут возникнуть, удельный вес средств, выделяемых непосредственно в виде финансовой помощи сельскому хозяйству, составляет в Европейском Сообществе 22%, в Норвегии – 53, США – 23%.

В США, где сельскохозяйственная продукция в больших объемах направляется на экспорт, достигается высокая производительность труда по сравнению с другими государствами. Этому способствует осуществляемая самая дорогостоящая аграрная политика. Например, если в Австралии по сравнению с себестоимостью сельскохозяйственной продукции дотация и субсидия (финансовой помощи) составляет 10%, то в США – более 21%.

По мере расширения финансовых возможностей государству необходимо выделять достаточно средств для регулирования сель-

скохозяйственного производства, что обеспечит динамичное развитие отрасли.

Исследование показывает, что в странах, где существует рыночная экономика, осуществляется планомерное регулирование цен. Ныне и в нашей стране есть необходимость уделить особое внимание данной проблеме. Что касается конкретно аграрно-промышленного комплекса, то вмешательство в процесс усовершенствования и образования цен в условиях новых экономических отношений вытекает из реального положения. Поэтому государство требует обеспечения государственной продовольственной безопасности и стимулирования обеспечения себя пищевой продукцией самим населением страны.

В результате либерализации цен на все виды продукции в стране наблюдается значительное возрастание их уровня. Однако из-за значительного возрастания цен на используемую в сельском хозяйстве промышленную продукцию (горючее, техника, минеральные удобрения и др.) производство отдельных видов продукции становится убыточным. Такое положение возникло в основном в отрасли животноводства. В результате темпы повышения себестоимости говядины, баранины и мяса птицы выше, чем темпы роста цен на реализованную продукцию.

При установлении цены на свою продукцию производитель, прежде всего, ставит целью возместить понесенные на производство продукции расходы и получить прибыль.

В условиях рыночной экономики цена на продукцию формируется в зависимости от спроса и предложения. Ныне цены объективно растут. Это вызвано тем, что увеличивается себестоимость единицы продукции, составляющей основу цены. С одной стороны, растут цены на материально-технические ресурсы, используемые в процессе производства продукции, с другой – повышается оплата труда. В итоге темпы роста себестоимости основных видов сельскохозяйственной продукции опережают темпы роста цены реализации соответствующего вида продукции, а доходы от ее продажи не погаша-

ют производственные расходы. Нарушается принцип материальной заинтересованности.

Структурные изменения в сельскохозяйственном производстве Azerbaijanа направлены, в первую очередь, на рост производства продукции и ее объемы должны обеспечить внутреннее потребление.

К сожалению, в нынешних условиях потребность населения в товарах первой необходимости обеспечивается за счет импортных товаров. Уменьшение привозимой из-за рубежа пищевой продукции за счет местного производства способствовало бы сбережению валютных средств для решения технико-экономических проблем аграрного сектора. С этой целью государство должно умело использовать систему мер регулирования и поощрения, которой оно обладает. Поэтому создается широкая почва для преобладающего ускоренного развития зернопроизводства, птицеводства и других важных отраслей¹.

Регулирование и поощрение государства также должны быть направлены на ускоренное развитие промышленных отраслей, занимающихся переработкой сельскохозяйственной продукции. Это будет способствовать организации новых рабочих мест, удовлетворению потребности населения в пищевой продукции за счет местного производства, защите внутреннего рынка и увеличению экспорта.

Для развития отраслей сельского хозяйства экспортного направления очень важно повышение эффективности механизма государственного регулирования. Это способствовало бы созданию необходимого запаса для самого сельского хозяйства и импорта промышленной продукции. Государству необходимо больше уделять внимания предпринимателям, занимающимся производством сельскохозяйственной продукции высокой рентабельности, в частности, производством хлопка, табака, винограда и другой перспективной продукции.

Необходимо осуществить действенные меры по укреплению материально-технической базы сельскохозяйственных предпри-

¹ Ибрагимов И.Г. Тенденции и особенности развития предпринимательства в регионах / И.Г. Ибрагимов. – Баку, 2007. – С. 296.

ятий, в частности, обеспечить их льготными кредитами. В пределах возможностей следует наладить в республике производство машин и оборудования для всех отраслей агропромышленного комплекса.

С развитием рыночных отношений в сельском хозяйстве с целью оказания помощи предпринимателям со стороны государства требуется создание необходимых материальных и финансовых ресурсов. Для этого важно осуществить комплексные меры по таким направлениям:

разработать целевые комплексные программы относительно производства стратегической сельскохозяйственной продукции;

целевые комплексные программы должны быть подготовлены министерствами сельского хозяйства и экономического развития, отраслевыми научно-исследовательскими институтами и муниципальными органами управления с учетом природно-экономических условий отдельных регионов;

для разработки и реализации целевых комплексных программ следует создать специальный фонд.

Розкрито шляхи підвищення економічної стабільності сільського господарства Азербайджанської Республіки. Вказується, що адекватна реакція, особливо до критичних ситуацій, робить об'єктивно необхідним підвищення економічної стабільності в сільському господарстві. Проте використовувані з цією метою державні регулятори в основному реалізуються в економічному аспекті. Економічні регулятори також не роблять деструктивного впливу на принципи механізму ринкового саморегулювання.

Раскрыты пути повышения экономической стабильности сельского хозяйства Азербайджанской Республики. Указывается, что адекватная реакция, особенно к критическим ситуациям, делает объективно необходимым повышение экономической стабильности в сельском хозяйстве. Однако используемые с этой целью государственные регуляторы в основном реализуются в экономическом аспекте. Экономические регуляторы также не оказывают деструктивного влияния на принципы механизма рыночного саморегулирования.

An article presents guidelines for enhancement and augmentation of the agriculture stability rate of the Republic of Azerbaijan. It is emphasised that the improvement of the economic stability rate is a vitally important measure as an adequate reaction to the critical situations. But the state regulators that are used are mostly realised in economic aspect. The economic regulators have no destructional impact on the basic principles of the market self-regulation.

* * *

*М.М. ГУМЕНЮК, аспірант**
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Вплив державної політики регулювання аграрного ринку на ефективність сільськогосподарських підприємств

Із розвитком міжнародних глобалізаційних процесів і відкритістю ринків розуміння ролі дійового механізму державної підтримки сільського господарства як фактора стабілізації умов відтворення в галузі набуває дедалі більшої важливості для владних структур, які формують державну політику. Аналіз урядової цінової політики та державного регулювання ринків сільськогосподарської продукції є важливим: по-перше, для виявлення впливу цих заходів на рівень ринкових цін аграрної продукції; по-друге, для кількісної оцінки рівня підтримки ринкової ціни; по-третє, для підготовки пропозицій з дотримання взятих Україною при вступі до СОТ зобов'язань стосовно внутрішньої підтримки сільського господарства.¹

Дослідженням ролі державного регулювання процесу ціноутворення у сільському господарстві займалися багато вчених, зокрема: П.Т. Саблук, О.В. Воскобійник, В.Я. Месель-Веселяк, М.В. Зубець, Ю.Я. Лузан та інші. Водночас практика потребує конкретних досліджень із даної тематики з урахуванням місцевих умов ринкового середовища.

Мета статті – оцінка ефективності механізму державного регулювання аграрного ринку, застосування якого забезпечувало б виробництво сільськогосподарської продукції на рівні гарантування продовольчої безпеки і відповідало вимогам СОТ.

Маючи сприятливі умови для сільськогосподарського виробництва й найвищий серед європейських країн показник землезабезпеченості (понад півгектара орної землі з

розрахунку на одну особу), Україна значно поступається розвинутим державам за показником забезпечення свого населення продовольчими товарами. Зростання цін виробників на зовнішньому та внутрішньому ринках сприяє розвитку аграрного сектору, спричиняє й розвиток інфляційного процесу на споживчих ринках. Державна цінова політика як інструмент економічного механізму покликана вжити запобіжних заходів для стримування інфляції в агропродовольстві.

Ціновий механізм як один із сегментів загальноекономічного механізму аграрного розвитку уособлює сукупність інститутів державно-ринкового регулювання (законодавчих актів і нормативів), заходів підтримки доходів виробників, принципів встановлення мінімальних закупівельних цін на продукцію, цін підтримки здійснення товарних і фінансових інтервенцій, формування ринкової інфраструктури¹.

З усієї різноманітності методів державного регулювання виробництва сільськогосподарської продукції у світі варто звернути увагу на дві групи. У першій з них бачимо адміністративне регулювання цін на підставі спеціального закону, який ухвалюється кожні 5-6 років і яким визначаються обсяги виробництва та максимальні й мінімальні ціни на основні види сільськогосподарської продукції (наприклад, США). У другій – європейський досвід, зокрема Франції, що передбачає укладення міжгалузевих і міжпрофесійних угод між виробниками, переробниками та продавцями сільгосппродукції

* Науковий керівник – В.Я. Месель-Веселяк, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

¹ Саблук П.Т. Економічний механізм АПК у ринковій системі господарювання / П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2007. – № 2. – С. 3-10.

щодо обсягів її виробництва й цін на неї. На думку фахівців, ближчим до сучасних умов України є спосіб саме державного регулювання через відповідний закон або інший нормативно-правовий акт¹.

При переході до ринкових відносин в Україні ціни на продукцію сільського господарства регулювалися державою встановленням орієнтовних, тоді як для інших галузей була забезпечена їх лібералізація, тобто вільне ціноутворення. Таким економічно невиваженим із державного погляду кроком було дано старт ринковим відносинам в аграрному секторі. Як наслідок, сільське господарство від диспаритету цін за 19 років втратило 1590 млрд грн².

Забезпечення паритету зумовлює необхідність здійснення політики цінової підтримки, яку першими запровадили США, а пізніше європейські й інші країни. Тобто концепція паритету зобов'язує державу підтримувати ціни на сільськогосподарську продукцію на рівні, що перевищує рівноважний³.

Важливе місце у підтримці цінової рівноваги на ринку сільськогосподарської продукції займає Аграрний фонд – державна спеціалізована бюджетна установа, уповноважена Кабінетом Міністрів України виконувати товарні та фінансові інтервенції на організованому аграрному ринку України, використовуючи найкращу кон'юнктуру біржового ринку, що склалася протягом періоду державного цінового регулювання. Аграрний фонд покликаний регулювати рівень попиту і пропозиції сільськогосподарської ціни, забезпечуючи стабільність цін на ринку. Проте, як показує практика, суттєвого реального впливу на ринок Фонд не має через брак фінансування. За допомогою товарно-фінансових інтервенцій не вдається забезпечити паритет цін повною мірою. До того ж СОТ їх відносить до заходів „жовтої скриньки”, які підлягають скороченню.

Згідно із статтею 3 Закону України „Про державну підтримку сільського господарства України”, держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні закупівельні ціни, а також застосовуючи інші заходи, визначені цим Законом, при дотриманні правил антимонопольного законодавства й правил добросовісної конкуренції⁴. При цьому державне цінове регулювання не здійснюється за межами організованого аграрного ринку України.

Перелік об'єктів цінового регулювання встановлюється згідно з постановами Кабінету Міністрів України від 18.10.2005 № 2982-IV „Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” та „Про затвердження переліку об'єктів державного цінового регулювання на маркетинговий рік» відповідного календарного періоду. Так, на 2008-2010 роки об'єктами державного цінового регулювання були пшениця, жито, ячмінь, кукурудза, цукор, борошно. У 2010-2011 маркетинговому періоді даний перелік доповнили молоко сухе, гречка, масло вершкове, а в 2011-2012 – горох, овес, просо. Як бачимо, з кожним роком перелік об'єктів державного цінового регулювання збільшують, зокрема це відбулося у 2010 році, коли гречка за кілька місяців подорожчала в три рази, потягнувши за собою ціни й на інші крупи – пшоно, вівсянку і перловку. Проте встановлені обмеження не зупиняють ріст цін на стихійних ринках.

Проаналізувавши ціни реалізації основних видів продукції на прикладі Івано-Франківської області, можна зробити висновки, що практично по всіх видах за досліджуваний період ціни є нижчими за мінімально встановлені (табл. 1).

Станом на 10 червня 2011 року в Івано-Франківській області зафіксована найнижча по Україні ціна на кукурудзу на рівні 1556 грн за 1 т, а 14 жовтня 2011 року – на ячмінь 3-го класу на рівні 1220 грн за 1 т.

¹ Зубець М. В. Аграрна політика і реформування / М.В. Зубець // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 3-11.

² Месель-Веселяк В. Я. Економічні передумови забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 9-16.

³ Лузан Ю. Я. Відтворювальні процеси в агропромисловому комплексі України / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 39-44.

⁴ Закон України “Про державну підтримку сільського господарства України” від 24.06.2004 р. № 1877 // Офіц. вісн України. – 2004. – № 70

1. Середні ціни реалізації основних видів продукції сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області, грн за 1 т

Продукція	2008 р.		2009 р.		2010 р.		2011 р.	
	Мінімальна ціна	Середні ціни області	Мінімальна ціна	Середні ціни області	Мінімальна ціна	Середні ціни області	Мінімальна ціна	Середні ціни області
Пшениця 3 класу	1251,4	900,1	1251,4	968,5	1315,0	1186,5	1683,0	1650
Жито 2 класу	1016,8	986,6	1016,8	686,2	920,0	919,0	1643,0	1545
Ячмінь 3 класу	1090,0	969,8	1015,8	810,3	1320,0	1116,1	1702,0	1220
Кукурудза (для виробництва крупи і борошна)	850,0	715,2	1175,0	1063,4	1400,0	1342,7	1556,0	1700

* Джерело: Складено автором за даними Головного управління статистики в Івано-Франківській області й Міністерства аграрної політики та продовольства України.

Загалом цінова ситуація на аграрному ринку є неоднозначною для сільськогосподарських підприємств. Так, зростання рівня рентабельності зернових культур і картоплі в 2010 році було забезпечене, в основному, за рахунок зростання цін реалізації (з 998,9 грн за 1 т у 2009 році до 1275,6 – у 2010-му та з 1661,1 грн до 2740,4 грн за 1 т відповідно), при зниженні врожайності їх 13 і 5% за рік. У 2011 році середня реалізаційна ціна за 1 т зернових культур зросла на 153 грн і становила 1428,6 грн/т, що на 3,8% більше середньої ціни реалізації по Україні. Реалізаційні ціни картоплі, в зв'язку зі сприятливими погодними умовами, а відповідно й високою врожайністю, значно знизилися в 2011 році, опустившись нижче рівня 2009 року і були на 27,9% нижчими середньої ціни реалізації по Україні. Олійні культури подорожчали на 20,4 % і їхня ціна становила

3690,8 грн/т, що на 10,2% вище середнього рівня по країні. Значно зросли ціни у 2011 році на цукрові буряки (на 78,0%) та на плодово-ягідну продукцію (на 99,5%) і становили – відповідно 620,1 та 2291,3 грн за 1 т. У тваринництві в 2011 році середні реалізаційні ціни на худобу і птицю зросли на 16,1%, а на молоко й молочні продукти – на 9,4%. Слід зазначити, що серед регіонів України у 2010 році в Івано-Франківській області найвищі ціни склалися на яйця курячі – були на 22,7% вищі середнього рівня по країні.

Внаслідок недостатньої контрольованості процесу ціноутворення в області збільшилися цінові диспропорції, що спричиняють зростання собівартості продукції. При існуючому рівні цін по деяких видах продукції доходи не відшкодовують навіть витрат товаровиробників (табл. 2).

2. Вплив цінової політики на ефективність виробництва продукції сільськогосподарських підприємств Івано-Франківської області, %

Продукція	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	Відхилення (±) 2010 р. до:	
					2005 р.	2009 р.
Зернові культури	-2,6	-9,4	-5,0	5,0	+7,6	10,0
в т.ч.: пшениця	-2,4	-5,0	-7,7	-0,5	-2,1	+7,2
жито	-12,1	-27,5	-23,3	-25,4	-13,3	-2,1
ячмінь	3,5	-3,7	-25,5	-7,6	-11,1	+17,9
кукурудза	4,2	-18,5	5,0	14,1	+9,9	+9,1
Цукрові буряки	-3,7	-21,9	26,6	1,1	+4,8	-25,5
Картопля	-13,6	15,1	59,9	75,9	+89,5	+16,0
Овочі відкритого ґрунту	0,9	38,2	46,1	34,0	+33,1	-12,1
Плоди	-16,8	-31,9	27,8	0,3	+17,1	-27,5
М'ясо: великої рогатої худоби	4,5	11,4	-3,3	-32,1	-36,6	-28,8
Птиці	6,6	-29,6	-17,3	28,6	+22,0	+45,9
Молоко	0,4	3,8	-8,6	11,0	+10,6	19,6
Яйця, млн шт	-25,8	32,6	30,0	87,3	113,1	+57,3

* Джерело: Складено автором за даними Головного управління статистики в Івано-Франківській області (Ф 50-сг).

Найбільш збитковим є виробництво тих видів продукції, які віднесено до переліку об'єктів державного цінового регулювання,

що підтверджує його неефективність, а підвищення рентабельності зернових більшою мірою пов'язане зі зростанням її на вироб-

ництві гречки з -15,6% у 2009 році до 58,0% у 2010-му.

Незважаючи на „жорстке” регулювання, цінова кон’юнктура на ринках сільськогосподарської продукції Івано-Франківської

області характеризується динамікою різноспрямованих змін реалізаційної ціни, що спричиняє нестабільність доходів виробників продукції рослинництва й тваринництва (табл. 3).

3. Середні ціни реалізації сільськогосподарської продукції підприємствами Івано-Франківської області по всіх каналах, грн за 1 т

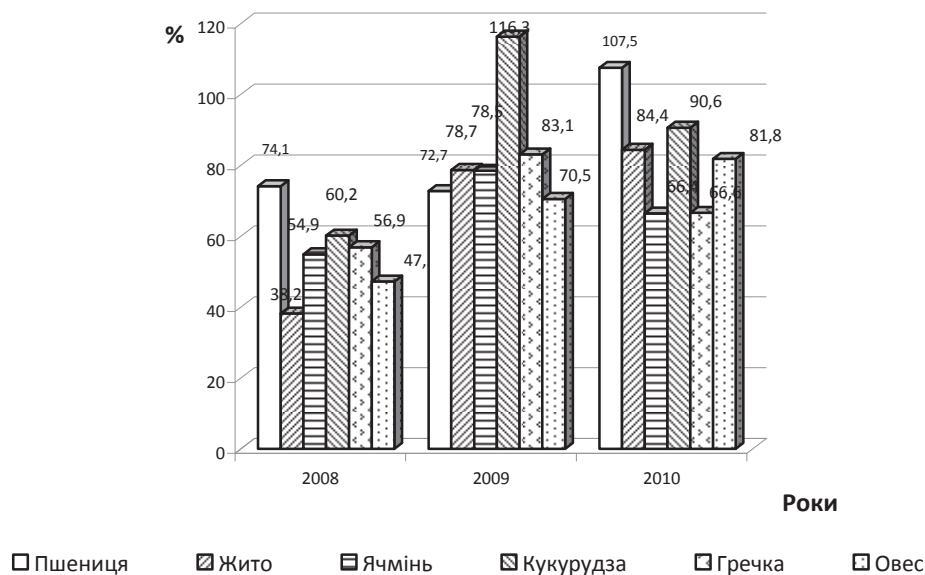
Канали реалізації	2008 р.				2010 р.			
	Пшениця	Кукурудза	Ячмінь	Худоба та птиця (в живій масі)	Пшениця	Кукурудза	Ячмінь	Худоба та птиця (в живій масі)
Переробним підприємствам	952,4	783,5	911,2	13374,8	1210,4	1115,4	1175,5	12984,6
Населенню	950,9	672,0	972,7	8170,6	1315,4	1251,2	1057,8	8435,7
Пайовикам в рахунок орендної плати	899,8	827,4	927,5	12988,9	1184,6	1261,4	1131,0	25100,0
На ринку (через власну мережу)	975,1	790,8	1037,8	14674,2	1138,3	847,7	975,8	20599,3
За іншими каналами реалізації	865,1	673,1	983,1	10954,3	1178,7	1464,7	1143,9	13750,2

* Джерело: Складено автором за даними Головного управління статистики в Івано-Франківській області.

Якщо у 2008 році рівень цін за іншими каналами реалізації, що в основному є торгово-посередницькими структурами, був найнижчий практично за всіма видами продукції, то нині ситуація дещо поліпшилася. Проте система реалізації сільськогосподарської продукції в області все ще залишається одним із найбільш складних і проблемних питань. Відсутність чіткої схеми реалізації „виробник-оптова торгівля-роздрібна торгівля-споживач” негативно впливає на цінову ситуацію на аграрному ринку та не дає змо-

ги виробникам одержати достатній дохід від виробленої продукції. Непрозорі схеми збуту й відсутність структур оптової торгівлі спричиняють значні цінові коливання на ринку. На нинішній час найбільший зиск у цій галузі мають не виробники, а посередники.

Питома вага реалізованої продукції сільськогосподарськими підприємствами Івано-Франківської області в структурі виробленої коливається в межах 50-70% протягом досліджуваного періоду (рис.), що негативно впливає на їхню ефективність.



Питома вага реалізованої продукції сільськогосподарських підприємств у структурі виробленої

Найвищу питому вагу у структурі реалізації мають переробні підприємства та інші канали реалізації. Зокрема, у 2010 році за іншими каналами реалізації сільськогосподарськими підприємствами було реалізовано зернових культур 64,0%, олійних – 84,1, картоплі – 89,3, овочів – 98,5, плодово-ягідної продукції – 67,3, худоби та птиці – 44,9, молока та молочних продуктів – 24,6% і практично весь обсяг яєць (98,7%).

Основним елементом інфраструктури аграрного ринку є біржі (табл. 4). Івано-Франківська аграрна товарна біржа зареєстрована 30 листопада 2006 року Обласною

радою сільгосптоваровиробників та Сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом Агроторговий дім „Івано-Франківськнасіння”. Предметом діяльності біржі є створення сприятливих умов для проведення біржової торгівлі, регулювання біржових операцій, укладення торговельних угод за правилами, встановленими біржовим комітетом. Біржа виходить із необхідності забезпечення об'єктивного формування цін на сільгосппродукцію й товари на підставі якісних показників товару і балансу попиту та пропозиції з необхідності мінімізації впливу на ціну позаекономічних факторів.

4. Інфраструктура аграрного ринку Івано-Франківської області

Об'єкт аграрного ринку	2005 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Товарні й товарно-сировинні біржі	4	6	6	6	7	8
Агропромислові біржі	2	2	2	2	2	2
Агроторгові домів	8	7	7	7	7	6
Оптово-продовольчі ринки	75	75	75	75	73	65
Оптово-плодоовочеві ринки	60	61	60	59	57	48
Дрібнооптові ринки живої худоби та птиці	26	26	25	25	25	24
Аукціони живої худоби та птиці	9	6	10	4	7	10
Кредитні спілки	42	53	58	59	60	60
Обслуговуючі кооперативи	158	34	32	26	38	65
Виставки-ярмарки	44	40	46	30	39	82
Заготівельні пункти	1064	979	957	948	904	642

* Джерело: Дані Головного управління агропромислового розвитку в Івано-Франківській області.

У 2003 році створене Івано-Франківське регіональне відділення Аграрної біржі при Кабінеті Міністрів України, яким проводиться реєстр усіх зовнішньоекономічних операцій стосовно агропродукції та державна закупівля аграрної продукції. Нині є всі підстави вважати функціонування аграрної біржі незадовільним. Крім того, слід зазначити, що через біржі безпосередньо товаровиробниками продається менше 1% зерна, основна ж його маса реалізується через так звані “інші канали реалізації”, безпосередньо з місць його виробництва за зниженими цінами.

Позитивними прикладами діяльності сільськогосподарських обслуговуючих збутових кооперативів є, зокрема, „Овочі Франківщини” (с.Іваниківка, Богородчанський район), „Юлія О.П.Б.” (с.Перерив, Коломийський район), „Липівський” (с.Липівка, Рогатинський район) й ін. Проте наявна кількість кооперативів та їхня матеріально-

технічна база не задовольняють зростаючих потреб виробників і споживачів сільськогосподарської продукції. У зв'язку з цим Івано-Франківська обласна рада рішенням від 24.03.2011 року затвердила Програму підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів в Івано-Франківській області на період до 2015 року. Дана Програма спрямована на розв'язання проблеми збуту виробленої продукції за умови підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів як важливої соціально-економічної інституції підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва. Згідно з положенням виділені з обласного бюджету кошти спрямовуються кооперативу для відшкодування: 50% вартості (без ПДВ) сільськогосподарської техніки та/чи обладнання придбаних кооперативами, але не більше 50 тис. грн; витрат на державну реєстрацію кооперативів. Загалом в області за період з 2011

до 2015 року має бути створено 495 сільськогосподарських кооперативів.

Важливим є рішення Івано-Франківської обласної державної адміністрації організувати оптовий ринок сільськогосподарської продукції „Агроринок Станіславський”. У перспективі на території аграрного ринку буде розміщено 26000 кв. м холодильних, складських і промислових, а також 5000 кв. м офісних приміщень; майданчики для торгівлі сільськогосподарською продукцією з автомобілів, живою худобою з контейнерів, виставкові площі, інша інфраструктура. Загалом у будівництво аграрного центру планується інвестувати майже 11,8 млн дол. США; залучити 17,6 млн дол. США інвестицій для будівництва активів зовнішніх аграрних операторів.

Отже, в області здійснюється ряд заходів, спрямованих на поліпшення інфраструктури ринку, проте не в повному обсязі до передбачуваних. Наприклад, відповідно до Програми підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів в Івано-Франківській області на період до 2015 року у 2010 році планувалося створити 46 сільськогосподарських кооперативів, а в 2011-му – 110, проте цього не відбулося. Кабінет Міністрів України затвердив Державну цільову програму створення оптових ринків сільськогосподарської продукції ще в червні 2009 року, згідно з якою найбільші оптові ринки планувалося розмістити в Івано-Франківській області з метою забезпечення сільгосппродукцією Захід України, і тільки тепер мова йде про закладення фундаменту „Агроринку Станіславський”.

На нашу думку, політика державного регулювання аграрного ринку повинна бути більш вираженою і дієвою. Штучне стримування процесів ринкового ціноутворення в сфері аграрного виробництва не дає бажаних результатів. Доцільнішим було б регулювання рівня цін на матеріально-технічну продукцію, яка споживається сільським господарством, особливо під час сезонних коливань. Необхідним є також регулювання рівня цін посередників, адже різниця між закупівельною ціною посередника й реалі-

заційною ціною товару на ринку досягає інколи 50%, а наявність складських приміщень і можливість швидко реагувати на зміну цін дає можливість збільшувати обороти. Затвердження допустимого рівня індексу паритету цін між аграрною продукцією та продукцією промисловості, яка споживається сільським господарством, також є актуальним.

Моніторинг цін на основні види продовольчих товарів у розрізі регіонів здійснюється підпорядкованими Мінагрополітики та продовольства України установами. Проте на нинішній час не створена організована державна система цінового моніторингу, яка б аналізувала й поширювала інформацію заінтересованим учасникам ринку. Виконання таких функцій Аграрним фондом не дасть ефективного результату, саме тому це має здійснювати незалежна від формування цінової політики спеціалізована установа.

Крім того, слушною є пропозиція вітчизняних науковців створити Єдину біржову систему в Україні з метою сприяння набуття існуючими вітчизняними біржами рис класичних біржових інституцій¹.

З метою удосконалення державної політики регулювання аграрного ринку в Івано-Франківській області та в Україні загалом необхідно: затвердити на державному рівні формулу ціни на продукцію, роботи і послуги, яка відшкодовує витрати й забезпечує 10%-ну норму прибутку на авансований у виробництво капітал, включаючи в сільському господарстві вартість землі, запропоновану науковцями ННЦ “Інститут аграрної економіки”², відповідно до Закону України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” запровадити показник норми прибутку не нижче середнього рівня по економіці держави, використовувати його як критерій оцінки економічної ефективності діяльності підприємств у

¹ Методичні рекомендації з удосконалення організаційно-економічного механізму функціонування інфраструктури аграрного ринку / [Саблук П.Т., Шпикуляк О.Г., Воскобійник Ю.П., Копиць Н.Г. та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 44 с.

² Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп. [за заг. ред. акад. НААН П. Т. Саблука]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2011. – 342 с.

практиці ціноутворення, кредитування, оподаткування; удосконалити діяльність Аграрного фонду та Аграрної біржі, оптимізувати кількість бірж; ліквідувати диспаритет цін завдяки перерозподілу прибутку, який одержується у ланцюжку: виробник - переробник - продавець у такий спосіб, щоб усі учасники цього процесу мали рівновеликі прибутки на рівновеликий авансований у виробництво капітал; на державному рівні регулювати маркетингові ланцюги, зокрема наявність значної кількості зайвих посередни-

цьких структур при просуванні продукції й рівень цін посередників; сприяти будівництву складських приміщень і сховищ, оскільки закладка частини продукції на зберігання й реалізація її у зимовий та весняний періоди дасть змогу сільськогосподарським виробникам одержати більші прибутки; на державному рівні фінансово підтримувати і контролювати формування кооперативних каналів збуту та інфраструктури оптових сільськогосподарських ринків відповідно до прийнятих законодавчих актів.

Обгрунтовано необхідність державної політики цінового регулювання продукції сільського господарства, визначено механізм її здійснення в Україні, а також проблеми й перспективи розвитку економічних відносин держави і сільськогосподарських товаровиробників.

Обоснована необходимость государственной политики ценового регулирования продукции сельского хозяйства, определен механизм ее осуществления в Украине, а также проблемы и перспективы развития экономических отношений государства и сельскохозяйственных товаропроизводителей.

An article substantiates the necessity of governmental regulation of prices on agricultural products and machinery in Ukraine. The problems and perspective development of economic relations between the state and agricultural producers are pointed out.

*

Н.М. СТОЛЯРЧУК, аспірант*
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Історичні аспекти сутності категорії «інноваційна діяльність»

В умовах економічних перетворень високорозвинуті економіки держав неможливо уявити без впровадження інновацій, що стають рушійною силою у подальшому розвитку багатьох країн. Нині інноваціям, трактуванню їх сутності, класифікації, нормативному регулюванню, управлінню приділяється значна увага. Однак наявні трактування не розкривають сутності й обмежуються лише якісними характеристиками і не мають чітких критеріїв. Навіть відсутність єдиних підходів до розуміння інноваційної діяльності в українському законодавстві ускладнює подальший процес її бухгалтерського обліку.

В економічній теорії виникнення та розвиток інноваційної діяльності досліджувала значна кількість науковців, серед них Й. Шумпетер, А. Сміт, Л. Тілтон, Г. Залтман, М. Лапін, М. Вейцман. У бухгалтерському обліку дослідженням теоретичних основ інновацій займалися О.В. Кантаєва, В.А. Проскуріна, В.Н. Нестеров, А.Н. Щемелев, О.В. Мінаков, О.В. Левицька.

Мета статті – проаналізувати історичні аспекти виникнення й розвитку категорії інновація, узагальнити основні підходи до трактування інноваційної діяльності в економіці та виділити основні підходи в юридичному, економічному й бухгалтерському середовищі з метою кращого розуміння її сутності для потреб бухгалтерського обліку.

* Науковий керівник – В.М. Жук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

практиці ціноутворення, кредитування, оподаткування; удосконалити діяльність Аграрного фонду та Аграрної біржі, оптимізувати кількість бірж; ліквідувати диспаритет цін завдяки перерозподілу прибутку, який одержується у ланцюжку: виробник - переробник - продавець у такий спосіб, щоб усі учасники цього процесу мали рівновеликі прибутки на рівновеликий авансований у виробництво капітал; на державному рівні регулювати маркетингові ланцюги, зокрема наявність значної кількості зайвих посередни-

цьких структур при просуванні продукції й рівень цін посередників; сприяти будівництву складських приміщень і сховищ, оскільки закладка частини продукції на зберігання й реалізація її у зимовий та весняний періоди дасть змогу сільськогосподарським виробникам одержати більші прибутки; на державному рівні фінансово підтримувати і контролювати формування кооперативних каналів збуту та інфраструктури оптових сільськогосподарських ринків відповідно до прийнятих законодавчих актів.

Обгрунтовано необхідність державної політики цінового регулювання продукції сільського господарства, визначено механізм її здійснення в Україні, а також проблеми й перспективи розвитку економічних відносин держави і сільськогосподарських товаровиробників.

Обоснована необходимость государственной политики ценового регулирования продукции сельского хозяйства, определен механизм ее осуществления в Украине, а также проблемы и перспективы развития экономических отношений государства и сельскохозяйственных товаропроизводителей.

An article substantiates the necessity of governmental regulation of prices on agricultural products and machinery in Ukraine. The problems and perspective development of economic relations between the state and agricultural producers are pointed out.

*

Н.М. СТОЛЯРЧУК, аспірант*
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Історичні аспекти сутності категорії «інноваційна діяльність»

В умовах економічних перетворень високорозвинуті економіки держав неможливо уявити без впровадження інновацій, що стають рушійною силою у подальшому розвитку багатьох країн. Нині інноваціям, трактуванню їх сутності, класифікації, нормативному регулюванню, управлінню приділяється значна увага. Однак наявні трактування не розкривають сутності й обмежуються лише якісними характеристиками і не мають чітких критеріїв. Навіть відсутність єдиних підходів до розуміння інноваційної діяльності в українському законодавстві ускладнює подальший процес її бухгалтерського обліку.

В економічній теорії виникнення та розвиток інноваційної діяльності досліджувала значна кількість науковців, серед них Й. Шумпетер, А. Сміт, Л. Тілтон, Г. Залтман, М. Лапін, М. Вейцман. У бухгалтерському обліку дослідженням теоретичних основ інновацій займалися О.В. Кантаєва, В.А. Проскуріна, В.Н. Нестеров, А.Н. Щемелев, О.В. Мінаков, О.В. Левицька.

Мета статті – проаналізувати історичні аспекти виникнення й розвитку категорії інновація, узагальнити основні підходи до трактування інноваційної діяльності в економіці та виділити основні підходи в юридичному, економічному й бухгалтерському середовищі з метою кращого розуміння її сутності для потреб бухгалтерського обліку.

* Науковий керівник – В.М. Жук, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.

Вважається, що родоначальником теорії інноваційної економіки є австрійський економіст Йозеф Алоїс Шумпетер, який вперше розглянув запроваджені зміни в економіку як «нові комбінації», що виходять за рамки процесу оновлення виробництва «в замкнутому колі». Пізніше, в 30-х роках, Шумпетер вже використовував термін «інновація», розуміючи під ним зміну з метою запровадження й використання нових видів споживчих товарів, нових виробничих і транспортних засобів, ринків та форм організації в промисловості¹.

Перші погляди на сутність інновацій, стимулювання інноваційної діяльності були закладені ще класичною політичною економією й розвивалися під впливом різних напрямів економічної думки. Адам Сміт вказував на економічні інновації, що виникають під впливом технічного прогресу в результаті поділу праці в суспільстві. Саме ця обставина, на його думку, впливає на підвищення доходів і добробуту громадян.

В основі інновації лежить ідея, тобто інновація є, передусім, продуктом інтелектуальної діяльності людини.

Інтелектуальні активи займають важливе місце в системі виробничих факторів. У працях класиків економічної теорії дані активи представлені як частка фактора вироб-

ництва «праця», в марксистській теорії – як складова виробництва «робоча сила», в теорії неокласиків – як частка фактора «підприємницькі здібності».

У сучасних економічних теоріях інноваційна діяльність розглядається як складова частина інтелектуального або людського капіталу.

Людський капітал – головний фактор формування й розвитку інноваційної економіки та економіки знань як наступного вищого етапу розвитку. Основою людського капіталу є трудові ресурси – економічно активне, працездатне населення, тобто частина населення країни (регіону), яка володіє розумовими здібностями і знаннями, необхідними для виконання тих чи інших робіт.

Однак будь-яке запровадження ідеї в життя потребує капітальних вкладень. Отже, матеріальним стимулюючим підґрунтям для загальнодержавних, галузевих, регіональних чи якихось окремих проблемних досліджень, розробок, тобто інновацій, є інвестиції².

Тобто інновації мають подвійну природу, що складається з інтелектуальних активів як виробничого фактора – з одного боку це частина активів (інтелектуальні активи), з іншого – частина капіталу (інвестиційного капіталу) (рис.1).

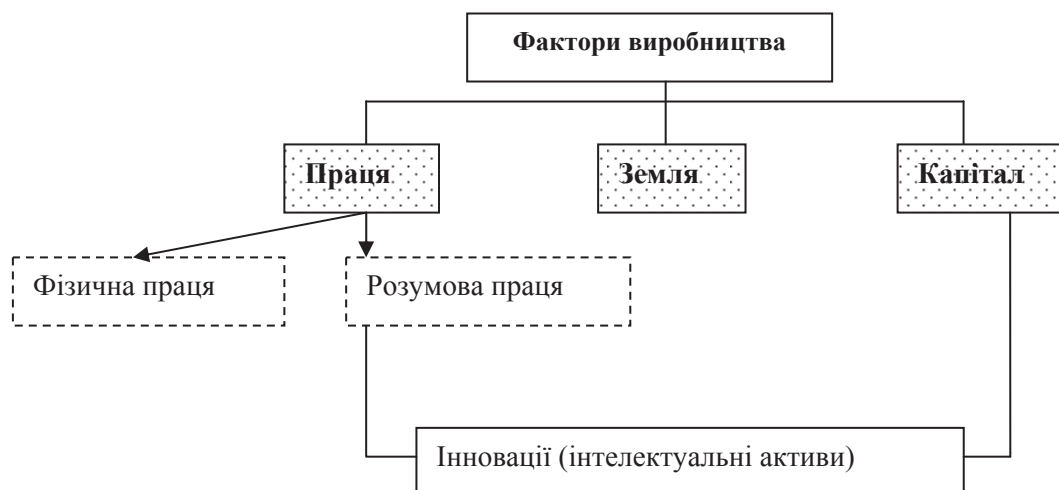


Рис. 1. Система виробничих факторів сучасного підприємства

Таким чином, інтелектуальні активи представлені частиною фактора праці, а також – частиною фактора капіталу – інтелек-

туального капіталу. При цьому особливу роль відіграє те, що інновацією називається кінцевий продукт інноваційного процесу, а

¹ Шумпетер Й.А. Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1992. – 456 с.

² Маркс К. Капитал. Критика политической экономии / К. Маркс. – Т.1. – М.: Политиздат, 1969. – 908 с.

зовсім не ідея, що виникла в головах учених. М. Вейцман відзначає, що «межа наших можливостей економічного росту лежить не тільки і не стільки в нашій здатності генерувати нові ідеї, скільки в умінні перетворювати велику кількість основних ідей, що мають значний потенціал, у продукцію, придатну до споживання»¹.

«Інновація» – термін англійського походження від слова «innovation», що перекладається як «втління наукового відкриття».

У класичному тлумачному англійському словнику термін «інновація» трактується як «...нова ідея або метод, що запроваджується на етапі виготовлення чогось...».

Активно проблемами інновацій почали займатися у 60-ті роки ХХ ст. у зв'язку з прискоренням розвитку науково-технічного прогресу. Однак ще донині у світовій економічній літературі немає однозначного визначення поняття «інновація», оскільки воно постійно розвивається й доповнюється різними аспектами, які враховують особливості та вимоги певного етапу розвитку суспільства.

Результатом інноваційної діяльності є інновація. Зауважимо, що терміни «новація» та «інновація» не тотожні. Новація – це продукт інтелектуальної діяльності людини, оформлений результат фундаментальних, прикладних чи експериментальних досліджень у будь-якій сфері людської діяльності, спрямований на підвищення ефективності виконання робіт. Від моменту прийняття новації до реалізації й розповсюдження вона набуває нової якості, тобто перетворюється в інновацію. У світовій економічній літературі є багато визначень інновації, причому вітчизняні науковці синонімом «інновації» вважають термін «нововведення».

В економічній науці Західної Європи, США 1950-1970-х років яскраво виділяється багатомірність трактування терміна «нововведення». Американський учений Л.Тілтон із Бруклінського інституту нововведення розглядав як суто теоретичний процес, пов'язаний із розробленням оригінальних, не

відомих раніше авторові чи певній організації рішень. Л. Мор розглядав нововведення тільки як зміни, що відбуваються на практиці, не беручи до уваги умов їхнього розроблення.

Відомий і інший підхід до трактування нововведення. Г. Залтман під ним розуміє нову ідею, діяльність, сприйняті як новаторські тим органом, який здійснює їхнє впровадження.²

М. Лапін дає таке пояснення: «нововведення визначається як комплексний процес створення, поширення нового практичного засобу для нової або кращого задоволення вже відомої потреби людей, водночас це є процес, пов'язаний із введенням даної новини змін у тій соціальній і речовій сфері, в якій здійснюється її життєвий цикл».³

Ми схилиємося до думок світових економістів у тому, що терміни «нововведення» та «інновація» є синонімами.

Серед економістів радянського періоду не вживалося таке визначення, як «інновація» чи «інноваційна діяльність». Однак рівень розвитку науково-технічних розробок і капітальних вкладень у них був досить значним. Можливо, це пов'язано із засекреченістю та обмеженістю доступу до такої інформації. Після розпаду Радянського Союзу й розвитку ринкової економіки в Україні та інших пострадянських країнах почали з'являтися наукові праці й публікації вітчизняних учених стосовно інноваційної діяльності.

Проаналізувавши наявні визначення бачимо, що більшість із них не розкривають сутності та обмежуються лише якісними характеристиками, відсутні чіткі критерії поняття інновації із позиції її економічних результатів.

Розглянемо трактування категорії «інноваційна діяльність». На відміну від визначення, сформульованого українським законодавством, яке обмежує інноваційну діяльність тільки випуском на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг, у сві-

¹ Weitzman M. Recombinant Growth. - Quarterly Journal of Economics, 1998, May, vol. 113, No 2.

² Zaltman G. Innovations&Ofganizations / Zaltman G., Duncan R., Holbek J. – New-York): John Wiley&Sons.1973. – 234 p.

³ Лапін Н.И. Актуальные проблемы исследования нововведений // Сборник научных трудов / [под ред. Н.И. Лапина]. – М.: Изд-во ВНИИСИ, 1980. – 174 с.

товій практиці використовують ширше формулювання, яке охоплює також розширення та відновлення номенклатури, поліпшення якості продукції (товарів, послуг), що випускається, удосконалення технології виробництва з подальшим запровадженням й ефективною реалізацією на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Б.В. Гриньов і В.А. Гусєв відзначають, що інноваційна діяльність не є діяльністю якого-небудь особливого типу (як наукові розробки й проектування), а являє собою складну низку, структуру з багатьох різнотипних діяльностей: розробка, конструю-

вання і наука, що його забезпечує, проектування, а також патентування, моніторинг, програмування та прогнозування. Два останні типи діяльності задають певні рамки інноваціям, без яких вона стає необдуманною і некерованою.

Проаналізувавши визначення «інноваційної діяльності» в різних сферах економіки, автором виділено сім основних підходів, до трактування цього поняття (рис. 2). Отже, інноваційну діяльність розглядають в основному як «діяльність», «процес», «система» і «комплекс».

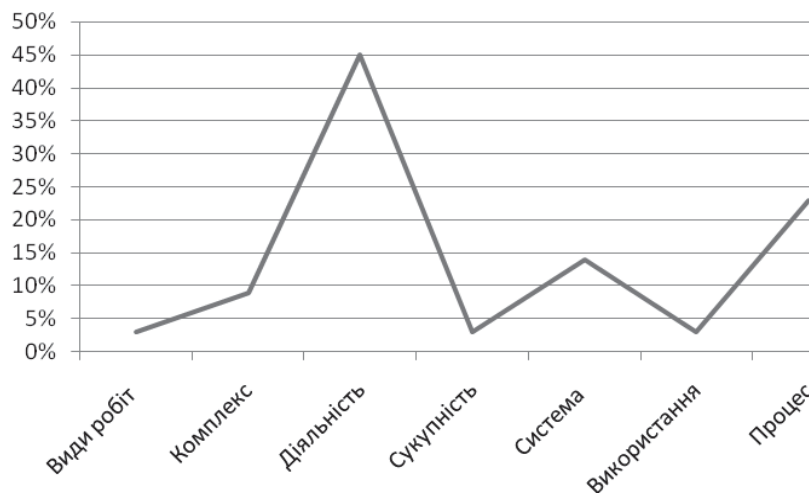


Рис. 2. Підходи до визначення інноваційної діяльності

Відповідно до рекомендацій Осло, інноваційною діяльністю є всі наукові, технологічні, організаційні, фінансові та комерційні дії, що реально приводять до здійснення інновацій або задумані з цією метою.¹ Деякі види інноваційної діяльності є інноваційними самі по собі, інші – не мають цієї властивості, але також необхідні для здійснення інновацій. Інноваційна діяльність включає дослідження і розробки, не пов'язані прямо з підготовкою якої-небудь конкретної інновації.

Мінімальною ознакою інновації є вимога, щоб продукт, процес, метод маркетингу був новим (або значно поліпшеним) для практики даної фірми. Це включає в категорію інноваційні продукти, процеси й методи, що запозичені від інших фірм або організацій.

Відповідно до Міжнародних стандартів

статистики науки, інновація визначається як кінцевий результат інноваційної діяльності, що застосовується у формі нового чи удосконаленого продукту, запровадженого на ринку, нового чи удосконаленого технологічного процесу, що використовується у практичній діяльності, чи нового підходу до соціальних послуг.²

Цікавими є підходи до визначення «інноваційної діяльності» в українському законодавстві (табл.1).

Як бачимо з визначень, наведених в українському законодавстві, інноваційна діяльність розглядається як підвид інвестиційної, що ще раз підтверджує думку дослідників економічної теорії, що нововведення без капіталу, матеріально-технічного забезпечення реалізовуватись не можуть та інновації є частиною капіталу.

¹ Андрощук Г.О. Керівництво Осло. Рекомендації щодо збору та аналізу даних стосовно інновацій / Г.О. Андрощук. – К., 2009 – 164 с.

² Акимов А.А. Системологические основы инноватики / А.А. Акимов, Г.С. Амидов, В.Г. Колосов. – СПб.: Политехника, 2002. – 530 с.

1. Трактування поняття «інноваційна діяльність» відповідно до чинного законодавства України

Визначення інноваційної діяльності	Джерело	Суть
Діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг	Закон України «Про інноваційну діяльність» №40 від 04.07.2002 р.	Діяльність, що полягає у використанні й комерціалізації результатів наукових досліджень та розробок
Одна з форм інвестиційної діяльності, яка здійснюється з метою запровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво та соціальну сферу, що включає: випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки й технологій; прогресивні міжгалузеві структурні зрушення; реалізацію довгострокових науково-технічних програм із великими строками окупності витрат; фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил; розробку і впровадження нової, ресурсозберігаючої технології, призначеної для поліпшення соціального та екологічного становища	Закон України «Про інвестиційну діяльність» №1560-12 від 18.09.1991 р.	Форма інвестиційної діяльності, що здійснюється для впровадження науково-технічних досягнень, фінансування досліджень і розробок
Діяльність учасників господарських відносин, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою виконання довгострокових науково-технічних програм із тривалими строками окупності витрат і впровадження нових науково-технічних досягнень у виробництво та інші сфери суспільного життя	Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV	Діяльність, що здійснюється на основі реалізації інвестицій з метою впровадження нових досягнень
Усі наукові, технологічні, організаційні, фінансові й комерційні дії, що приводять до здійснення інновацій або задумані з цією метою. До інноваційної діяльності входять дослідження і розробки, не пов'язані прямо з підготовкою конкретної інновації	Наказ 01.10.2008 р. №361 Про затвердження Інструкції щодо заповнення форми державного статистичного спостереження №1-інновація	Дії, що приводять до здійснення інновацій

Нині очевидно є необхідність уточнення й узгоджень у вищезгаданих нормативних документах з обліку інноваційної діяльності. Останнє пов'язане з необхідністю модернізації системи управління, а відтак, і формування нових сегментів розвитку його базової інформаційної підсистеми – бухгалтерського обліку¹.

О.В. Мінаков наводить своє визначення: інновації – це кінцевий результат інтелектуальної діяльності (науково-технологічних досліджень, науково-технологічних відкриттів і винаходів та наукових ідей) у вигляді нового об'єкта (системи, технології, обладнання, товарів і послуг) або у вигляді об'єкта, що якісно відрізняється від попереднього аналога².

Узагальнивши існуючі підходи до визначення категорії «інновації» при організації аналізу та бухгалтерського обліку інноваційної діяльності підприємств, О.О. Левицька рекомендує визначати їх як сукупність

заходів, спрямованих на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і появу на ринку нової конкурентоспроможної продукції чи послуг³.

О.В. Кантаєва у своїй праці зазначає, що інноваційна діяльність – процес, спрямований на пошук можливостей інтенсифікації виробника та задоволення суспільних потреб у конкурентоспроможних товарах і послугах на основі використання науково-технічного й інтелектуального потенціалу, що враховує зміну завдань і принципів інноваційної діяльності в господарському середовищі та економічну основу створення і використання інноваційного продукту – технічний та соціально-економічний ефект⁴.

Проаналізувавши трактування поняття інноваційна діяльність у різних сферах, можна виділити такі основні підходи (табл. 2).

¹ Жук В.М. Концептуальні підходи вирішення поверхневих та глибоких проблем обліку інноваційної діяльності / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2011. – № 1. – С. 36-40.

² Мінаков О.В. Облік і аналіз в управлінні інноваційною діяльністю підприємств / О.В. Мінаков: автореф. дис. ... канд. екон. наук. – К., 2009.

³ Левицька О.О. Облік і аналіз інноваційної діяльності підприємств / О.О. Левицька: автореф. дис. ... канд. екон. наук. – К., 2009.

⁴ Кантаєва О.В. Бухгалтерський облік та аналіз інноваційної діяльності підприємств: організація і методологія / О.В. Кантаєва: моногр. – Житомир, 2009.

2. Підходи до визначення категорії «інноваційна діяльність»

Підхід	Визначення інноваційної діяльності
Юридичний	Діяльність, що полягає у вкладенні інвестицій у результати науково-технічних досягнень, досліджень, розробок, що приводять до здійснення інновацій у виробництві та інших сферах
Економічний	Діяльність, яка спрямована на пошук можливостей інтенсифікації виробництва й задоволення суспільних потреб у товарах і послугах за рахунок використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу
Бухгалтерський	Кінцевий результат інтелектуальної діяльності у вигляді нового об'єкта або у вигляді об'єкта, що якісно відрізняється від попереднього аналога

З наведених вищезгаданими науковцями визначень стосовно інноваційної діяльності можна стверджувати, що інноваційна діяльність – це діяльність, спрямована на створення інноваційного продукту (продукції), що є новим або значно вдосконаленим процесом, продуктом, розробленим у результаті науково-дослідних чи дослідно-конструкторських робіт, на який набуто право інтелектуальної власності та який призначений для реалізації чи масового споживання з метою одержання доходу.

У другій половині минулого століття склався феномен інноваційної економіки, такої, де основним продуктом стає не товар чи послуга масового споживання, а саме нововведення. В інноваційній економіці виробництво нововведень перетворилось у предмет управлінської діяльності й економічного планування. Однак до цих пір докорінно не визначено, що таке інновація. На початкових етапах становлення цього поняття виходили з того, що це наукове відкриття і винахід, який потім потрібно впровадити. В сучасній літературі інновація – це новизна, що реалізована в будь-якій сфері діяльності. Ключове слово тут – реалізоване. Якщо нема реалізації – нема інновації.

Отже, весь світ, у тому числі й Україна, переходить на інноваційний тип розвитку

економіки. Перші погляди на сутність інновацій були закладені ще класичною політичною економією. В сучасних економічних теоріях інноваційна діяльність – це складова частина інтелектуального або людського капіталу. Тобто, інновації мають подвійну природу: з одного боку, це частина активів (інтелектуальні активи), з іншого – частина капіталу (інвестиційного капіталу).

Проаналізувавши визначення «інноваційної діяльності» в різних сферах економіки можна стверджувати, що її розглядають в основному як «діяльність», «процес», «систему» і «комплекс». Відповідно до українського законодавства інноваційна діяльність є підвидом інвестиційної. Виділено три основні підходи до трактування інноваційної діяльності: юридичний, економічний та бухгалтерський і дано узагальнене визначення.

На нинішній час існує значна кількість визначень «інноваційна діяльність», однак жодне з них не розкриває повністю її сутність. Отже, питання трактування даної категорії є дуже важливим в умовах становлення ринкової економіки і потребує уточнення та узагальнення. Навіть відсутність єдиного підходу до визначення інноваційної діяльності в нормативному полі, на нашу думку, є неприпустимим.

Досліджено історичні засади виникнення інновацій та їхню економічну природу, визначено сутність поняття «інновація» й виділено основні підходи до трактування категорії інноваційної діяльності.

Исследованы исторические основы возникновения инноваций и их экономической природы, определена сущность понятия «инновация», а также выделены основные подходы к трактовке категории инновационной деятельности.

An article studies historical grounds of appearance of innovations, thier economic nature, provides a definition of the motion «innovation», points out basic approaches towards defining and understanding of the category of innovative activity.

*

Формування та використання звітної інформації в ієрархії управління сільськогосподарським підприємством

Розвиток бухгалтерського обліку та звітності в аграрному секторі економіки України відбувається під впливом світових глобалізаційних процесів. Ефективне управління сільськогосподарським виробництвом потребує одержання своєчасної, достовірної та релевантної інформації, яка узагальнюється в показники звітності сільськогосподарських підприємств.

В умовах глобалізації економіки і відповідного реформування бухгалтерського обліку та звітності першочерговим завданням сільськогосподарських підприємств є забезпечення умов для формування фінансової і статистичної звітності – на запити зовнішніх користувачів (державних органів статистики), і податкової – для цілей державного контролю над повнотою й своєчасністю нарахування і сплати податків. Основною проблемою нині є відсутність методичних та організаційних підходів до формування системи управлінської звітності сільськогосподарських підприємств, що спричиняє втрату потенційних можливостей ефективного її використання на практиці.

Проблеми формування звітності підприємствами різних сфер національної економіки досліджуються у працях вітчизняних та зарубіжних науковців, серед яких на особливу увагу заслуговують публікації Л.М. Білої, М.Т. Білухи, І.В. Буфатіної, О.М. Головащенко, О.М. Коробко, М.В. Кужельного, В.А. Кулик, М.Р. Лучко, В.Ф. Мервенецької, Н.В. Семенишеної, П.Я. Хомина, Л.В. Чижевської, Я.В. Шевері та ін. Найширше науковцями висвітлено питання щодо вдосконалення теоретичних і методологічних аспектів формування фінансової та статистичної звітності підприємств,

проте недостатньо приділено уваги теоретичним і практичним аспектам формування й використання сільськогосподарської звітності користувачами при прийнятті ними управлінських рішень. Це зумовлює об'єктивну необхідність у дослідженні та вдосконаленні формування й використання звітної інформації в ієрархії управління сільськогосподарським підприємством.

Мета статті – висвітлити особливості формування зовнішньої (фінансової, статистичної, податкової) та внутрішньої (управлінської) звітності сільськогосподарських підприємств; оцінити інформативність їх показників; обґрунтувати диференціацію користувачів звітності на внутрішніх і зовнішніх та визначити їхні інформаційні потреби.

Із запровадженням ринкових відносин у народне господарство України посилюються роль і значимість звітності як основного джерела інформації для обґрунтованості та прийняття управлінських рішень. Звітність сільськогосподарських підприємств, що формується для зовнішніх користувачів (інвестори, власники, кредитори, державні органи статистики й податкові органи), умовно можна поділити на три види: фінансова, статистична і податкова.

Фінансова звітність сільськогосподарських підприємств є важливим засобом інформації для визначення перспективності їхнього розвитку та привабливості для інвесторів. Національні й міжнародні інвестиційні інститути публікують на її основі аналітичні огляди економічного розвитку країн і регіонів. Крім того, за даними фінансової звітності державні органи статистики розраховують галузеві макроекономічні показники, тобто вона є основним комунікаційним зв'язком між суб'єктами господарювання й державою.

* Науковий керівник – М.Я. Дем'яненко, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

Незважаючи на важливість формування фінансових звітів сільськогосподарських підприємств, варто відзначити інформаційно-аналітичні обмеження в їх використанні користувачами:

формується на певну дату за досить тривалий період (квартал, рік) – придатність для прийняття управлінських рішень лише тактичного та стратегічного характеру; інформація, що представлена у фінансовій звітності, не використовується для оперативного управління підприємством;

баланс є по суті “моментальним відображенням” фінансового стану підприємства – не уможливорює аналізувати причини й фактори, що впливають на фінансовий стан і результати діяльності; не відбиває стан засобів підприємства по динамічних статтях; аналітична інтерпретація балансових показників можлива лише із залученням даних по оборотах;

наявність формалізованих критеріїв оцінки фінансової звітності – на перспективи зміни фінансового стану підприємства впливають чинники, що не мають вартісної оцінки (політичні і загальноекономічні, реструктуризація управління, професійна підготовка персоналу та ін.), що зумовлює використання в аналізі неформальних підходів;

оцінка балансових активів за фактичними цінами придбання – спотворення реальної оцінки господарських засобів і результатів діяльності підприємства в умовах інфляції;

діюча форма звіту про фінансові результати не містить дані про витрати на проміжне споживання власної продукції – ці витрати не враховуються при розрахунку валового випуску, валової доданої вартості, що не дає змоги адекватно описувати розвиток галузі та вклад в національну економіку;

застосування грошового вимірника – залишається поза увагою інформація у натуральних показниках, що є необхідною при прийнятті рішень користувачами.

Зниження інформативності й аналітичності показників фінансової звітності зумовлено зміною в обсязі, структурі та кількості її основних форм. Так, із початком створення ринкових суб'єктів господарювання порів-

няно з адміністративно-командною економікою, річна звітність сільськогосподарських підприємств значно скоротилася за обсягом і структурою. Варто зауважити, що з початком реформування бухгалтерського обліку та звітності в Україні частина інформації, що раніше належала до фінансової звітності, переведена в категорію статистичної звітності. Статистична звітність сільськогосподарських підприємств має важливе значення для розрахунку макроекономічних показників національного господарства України, оскільки агропромислова галузь є однією з найважливіших його складових. Державною службою статистики України на кожний звітний рік складається й затверджується Загальнодержавний табель (перелік) форм державних статистичних спостережень для підприємств, організацій та установ усіх форм власності. Проте державні статистичні спостереження проводяться щодо окремих видів діяльності, тому для підприємств різних галузей передбачена своя “специфічна” звітність про процеси, що відбуваються, й результати їхньої діяльності.

Особливості оподаткування сільськогосподарських підприємств зумовили виникнення, поряд із фінансовою та статистичною, податкової звітності, що містить інформацію про об'єкт оподаткування. Вона є складовою бухгалтерської звітності, однак має специфічні ознаки, що дає змогу виокремити її в інший вид нарівні зі статистичною й фінансовою. Сільськогосподарські підприємства складають і подають податкову звітність, яка затверджена Державною податковою адміністрацією та Міністерством фінансів України. Різноманітність форм податкової звітності, а також специфічні особливості її формування в сільськогосподарських підприємствах зумовлюють ускладнення її облікового забезпечення. Так, на думку П.Я. Хомина, “є всі підстави стверджувати, що облікове забезпечення податкової звітності здійснюється у підсистемі податкового обліку, який відрізняється від фінансового обліку передусім своєю метою і предметом. Якщо метою фінансового обліку є комплексна оцінка реального фінансового стану підприємства та його методологія регулюється виключно положеннями (станда-

ртами) бухгалтерського обліку, то мета податкового обліку локальніша – визначення бази для фіскальних платежів”¹.

Таким чином, зовнішня (фінансова, податкова, статистична) звітність сільськогосподарських підприємств призначається, головним чином, для користувачів, що знаходяться поза підприємством.

Варто відзначити, що в міжнародній практиці не диференціюють користувачів звітності, а виходять з якісних передумов даних, що надаються, характеризуючи їх як загальні та специфічні запити користувачів. Комітетом з міжнародних стандартів фінансової звітності передбачено, що “користувачами фінансових звітів є існуючі й потенційні інвестори, працівники, позикодавці, постачальники та інші торгові кредитори, клієнти, уряд й урядові установи, громадськість”².

Зовнішніх користувачів диференціюють за трьома підгрупами³:

із прямим фінансовим інтересом (дійсні та потенційні інвестори; дійсні й потенційні кредитори; покупці та замовники; постачальники й підрядники);

із непрямим фінансовим інтересом (податкові органи, Міністерство аграрної політики та продовольства України, органи статистики, профспілки, учасники фондового ринку);

без фінансового інтересу (аудиторські фірми, консультаційні фірми, Фонд державного майна України тощо).

До складу внутрішніх користувачів відносять тих, які безпосередньо використовують звітність для запровадження ефективних методів управління та оцінки господарської діяльності підприємства. За визначеними потребами у звітній інформації можна виділити наступних внутрішніх користувачів звітності:

власники (керівництво вищої ланки) (оцінка і контроль діяльності підприємства та

його структурних підрозділів; попередження ризиків; визначення майбутніх напрямів розвитку (стратегічне управління);

економічні служби (бухгалтерія, фінансисти, аналітики тощо) (визначення фактичних і планових показників; проведення аналізу показників звітності тощо);

керівники (менеджери) структурних підрозділів (потреба інформації про функціонування підрозділу підприємства; прийняття оперативних та поточних (тактичних) управлінських рішень);

трудоий колектив (збереження робочих місць, можливість підвищення заробітної плати тощо).

В оперативному управлінні виробничо-фінансовою діяльністю сільськогосподарських підприємств формують і використовують показники внутрішньої бухгалтерської та оперативної звітності.

Внутрішня бухгалтерська й оперативна звітність сільськогосподарських підприємств, на наше переконання, є складовою управлінської звітності, адже вона надає інформацію заінтересованим користувачам (внутрішнім) при прийнятті ними управлінських рішень. Слід зазначити, що ми не погоджуємось із твердженням про те, що фінансова звітність не використовується для цілей управління тільки тому, що існує управлінська звітність. Фінансову звітність використовують для внутрішньогосподарського управління в межах тієї інформації, яка формується згідно з вимогами національних стандартів бухгалтерського обліку.

Зауважимо, що в науковій економічній літературі більшість учених не виділяють поняття “звітна інформація”. Так Ю.І. Осадчий зазначає, що в управлінській діяльності використовується лише обліково-економічна інформація⁴. О.Х. Румак стверджує, що переважну роль у використанні бухгалтерської інформації управлінськими працівниками відіграють первинні документи, а до облікових реєстрів працівники апарату управління зовсім не звертаються⁵. Ми погоджуємось з думкою

¹ Хомин П.Я. Формування системи звітності сільськогосподарських підприємств та її облікового забезпечення: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.04 / П.Я. Хомин. – ННЦ “Ін-т аграр. економіки”. – К., 2004. – 34 с.

² Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку 2000: [пер. з англ. за ред. С.Ф. Голова]. – К.: Федерація професійних бухгалтерів і аудиторів України, 2000. – С. 30.

³ Біла Л.М. Формування системи фінансової звітності сільськогосподарських підприємств: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.06.04 / Л.М. Біла. – К., 2005. – 18 с.

⁴ Осадчий Ю. И. Формирование и использование учётно-экономической информации в управлении государственной торговли: автореф. ... д-ра екон. наук. / Ю.И. Осадчий. – К., 1988.

⁵ Румак О. Х. Управленческий учёт в сельскохозяйственных предприятиях / О.Х. Румак. – К.: Урожай, 1995. – 224 с.

П.Я. Хомина¹, який зауважує, що такий підхід до організації звітності сільськогосподарських підприємств не підтверджується об'єктивно. Використання облікової інформації з первинних документів в управлінській діяльності може бути лише локальним і несистематичним.

В окремих наукових роботах² зазначено, що економічна інформація є відомостями у сфері економіки, які необхідно фіксувати, передавати, зберігати й обробляти для використання в управлінні як господарством країни, так і окремими його об'єктами, та включає облікову інформацію (що описує події, які вже відбулися; явища та господарські процеси) і планову (що описує події, які будуть здійснені в майбутньому).

На наше переконання, основу інформаційного забезпечення управління сільськогосподарським підприємством становить не лише обліково-економічна, а й звітна інформація, використання якої сприятиме ефективності та обґрунтованості реалізації управлінських рішень. Відсутність методологічного обґрунтування відмінностей даних категорій призводить до низького рівня трансформації облікових даних у звітну інформацію, яка необхідна користувачам усіх рівнів управління.

Зв'язок бухгалтерського обліку й управлінської діяльності не прямолінійний, а діалектичний через трансформацію облікових даних у звітні показники та їхнє аналітичне осмислення працівниками апарату управління як на мікро-, так і на макрорівні³.

Перспективи становлення й розвитку сільськогосподарської галузі визначаються тим, наскільки ефективно використовується звітна інформація як один із найважливіших ресурсів у системі інформаційного забезпечення управління як на макро-, так і мікрорівні.

¹ Хомин П.Я. Формування системи звітності сільськогосподарських підприємств та її облікового забезпечення: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.04 / П.Я. Хомин. – ННЦ "Ін-т аграр. економіки". – К., 2004. – 34 с.

² Подольский В.И. Информационные системы бухгалтерского учета [текст] / В.И. Подольский. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2005. – 256 с.; Ткач В.И. Управленческий учет: международный опыт / В.И. Ткач. – М. Финансы и статистика, 1994. – 312 с.

³ Хомин П.Я. Формування системи звітності сільськогосподарських підприємств та її облікового забезпечення: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.06.04 / П.Я. Хомин. – ННЦ "Ін-т аграр. економіки". – К., 2004. – 34 с.

Інформаційне забезпечення – це особливий процес задоволення інформаційних запитів та потреб споживачів (користувачів), котрий складається з підготовки й надання інформації користувачам відповідно до їхніх об'єктивних потреб. З цього приводу М.С. Пушкар зазначає, що облік на виході дає продукт під назвою "інформація"⁴.

Проте якщо розглядати процес забезпечення інформацією заінтересованих користувачів як основний системоутворювальний чинник, необхідно говорити про інформаційну систему (середовище) обліково-аналітичного забезпечення користувачів звітності. На "вході" цієї системи знаходяться обліково-економічна інформація і технологія її обробки, на "виході" – звітність.

Із поняттям інформаційного середовища тісно взаємозв'язані поняття інформаційних потоків, інформаційного обміну, інформаційного обороту, що можна визначити як цілеспрямований рух інформації (передача інформації) у рамках функціонуючої системи.

Складне переплетіння інтересів різних груп користувачів до звітної інформації передбачає її використання в процесах оцінки, аналізу й прогнозування умов та результатів господарювання як окремого підприємства, так і галузі в цілому. Варто зазначити, що у зв'язку із зростанням запитів користувачів до кількісних та якісних характеристик звітності, розширено спектр необхідних фінансових і нефінансових показників (ринкових, маркетингових, прогнозних тощо).

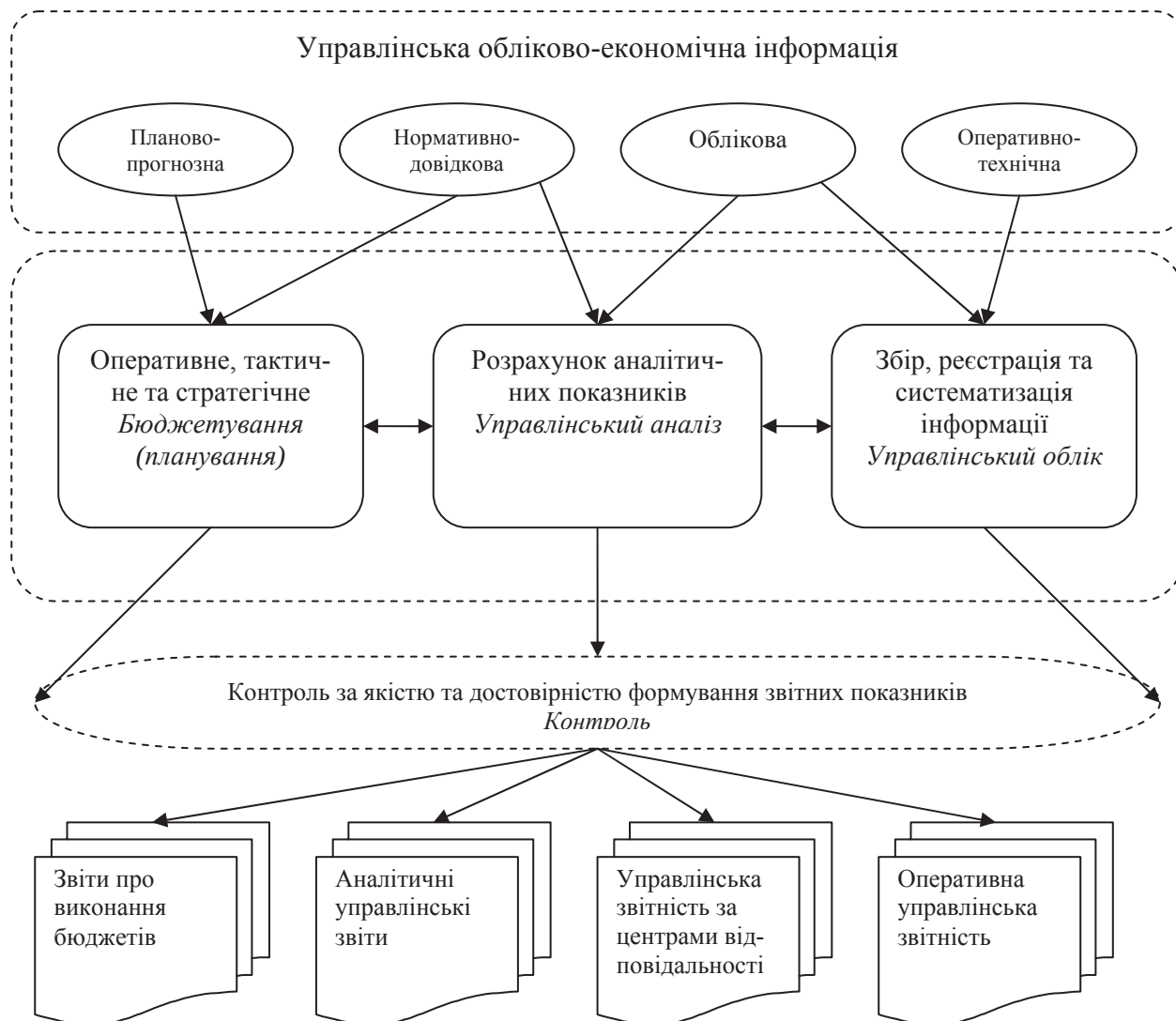
Обмін інформацією між системою обліку й системою планування проводиться, в основному, через управлінську звітність, яка у вигляді результативних показників і балансових таблиць відображає лише ту частину інформації, яка сконцентрована в системі бухгалтерського обліку. Тому важливим є включення в систему бухгалтерських реєстрів планових, а при веденні господарства – нормативних показників, що, в свою чергу, дасть змогу значно прискорити процес формування інформаційного блоку для управ-

⁴ Пушкар М.С. Креативний облік (створення інформації для менеджерів): монографія. / М.С. Пушкар. – Тернопіль: Картолани, 2006. – 334 с.

ління і посилить прямі й зворотні зв'язки між обліком та плануванням.

Таким чином, інформаційне середовище формування управлінської звітності сільськогосподарських підприємств, крім обліко-

вої інформації, повинне включати нормативну, планову, аналітичну й довідкову інформацію, що є необхідною передумовою для ухвалення ефективних рішень зацікавленими користувачами (рис.).



Трансформація обліково-економічної інформації в показники управлінської звітності сільськогосподарських підприємств

Стрімкий розвиток науково-технічних і соціально-економічних взаємозв'язків зумовлює зростання значення звітної інформації, що є потенційно корисною для ухвалення рішень та контролю над їх виконанням у процесі управління сільськогосподарським підприємством. Взаємодія між об'єктом і суб'єктом управління відбувається через канали прямого й зворотного зв'язку. Інформація зворотного зв'язку акумулюється в показниках управлінської звітності та забезпечує заінтересованих користувачів необхідною інформацією при прийнятті ними

оперативних, тактичних й стратегічних управлінських рішень.

Реформування бухгалтерського обліку спричинило істотні зміни в інформаційному середовищі підготовки звітності. Існуюча система внутрішньої та зовнішньої звітності, згідно з нашими дослідженнями, не є прийнятною й ефективною в системі інформаційного забезпечення управління сільськогосподарським підприємством. Проблема надання користувачам звітності більшої варіації в ухваленні управлінських рішень може бути розв'язана шляхом гармонізації

показників внутрішньої та зовнішньої звітності. Доцільним вважаємо створити в сільськогосподарських підприємствах таку систему формування звітності, яка забезпечить: генерування даних, що одержані в різних підсистемах обліку, їх синтез, аналіз і

своєчасне представлення заінтересованим користувачам. При цьому дані внутрішньої й зовнішньої звітності повинні бути в системному взаємозв'язку та узгоджені, що є однією з головних передумов їхньої достовірності.

Окреслено особливості формування внутрішньої та зовнішньої звітності сільськогосподарських підприємств, виділено користувачів звітності та визначено їхні інформаційні потреби, досліджено інформаційне середовище формування звітності й використання звітної інформації в ієрархії управління сільськогосподарським підприємством.

Очерчены особенности формирования внутренней и внешней отчетности сельскохозяйственных предприятий, выделены пользователи отчетности и определены их информационные потребности, исследована информационная среда формирования отчетности и использование отчетной информации в иерархии управления сельскохозяйственным предприятием.

The features of forming of the internal and external accounting of agricultural enterprises are outlined in the article, accounting users are defined and their informational needs are considered, the informative environment of forming of accounting and use of current information in the hierarchy of management an agricultural enterprise are studied.

*

Б.В. БУРЛАКА, аспірант*

Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Удосконалення системи ціноутворення на фінансові послуги комерційних банків при обслуговуванні агроформувань

Аналіз сучасного стану економіки країни показує, що зниження обсягів аграрного виробництва, складне фінансове становище агроформувань, низький рівень платоспроможності населення, зростання конкурентної боротьби банків вимагають пошуку засобів забезпечення та підтримання їх конкурентоспроможності, оскільки багато з них слабо підготовлені до роботи в даних умовах. Однією з причин цього є відсутність у керівників і спеціалістів вищої та середньої ланки систематизованих уявлень про те, які існують конкурентні переваги, як їх створити й підтримувати, як протистояти конкуренції в умовах динамічної ринкової кон'юнктури. Найскладнішою проблемою адаптації банків та агроформувань до ринкових умов стало вільне ціноутворення, необхідність розробки і проведення власної цінової політики. Особливості застосування інструментів та факторів ціноутворення банків при обслуговуванні агроформувань є

надзвичайно актуальними й вимагають теоретичного аналізу і розробки практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

Над розробкою питань теорії ціноутворення та практикою формування цін працюють зарубіжні й українські економісти: А. Волков, В. Гальперін, П. Гребенніков, В. Герасименко, А. Афонін, В. Бугулов, А. Базиліюк, І. Лукінов, К. Михайліченко, В. Олійник, Б. Пасхавер, І. Приходько, А. Сігайлов, В. Шевчук, О. Ястремський та інші. Значну увагу цінам приділяють автори в наукових працях з мікроекономіки, маркетингу, менеджменту. Аналіз вітчизняних і зарубіжних праць із даної проблеми показує, що певні досягнення є, але ще багато питань необхідно вирішувати, особливо щодо визначення й використання інструментів і факторів ціноутворення банків при обслуговуванні агроформувань.

Мета статті – системно дослідити теоретико-методичні та прикладні аспекти процесу управління ціною й одержати наукові ре-

* Науковий керівник – Н.Л. Правдюк, доктор економічних наук, професор.

показників внутрішньої та зовнішньої звітності. Доцільним вважаємо створити в сільськогосподарських підприємствах таку систему формування звітності, яка забезпечить: генерування даних, що одержані в різних підсистемах обліку, їх синтез, аналіз і

своєчасне представлення заінтересованим користувачам. При цьому дані внутрішньої й зовнішньої звітності повинні бути в системному взаємозв'язку та узгоджені, що є однією з головних передумов їхньої достовірності.

Окреслено особливості формування внутрішньої та зовнішньої звітності сільськогосподарських підприємств, виділено користувачів звітності та визначено їхні інформаційні потреби, досліджено інформаційне середовище формування звітності й використання звітної інформації в ієрархії управління сільськогосподарським підприємством.

Очерчены особенности формирования внутренней и внешней отчетности сельскохозяйственных предприятий, выделены пользователи отчетности и определены их информационные потребности, исследована информационная среда формирования отчетности и использование отчетной информации в иерархии управления сельскохозяйственным предприятием.

The features of forming of the internal and external accounting of agricultural enterprises are outlined in the article, accounting users are defined and their informational needs are considered, the informative environment of forming of accounting and use of current information in the hierarchy of management an agricultural enterprise are studied.

*

Б.В. БУРЛАКА, аспірант*

Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”

Удосконалення системи ціноутворення на фінансові послуги комерційних банків при обслуговуванні агроформувань

Аналіз сучасного стану економіки країни показує, що зниження обсягів аграрного виробництва, складне фінансове становище агроформувань, низький рівень платоспроможності населення, зростання конкурентної боротьби банків вимагають пошуку засобів забезпечення та підтримання їх конкурентоспроможності, оскільки багато з них слабо підготовлені до роботи в даних умовах. Однією з причин цього є відсутність у керівників і спеціалістів вищої та середньої ланки систематизованих уявлень про те, які існують конкурентні переваги, як їх створити й підтримувати, як протистояти конкуренції в умовах динамічної ринкової кон'юнктури. Найскладнішою проблемою адаптації банків та агроформувань до ринкових умов стало вільне ціноутворення, необхідність розробки і проведення власної цінової політики. Особливості застосування інструментів та факторів ціноутворення банків при обслуговуванні агроформувань є

надзвичайно актуальними й вимагають теоретичного аналізу і розробки практичних рекомендацій щодо їх удосконалення.

Над розробкою питань теорії ціноутворення та практикою формування цін працюють зарубіжні й українські економісти: А. Волков, В. Гальперін, П. Гребенніков, В. Герасименко, А. Афонін, В. Бугулов, А. Базиліюк, І. Лукінов, К. Михайліченко, В. Олійник, Б. Пасхавер, І. Приходько, А. Сігайлов, В. Шевчук, О. Ястремський та інші. Значну увагу цінам приділяють автори в наукових працях з мікроекономіки, маркетингу, менеджменту. Аналіз вітчизняних і зарубіжних праць із даної проблеми показує, що певні досягнення є, але ще багато питань необхідно вирішувати, особливо щодо визначення й використання інструментів і факторів ціноутворення банків при обслуговуванні агроформувань.

Мета статті – системно дослідити теоретико-методичні та прикладні аспекти процесу управління ціною й одержати наукові ре-

* Науковий керівник – Н.Л. Правдюк, доктор економічних наук, професор.

зультати, які мають бути використані у практиці.

Вихідною методологічною основою дослідження є теорія ціни і ціноутворення в ринковій економіці. Економічна природа ціни ґрунтується на теорії трудової вартості, граничної корисності, неокласичної теорії, конкуренції тощо¹. Кожна з цих теорій висвітлює окремі аспекти процесу ціноутворення, але в умовах трансформації економіки формування ціни на банківські продукти й послуги повинно базуватися на обґрунтованій комплексній теорії та всебічному аналізі практики ціноутворення.

Адже перехід від командно-адміністративної системи до ринкової пов'язаний з формуванням цінового механізму ринкового типу². Лібералізація цін, злам механізму ціноутворення попередньої системи не відкидає, а, навпаки, вимагає дотримання головного постулату суспільного розвитку – наступності розвитку. Ігнорування його значно ускладнило трансформаційні перетворення в напрямі до ринкової економіки й зокрема в царині ціноутворення банків³. Використання ряду елементів набутого досвіду ціноутворення адміністративно-командної системи з урахуванням специфіки перехідного періоду в Україні на сучасному етапі є необхідною умовою становлення системи цін і ціноутворення ринкового типу.

Ціна за ринкової економіки визначається й порівнюється за схемою: тип – зміст – форма – види – функції – механізм формування – місце в господарському механізмі. Тип ціни та її зміст зумовлюються економічними відносинами даної економічної системи⁴. Ціна базується на фактичних витратах виробництва, але формується під впливом попиту і пропозиції на ринку і є конкурентною. Її можна назвати економічною ціною. Закон вартості, закон попиту та пропозиції, закон спадної граничної корисності, закон грошового обігу – закони ціни в ринковій еконо-

міці. Конкурентна цінова система, як основа господарського механізму, виступає головним регулятором економіки. Взаємодія ринку й держави визначає систему ціноутворення на сучасному етапі як змішану⁵.

Дослідження проблеми цін і ціноутворення на банківські продукти при обслуговуванні агроформувань у період переходу від командно-адміністративної системи до ринкової має свою специфіку в Україні: незважаючи на протилежність цих систем, перехід характеризується наступністю розвитку. Ця наступність істотно відрізняється від багатовікового еволюційного розвитку, результати якого дала розвинута ринкова економіка з її механізмами господарювання, заснованими на законах і категоріях товарного виробництва⁶. Сутність її двояка: злам збанкрутілої, економічно й соціально неефективної системи та використання елементів загальноцивілізаційного, що мало місце у цій системі. Минуле й сучасне – це єдиний безперервний процес прогресивного розвитку, якими б катаклізмами він не супроводжувався. Відступ від цього принципу, повністю ігноруючи минуле, особливо коли це стосується трансформаційних змін в економіці України, може мати тільки негативні наслідки. Наприклад, формування системи цін і ціноутворення банків при обслуговуванні агроформувань. Суттю його може бути перехід від однієї системи цін, властивій попередній системі, до нової ринкової.

Певна система цін була властива командно-адміністративній економіці, яка базувалася на принципово інших підходах. Лише окремим підприємствам, за певним асортиментом дозволялося встановлювати ціни⁷. В цілому ціноутворення здійснювалося з урахуванням лише одного фактора – витрат (собівартості). Корисність товару (суб'єктивна оцінка продукту споживачем) не враховувалась, а конкуренція була відсутня, що стримувало розвиток виробництва, давало можливість виробникам виготовляти неякісний продукт.

¹ Горобчук Т.Т. Формування цін: ціни та інфляція / Т.Т. Горобчук // Вісник ЖІТІ. – 1998. – № 7. – С. 185-189.

² Горобчук Т.Т. Концепції ціни і ціноутворення / Т.Т. Горобчук // Вісник ЖІТІ. – 1998. – № 8. – С. 167-171.

³ Костевич Н.О. Прийняття рішення про ціноутворення на продукцію підприємства / Н.О. Костевич // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 162-164.

⁴ Там само.

⁵ Костевич Н.О. Засоби формування ціни і побудова її моделі / Н.О. Костевич // Сіверянський літопис. – 2000. – №4. – С.231-235.

⁶ Нэгл Т.Т. Стратегия и тактика ценообразования / Т.Т. Нэгл, Р.К. Холден. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

⁷ Радченко Л.А. Ценообразование в коммерческом банке / Л.А. Радченко, С.В. Степанова // Аваль. – 1999. – № 2. – С. 50 - 52.

Тип ціни за командно-адміністративної системи характеризувався централізованим управлінням цінами на основі єдиних методологічних принципів і за єдиними методичними положеннями¹. У процесі утвердження економічних реформ підхід до цін і ціноутворення змінився в напрямі запровадження окремих елементів ринкового ціноутворення. Але все це не могло спрацювати в умовах одержавленої власності та централізму². Ціни мали затратний характер, не виступали економічним стимулом прискорення НТП, поліпшення якості продукції, підвищення ефективності виробництва, несприяли насиченості ринку для подолання загального дефіциту.

Ціна обслуговує складний комплекс економічних відносин³. Незважаючи на протилежність змісту господарської поведінки суб'єктів цих відносин, їхні економічні інтереси реалізуються через посередництво ринку, попиту й пропозиції, ціни, конкуренції. Подібна суперечливість деформує ринок і його механізм. Такій деформації підлягає ціна, механізм її формування, функції, динаміка.

Непомірне затягування, гальмування економічних реформ зумовлюють невизначеність економіки та негативні наслідки її функціонування⁴. Перестають діяти будь-які закономірності руху цін, їхній взаємозв'язок із витратами виробництва, попитом і пропозицією. Визначальною тенденцією руху цін на сучасному етапі є їхнє різке стрибкоподібне зростання, яке перевищує загальний рівень інфляції. Посилюється ціновий диспаритет. Зростанням внутрішніх цін в умовах відсутності конкурентного середовища обмежується використання економічних можливостей ряду галузей господарського механізму ускладнюється входження України в структуру міжнародного поділу праці⁵.

Ціна має абстрактне й конкретне вираження – має двоїстий характер⁶. З боку продавця (при продажу товару) ціна – це абстрактна сума, яку він очікує одержати. Але покупець може сплатити дану ціну, а може, поторгувавшись, сплатити іншу ціну. Конкретна ціна – та, яку сплачує покупець при придбанні товару, послуги. Тобто ціна – це сума грошей, яку сплачує покупець за товар, послугу в даний момент у даному місці.

Асиметричні ціни формуються на основі асиметричної інформації⁷, що дезорганізує ринок і тому на ньому необхідно представити додаткові сигнали, крім ціни блага. Оскільки економіка вийшла з командно-адміністративної системи, то ціна неминуче несе на собі її відбиток, що знаходить своє відображення в політиці, системі та методах ціноутворення. Найважливішими факторами, які впливають на формування ціни в ринковій економіці, є собівартість, відношення покупця до запропонованої ціни, тобто “магічний” трикутник. Використовується метод повних і прямих витрат, який включає змінні витрати, а норма цільового прибутку, обсяг збуту формуються диференційовано ринком. Метод прямих витрат полягає у встановленні ціни додаванням до прямих (змінних) витрат певної надбавки. При цьому постійні витрати банку як системи не розподіляються за окремими продуктами, а погашаються із різниці між сумою цін реалізації та змінними витратами.

У нових умовах господарювання використовується метод визначення собівартості за обмеженою, скороченою номенклатурою калькуляційних статей, за бажанням виробника⁸. Це не відкидає, а, навпаки, передбачає використання набутого досвіду формування собівартості продукції. Заслугує на увагу введення господарських калькуляцій для підприємств, які функціонують у конкурентному середовищі (Угорщина).

¹ Цены и ценообразование: учеб. для вузов / [под ред. В.Е.Есипова]. – 3-е изд., испр. и доп. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.

² Слепов В.А. Ценообразование: учеб. пособие / В.А. Слепов, Т.Е. Николаева; под ред. В.А.Слепова. – М.: ИД ФБК- Пресс, 2000. – 148 с.

³ Нэгл Т.Т. Стратегия и тактика ценообразования / Т.Т. Нэгл, Р.К. Холден. – СПб.: Питер, 2001. – 544 с.

⁴ Костевич Н.О. Прийняття рішення про ціноутворення на продукцію підприємства / Н.О. Костевич // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 162-164.

⁵ Горобчук Т.Т. Формування цін: ціни та інфляція / Т.Т. Горобчук // Вісник ЖІТІ. – 1998. – № 7. – С. 185-189.

⁶ Горобчук Т.Т. Концепції ціни і ціноутворення / Т.Т. Горобчук // Вісник ЖІТІ. – 1998. – № 8. – С. 167-171.

⁷ Костевич Н.О. Прийняття рішення про ціноутворення на продукцію підприємства / Н.О. Костевич // Сіверянський літопис. – 1998. – № 5. – С. 162-164.

⁸ Некрасова И.В. Модель ценообразования на финансовые активы: моногр. / И.В. Некрасова. – Ростов н/Д.: РГЭА, 1999. – 144 с.

Цінова політика дає змогу підприємству утриматися на ринку¹. Варіант цінової політики, запропонований автором, пов'язаний зі зниженням цін продажу, але збереженням фінансових показників і неадекватної реакції ринку на спроби різного роду товарної інтервенції. Будь-яка стратегія ціноутворення повинна бути виваженою.

Існують серйозні перепони при входженні банків на ринок монополістичної конкуренції, зокрема, державні та муніципальні перешкоди, обмеження торгової націнки, рекет, дії мафіозних структур, що перешкоджає розвитку цієї моделі ринку. Особливістю формування цін на олігопольному ринку є те, що склад учасників продовжує формуватися. Конкуренція в одних галузях незначна, а в інших набуває жорсткого характеру. Ринок не зрівноважений, високомонополізований та існують умови для безконтрольності дій у сфері ціноутворення. Отже, потрібні контроль, регулювання відповідними інститутами процесу ціноутворення.

Купівельна спроможність населення, яку воно пред'являє на споживчому ринку, обмежена через заборгованість по заробітній платі та несвоєчасні виплати пенсій, рівень яких дуже низький. Ціна на ринку є постійним елементом маркетингу. В ринковій економіці нав'язування зверху господарюючим суб'єктам правил і моделі поведінки нежиттєздатні, оскільки не можуть безпосередньо відповідати реальним умовам кожного економічного суб'єкта. Банк не може діяти шаблонними методами, адже він змушений розв'язувати індивідуальні проблеми процесу ціноутворення².

Існує проблема цінової дискримінації, її реалістична оцінка й суперечливі наслідки в Україні. Якщо відбуваються певні зміни в будь-якій моделі ринку, то це автоматично впливає на зміни в інших моделях і на загальний стан рівноваги. В перехідний період не може діяти чітка система цін, а лише окремі залишки попередньої системи господарювання та формується система цін ринкової економіки. При цьому спостерігаються

протиріччя, які негативно позначаються на господарському механізмі, затримують його розвиток.

Ринкові процеси протікають не в чистому вигляді, а тією або іншою мірою деформовано³. Тому використання старих нормативних підходів щодо формування ціни стало неприйнятним, а умови для застосування класичних ринкових методів ціноутворення ще не сформовані. У зв'язку з цим існує проблема адаптації ринкових методів ціноутворення до економічних умов України. Ця проблема може бути розв'язана шляхом удосконалення законодавчої бази й самими економічними суб'єктами через розробку нових механізмів ціноутворення з урахуванням ринкових факторів.

В Україні, за роки незалежності, держава почала активно розробляти законодавче підґрунтя для запровадження нової системи ціноутворення, сформувалися на основі нових принципів і методів нові виконавчі структури регулювання цін. Практика застосування існуючих законодавчих та нормативних документів щодо антимонопольного регулювання показала, що вони поки що не забезпечують належного запобігання монопольним зловживанням, зокрема у ціноутворенні.

Недоліки у нормативно-правовій базі є однією з головних причин порушень антимонопольного законодавства у вигляді зловживань монопольним становищем⁴. Тому необхідно на майбутнє запровадити жорсткіші заходи з метою забезпечення ефективного державного впливу на розвиток конкуренції. Адже монополії зловживають монопольним становищем, при цьому страждають інтереси підприємств і споживачів. Зловживання поглиблюють цінові диспропорції й посилюють інфляцію витрат в економіці країни, збільшують частку валового внутрішнього продукту, що перерозподіляється на користь монополій.

В Україні поширена практика домовленостей між окремими банками, що призводить до обмеження конкуренції на всьому ринку

¹ Радченко Л.А. Ценообразование в коммерческом банке / Л.А. Радченко, С.В. Степанова // Аваль. – 1999. – № 2. – С. 50 - 52.

² Пахомов С. Банк как “финансовый супермаркет” / С. Пахомов // Финансовый бизнес. – 1995. – № 6. – С.5 - 12.

³ Некрасова И.В. Модель ценообразования на финансовые активы: моногр. / И.В. Некрасова. – Ростов н/Д.: РГЭА, 1999. – 144 с.

⁴ Пахомов С. Банк как “финансовый супермаркет” / С. Пахомов // Финансовый бизнес. – 1995. – № 6. – С. 5-12.

чи в значній його частині. Аналіз досвіду формування та регулювання цін на прикладі окремих регіонів і країни в цілому показує, що нова система ціноутворення не завжди спрацьовує належним чином.

Особливістю регулювання цін є використання державою економічних методів – через податкову, фінансово-бюджетну, кредитну, валютну, митну політику¹. З іншого боку, державне регулювання цін здійснюється в країнах із розвиненими ринковими інститутами, що викликане наявністю монополій, нееластичного попиту на деякі товари й послуги, необхідністю підтримки сільськогосподарського та вітчизняного виробника.

Однією з функцій державного ціноутворення є захист вітчизняного ринку від напливу товарів іноземного виробництва. З цією метою уряд підвищує мито на імпорتنу продукцію, що знижує можливість цінової конкуренції. До основних способів втручання держави в економічні процеси можна віднести: податки й субсидії, регулювання цін (встановлення їх верхніх і нижніх меж), регулювання кількості товарів на ринку. На політику ціноутворення в сучасних умовах суттєво впливає тип ринку, на якому функціонує економічний суб'єкт.

Забезпечення гнучкої цінової політики банку при обслуговуванні агроформувань може бути досягнуто за умов проведення економічного аналізу його діяльності, розробки стратегічних і тактичних аспектів цінової стратегії, які взаємозв'язані з ринковою стратегією, та урахуванням факторів, що впливають на процес формування ціни. Це фактори макро-, мікро- і внутрішнього середовища, вони неоднакові за своєю природою, характером та ступенем впливу.

Ціноутворювальні фактори, що належать до макроекономічного рівня (державне регулювання цін; податкова, фінансова, кредитно-грошова державна політика; інфляція; політичні фактори тощо), не залежать від банку, тобто банк не може на них впливати. Тому адаптація банку до цих факторів здійснюється через управління факторами мікроекономічного рівня.

Аналітична оцінка різних методів ціноутворення, які найбільше поширені у світовій практиці, дала змогу визначити, що в українській банківській системі застосовують такі методи:

1. Встановлення ціни банківських послуг на основі витрат.

2. Ціноутворення, що виходить із рівня поточних середніх цін на банківські послуги.

Вони є простими у застосуванні, але недостатньо гнучкими для сучасних умов господарювання. З розвитком ринкових відносин процес ціноутворення, безумовно, набуватиме більшої гнучкості. Тому з погляду вибору максимально ефективного методу ціноутворення банку при обслуговуванні агроформувань, найпридатнішим до практичного застосування є адаптивний підхід до цієї проблеми. Тобто, існує об'єктивна необхідність у створенні управлінських механізмів ціноутворення, які б уможливили банку адаптуватися до нових умов функціонування.

Конкурентна стратегія банку може мати ціновий характер, неціновий або їхню сукупність. Цінова конкуренція банку на даному етапі розвитку економіки України може бути однією з основних форм конкурентної боротьби банків. Їхня конкурентоспроможність зумовлена економічними, соціальними, політичними факторами, становищем країни і банку на внутрішньому і зовнішньому кредитних ринках. Відповідно до цього доцільно виокремити такі фактори впливу на цінову конкурентоспроможність банку: зовнішні – міжнародний; національний; обмеженість ресурсних факторів, бюджетні обмеження; внутрішні – технологічні, організаційні, економічні й фінансова стійкість. Це комплексний підхід до оцінки цінової конкурентоспроможності банку.

Доцільно дотримуватися наступної послідовності та етапів формування методики оцінки цінової конкурентоспроможності банку при обслуговуванні агроформувань:

1) визначення об'єкта оцінки;

2) визначення методів оцінки – використання методів економічного аналізу, групувань, статистичних оцінок, порівняльного аналізу;

¹ Цены и ценообразование: учеб. для вузов / [под ред. В.Е.Есипова. - 3-е изд., испр. и доп.] - СПб.: Питер, 1999. – 464 с.

3) визначення бази порівняння - ціновий фактор;

4) визначення джерела збору інформації - щоквартальна та річна звітність;

5) коригування розрахунків щодо встановлення ціни на послуги;

6) оцінка результатів порівняння – показники, які характеризують економічну діяльність банку;

7) підтвердження правильності або зміни вибраного методу ціноутворення;

8) підведення підсумків формування узагальнюючої оцінки.

Дана оцінка відображається кількісно і може бути широко використана на практиці для обґрунтування та прийняття управлінських рішень щодо формування ціни на банківські послуги при обслуговуванні агроформувань. Вона дає можливість встановити чи прибутково працює банк, як удосконалення методів ціноутворення впливає на його функціонування, наскільки досягнута поставлена мета, що потрібно для підняття прибутковості банку, яку позицію він займає серед конкурентів.

Визначення схем різних методів ціноутворення дало змогу зробити висновок, що основою будь-якого методу встановлення ціни є витрати банку. Але ціни не можна встановлювати тільки на основі інформації про витрати, бо без аналізу прибутків і управління ними комерційне ціноутворення неможливе. Мета цього управління реалізується в очікуваних результатах функціонування банку. Одержання інформації про витрати та прийняття на їхній основі управлінських рішень є системою неповного, обмеженого включення витрат у собівартість послуг за ознаками їх залежності від обсягу послуг, яка найбільше застосовується у світовій практиці управлінського обліку. Важливою особливістю даної системи є те, що за її допомогою можна вивчати взаємозв'язок і взаємозалежність обсягу послуг, собівартості й прибутку. Отже, собівартість банківських послуг та їхня ціна взаємозв'язані. При цьому величина питомих витрат є вираженням внутрішніх можливостей банку.

Дослідження щодо розроблених прогнозних сценаріїв за варіантами можливих змін підтверджують, що банку при обслугову-

ванні агроформувань доводиться стикатися з різноманітними ринковими ситуаціями, які допускають зміну факторів впливу на фінансову діяльність банку. Ці зміни можуть впливати як позитивно, так і негативно. Особливо важливо в ринкових умовах здійснювати контроль за можливими змінами витрат на генерування й реалізацію банківських послуг, оскільки від вміння управляти витратами і прогнозувати результати від їх змін залежить прибутковість діяльності банку. Банк може прогнозувати одержання прибутку від генерування та реалізації банківських послуг з усього їх асортименту, оцінювати результати зміни цін послуг на величину запланованого прибутку й інших показників банківської діяльності залежно від кон'юнктури ринку на поточний період.

Отже, банку, для того щоб бути конкурентоспроможним в умовах ринкових відносин, необхідно уважно реагувати на будь-які зміни, що відбуваються на кредитному ринку, на якому він діє. Для цього необхідно аналізувати динамічність показників суми змінних, постійних витрат, ціни послуг, їх обсягу за кожним різновидом і загального їх обсягу. В цьому випадку банк у будь-який час може визначити той обсяг генерування й реалізації банківських послуг, який необхідний для прибуткової діяльності банку та прийняття рішень із питань цінових змін, залежних від кон'юнктури.

Доцільно застосовувати алгоритм оцінки цінової конкурентоспроможності банку, що включає: рівень конкурентоспроможності послуг за ціною, розрахунок фінансових показників діяльності банку, висновок про рівень конкурентоспроможності банку. Такий алгоритм дає можливість банкам за розрахунками фінансових показників робити висновки про рівень його конкурентоспроможності на нинішній час, об'єктивно оцінити становище банку на ринку, проаналізувати рівень конкурентоспроможності за ціновим фактором і прийняти управлінські рішення. Перевага даної методики у наступному: простота в застосуванні; можливість проведення аналізу взаємозв'язку показників ціни, рентабельності послуг, їх обсягу, доходу і прибутку; визначення обсягу послуг для досягнення безбиткової діяльності банку;

можливість застосування різноманітних принципів розподілу постійних витрат за видами банківських послуг; можливість коригування цін залежно від зміни кон'юнктури кредитного ринку, на якому діє банк, водночас з аналізом результатів цих змін; проведення аналізу впливу можливих змін показників на величину прибутку; визначення залежності зміни прибутку від відсотка зміни доходу.

Однією з цілей фінансової діяльності банку є одержання прибутку. Тому доцільно встановити можливі межі діапазону ціни з кожного виду послуг, що пропонуються, тому що від вкладу в прибутковість кожного виду банківських послуг залежить загальний результат діяльності банку. Проведені дослідження і розрахунки дали змогу визначити, що нижня межа діапазону ціни – це величина забезпечення банку беззбитковості його діяльності. Максимально можлива ціна послуг обмежуватиметься межами попиту на послуги залежно від типу структури кредитного ринку, на якому вони представлені банком.

Визначення діапазону цін на банківські послуги, який, з одного боку, враховує беззбитковість діяльності, а з іншого – одержання прибутку, дає можливість банку підтримувати його конкурентоспроможність при різноманітних змінах цінової кон'юнктури кредитного ринку.

Підсумовуючи вищесказане доцільно відзначити, що ринкові відносини в економіці України вимагають зміни багатьох традиційних теоретичних і методичних засад ціноутворення, зокрема необхідно розв'язати проблему загального характеру, пов'язану з тео-

рією, методологією й практикою ціноутворення, з'ясувати місце та роль ціни в ринковому господарстві.

Процес ціноутворення банку при обслуговуванні агроформувань є складним, динамічним і багатофакторним, який знаходиться у суперечності з реальною практикою встановлення цін на послуги банків. Він ґрунтується, головним чином, на витратному підході. Це потребує вдосконалення ціноутворення на сучасному етапі, подальшого вивчення, розробки та обґрунтування рекомендацій щодо формування ціни й оцінки впливу цін банківських послуг на конкурентоспроможність банків.

Коригування цін на банківські послуги для агроформувань здійснюється банками шляхом зниження або підвищення ціни, що не завжди може принести банку позитивний фінансовий результат.

Удосконалення ролі та місця факторів, що впливають на процес ціноутворення в умовах ринкових відносин, має здійснюватися на основі методики формування ціни, методів ціноутворення й запропонованого алгоритму визначених факторів. Це дає змогу формувати ціну на банківські послуги при обслуговуванні агроформувань з урахуванням різних принципів розподілу постійних витрат і проведення динамічного аналізу взаємозалежності ціни, обсягу послуг, прибутку й доходу. Запропоновані методичні рекомендації щодо застосування інструментів і факторів ціноутворення банків при обслуговуванні агроформувань та оцінки цінової конкурентоспроможності банків можуть застосовувати банки будь-якої форми власності й організаційного типу.

 Висвітлено питання удосконалення ролі й місця факторів, що впливають на процес ціноутворення в умовах ринкових відносин. Обґрунтовано, що воно має здійснюватися на основі використання методики формування ціни, ціноутворення та запропонованого алгоритму реалізації вказаних факторів.

 Освещены вопросы усовершенствования роли и места факторов, влияющих на процесс ценообразования в условиях рыночных отношений. Обосновано, что его следует осуществлять на основе использования методики формирования цены, ценообразования и предложенного алгоритма реализации указанных факторов.

 The article reveals the issues to improve the role and place of the factors influencing the process of pricing in the market conditions. This is accomplished through the use of pricing methods, pricing and implementation of the algorithm of these factors.

*

Концептуальні основи трансформації земельних відносин в Україні

17-18 травня 2012 року на базі Луганського національного аграрного університету відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Концептуальні основи трансформації земельних відносин в Україні», присвячена пам'яті професора, академіка, доктора економічних наук М.Д. Колесова, метою якої було проаналізувати сучасний стан української економіки, зокрема, проблематичні питання у галузі земельних відносин, та визначити перспективи розвитку агропромислового сектору у напрямі регулювання ринку землі.

Нині українська аграрна економіка вступила в новий етап активних трансформацій, спрямованих на формування інституційної системи та завершення аграрної реформи. Трансформації, що відбуваються в земельних відносинах, є результатом інституційних змін. Формування ринкових відносин в економіці країни сприяло виникненню нових умов розвитку аграрної сфери через інститути власності, ринку, оренди, конкуренції, ціноутворення, вартості. У зв'язку з цим в Україні здійснено важливі етапи реформаційних змін: проведено роздержавлення і грошову оцінку земель, приватизацію сільськогосподарських угідь. На новій організаційно-правовій основі сформовано підприємства ринкового типу. Передача державою сільськогосподарських угідь у приватну власність громадян стала передумовою формування ринкових земельних відносин.

Продовжується опрацювання подальших засад розвитку земельних відносин, зокрема, формування ринку земель і його інфраструктури, методики нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель в умовах ринкового середовища, ефективного й екологічнобезпечного використання земель сільськогосподарського призначення, організації державного контролю щодо їх екологічного стану. Відзначаючи позитивні зрушення в розвитку земельних відносин, слід підкреслити актуальність існуючих проблем, на

вирішення яких спрямовані зусилля учасників науково-практичної конференції.

У роботі конференції взяли участь близько 250 науковців з вищих навчальних закладів і наукових установ України, Росії, Білорусі, Китаю, Нігерії, Казахстану та інших країн. Луганський національний аграрний університет має тісні наукові зв'язки з ННЦ «Інститут аграрної економіки», Санкт-Петербурзьким державним університетом, Донським державним аграрним університетом (м. Ростов-на-Дону), Кубанським державним аграрним університетом (м. Краснодар), Волгоградським державним аграрним університетом, НДІ економіки Південного федерального округу Російської Федерації, Білоруською державною сільськогосподарською академією (м. Горки), Білоруським державним аграрним технічним університетом, Білоруським державним економічним університетом та багатьма іншими, науковці з яких були гідно представлені на конференції.

На тематичних секціях конференції розглядалися питання, пов'язані з концептуальними напрямками земельної політики держави, удосконаленням системи управління землекористуванням, соціально-економічними проблемами розвитку сільських територій в контексті земельної реформи, розвитком маркетингової діяльності суб'єктів АПК при формуванні ринку землі, інформаційно-консультаційним забезпеченням проведення земельної реформи, адаптацією обліку, аудиту і аналізу стандартів країн з розвиненим ринком землі, а також з фінансово-кредитним забезпеченням ефективного використання земельних угідь.

Відкрила конференцію ректор ЛНАУ, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН Ткаченко Валентина Григорівна, яка зазначила важливість і актуальність питань земельних відносин та побажала учасникам конференції плідної роботи.

На пленарному засіданні Міжнародної конференції відзначено велику наукову і практичну цінність доповідей провідних науковців світового рівня: доктора економічних наук, професора, академіка НААН України Саблука Петра Трохимовича; доктора економічних наук, професора Кубанського державного університету Сидорова Віктора Олександровича; доктора економічних наук, професора Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва Гуторова Олександра Івановича; доктора економічних наук, професора, академіка НААН України Месель-Веселяка Віктора Яковича; доктора економічних наук, професора Федорова Миколи Миколайовича та ін.

Доповідь академіка НААН П.Т. Саблука присвячена реформуванню системи аграрної політики у галузі земельної реформи, у якій він науково обґрунтував своє бачення вирішення цієї проблеми. Проблема інноваційного оновлення економіки як важливої сторони сучасного суспільного виробництва окреслив у своїй доповіді «Процес усупільнення виробництва: майбутнє та теперішнє» відомий учений-економіст В.О. Сидоров – доктор економічних наук, професор Кубанського державного університету. Вчений вважає, що процеси усупільнення виробництва завжди соціально визначені та соціально коректні. Загальним їх змістом є злиття відокремлених процесів виробництва дрібних виробників до одного суспільного виробничого процесу, цілісної економічної системи. Методичним засадам удосконалення (оновлення) нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення була присвячена доповідь професора Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва О.І. Гуторова. У своєму виступі академік НААН В.Я. Месель-Веселяк навів ґрунтовну характеристику наукових основ регулювання ринку землі. Продовжив тему професор Федоров М. М., завідувач відділу земельних відносин ННЦ «Інститут аграрної економіки» з доповіддю «Удосконалення нормативної грошо-

вої оцінки сільськогосподарських земель – важлива умова трансформації земельних відносин». Він зазначив, що з прийняттям Верховною Радою України Закону України «Про оцінку земель» у законодавчому порядку визначено строки поновлення земельнооціночних показників. Згідно із Законом, нормативна грошова оцінка земельних ділянок сільськогосподарського призначення має проводитись не рідше як один раз у 5-7 років, а її показники обчислено у липні 1995 року, тобто їх «вік» становить 17 років. Отже, не звертати на це увагу як з наукової, так і з практичної точок зору не можна. Вчений також зупинився на проблемах збереження і відтворення родючості ґрунтів та охорони земель.

Не менш актуальні теми порушували на секційних засіданнях молоді вчені-економісти – студенти, магістранти й аспіранти. Їхні доповіді були присвячені ґрунтовному аналізу ринку землі в Україні, пошуку шляхів вдосконалення управління землекористуванням, актуальним питанням раціонального використання земель сільськогосподарського призначення, формуванню сучасного механізму функціонування відносин власності на землю та іншим питанням.

По закінченню конференції оргкомітетом було схвалено рішення, основні положення якого зводилися до наступного: науковцям і практикам вважати важливим завданням удосконалення механізму ціноутворення на земельні ресурси, а також створення ринку землі; при підготовці студентів застосовувати новітні інноваційні інтерактивні форми навчання, використовувати сучасні наукові розробки; зосередити зусилля на використанні науки у галузі прогресивних інформаційних технологій з метою забезпечення високоприбуткового функціонування об'єднаного капіталу. Головним напрямом науководослідницької роботи в діяльності вчених-економістів вважати здійснення нових глибоких теоретичних узагальнень соціально-економічних процесів АПК в галузі земельної реформи.

М.М. ШЕВЧЕНКО, кандидат економічних наук, декан економічного факультету Луганського національного аграрного університету

* * *

Кооперація в агробізнесі

Сучасний розвиток аграрної економіки України породжує спектр гострих економічних завдань, які вимагають нагальної розробки нових шляхів розв'язання проблем постачання засобів виробництва, сировини і матеріалів сільськогосподарським виробникам, збуту та переробки їх продукції. Проблема посилюється ще й тим, що у процесі відродження приватної власності на засоби виробництва спостерігається надзвичайна роздробленість господарюючих суб'єктів. Усе це зумовлює об'єктивну необхідність розвитку сільськогосподарської кооперації як особливого й ефективного способу спільного господарювання на селі.

У ринкових умовах кооперація стає ідеологією виживання сільськогосподарських виробників, соціальною і виробничою необхідністю й економічною доцільністю господарювання. За цих умов обслуговуючі кооперативи можуть стати потужними конкурентами комерційним посередницьким структурам на ринку сільськогосподарської продукції.

Але, незважаючи на вагомі наукові напрацювання за даною тематикою, які є досить значними, існують питання, що залишаються недостатньо розробленими як у теоретичному, так і практичному аспекті. Це, насамперед, торкається питань, пов'язаних із дією та використанням принципів створення і функціонування кооперативів. Недостатнім є висвітлення відомостей про майно та внутрішні відносини у кооперативних структурах, потребує глибшої розробки питання створення сільськогосподарських кооперативів як виробничих, так і обслуговуючих, урізноманітнення правового забезпечення розвитку кооперативних та інтеграційних відносин у сфері реалізації й переробки сільськогосподарської продукції.

У зв'язку з аморфністю терміна „кооперація” виникає багато суперечливих суджень, спірних підходів і поглядів щодо його поняття. Ці й інші питання обмежують відомості та знання про феномен кооперації. Проблема посилюється також відсутністю

підручників, які б були здатними формувати у студентів широкий спектр поглядів на проблеми кооперації. Визнаючи майбутнє за кооперацією, вивчення та засвоєння основних засад і принципів кооперації є одним із важливих елементів якісної підготовки фахівців економічного профілю. Все це потребує систематизації напрацювань учених щодо зазначеної проблеми, акумулювання та оформлення їх у навчальному виданні. Тому на особливу увагу заслуговує підготовлений і виданий науковцями рецензований підручник, який рекомендується для користування викладачам, аспірантам та студентам аграрних вузів, керівникам управлінських структур агропромислового комплексу, спеціалістам і виробникам сільськогосподарської продукції¹.

Ознайомлення з підручником залишає приємне враження. У ньому матеріал викладений у простій та доступній для користування формі, логічно розміщений, належним чином структуризований. Виклад матеріалу ілюстрований схемами, діаграмами й рисунками, що полегшує і сприяє пізнанню та засвоєнню тексту.

За змістом і структурою підручник відповідає навчальній програмі з підготовки спеціалістів за освітньо-кваліфікаційними рівнями „спеціаліст” та „магістр” за напрямом підготовки “економіка і підприємництво” в аграрних вищих навчальних закладах.

У навчальному виданні пропорційно й виважено розглянуто 18 тем, в яких висвітлено основні проблеми становлення і розвитку кооперації в аграрному бізнесі. Розкриття тем іде від простішого до складного. Темі підручника значною мірою осучаснені відповідно до ринкових умов господарювання та розв'язання актуальних проблем розвитку агробізнесу. Особлива увага приділяється створенню і функціонуванню кооперативів усіх типів на засадах кооперативних принципів, які є носіями й регуляторами

¹ Кооперація в агробізнесі : підручник / [Ф.В.Горбонос, Л.А. Янковська, Н.Ф. Павленчик, А.О. Павленчик, Н.Ф. Павленчик, Ж.В. Семчук, С.Ф. Яців]. – Львів : ЛУБП, 2011. – 360 с.

внутрішніх відносин. Глибоко розкриті питання права власності в кооперативі, економіко-організаційні основи створення і функціонування кооперативів, управління, ефективності діяльності кооперативних формувань, напрямів та засад розвитку кооперації на перспективу. Автори відстоюють право на існування і функціонування найрізноманітніших видів кооперативних формувань у різних сферах агробізнесу, в тому числі у сферах обслуговування, постачання та виробництва продукції. Вони ґрунтовно й переконливо доводять доцільність і необхідність створення заготівельно-збутових кооперативів в аграрній сфері, розв'язують проблему створення локальних оптових ринків сільськогосподарської продукції на кооперативних засадах.

У кінці кожної теми для оцінки та практичної апробації одержаних теоретичних знань подаються контрольні питання, які сприяють ефективному опрацюванню навчального матеріалу в процесі самостійної роботи і формуванню навичок логічного мислення й дають змогу оцінити рівень засвоєння матеріалу.

Зміст даного підручника характеризується новим концептуальним підходом до розуміння кооперації за формою і змістом. Кооперація за змістом розглядається як економічне явище, для розвитку якого необхідні сприятливі політичні, правові й соціально економічні умови, а організаційною формою кооперації є кооператив, який створюється і функціонує на кооперативних принципах. Разом із тим у підручнику широко розкрито історичні підходи та еволюцію розвитку кооперативного руху в Україні. На належному рівні подаються правові основи кооперації, особливості організації й функціонування обслуговуючих кооперативів, управління ними та розвиток формувань на кооперативних засадах.

Матеріал насичений законодавчими актами, фактичними прикладами, значною кількістю схем і діаграм та наближений до реальних об'єктів. Крім того, у підручнику наведено розрахункові показники з визна-

чення критичної відстані, на якій надання механізованих послуг обслуговуючим кооперативом є беззбитковим, що буде корисним для використання студентами і викладачами у навчальному процесі. У практичному форматі висвітлено етапи створення кооперативів та розкрито внутрішні відносини в них. Його зміст сприятиме формуванню у студентів широкого погляду на сучасні економічні процеси в аграрній сфері та їх зв'язок із подіями і явищами, які лежать у площині мікроекономіки.

Структура й побудова підручника роблять його зручним у користуванні, він може бути з успіхом використаний студентами в навчальному процесі та працівниками аграрного сектору економіки в практичній роботі. Підручник написаний літературною українською мовою, гарно оформлений і фахово відредагований. Це перше навчальне видання даного профілю в Україні.

Запропонований підручник зорієнтований на розвиток самостійної творчої праці та вміння розв'язувати прикладні проблеми. Його виконано на високому науковому та навчально-дидактичному рівні, що забезпечує плідну і зручну роботу з ним.

Загалом позитивно оцінюючи представлений до рецензування підручник із кооперації в агробізнесі, його високий теоретичний та практичний рівень, необхідно відзначити, що навчальне видання не позбавлене й деяких дискусійних моментів і упущень.

Так, кооперативні структури, на нашу думку, мають бути прив'язані до соціальної політики держави та нагального розв'язання проблеми зайнятості населення, проте у виданні це не простежується. Неповною мірою, вважаємо, розкрито й зарубіжний досвід розвитку кооперативних просторових формувань і можливість його використання у вітчизняній практиці.

У цілому зазначені упущення не впливають на загальну високу оцінку рецензованого підручника, який буде корисним студентам вищих навчальних закладів, науковцям, фахівцям, керівникам та працівникам агробізнесу.

***М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН***

* * *